

การศึกษากระบวนการยอมรับเอาการศึกษาในรูปโรงเรียนเป็นเครื่องมือ
ที่จำเป็นอย่างหนึ่งในการรักษาเอกราชของประเทศไทย
ระหว่าง พ.ศ. 2414 - 2464

ปริญญานิพนธ์
ของ
โกวิท วงศ์สุรวัฒน์

14 ส.ก. 2530

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษาคุณวุฒิปดศ
กรกฎาคม 2529
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำตัวนิสิตและคณะกรรมการสอบ ได้พิจารณาปัญหานี้
ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษาคุณวุฒิบัณฑิตของ
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

คณะกรรมการที่ปรึกษา

.....ประธาน

.....กรรมการ

.....กรรมการ

.....กรรมการ

คณะกรรมการสอบ

.....ประธาน

.....กรรมการ

.....กรรมการ

.....กรรมการ

.....กรรมการ

สารบัญ

บทที่		หน้า
1	บทนำ	1
	แนวความคิดและภูมิหลังของการวิจัย	1
	เอกราช : หัวใจสำคัญของประเทศ	1
	การคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกกับปัญหาความมั่นคง ของประเทศ มูลเหตุของการคุกคามโดยทั่วไป	5
	ประเทศไทยกับการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก ...	6
	การศึกษาในรูปโรงเรียนกับการรักษาเอกราชของประเทศ ..	10
	ปัญหาของการวิจัย	17
	ความมุ่งหมายของการวิจัย	17
	ความสำคัญและประโยชน์ของการวิจัย	18
	ขอบเขตของการวิจัย	19
	นิยามศัพท์เฉพาะ	19
	งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	19
	วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	25
2	ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อความมั่นคงและการรักษาเอกราชของประเทศ	29
	สภาพทั่วไปของประเทศไทยในทศวรรษสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	30
	ความล่าช้าทางการปกครอง	33
	ความล่าช้าทางด้านการเศรษฐกิจ	38
	ความล่าช้าทางด้านการสังคมและการศึกษา	39

ปัจจัยที่มีผลต่อความมั่นคงและการรักษาเอกราชของประเทศ ..	40
ปัจจัยภายในประเทศ	40
ความล่าช้าทางด้านการปกครอง	41
ความล่าช้าทางด้านสังคมและการศึกษา	53
ปัจจัยการคุกคามจากภายนอกประเทศ	63
ปฏิญญาฉบับไทย-อังกฤษ พ.ศ. 2440	70
3 การปฏิรูปการศึกษา (พ.ศ. 2414 - 2464)	79
สภาพเดิม	79
มูลเหตุของการปฏิรูปการศึกษา	82
นโยบายการจัดการศึกษาของไทย	88
การดำเนินการจัดการศึกษา	91
4 กระบวนการยอมรับการศึกษาในรูปโรงเรียนเพื่อการรักษาเอกราช ของชาติ	117
การยอมรับการศึกษาเพื่อการรักษาเอกราช	117
กระบวนการยอมรับการศึกษาเพื่อการรักษาเอกราช	121
กระบวนการยอมรับการศึกษาในรูปโรงเรียนในทางปฏิบัติ	136
ปัญหา อุปสรรค และวิธีแก้ไข	139
การศึกษากับการพัฒนาประเทศและผลกระทบในระยะต่อมา ...	143
5 สรุป	149
บรรณานุกรม	156
ภาคผนวก	177

บัญชีตาราง

ตาราง	หน้า
1 จำนวนนักเรียนในโรงเรียนพิเศษใน พ.ศ. 2454	145

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ

หน้า

- 1 ความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษาในรูปโรงเรียนกับการรักษาเอกราช . . 11

ประกาศคุณูปการ

ผู้วิจัยได้เรียนรู้อย่างมากมายในการทำงานวิจัยครั้งนี้ทั้งในแง่ของวิชาการและในแง่ของสิ่งที่คนไทยเราเรียกว่า “น้ำใจ” ซึ่งทั้งสองประการดังกล่าวนี้ การได้มานั้นต้องเกิดจากประสบการณ์โดยตรง ผู้วิจัยมีความซาบซึ้งเป็นที่ยิ่งจากน้ำใจที่ใสสะอาดของบรรดาท่านที่ให้ความช่วยเหลือต่อผู้วิจัย ซึ่งผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง คือ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คุณวรุณพญา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ประธานกรรมการที่ปรึกษา ที่ได้ส่งเสริมให้กำลังใจและชี้แนะแนวทางด้วยความรู้ความปรารถนาดีเสมอมา จนกระทั่งผู้วิจัยสามารถทำงานนี้จนเป็นผลสำเร็จ

อาจารย์ดร. เอกวิทย์ ณ ถลาง กรรมการที่ปรึกษาที่มีความกรุณาอย่างสูงต่อผู้วิจัย ทั้งที่ท่านมีงานประจำในฐานะอธิบดีกรมสามัญศึกษา แทบจะหาเวลาว่างไม่ได้เลย แต่ท่านก็ไถ่ถอยคุณดูแล แนะนำอย่างใกล้ชิด อีกทั้งยังกรุณาจัดให้มีการประชุมระหว่างคณะกรรมการที่ปรึกษาทั้งหมด เพื่อช่วยชี้แนะแนวทางแก่ผู้วิจัยเป็นระยะอีกด้วย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อุทัย บุญประเสริฐ กรรมการที่ปรึกษาได้ส่งเสริมให้กำลังใจและมีเวลาว่างให้ทุกครั้ง ไม่ว่าผู้วิจัยจะไม่รบกวนแม้ในยามวิกาล

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชลธิ์ จงสัมพันธ์ กรรมการที่ปรึกษาที่ได้ดูแลการทำงานของผู้วิจัยอย่างใกล้ชิด รวมทั้งการไปร่างและทำางายกถึงที่มานของ ดร. ชลธิ์ จนคิดค้นหลายครั้ง

ศาสตราจารย์ ดร. นิพนธ์ กันธเสวี ผู้อำนวยการเป็นกรรมการสอบปากเปล่าปริญญาโท ได้ให้ความกรุณาต่อผู้วิจัยมาตลอดเวลา 15 ปี ที่ผู้วิจัยเป็นผู้ไต่ถามกับปัญหาและถือเป็นศิษย์ของท่านด้วย

ผู้วิจัยต้องขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ วุฒิชัย บุญศิลป์ เป็นพิเศษในฐานะมิตรผู้อุปถัมภ์ ผู้วิจัยมาโดยตลอดและจุดเริ่มต้นของงานวิจัยนี้ก็ได้แรงบันดาลใจจากรองศาสตราจารย์ วุฒิชัย และท่านได้ให้ความช่วยเหลืออย่างเต็มที่มาโดยตลอด

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณศาสตราจารย์ดร. เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์ ในความห่วงใยอย่างแท้จริง ซึ่งในบางครั้งผู้วิจัยเกิดความท้อแท้ ท่านก็ได้ช่วยในทุกทางที่ทำให้ผู้วิจัยสามารถดำเนินการต่อไปได้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณบรรดาคณาจารย์ที่สอนในสาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ทุกท่านที่ได้ให้วิชาความรู้ทั้งพุทธิศึกษาและจริยศึกษาอย่างพร้อมมูล โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสตราจารย์ดร. เนลียว บุรีศักดิ์ ศาสตราจารย์ดร. สมพร บัวทอง และท่านอาจารย์ ดร. นงลักษณ์ วิรัชชัย

ผู้วิจัยขอขอบคุณเพื่อนร่วมชั้นเรียนทั้ง 9 ท่าน อันได้แก่ อาจารย์สุวกิจ ศรีปัทมา อาจารย์อากม จันทสุนทร อาจารย์อุไร แฉ่อม อาจารย์เนาวรัตน์ พลายน้อย อาจารย์สุวัจน์ เงินดำ อาจารย์อรอนงค์ สุวรรณกุล อาจารย์ชาญชัย อินทรประวิติ และอาจารย์สรศักดิ์ วรอินทร์ ที่ช่วยให้ผู้วิจัยเข้าใจถึงความหมายของคำว่า Comradeship อย่างแท้จริง

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ดร. บรรพต วีระสัย ผู้อำนวยการโครงการพัฒนามหาวิทยาลัย หวมมหาวิทยาลัย ในการได้ทำปรึกษา ชี้แนะแนวทางและชักชวนผู้วิจัย ซึ่งผู้วิจัยได้ถือเอาท่านเป็น Mentor ในการทำงานตลอดมา

ผู้วิจัยขอขอบคุณอาจารย์ครุณี แก้วม่วง แห่งวิทยาลัยครูจันทร เกษม และอาจารย์บัณฑิต แทนพิทักษ์ แห่งกรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ที่ช่วยในการทำวิจัยอย่างดียิ่ง โดยเฉพาะในบทที่ 2 และบทที่ 3

ผู้วิจัยขอขอบคุณ คุณเกษรา กอสกุล คุณวิจิตร นีระคม คุณนิยดา กาเจริญ และคุณกรรณิกา โอสุวรรณรัตน์ แห่งโครงการพัฒนามหาวิทยาลัย หวมมหาวิทยาลัย และคุณจุฑามาศ ชาระวานิช แห่งธนาคารกสิกรไทย ผู้เป็นหลานที่มีความห่วงใยต่องานวิจัยนี้อย่างแท้จริง โดยได้เฝ้าทวงถามเพื่อที่จะหิมพ์งานให้ตลอดเวลา 2 ปีที่ผ่านมา

ผู้วิจัยขอขอบคุณบุคคลที่สำคัญยิ่งอีกผู้หนึ่ง คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์เจนนิส วงศ์สุรวัฒน์ ผู้เป็นภรรยาที่ได้สนับสนุนส่งเสริมให้กำลังใจและขอศึกษากันด้านวิชาการ

โดยตลอดทั้งแต่การเรียนระดับปริญญาตรีของผู้วิจั้บมาแล้ว และยังได้จัดการครอบครัว
ซึ่งมีบุตรอยู่ถึง 4 คน มาโดยเรียบร้อย ไม่ให้ต้องมัวมีปัญาในการทำวิจั้บการเรี้นและ
การงานของผู้วิจั้บเลย

ในที่สุด ผู้วิจั้บรู้สึกซาบซึ้งในพระบารมีปกเกล้าของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา
สยามบรมราชกุมารี ในโอกาสที่ผู้วิจั้บได้มีโอกาสเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทร่วมกับพระองค์อันเป็น
สิริมงคลต่อผู้วิจั้บเป็นที่ยิ่ง ในโอกาสที่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทรับพระราชทานปริญญาบัตรอย่าง
ใกล้ชิด อันทำให้ผู้วิจั้บภาคภูมิใจในความเป็นคนไทยเป็นล้นพ้น

โกวิท วงศ์สุรวัฒน์

แนวความคิดและภูมิหลังของการวิจัย

1. เอกราช : หัวใจสำคัญของประเทศ

“ความมั่นคงในความเป็นอิสระและความเป็นอธิปไตยของบ้านเมืองย่อมต้องอาศัยในคุณสมบัติใดของไพร่บ้าน พลเมืองเป็นสำคัญ และคนทั้งหลายซึ่งเป็นไพร่บ้าน พลเมืองจะเจริญคุณสมบัติใดก็แก่ด้วยใดโอกาสเล่าเรียนรู้เห็นวิชา คุณตามสมควรไปแต่ยังยอมเยาว์ กล่าวคือ การศึกษา”¹

สมเด็จพระปรมหาราชวรางราชานุภาพทรงยกตัวอย่างความเจริญของญี่ปุ่นว่ามีพื้นฐานมาจากการที่รัฐให้ความสนใจ จักบำรุงการเล่าเรียนของไพร่บ้าน พลเมืองโดยถือว่า เป็นการสำคัญมากแต่แรก”²

เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า การรักษาเอกราชของประเทศเป็นวัตถุประสงค์ที่สำคัญสูงสุดของทุกประเทศในโลกในทุกยุคทุกสมัย ทุกประเทศจะต้องดำรงไว้ซึ่งเอกราชให้จนถึงที่สุด มิให้ตกเป็นเมืองขึ้นของใคร เพราะการตกเป็นเมืองขึ้นหรือเป็นประเทศราชนั้น ยากที่ประเทศจะรุ่งเรืองได้ จะต้องถูกกดขี่ข่มเหงโยนโยนในคานหรรพยากรและเศรษฐกิจ เกียรติภูมิของประเทศก็ถูกเหยียบย่ำ มีอาจตัดสินใจดำเนินการใด ๆ ภายในประเทศโดยตนเองอย่างอิสระเสรี เมื่อเป็นอย่างนี้ความสงบสุขของประชากรย่อมบังเกิดมิได้

¹ กองกฎหมายแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5/เอกสาร ม.2/5 ตรวจและจัดโครงการศึกษาสมเด็จพระปรมหาราชวรางราชานุภาพ กราบบังคมทูล วันที่ 1

เมษายน 2449

² ก.

คำว่า เอกราชตามความหมายของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 คือ เป็นอิสระแก่ตน ไม่ขึ้นแก่ใคร ซึ่งตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า independence หรือ freedom ตาม Webster's New World Dictionary ดังนั้น คำว่าเอกราชจึงเป็นคำที่ใช้กับคำภาษาอังกฤษได้ทั้ง 2 คำ คือ independence และ freedom

จอห์น คิวอี้ (John Dewey) ผู้เป็นนักปรัชญา นักสังคมศาสตร์และ นักการศึกษา ชาวอเมริกัน นามอุโฆษ ผู้มีชีวิตอยู่ระหว่าง ค.ศ. 1859 - 1952 ได้ให้ความหมายของคำว่าเอกราชว่า ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบคือ

1. การลำเป็นการอย่างมีประสิทธิภาพตามแผนการที่วางไว้
2. การมีแผนการสำหรับอนาคต เพื่อเปลี่ยนแปลงการดำเนินการตาม เหตุการณ์ในอนาคตอย่างเหมาะสม
3. การมีอำนาจในการตัดสินใจเลือกสรรแผนการอย่างใดอย่างหนึ่งด้วย ตนเอง หลังจากที่ได้พิจารณาทางเลือกต่าง ๆ แล้ว เพื่อผลประโยชน์ในอนาคต¹

ดังนั้น ประเทศเอกราชจึงต้องเป็นประเทศที่ผู้บริหารประเทศจะต้องมีสายตา อันไกลที่คาดการณ์ในอนาคตได้ว่าจะเป็นอย่างไร จึงจะสามารถวางแผนการสำหรับ อนาคตได้ และแผนการสำหรับอนาคตนั้นจะต้องเป็นไปตามการเลือกสรร ทางเลือก ที่เป็นประโยชน์ที่สุดของประเทศและดำเนินการไปตามแผนการนั้น ซึ่งหมายความว่า เอกราชคือ การคาดการณ์ในอนาคตด้วยการไตร่ตรองอย่างรอบคอบแล้ว เลือกทาง ที่เป็นประโยชน์แก่ประเทศมากที่สุดทางหนึ่งแล้วดำเนินการไปตามนั้นนั่นเอง ซึ่งจาก ความหมายของเอกราชนี้พระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 - 4 - 5 และ 6 ได้ทรงกระทำใ้ผู้ที่ศึกษาประวัติศาสตร์ไทยเห็นแล้ว อย่างแจ่มชัดที่สุด ดังพระราชกระแสของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรง ตรัสกับพระศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เมื่อใกล้สวรรคตใน พ.ศ. 2393 ดังนี้

¹ Archambault, Reginald D. (Edited) John Dewey and Education : Selected Writings pp. 81 - 82

การศึกษาศงครามช้างงวน ช้างพม่า ก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ที่แต่ช้างพวกฝรั่ง ให้ะวังให้ดี อย่าให้เสียที่แก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่ควร จะเรียนเอาไว้ ก็ให้เขาอย่างเขา แต่อย่าให้มันถือเอื้อมใส่ไปทีเดียว...¹

การรักษาเอกราชของประเทศนั้น รัฐจะต้องดำเนินนโยบายทั้งภายในประเทศและต่างประเทศให้มีความมั่นคง ในด้านนโยบายภายในประเทศ รัฐยอมดำเนินการให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคม จะต้องพัฒนาคุณภาพประชากร เป็นสำคัญ เพราะประชากรที่มีคุณภาพก็ย่อมส่งผลให้ประเทศมั่นคงและเจริญรุ่งเรือง

ในด้านนโยบายต่างประเทศ รัฐจะดำเนินการผูกมิตรไมตรีกับประเทศอื่น ๆ โดยวิธีการทางการทูต ในขณะที่เดียวกันก็มีการติดต่อซื้อขายผลิตภัณฑ์ซึ่งกันและกัน เป็นการพึ่งพากันทางเศรษฐกิจ และรัฐก็ต้องมีมาตรการป้องกันประเทศ โดยเตรียมกำลังทางทหารไว้พร้อมสรรพ ประเทศที่ใหญ่และมีอำนาจมักมีการเผยแพร่วัฒนธรรมของตนไปสู่ประเทศเล็กและค้อยกว่า นอกจากนั้นก็ยังใช้วิธีจารกรรมหรือการสืบความลับและหาข่าวกรอง ข้อเท็จจริง ข่าวสารของประเทศอื่น ๆ เป็นต้น เหล่านี้เป็นวิธีการดำเนินนโยบายต่างประเทศ เพื่อผลประโยชน์สูงสุดของประเทศตน

หากประเทศดำเนินนโยบายภายในประเทศได้อย่างดี คือประเทศมีความมั่นคงในด้านเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมแล้ว ก็ย่อมส่งผลให้นโยบายต่างประเทศมีความมั่นคงตามไปด้วย หากภายในประเทศมีความปั่นป่วนระส่ำระสาย ประเทศต่าง ๆ ก็ยากที่จะยอมรับนับถือและเป็นอันตรายต่อความอยู่รอดหรือความเป็นอิสระภาพของประเทศ

เครื่องมือที่จะช่วยให้การดำเนินนโยบายภายในประเทศได้ผลก็มีหลายประการ เช่น 1) การออกกฎหมาย ข้อบังคับต่าง ๆ ไว้ให้ประชากรปฏิบัติตาม 2) การควบคุมปรับปรุงเศรษฐกิจให้มั่นคง 3) การบำรุงรักษาการสาธารณสุขให้กว้างขวาง

¹ เจ้าพระยาที่ฬากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3

เป็นต้น แต่เครื่องมือที่สำคัญมากที่สุดอันหนึ่งที่รัฐบาลของประเทศต่าง ๆ นำมาใช้ก็คือ "การศึกษาในรูปโรงเรียน" หรือการจัดการศึกษาตามแบบแผนที่กำหนด การศึกษาจะช่วยให้ประชากรมีความรู้ความถนัดต่าง ๆ หลายประการแล้วแต่จะดำเนินการ เช่น มีความรู้ทางศาสตร์แขนงต่าง ๆ เข้าใจสิทธิหน้าที่ของตนเองในฐานะพลเมืองของประเทศ มีสุขภาพอนามัยดี รู้จักแสวงหาและใช้จ่ายทรัพย์สินอย่างเหมาะสม สิ่งเหล่านี้ย่อมนำประเทศไปสู่ความเจริญก้าวหน้า จะเห็นได้หลายกรณีในบางประเทศว่า แม้จะมีทรัพยากรน้อยไม่เอื้ออำนวยต่อการสร้างความมั่นคงหรือการพัฒนาเชิงปริมาณก็ตามแต่เมื่อประชากรมีคุณภาพสูงก็สามารถทำให้ประเทศของเรามีความมั่นคงทางการเมือง มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจและมีสังคมอันสงบสุขได้พอควรว่าจำเพาะทางตะวันออก เช่น ญี่ปุ่น เกาหลีใต้และอิสราเอล เป็นต้น

โดยทั่วไปบรรดาประเทศตะวันตกแต่เดิมนั้น รัฐบาลได้จัดการศึกษาโดยตรง การจัดการศึกษามักจะอยู่ในศาสนาและศาสนาคริสต์โดยเฉพาะนิกายโรมันแคธอลิก จะมีอิสระในการจัดการศึกษาอย่างเต็มที่ เพราะในสมัยกลางของยุโรป ทางการบ้านเมืองกับศาสนาไม่ขึ้นต่อกัน แต่รัฐบาลของประเทศในยุโรปจะใช้ประโยชน์จากผู้สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนและมหาวิทยาลัยทางศาสนามารับราชการบริหารประเทศด้วย การศึกษาในประเทศตะวันตกจึงนับว่าจัดเป็นแบบมีระบบ มีแบบแผน (Formal Education) กัมพูชานั้นเคยเป็นประเทศที่ผลิตคนออกไปรับใช้ประเทศชาติได้ แต่สำหรับประเทศไทยนั้นมีความแตกต่างออกไป กล่าวคือ

ประเทศไทยเรามีการศึกษาแต่โบราณอย่างไม่เป็นทางการ และไม่เป็นแบบแผน (Informal Education) ตามความหมายของทางตะวันตกจะเป็นการสอนในวัดเป็นส่วนใหญ่ สำหรับสามัญชนโดยเฉพาะผู้ชานมากกว่าผู้หญิง และถ้าเป็นบุคคลชั้นสูงก็สอนกันในวัง การสอนในวัดนั้นจะเป็นการสอนในเรื่องศาสนา จริยธรรม หรือโลกุตระธรรมเป็นสำคัญ ขณะเดียวกันก็เป็นศูนย์กลางของการเล่าเรียน ถายทอดศิลปวิทยาการทางด้านวัฒนธรรมด้วย ทั้งสองนัยนี้เน้นไปตามวิวัฒนาการและตามอริยาคัย

จุดเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาของไทยก็คือ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งในรัชสมัยของพระองค์ ประเทศชาติต้องประสบกับปัญหาความอยู่รอดอย่างมาก เนื่องจากถูกล้อมคืบจากจักรวรรดินิยมตะวันตกเกือบรอบด้าน โดยเริ่มมาตั้งแต่รัชกาลที่ 4 แต่พระองค์ทรงนำประเทศไทยให้รอดพ้นวิกฤติการณ์ได้อย่างตลอดรอดฝั่ง โดยทรงใช้วิธีการต่าง ๆ กันหลายวิธี และวิธีหนึ่ง ที่พระองค์ทรงตระหนักถึงความสำคัญเป็นอย่างมากก็คือ การใช้การศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพประชากรของพระองค์ เพื่อช่วยกันสร้างสรรความเจริญและรักษาชาติบ้านเมืองให้อยู่รอดปลอดภัยดำรงความเป็นเอกราชไว้ได้

2. การคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกกับปัญหาความมั่นคงของประเทศ

2.1 มูลเหตุของการคุกคามโดยทั่วไป

จักรวรรดินิยมตะวันตกเริ่มต้นตั้งแต่สมัยต้นอยุธยา โดยเจ้าชายเฮนรีแห่งโปรตุเกส (ค.ศ. 1431 - 1480) ได้ส่งเสริมให้มีการเดินเรือเพื่อหาเส้นทางค้นพบกับอินเดียและจีนโดยทางทะเล ซึ่งต่อมาได้มีการยึดครองดินแดนต่าง ๆ ในขั้นแรกก็เป็นเพียงสถานีเพื่อการค้า แล้วก็ก้าวหน้าต่อไปด้วยการยึดครองดินแดนมาเป็นอาณานิคมแบบประเทศราช จนแทบจะกล่าวได้ว่า ในทวีปอเมริกาเหนือ อเมริกาใต้ แอฟริกา ออสเตรเลีย และเอเชีย ดินแดนต่าง ๆ ใน 5 ทวีปนี้ เกือบทั้งหมดต้องตกเป็นอาณานิคมของประเทศจักรวรรดินิยมตะวันตก อันมีอังกฤษ ฝรั่งเศส รัสเซีย โปรตุเกส ฮอลันดา สเปน เบลเยียม และสหรัฐอเมริกาในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง

แรงกระตุ้นของลัทธิจักรวรรดินิยมนี้มีหลายประการ แต่อาจสรุปได้ 3 ประการ เรียกเป็นสโลแกนภาษาอังกฤษในสมัยนั้นว่า 3Gs คือ God, Gold, and Glory

ก. God เป็นเรื่องของ การเผยแผ่ศาสนาคริสต์ ซึ่งพวกนิกายศาสนาคริสต์ถือเป็นบุญกรียาอย่างใหญ่หลวงที่จะประกาศคำสอนของศาสนาคริสต์ให้แก่ชาวนอกศาสนาให้หันมาเข้ารีตได้ (ในกรณีนี้ คือ ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ในช่วงต้น ๆ ที่

แพร่ศาสนาในลาตินอเมริกา แม้ในปัจจุบันบรรดาประเทศที่อยู่ทางใต้จากสหรัฐอเมริกา ลงไปตลอดทวีปอเมริกาใต้ก็มีประชากร ส่วนใหญ่นับถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันแคธอลิกอยู่)

ในแง่ของศาสนาในแง่หลังของการขยายตัวของจักรวรรดินิยมคอบ้าง ลงไปบ้าง ข้ออ้างก็มักจะเป็นการสร้างความเข้าใจให้แก่ประชาชนของประเทศจักรวรรดินิยมตะวันตกเหล่านี้ในลักษณะที่ว่าเป็นภาระของกะฉิบขาว (The white man's burden) ที่จะต้องนำความศิวิไลซ์ (Civilization) มาสู่บรรดาผู้ล่าหลัง นิวคัมและนิวสไปนาคาล ซึ่งนาย Rudyard Kipling (เกิด ค.ศ. 1865) ตาย ค.ศ. 1936) กวีและนักเขียนชาวอังกฤษได้เผยแพร่แนวความคิดนี้เพื่อสนับสนุนการล่าอาณานิคมว่าเป็นบุญกุศลในแง่ของมนุษยธรรม ซึ่งนับว่าเป็นการโฆษณาชวนเชื่อที่เป็นผลดีพอสมควร แม้ในปัจจุบันก็ยังมีคนจำนวนไม่น้อยเชื่อว่าจักรวรรดินิยมที่มายึดครองประเทศต่าง ๆ เป็นอาณานิคมแล้วควรคิดเอาทรัพยากรของประเทศนั้น ๆ ไปอย่างมากมาย

ข. Gold ก็คือโลกทรัพย์ซึ่งความจริงจุดประสงค์นี้จะเป็นแรงบันดาลใจที่สำคัญที่สุด การเอารัดเอาเปรียบโดยชนเอาทรัพยากรสมบัติจากประเทศอาณานิคมไปในรูปแบบของทองคำ เงิน และโลหะอันมีค่าในระยะแรก ต่อมาก็ยึดเอาอาณานิคมเป็นแหล่งวัตถุดิบราคาถูก และเป็นตลาดระบายสินค้าสำเร็จรูปของประเทศจักรวรรดินิยม ต่อมาซึ่งล้วนแต่เป็นการเพิ่มผลโลกทรัพย์ให้แก่พวกนี้กว่าเมืองขึ้นเมืองอื่น

ค. Glory ก็คือเกียรติภูมิของประเทศและของบุคคลที่นำการล่าอาณานิคม ซึ่งสร้างความภาคภูมิใจกัน อาทิ "ดวงอาทิตย์ไม่เคยตกดินในจักรภพบริติช (อังกฤษ)" การมีอาณานิคมตามที่ต่าง ๆ ในโลกก็จะสร้างความภาคภูมิใจให้แก่ชนชาติจักรวรรดินิยมเสมอมา จนกระทั่งในสงครามโลกครั้งที่ 1 และสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่บรรดาประเทศจักรวรรดินิยมหันมาเข่นฆ่ากันเอง เพื่อแย่งชิงครองการ เป็นเจ้าแห่งจักรวรรดินิยม

2.2 ประเทศไทยกับการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก

นับตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมาการคุกคามต่อความอยู่รอดของประเทศไทยจากข้าศึกศัตรูภายนอกก็เป็นเพียงบรรดาประเทศใกล้เคียงในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ทั้งสิ้น จวบจนกระทั่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ประเทศไทยเริ่มถูกคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตก ดังพระราชกระแสที่ทรงตรัสกับพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เมื่อใกล้สวรรคตใน พ.ศ. 2393 ดังนี้

การศึกสงครามข้างญวน ข้างพม่า ก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ก็แต่ข้างพวกฝรั่ง ให้ระวังให้ดี อย่าให้เสียที่แก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาคิดว่าจะเรียนเอาไว้ ก็ให้เอาอย่างเขา แต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว...¹

แรกเริ่มที่เคียวรัชกาลที่ 3 ก็ทรงพยายามหลีกเลี่ยงแม้แต่การติดต่อกับเจมิญ สัมพันธไมตรีจากพวกฝรั่ง แต่ในที่สุดก็ต้องทำสนธิสัญญาเมอร์นีย์กับอังกฤษในตอนต้นรัชกาล (พ.ศ. 2369)

ครั้นในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่ออังกฤษได้บังคับให้จีนเปิดประเทศโดยมีข้อบังคับ เรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตกับการบังคับให้เก็บภาษีในอัตราตายตัวได้ อันเป็นผลสืบเนื่องจากสงครามฝิ่น (พ.ศ. 2382 - 2385) อังกฤษก็บังคับให้ประเทศไทยต้องยอมเปิดประเทศในเงื่อนไขเดียวกัน โดยทำสนธิสัญญาบาวริง พ.ศ. 2398 หลังจากนั้นไทยก็ต้องทำสนธิสัญญาที่คล้ายคลึงกันนี้กับบรรดาอาณานิคมตะวันตกอื่น ๆ รวมทั้งญี่ปุ่นด้วย นอกจากนี้ประเทศไทยก็ถูกคุกคามจากอังกฤษอีก 2 ครั้ง โดยในปี 2405 อังกฤษได้ระดมยิงตรังกานู และโคสงกองเรือขึ้นมาที่กรุงเทพฯ เป็นการคุกคามให้เกรงกลัว ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้โปรดให้ลอร์ด จอห์น เฮย์ ผู้บังคับกองเรืออังกฤษให้เข้าเฝ้า และทรงต้อนรับอย่างที่ดี ลอร์ด จอห์น เฮย์ จึงแสวงหาการบังคับหมู่ แต่เพียงว่า

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3

ไม่มีพระอันใด เป็นแต่ไค้พิงกคิศัศว่า พระเจ้าแผ่นดินฝ่ายไทยโปรดอังกฤษ
มาก จนหักเรียนเขียนอ่านภาษาอังกฤษได้ ลอร์ด จอห์น เฮย์ อยากเห็น
อยากชมก็เข้ามา¹

ส่วนทางบ้านฝรั่งเศสจึงได้เข้ามายึดครองเวียดนามได้แล้ว ก็บังคับให้
ไทยยกเขมรส่วนนอกให้แก่ฝรั่งเศส โดยฝรั่งเศสยอมรับว่า พระตะบอง เสียมราฐ
และศรีโสภณ เป็นของไทยใน พ.ศ. 2410

หลังจากนั้น ไทยก็ว่างเว้นจากการคุกคามโดยตรงราว 25 ปี ซึ่งล่วงเข้า
รัชสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ไทยต้องเสียดินแดนสิบสองจุไทยให้กับฝรั่งเศส ใน พ.ศ. 2430
โดยฝรั่งเศสอ้างว่าเพื่อปราบฮ่อ และใน พ.ศ. 2435 ไทยก็ต้องยกดินแดน 13
หัวเมืองทางตะวันออกของแม่น้ำสาละวินให้กับอังกฤษ โดยอังกฤษจะขอแลกกับแคว้น
เชียงแขง ฝั่งซ้ายทางตอนเหนือของไทย - ลาว เวียดนามจริง ๆ ฝรั่งเศสก็เข้ายึดแคว้นเชียงแขงไป
โดยไทยต้องเสีย 13 หัวเมือง โดยไม่ได้อะไรตอบแทนจากอังกฤษเลย²

วิกฤติการณ์ร้ายแรงที่สุดของไทยคือ วิกฤติการณ์สยาม รศ. 112 (พ.ศ.
2436) เริ่มจากการปะทะกันประปรายที่ด่านลาว ฝรั่งเศสจึงส่งเรือปืนมาปิดปากแม่น้ำ
เจ้าพระยา ในวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 โดยไทยไม่สามารถป้องกันการที่ฝ่า
ไว้ได้ รัฐบาลไทยจึงต้องยอมต่อข้อเรียกร้องของฝรั่งเศสคือ ต้องยกดินแดนฝั่งซ้าย
แม่น้ำโขง คือ ลาว เวียดนามทั้งหมดให้แก่ฝรั่งเศส นอกจากนี้ไทยจะต้องกองทหาร
ในเขตแดน 25 กิโลเมตรทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขงและต้องจ่ายค่าปรับ 2 ล้านฟรังก์
และไทยต้องจ่ายเงินอีก 3 ล้านบาทเป็นประกันว่า ไทยจะปฏิบัติตามสัญญา เชื่อพระเจ้า
ฝ่ายในก็พร้อมที่จะขายเครื่องเพชร เครื่องทอง เพื่อช่วยสมทบค่าปรับพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวของนำเอาเงินในถุงแดงออกมาใช้ในการนี้ เงินถุงแดงนี้
กล่าวกันว่ารัชกาลที่ 3 ทรงกำเรือสำเภาและสะสมกำไรเอาไว้และทรงทราบดีว่า
จะเอาเงินจากบ้านถ้ายเมือง" ซึ่งก็ได้ใช้ในการไถ่เมืองจริง ๆ

¹ มอฮัมหมัด, แอ็บดุลลอฮ์ แผ่นดินพระจอมเกล้า นิจุ ทองโสภิต แปล หน้า 139

² ขจร สุขพานิช ข้อมูลประวัติศาสตร์ : สมัยนางกอก หน้า 224 - 229

³ พูนพิศมัย คีตกุล, ม.จ. ประชุมพระนิพนธ์ เล่ม 1 หน้า 90

วิกฤติการณ์สยาม ร.ศ. 112 ได้มีผลยืดเยื้อยาวนานกระทั่ง พ.ศ. 2449 (ค.ศ. 1907) แม้ว่าไทยจะปฏิบัติตามข้อผูกมัดโดยครบถ้วนแล้วก็ตาม แต่ฝรั่งเศส ไม่ยอมถอนทหารออกจากจังหวัดอื่นอีก 11 ปีต่อมา อีกทั้งการถอนทหารออกของ ฝรั่งเศสก็ยังทำให้ไทยต้องเสียดินแดนเพิ่มอีกคือ มโนไพร จำปาศักดิ์ และหลวงพระบาง มีหน้าว่าการถอนทหารก็ยังเป็นเพียงการย้ายไปอยู่ที่ตราดแทน ซึ่งก็ทำให้ไทยรู้สึกถึงความไม่ปลอดภัยอยู่ตลอดเวลา จนต้องยอมลดละดินแดนพระตะบอง เสียมราฐ และ ศรีโสภณแก่ฝรั่งเศส¹ โดยแลกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตบางส่วนคืนมา

นอกจากมีปัญหากับฝรั่งเศสแล้ว ไทยยังมีปัญหากับอังกฤษ แม้ว่าอังกฤษจะ ไม่เป็นภัยที่ร้ายแรงและค่อนข้างมีท่าทีที่ดีต่อไทย ถึงกับทาสนิสัญญาฉบับ ใน พ.ศ. 2439 เพื่อกำประกันดินแดนของไท้ให้พ้นจากการรุกรานของชาติที่ 3 ปัญหาที่ไทยมี กับอังกฤษคือ หัวเมืองมลายู ที่เป็นประเทศราชของไทยที่อังกฤษสนใจอยู่ และปัญหา สิทธิสภาพนอกอาณาเขต เพื่อตัดปัญหาความยุ่งยาก ไทยจึงยอมสละ 4 หัวเมืองมลายู ให้อังกฤษ เพื่อผลประโยชน์ในด้านสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ประการ และการกู้เงิน สร้างทางรถไฟสายใต้

ดังนั้น จึงเห็นได้ว่า การคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกที่บีบไทยได้ยืดเยื้อ จนเกือบสิ้นรัชกาลที่ 5 เลยทีเดียว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชหัตถเลขาพระราชทาน ไปยังพระยาสุริยานุวัตร (เกิด นุนาค) อัครราชทูตประจำฝรั่งเศส ใน พ.ศ. 2446 ว่า

อำนาจต่างประเทศเข้าแทรกเป็นยาตำไปทุกหนทุกแห่ง²

¹ดูรายละเอียดได้ใน สุวิทย์ อิศราสวัสดิ์ ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศส ร.ศ. 112 - 126 บทที่ 3 - 5

²จรัส กัมพลาลิรี (รวมรวม) "พระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง เหตุการณ์ 4 ประการ ซึ่งทำให้การตั้งปวงไม่สำเร็จได้โดยเร็ว" ศิลปากร 10(2) : 31 31 กรกฎาคม 2509

3. การศึกษาในรูปโรงเรียนกับการรักษาเอกราชของประเทศ

การรักษาเอกราชของชาติ มีความสำคัญเป็นอันดับสูงสุดในภาวะที่ประเทศ ถูกคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตกตั้งกล่าวแล้ว จากพระราชดำรัสของพระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ที่ได้ยกตัวอย่างมาแล้วในตอนต้นนั้น จะ เห็นได้ว่า วิธีการหนึ่งที่จะรักษาประเทศให้อยู่รอดปลอดภัยได้นั้น จำเป็นที่จะต้อง เรียนรู้ เข้าใจในระบบงานต่าง ๆ ของตะวันตก¹ และรับเอามาปรับปรุงใช้กับระบบ งานในประเทศไทยใช้วิจารณ์ดู เพื่อให้ตะวันตกเห็นว่าประเทศไทยก็เป็นอารยประเทศ เช่นเดียวกัน มิได้ป่าเถื่อนจนจะต้องให้ตะวันตกเข้ามาแก้ไขปรับปรุงตามที่จักรวรรดินิยม ตะวันตกมักกล่าวอ้างในการเข้าไปครอบครองประเทศหนึ่งประเทศใด

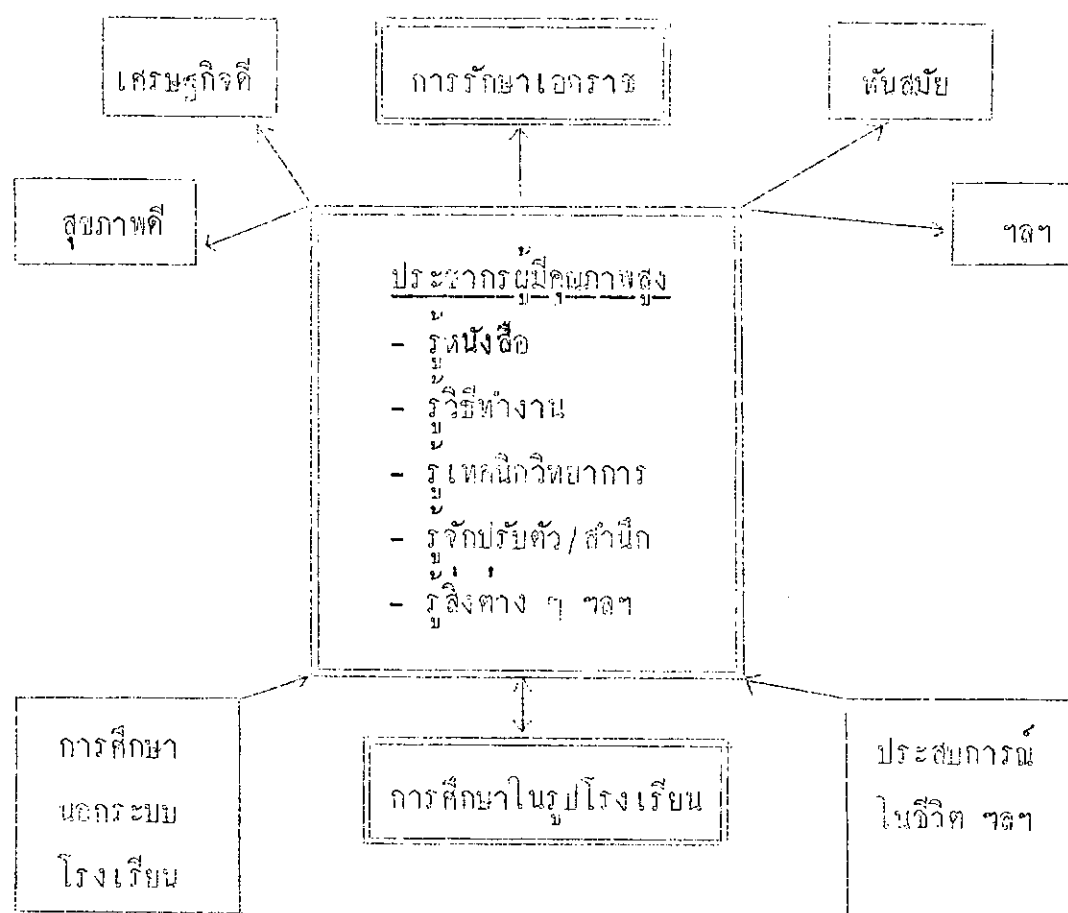
ในรัชกาลต่อมาคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักถึง ความจริงข้อนี้ คือ การจะอยู่รอดจากการคุกคามของตะวันตกได้นั้น จำเป็นที่ผู้นำประเทศ ต้องเรียนรู้วิทยาการตามแบบตะวันตก พระองค์เองทรงศึกษาวิทยาการอย่างกว้างขวาง และทรงเตรียมการให้พระราชโอรสพระราชธิดาได้รับการศึกษาอย่างดี โดยการจ้าง นางแอนนา เลียวโนเวนส์ มาถวายการสอน (ค.ศ. 1862 - 1867) ภายหลังโปรด ให้หม่อมจันทเด อวยการสอนต่อ ซึ่งเราเห็นกันแล้วว่า คนไทยที่ศึกษาวิทยาการของ ตะวันตกได้มีส่วนร่วมอย่างยิ่งในการรักษาความอยู่รอดของประเทศและทำนุบำรุง พัฒนา ประเทศไปสู่ความเจริญ ไม่ว่าจะเป็นสมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ สมเด็จ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ เป็นต้น

การศึกษาในรูปโรงเรียนเริ่มมีขึ้นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 5 ด้วยทรงมี พระบรมราโหมบายที่จะให้พลเมืองของประเทศไทยมีความรู้ ความคิด ไม่เป็นที่ดูแคลนของชาติ สิ้น และสามารถใช้วิชาความรู้ให้เป็นประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพตลอดทั้งการใช้

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3

ชีวิตในสังคม การศึกษาจึงนับเป็นการยกระดับ "คุณภาพ" ของพลเมืองอีกประการหนึ่ง¹ การศึกษาแบบไม่เป็นทางการ (Informal) ตามที่เป็นอยู่แต่เดิมนั้น ทำให้ผู้ได้รับการศึกษาอยู่ในวงจำกัด โดยเฉพาะกลุ่มบุคคลชั้นสูงมีได้แพร่หลายในหมู่มหาชนโดยทั่วไป

จากแนวความคิดและปฏิบัติการดังกล่าวมาแล้ว พอจะสรุปให้เห็นภาพของความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษาในรูปโรงเรียนกับการรักษาเอกราชของประเทศได้ดังนี้

ภาพประกอบ 1 ความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษาในรูปโรงเรียนกับการรักษาเอกราช

¹ กรมวิชาการ แนวพระราชดำริแก่ราษฎร หน้า 161

จากภาพประกอบที่เป็นแผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ของการศึกษาในรูปโรงเรียนกับการรักษาเอกราชนี้ สามารถอธิบายได้ว่าการศึกษาในรูปโรงเรียนนับเป็นปัจจัยสำคัญที่จะพัฒนาคุณภาพประชากรให้เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ ทักษะและทัศนคติที่เหมาะสมอันจะเป็นสิ่งดีที่หล่อหลอมบุคคลให้มีคุณภาพสูง ซึ่งจะสามารถใช้คุณภาพนั้นไปเพื่อการรักษาเอกราชของประเทศได้ ยิ่งกว่านี้ประชากรที่อยู่ในประเทศที่มีเอกราชแล้วก็ย่อมจะสามารถพัฒนาการเศรษฐกิจ สังคม สาธารณสุขและการเมืองของประเทศของตนได้อย่างที่อีกด้วย

ดังนั้น นโยบายการศึกษาของชาติในสมัยรัชกาลที่ 5 ในอีกด้านหนึ่งจึงเป็นการจัดสนองความต้องการของบ้านเมืองและความเจริญของประเทศเป็นสำคัญด้วย เพราะการทำประเทศให้ "ศิวิไลซ์" นั้น เป็นการสร้างภาพพจน์ที่ดีงามให้กับประเทศไม่ให้จักรวรรดินิยมตะวันตกถือโอกาสคุกคามโดยอ้างว่าไทยป่าเถื่อน การจัดการศึกษาระบบโรงเรียนตามแบบตะวันตกเป็นวิธีการหนึ่ง ซึ่งทำให้ประเทศ "ศิวิไลซ์" นั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนประถม สำหรับราษฎรทั่วไป นอกจากโรงเรียนหลวงแล้วยังทรงอุปถัมภ์โรงเรียนราษฎร์ ซึ่งขณะนั้นเรียกว่า โรงเรียนมูลสามัญเขลยศักดิ์ ทรงตั้งโรงเรียนสำหรับฝึกฝนผู้ที่เป็นครู เรียกว่าโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ และเนื่องด้วยสมัยนั้นรัฐบาลต้องการผู้รู้หนึ่งชื่อสำหรับในมาทวารวดี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งโรงเรียนสำหรับฝึกหัดวิชาราชการฝ่ายพลเรือน เรียกว่าโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ในเรื่องการทหารก็ทรงตั้งโรงเรียนนายร้อยทหารบก การศึกษาในวิชาชีพและวิชาเทคนิคต่าง ๆ ที่บ้านเมืองต้องการผู้รู้ในขณะนั้นก็ให้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นและจัดเป็นการศึกษาในระดับอุดมศึกษา มีโรงเรียนนักเรียนแผนที่ นักเรียนการกลอง นักเรียนเพาะปลูก นักเรียนป่าไม้ นักเรียนราชแพทย์ นักเรียนอำเภอ นักเรียนสรรพากร เป็นต้น¹ เห็นได้ว่า การจัดการศึกษาในรัชสมัยของพระองค์นี้ครอบคลุมเกือบทั่วทุกด้านและได้ทรงวางรากฐานการศึกษาของประเทศไว้อย่างดี

จอมจันทร ทั้งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการจัดการศึกษาภาคบังคับขึ้นเป็นครั้งแรก โดยการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464 เมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2464 ซึ่งนับเป็นครั้งแรกของประเทศไทย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความสำคัญของการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง และมีพระราชประสงค์ที่จะขยายการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ออกไปให้กว้างขวาง ดังจะเห็นได้จากพระราชดำรัสที่ว่า

การศึกษาย่อมเป็นการสำคัญยิ่ง และเป็นต้นเหตุแห่งความเจริญของชาติบ้านเมือง ผู้ใดอุดหนุนการศึกษาก็ได้ชื่อว่าอุดหนุนชาติบ้านเมืองด้วย เราตั้งใจที่จะทำนุบำรุงการศึกษาของบ้านเมืองเราอยู่เสมอ ประเทศทั้งหลาย ย่อมเจริญได้ด้วยการศึกษา ประเทศใดปราศจากการศึกษา ประเทศนั้นต้องเป็นป่าเถื่อน¹

และจากพระราชดำรัสวันนี้จะเห็นว่าพระองค์ต้องการให้ภาพพจน์ของประเทศรุดพ้นจาก “ความป่าเถื่อน” ดังกล่าว จึงส่งมรดกสำคัญทางหนึ่งไปสู่ความมั่งคั่งของประเทศดังกล่าวมาแล้วในตอนต้น

เหตุผลในการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา 2464 นี้คือ 1) เพื่อเป็นการยกระดับการศึกษาของประชาชนให้สูงขึ้น 2) เพื่อผลประโยชน์ในด้านการเมือง การปกครองให้ชนกลุ่มน้อยที่นับถือศาสนา และใช้ภาษาแตกต่างกันออกไปได้ให้บุตรของตนอ่านเขียนและพูดภาษาไทย เพื่อปลูกฝังให้มีความรู้สึกรู้ว่าเป็นคนไทยและรักชาติไทย²

¹ จอมอมรตรุณารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช) พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 7 เรื่องการศึกษาของชาติ ตอนที่ 1 หน้า 131

² จารุวรรณ ไวยเจตน์ การศึกษาภาคบังคับของไทย พ.ศ. 2464 - 2474

- 3) เพื่อให้ประชาชนพลเมืองเกิดความรู้สึกเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ให้คนจีน คนไทยมุสลิมเฉพาะในมณฑลปัตตานีได้หันมาเรียนภาษาไทยและรู้สึกตนว่าเป็นพลเมืองไทย
- 4) เพื่อเป็นการส่งเสริมการประกอบอาชีพของประชาชน

จากนโยบายการศึกษาภาคบังคับนี้จะเห็นว่าจุดมุ่งหมายโดยรวมแล้ว เพื่อความมั่นคงของประเทศเป็นสำคัญ ถ้าประชากรของประเทศมีความผสมกลมเกลียว มีความรู้ที่ในวิชาอาชีพและรู้สิทธิหน้าที่ ตลอดจนมีระเบียบวินัยแล้ว ภาพพจน์ของประเทศก็ "สิวิไลซ์" เมื่อตะวันตกมองประเทศไทยด้วยภาพพจน์ที่ดีแล้ว ไทยก็ย่อมปลอดภัยจากการคุกคามความเป็นเอกราชของชาติ

ในช่วงเวลา 50 ปี คือ พ.ศ. 2414 - 2464 ซึ่งอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 5 และที่ 6 นี้ สิ่งที่น่าสนใจมากที่สุดก็คือ กระบวนการที่ทำให้รัฐบาลไทยภายใต้การนำของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เห็นความสำคัญของการศึกษาในรูปแบบโรงเรียน (Formal Education) จนถึงกับยึดถือเอาเป็นเครื่องมือของรัฐที่สำคัญอย่างหนึ่งในการรักษาเอกราชของชาติ ซึ่งกระบวนการนี้ได้บรรลุถึงจุดสุดยอดในปี พ.ศ. 2464 อันเป็นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ที่ทรงประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464 ซึ่งเป็นพระราชบัญญัติประถมศึกษาภาคบังคับที่เป็นการยืนยันอย่างแจ่มชัดว่ารัฐบาลไทยได้เล็งเห็นความสำคัญของการศึกษาอย่างเป็นทางการถึงกับบังคับให้กลุ่มบุตร กุลธิดาชาวไทยต้องได้รับการศึกษาโดยทั่วหน้า ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างหน้ามือเป็นหลังมือจากสภาวะการณีก่อน พ.ศ. 2414 โดยสิ้นเชิง

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า การตระหนักในอันตรายต่อเอกราชของชาติได้มีมาแล้วตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ดังปรากฏในปัจฉิมพระราชดำรัสและพระองค์ยังทรงย้ำว่า เราจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้วิทยาการต่าง ๆ ของชาติตะวันตก อันที่จริงการตระหนักในอันตรายต่อเอกราชของชาติและความสำคัญของการศึกษาในการที่จะใช้เป็นเครื่องมือที่จำเป็นต่อการรักษาเอกราชนั้น ไม่ได้จำกัดอยู่แต่เพียงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ยังมีเจ้าฟ้ามงกุฎ (ต่อมาคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ในขณะยังทรงผนวชอยู่ เจ้าฟ้าจุฑามณี (ต่อมาคือ พระบาทสมเด็จพระ

พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) เจ้าชายอิทธิพรองค์และขุนนางบางท่านด้วย ที่สำคัญที่สุดคือ บุคคลซึ่งต่อมาจะเป็นผู้สำเร็จราชการแทนเป็นต้นรัชกาลที่ 5 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ) ซึ่งบุคคลทั้งสามเหล่านี้ได้ศึกษาทั้งภาษาและวิชาการของชาติตะวันตก เริ่มมาตั้งแต่กลางเวลารัชกาลแรกๆ แต่ประเด็นที่น่าสนใจจะว่า ศึกษาคนค่าใช้สักซึ่งก็คือ ทำไมการศึกษาแบบโรงเรียนจึงเกิดขึ้นช้าถึงกับเกือบจนกระทั่ง พ.ศ. 2414 ซึ่งเป็นเวลากว่าครึ่งร้อยพระราชมหาราชของรัชกาลที่ 3 20 ปีพอดี และกว่าจะยอมรับโดยส่วนรวมจนกระทั่งได้เป็นพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ก็เป็นเวลาอีก 50 ปีต่อมา ซึ่งนับว่าช้ามาก จริงอยู่การรักษาดั้งเดิมของชาติไทยนั้นมิใช่เรื่องหลายอย่าง ประการหนึ่งที่สำคัญที่สุดคือการที่มีผู้นำให้การศึกษาแบบใหม่ในรูปแบบโรงเรียนช่วยแก้ไขปัญหานี้ ทรัพยากรให้ค่อนข้างจากชนชั้นเดิมเก่า แต่ที่น่าเสียดายก็คือ ถ้ากระบวนการยอมรับการศึกษาในรูปแบบโรงเรียนเร็วว่านี้แทนที่จะเป็น 50 ปี นับแต่รัชกาลพระราชมหาราชของรัชกาลที่ 3 การพัฒนาประเทศให้ "สมัยนิยม" (Modernization) ของไทยคงจะไม่เร็วและประสบความสำเร็จมากกว่านี้ ซึ่งข้อเท็จจริงนี้อาจพิสูจน์ได้ในกรณีอื่นๆ ที่มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติมัธยมศึกษาครั้งแรก ตั้งแต่ต้นสมัยเมจิ โดยให้กลุ่มครู กุศสุริยาเข้ารับการศึกษาเป็นเวลา 16 เดือน และต่อมาใน พ.ศ. 2423 และ พ.ศ. 2450 ได้ขยายเป็น 3 ปี และ 6 ปีตามลำดับ¹ และในทางกลับกัน ความล่าช้าในการยอมรับความสำคัญของการศึกษาในรูปแบบโรงเรียนส่งผลเสียต่อประเทศอย่างไรก็จะได้เห็นได้ในกรณีของจีน ซึ่งแม้ว่าจะมีระบบการสอบคัดเลือกบุคคลที่มีความสามารถเข้ารับราชการเป็นชาติแรกของโลกมาเป็นเวลานานกว่าหนึ่งพันปี แต่ก็ยังเป็นระบบที่ล้าสมัย เน้นการท่องจำ การคัดลอกมือ การเรียงความที่ถือความสะอาดสวยงามของภาษาเป็นสำคัญ ซึ่งระบบการสอบแข่งขันไม่เหมาะสมกับสภาพการเปลี่ยนแปลงของโลกในเวลานั้น ทั้งนี้จึงต้องประกาศยกเลิกไปในที่สุด เมื่อ พ.ศ. 2448² แต่ก็ยัง

¹ Fairbank, John K. and Others, East Asia : Tradition and Transformation p. 532

² Ibid. pp. 727 - 728

ไม่มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในระบอบเวลานั้น ด้วยเหตุผลนี้ แม้ว่า
จีนจะไม่สูญเสียเอกราชแต่ก็นับได้ว่าอยู่ในฐานะกึ่งอาณานิคมของหลาย ๆ ชาติพร้อมกัน
จึงล่าช้าและมีปัญหามากมายในการทำประเทศให้ "สมัย" แม้กระทั่งปัจจุบัน

งานวิจัยทางมานุษยวิทยาที่เกี่ยวกับการศึกษาในประเทศไทยนั้น
ได้มีผู้ศึกษาไว้ในหลายแห่งหลายประเด็น เช่น งานของนิลดา ยิงเจริญ และ สุวดี
ชนประสิทธิ์พัฒนา เรื่อง "การศึกษาและผลกระทบต่องานไทย สมัยรัตนโกสินทร์
(พ.ศ. 2325 - 2394)" งานของวราณี โอสดารมย์ เรื่อง "การศึกษาในสังคมไทย
2411 - 2475" งานของวุฒิชัย มูลศิลป์ เรื่อง "นโยบายการศึกษาของไทยในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411 - 2453" เป็นต้น ซึ่งจะกล่าว
โดยละเอียดในตอนต่อไป ที่ว่าด้วยงานวิจัยที่เกี่ยวกับ งานวิจัยดังกล่าวไม่ได้ศึกษา
อย่างลึกซึ้งและชัดเจนถึงกระบวนการยอมรับการปฏิรูปการศึกษาในรูปโรงเรียนว่ามี
ความสัมพันธ์อย่างสำคัญต่อการรักษาเอกราชของประเทศ อย่างเป็นเหตุผลแห่งความ
ล่าช้าหรือปัญหาของกระบวนการยอมรับทั้งในระดับนโยบายและปฏิบัติการรวมทั้งผลกระทบ
(impact) ของการปฏิรูปดังกล่าวต่อการพัฒนาประเทศทั้งในเวลานั้นและเวลาต่อมา
แต่งานวิจัยดังตัวอย่างข้างต้นมักจะเป็นการศึกษาคุณค่าเฉพาะช่วงเวลาหรือ
รัชกาลหนึ่ง หรือศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน
หรือมิได้ศึกษาเจาะลึกในแง่การศึกษาในฐานะเป็นเครื่องมือที่จำเป็นอย่างหนึ่งในการ
รักษาไว้ ซึ่งเอกราชของประเทศให้เด่นชัดลงไป ทั้งยังมีได้ศึกษา เฉพาะเจาะจงใน
ช่วงเวลา 50 ปี คือระหว่างปี พ.ศ. 2414 - 2464 อันเป็นระยะคาบเกี่ยวระหว่าง
ร.5 กับ ร.6 ดังกล่าวแล้ว ซึ่งในระยะนี้เป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อในการเปลี่ยนแปลง
อย่างมากในทุก ๆ ด้านโดยเฉพาะทางด้านการศึกษามีการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด
และเป็นช่วงระยะเวลาที่รัชกาลที่ 5 ทรงกล่าวว่า "อำนาจทางประเทศเจ้าทรงเป็น
ยากำไปทุกหนทุกแห่ง"¹ อันล่อแหลมต่อความอยู่รอดของประเทศเป็นอย่างยิ่ง ผู้วิจัยจึง

¹ จรัส กัมพลาคีรี (รวบรวม) "พระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หัวเรื่องเทศน์ขึ้นของ 4 ประการ ซึ่งนำให้การตั้งปวงไม่สำเร็จ
ได้โดยเร็ว" ศิลปากร 10(2) : 31 31 กรกฎาคม 2509

เลือกช่วงระยะเวลาดังกล่าวมาศึกษาในประเด็นที่ว่า กระบวนการรับรองการศึกษาในรูปโรงเรียนมาเป็นเครื่องมือที่จำเป็นอย่างหนึ่งในการสร้างความเจริญและรักษาเอกราชของประเทศไทยในช่วง พ.ศ. 2414-2464 นั้นเป็นอย่างไรโดยจะแสวงหาหลักฐานที่เชื่อถือได้ทางประวัติศาสตร์มาอธิบายประเด็นดังกล่าวให้ละเอียดเจาะลึกลงไป

ปัญหาของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยต้องการหาคำตอบของปัญหาต่อไปนี้

1. สาเหตุใดบ้างที่ทำให้รัฐบาลไทยในช่วง พ.ศ. 2414 - 2464 ยอมรับเอาการศึกษาในรูปโรงเรียนมาเป็นเครื่องมือที่จำเป็นอย่างหนึ่งในการรักษาเอกราชของประเทศ
2. กระบวนการของการยอมรับเอาการศึกษาในรูปโรงเรียนมาเป็นเครื่องมือที่จำเป็นอย่างหนึ่งในการรักษาเอกราชของประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2414 - 2464 นั้น เมื่อพิจารณาโดยส่วนรวมแล้วเป็นอย่างไร
3. กระบวนการยอมรับเอาการศึกษาในรูปโรงเรียนมาเป็นเครื่องมือที่จำเป็นอย่างหนึ่งในการรักษาเอกราชของประเทศไทย ในช่วง พ.ศ. 2414 - 2464 นั้น เมื่อเปรียบเทียบกันระหว่างระดับนโยบาย ระดับลังการและระดับปฏิบัติการแล้วแตกต่างกันหรือไม่อย่างไร
4. ผลกระทบของการใ้การศึกษาในรูปโรงเรียนที่มีต่อการพัฒนาประเทศไทยในระยะต่อมาเป็นอย่างไร

ความมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาถึงสาเหตุต่าง ๆ ที่รัฐบาลไทยในช่วง พ.ศ. 2414 - 2464 ได้ยอมรับเอาการศึกษาในรูปโรงเรียนมาเป็นเครื่องมือที่จำเป็นอย่างหนึ่งในการรักษาเอกราชของประเทศไทยในช่วงเวลาดังกล่าว

2. เพื่อศึกษาภาพรวมกระบวนการยอมรับเอาการศึกษาในรูปแบบโรงเรียน
มาเป็นเครื่องมือที่จำเป็นอย่างหนึ่งในการรักษาเอกราชของประเทศไทย ระหว่าง
พ.ศ. 2414 - 2464

3. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการยอมรับเอาการศึกษาในรูปแบบโรงเรียน
มาเป็นเครื่องมือที่จำเป็นอย่างหนึ่งในการรักษาเอกราชของประเทศไทย ระหว่าง
พ.ศ. 2414 - 2464 โดยเปรียบเทียบระหว่างระดับนโยบาย ระดับสั่งการ และ
ระดับปฏิบัติการ

4. เพื่อศึกษานผลกระทบของการใช้การศึกษาในรูปแบบโรงเรียนที่มีต่อการพัฒนา
ประเทศไทยในระยะต่อมา

ความสำคัญและประโยชน์ของการวิจัย

1. การวิจัยเรื่องนี้ช่วยให้เห็นถึงสาเหตุของการยอมรับเอาการศึกษา
ในระบบโรงเรียนมาเป็นเครื่องมือที่จำเป็นอย่างหนึ่งในการรักษาเอกราชของประเทศไทย
ในช่วง พ.ศ. 2414 - 2464 ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่ใหม่เป็นครั้งแรกของประวัติศาสตร์
ชาติไทย

2. การวิจัยเรื่องนี้ช่วยให้เห็นถึงกระบวนการยอมรับเอาการศึกษาในรูปแบบ
โรงเรียนมาเป็นเครื่องมือที่จำเป็นอย่างหนึ่งในการรักษาเอกราชของประเทศไทย
ในช่วง พ.ศ. 2414 - 2464 โดยจะอธิบายถึงกระบวนการยอมรับโดยส่วนรวม
และเปรียบเทียบกระบวนการยอมรับในระดับนโยบาย ระดับสั่งการและระดับปฏิบัติการ

3. ผลของการวิจัยนี้จะช่วยเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ วางแผนพิจารณา
การจัดการศึกษา เพื่อเป็นเครื่องมือที่สำคัญอย่างหนึ่งในการแก้ปัญหา และพัฒนา
ประเทศชาติตามสถานการณ์โดยบริบททางการเมืองระหว่างประเทศ ตลอดจนการ
เตรียมรับภาวะการณ์ในอนาคต

ขอบเขตของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาประวัติศาสตร์ไทยในระยะเวลาระหว่างปี พ.ศ. 2414 - 2464 เหตุการณ์ก่อนหน้าและหลังช่วงเวลานี้จะเลือกสรรเฉพาะส่วนที่มีความสำคัญสัมพันธ์กับเรื่องที่วิจัยเท่านั้น

นิยามศัพท์เฉพาะ

ในการวิจัยครั้งนี้คำศัพท์นี้มีศัพท์เฉพาะที่สำคัญดังต่อไปนี้

1. การรักษาเอกราช คือ การดำรงประเทศไว้ไม่ตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศใด มีอำนาจอิสระในการดำเนินกิจการต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศ
2. การศึกษาในรูปโรงเรียน (Formal Education) คือ การศึกษาตามแบบแผนที่กำหนด โดยมีโรงเรียน มีผู้สอนประจำ มีหลักสูตร ตารางสอน มีการวัดผล ประเมินผลอย่างมีระบบ
3. กระบวนการยอมรับ คือ กระบวนการในการตัดสินใจที่จะนำเอาแนวความคิดใหม่มาปฏิบัติให้เกิดผลประโยชน์เต็มที่

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ประวัติศาสตร์ไทยในช่วงการปฏิรูปการศึกษาหรือการศึกษาในสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นเรื่องที่ได้รับการสนใจมากทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ แต่ยังไม่มีการศึกษาวิจัยในประเด็นการใช้การศึกษาในรูปโรงเรียน เป็นเครื่องมือที่จำเป็นอย่างหนึ่งที่ส่งผลต่อการรักษาเอกราชของประเทศไทยเลย

งานบุกเบิกที่สำคัญสำหรับการวิจัยในสมัยใหม่คือ เดวิด เค. วัตต (David K. Wyatt) ที่ศึกษาเรื่อง The Beginnings of Modern Education in Thailand, 1868 - 1910. ซึ่งเสนอเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกที่มหาวิทยาลัยคอร์เนล เมื่อปี พ.ศ. 1966 และงานนี้ได้รับการปรับปรุงเป็นหนังสือในชื่อ

The Politics of Reform in Thailand : Education in the
Reign of King Chulalongkorn และพิมพ์โดยสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชล

ใน 3 ปีต่อมางานชิ้นนี้ได้ชี้ให้เห็นสภาพการทำลายต่อการครอบงำของจักรวรรดินิยมตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 5 และวิธีการตอบสนองต่อการทำหายนั้น รัชกาลไม่ได้ศึกษาเฉพาะเรื่องประวัติศาสตร์การศึกษาของไทยในช่วงระยะเวลาดังกล่าวเท่านั้น แต่ยังได้เชื่อมโยงการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษากับการเมือง เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ซึ่งมีผลต่อประวัติศาสตร์ร่วมสำคัญของไทยด้วย ผลของการศึกษาเรื่องนี้ของวิทยาสรรพ์ได้ว่า

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสมัยของการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัย แต่ก็ไม่ใช่ว่าตามแบบตะวันตกทั้งหมด ในการปฏิรูปทั้งหลายนั้นการศึกษาเป็นเรื่องหนึ่ง แต่ก็ไม่ใช่ว่าเพียงเพื่อตัวของมันเองเท่านั้น หากรวมถึงการใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการปฏิรูปด้านอื่น ๆ ไปพร้อม ๆ กันด้วย

หลังจากวิทยาสรรพ์แล้ว ได้มีนักวิชาการไทยหลายคนได้ให้ความสนใจในเรื่องนี้ และทำการศึกษาต่อมาคือ วุฒิชัย มุลศิลป์ นโยบายการศึกษาของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411 - 2453 ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์เสนอต่อวิทยาลัยวิชาการศึกษา (มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ) เมื่อ พ.ศ. 2512 งานวิจัยนี้ต่อมาได้ปรับปรุงพิมพ์ออกมาโดยสำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยในชื่อ การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 ประเด็นที่สำคัญของงานนี้คือ การศึกษาสาเหตุ นโยบาย การดำเนินงาน อุปสรรค และผลของการปฏิรูปการศึกษาซึ่งอาจสรุปสาระสำคัญได้ว่า การปฏิรูปการศึกษาเป็นผลจากการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก การเผยแพร่ความคิดของหมอบลอสันนา การมีประสบการณ์จากต่างประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความต้องการให้ราษฎรมีความรู้และเพื่อให้จะได้มีบุคคลที่มีความรู้ตามแบบใหม่เข้ารับราชการ ดังนั้นนโยบายการจัดการศึกษาจึงเพื่อสนองความต้องการของบ้านเมืองที่ต้องการบุคคลเข้ารับราชการ เพื่อให้เป็นคนที่มีความรู้และเป็นการส่งเสริมพระพุทธศาสนา สำหรับการดำเนินงานค่อนข้างจะมีอุปสรรคมากมาย เพราะเริ่มจากการไม่มีหน่วยงานใดรับผิดชอบโดยตรงจนมีการตั้งกรมศึกษาธิการและ

กระทรวงธรรมการในที่สุด แต่ก็ยังมีปัญหาในการวางแผนดำเนินงาน ซึ่งต้องแสวงหาวิธีการและปรับปรุงอยู่เรื่อย ๆ ดังนั้นผลที่ปรากฏเมื่อสิ้นรัชกาลการดำเนินงานส่วนใหญ่จึงอยู่ในระดับพื้นฐานและระดับกลาง ส่วนในระดับสูงยังไม่มี

งานวิจัยของ วุฒิชัย มุลสิลา ในลักษณะนี้ได้รับการศึกษาต่อ โดยมณฑลราชโรจน์ นโยบายการจัดการศึกษาสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 - 2468) ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เมื่อ พ.ศ. 2521 โดยในรัชสมัยนี้จะมีการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา บางประการเพิ่มขึ้น คือเป็นการจัดการศึกษาเพื่อเสริมอาชีพแก่ราษฎร เพื่อสร้างความรู้สึกรักในชาตินิยมและเพื่อให้กุลบุตร กุลธิดาได้รับการศึกษาโดยทั่วถึง จึงได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาใน พ.ศ. 2464 สำหรับการดำเนินงานจัดการศึกษาในช่วงนี้เราจะพบว่าเสนาบดี กระทรวงศึกษาธิการ 2 ท่าน (คือ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี - ม.ร.ว.เปีย มาลากุล และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ต้องรณรงค์อย่างหนักเพื่อที่จะสร้างทัศนคติใหม่ทางการศึกษา คือให้ตระหนักในความสำคัญของงานอาชีพทางบ้าน เกษตรกรรม พาณิชยกรรม แขนงการรับราชการ ทั้งนี้เพราะคนไทยส่วนใหญ่มีค่านิยมชอบให้คนรับราชการมากกว่าการประกอบอาชีพทางเกษตรและการค้าขาย และการให้ข้าราชการระดับสูงยอมรับในเรื่องการศึกษาภาคบังคับ ซึ่งทั้งสองเรื่องยังคงเป็นปัญหาเรื้อรังต่อมาแม้จะมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาแล้วก็ตาม

งานวิจัยของ วารุณี โอสธามย์ การศึกษาในสังคมไทย 2411 - 2475 ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์เสนอต่อจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. 2524 มุ่งในประเด็นปัญหาสำคัญ 2 ประการคือ ประการแรก ระบบการศึกษาสมัยใหม่ที่รัฐจัดขึ้นในช่วง พ.ศ. 2411 - 2475 โดยพิจารณาถึงพัฒนาการของกระบวนการทางการศึกษา ซึ่งได้แก่ แนวความคิด รูปแบบและการจัดการ และประการที่สอง ศึกษาถึงผลกระทบของระบบการศึกษาแบบใหม่ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมไทย โดยเฉพาะเป็นปัจจัยที่มีส่วนผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

ผลงานวิจัยของวาร์นี เห็นว่า การศึกษารูปแบบใหม่ที่รัฐให้การขึ้นนี้เป็นการวางเป้าหมายการศึกษา เพื่อสร้างบุคลากรป้อนระบบราชการแบบใหม่ที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว

ละออง อัมรินทร์รัตน์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศตั้งแต่ พ.ศ. 2411 - 2475 ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์เสนอต่อจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. 2522 พบว่า การว่าจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาทำงานในประเทศไทยก็เพื่อทดแทนความขาดแคลนบุคคลที่มีความสามารถในวงการ ในระยะการทำประเทศให้ทันสมัย แต่ขณะเดียวกันผู้นำของไทยก็ตระหนักในปัญหาเกี่ยวกับการว่าจ้างชาวต่างชาติ จึงเป็นเหตุให้ต้องมีการส่งนักเรียนออกไปศึกษาต่างประเทศโดยตั้งแต่ พ.ศ. 2435 มีการส่งนักเรียนทุนในสังกัดของแต่ละกระทรวงออกไปศึกษาต่างประเทศตามความต้องการเฉพาะแต่ละกระทรวง โดยเฉพาะวิชาครู แพทย์ กฎหมาย วิศวกรรมศาสตร์และการทหาร ซึ่งนักเรียนเหล่านี้เมื่อสำเร็จการศึกษา กลับมาแล้วได้มีส่วนในการพัฒนาประเทศ โดยการถ่ายทอดความรู้และพร้อมกันนั้นก็มีการริเริ่มเอาแนวความคิดทางการเมือง จึงมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบค่านิยมของคนในสังคมไทยและการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง พ.ศ. 2475 ในที่สุด

งานของเน่งน้อย ดิตติรานนท์ เสนาศึกษากระทรวงธรรมการในระบบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นวิทยานิพนธ์เสนอต่อจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. 2519 นั้นพบว่า

ในช่วงระยะเวลา 40 ปี ของการก่อตั้งกระทรวงธรรมการมีเสนาศึกษาบริหารงาน 5 ท่าน แม้ว่าทั้ง 5 ท่านจะพยายามวางนโยบายการทำงานอย่างดีที่สุด แต่ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ไม่ได้รับการสนับสนุนเท่าที่ควร และได้รับงบประมาณน้อยที่สุด เนื่องจากมีปัญหาเฉพาะหน้าเกิดขึ้นคือ เอกภพและความปลอดภัยของประเทศเป็นสิ่งสำคัญ งบประมาณของประเทศในทางอื่นจึงถูกจำกัดเพื่อนำไปใช้ในกิจการของกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงกลาโหม ประกอบกับเสนาศึกษากระทรวงธรรมการใน

ระยะแรกก็ยังไม่ชำนาญงาน จึงได้มีการโอนกิจการเกี่ยวกับการจัดการศึกษาขึ้นต้น ให้กระทรวงมหาดไทยและคณะสงฆ์ดูแล ทั้งนี้ เสนาบดีกระทรวงธรรมการในสมัย รัชกาลที่ 5 จึงมีบทบาทและหน้าที่สำคัญเพียงเล็กน้อยและถูกรวบรวมเป็นส่วนหนึ่งของ กระทรวงมหาดไทย

แต่ในรัชสมัยรัชกาลที่ 6 เสนาบดีกระทรวงธรรมการเป็นผู้ที่สนใจด้านการ ศึกษาแล มีความรู้โดยตรง ประกอบกับความสนพระทัยและพระราชโอรสที่ จะให้การ ศึกษาเป็นเครื่องหมายของการก้าวไปสู่ความเป็นอารยะประเทศ แต่ถึงกระนั้นก็ยัง มีปัญหาในเรื่องงบประมาณ เนื่องจากผลกระทบทางเศรษฐกิจทำให้โครงการการศึกษา วิชาชีพระและโครงการขยายการศึกษาภายหลังกับไม่ขยายตัวเท่าที่ควรและการที่อำนาจ การบริหารการศึกษาสมัยมาอยู่ในส่วนกลาง จึงทำให้การบริหารงานล่าช้า นอกจากนี้ การจัดการศึกษาไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่และความต้องการของท้องถิ่นด้วย

นอกจากนี้แล้วยังมีการศึกษาวิจัยเรื่อง การปฏิรูปมัธยมศึกษาในระบบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ พ.ศ. 2435 - 2475 : การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ โดย บุญธรรม อินทร์จันทร์ ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. 2521 ซึ่งพบว่าการจัดการศึกษามัธยมศึกษาในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นการจัด เพื่อสนองตอบ ความต้องการของสังคมในวงแคบ จึงทำให้ไม่ขยายตัวออกไปสู่ส่วนภูมิภาค อีกทั้งกระทรวงธรรมการยังไม่ได้รับการสนับสนุนเพียงพอในงบประมาณและเสนาบดี ไม่ค่อยมีอำนาจต่อรองอีกด้วย

ส่วนงานวิจัยของ พาสณา กิจถาวร เรื่อง บทบาทของคณะสงฆ์ในเรื่อง การศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ใน พ.ศ. 2522 นั้นพบว่า ได้มีการ ใ้สถาบันพระสงฆ์เข้ามาช่วยในการสนองนโยบายของรัฐในด้านการศึกษา โดยการ ปรับปรุงระบบการบริหารการปกครองและการศึกษาของคณะสงฆ์ครั้งใหญ่ ใน พ.ศ. 2445 และก่อนหน้านี้ยังได้มีการปรับปรุงวิธีการศึกษาของฝ่ายสงฆ์เองด้วย ถึงกับตั้ง

มหาวิทยาลัยหัวหมากฯ ใน พ.ศ. 2432 ถึงงานวิจัยของ อุษา ชัยโชติชัย เรื่อง การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในไทยในระยปี พ.ศ. 2432 - 2490 อันเป็น วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ใน พ.ศ. 2525

ในขณะที่พื้นฐานเดิมทางการศึกษาของไทยผูกพันกับวัด บ้านและวัง แต่ความ ต้องการใหม่ของการศึกษา เพื่อสนองต่อการพัฒนาประเทศและการรักษาเอกราช ของชาติ ทำให้มีความจำเป็นต้องจ้างชาวต่างชาติเข้ามาเป็นครู และช่วยจัดการศึกษา เพื่อให้เราจะได้สามารถรับผิดชอบด้วยตนเองต่อไปได้ บทบาทของชาวต่างชาติจึงเป็น ประเด็นที่น่าสนใจและได้รับการวิจัย โดย พิไลวรรณ แสงขำ เรื่อง บทบาทชาว ต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 ระหว่าง พ.ศ.

2411 - 2453 วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ใน พ.ศ. 2521 ส่วนงานวิจัยของ นพดล โรจนอุทิศศาสตร บัณฑิตทางการศึกษาในมณฑลปัตตานี (พ.ศ. 2449 - 2475) ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เมื่อ พ.ศ. 2521 เช่นกัน ได้เจาะจงลงไปยังพื้นที่ที่มีความแตกต่างทางศาสนาและวัฒนธรรม โดยที่มณฑล ดังกล่าวเป็นผู้นับถือศาสนาอิสลาม และวัฒนธรรมก็แตกต่างจากคนไทยส่วนใหญ่ของ ประเทศ บัญหาการจัดการศึกษาจึงมีมาก แต่รัฐบาลในสมัยก่อนก็ได้พยายามที่จะให้มี การสอนภาษาไทยทั้งในสุเหร่า และโรงเรียนที่รัฐบาลตั้งขึ้น ซึ่งแน่นอน เหตุผลหนึ่ง ก็คือ การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้เกิดขึ้นในชาติ มีความรู้สึกในแง่ชาตินิยม ร่วมกัน เราสามารถกล่าวได้ว่ารัฐบาลได้ให้การศึกษาเป็นเครื่องมือในห้ของดังกล่าว ในภูมิภาคอื่น ๆ ด้วย แม้ว่าจะยังไม่มีงานวิจัยในเรื่องนี้โดยเฉพาะก็ตาม

ส่วนปัญหาในค่านิยมที่คลุมจากต่างชาติที่มีต่อไทยนั้นก็เป็น เรื่องที่มีการศึกษา วิจัยมาบ้างแล้วถึงงานวิจัยของ สุวรรณา สัจจวิวัฒน เปรียบเทียบการดำรงรักษา เอกราชของประเทศไทยโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ของพม่าโดย พระเจ้ามินทง และของญวนโดยจักรพรรดิคือเกา อัมพร ตั้งเสรี วิเคราะห์ของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อมหาอำนาจยุโรป และกรณีกรม สุวรรณานนท์

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย งานวิจัยทั้งสามเรื่อง
ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ใน พ.ศ.
2519, 2523 และ 2524 ตามลำดับ ซึ่งสรุปได้ว่า พระมหากษัตริย์ของไทยทรงใช้
วิธีการหลายอย่างเพื่อรักษาเอกราชให้คงอยู่ ทั้งการดำเนินนโยบายทางการทูต การ
ถ่วงดุลระหว่างมหาอำนาจ การปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยและการสร้างความรู้สึ
ชาตินิยมในหมู่คนไทย

ดังนั้น จึงเห็นได้ชัดว่า การวิจัยในลักษณะของการใช้การศึกษาในรูปโรงเรียน
เพื่อเป็นเครื่องมือในการรักษาเอกราชของชาติไทยนั้นยังไม่มีใครศึกษาอย่างลึกซึ้ง
มาก่อนเลย ถ้ามีอยู่ทั้งที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นว่า ส่วนใหญ่มุ่งประเด็นทางใดทางหนึ่ง
แต่ยังไม่มีการศึกษาในแง่การใช้การศึกษาในรูปโรงเรียน เพื่อการรักษาเอกราชแต่
อย่างใด แม้ว่าผู้นำของไทยไม่ว่าจะเป็นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จะทรงเห็นและยอมรับในความสำคัญของเรื่องนี้ก็ตาม
ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น งานวิจัยในประเด็น "การใช้การศึกษาในรูปโรงเรียนเป็น
เครื่องมือที่จำเป็นอย่างหนึ่งในการรักษาเอกราชของประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ.
2414 - 2464" จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งและน่าจะช่วยให้เข้าใจประวัติศาสตร์ไทย
สมัยใหม่ได้ดียิ่งขึ้นเป็นอย่างมาก รวมทั้งการที่จะประยุกต์กับพัฒนาของการศึกษา เพื่อเหตุผล
อื่น ๆ นอกเหนือจากการศึกษาโดยตรงเองด้วย

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าในครั้งนี้จะใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical
Approach) และเสนอรายงานแบบพรรณาวิเคราะห์ (Analytical Description)
ข้อมูลที่ใช้ศึกษาค้นคว้าจะใช้เอกสารชั้นต้น (Primary Sources) เป็นหลัก
โดยอาศัยเอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) เป็นส่วนประกอบ

โดยมีแนวทางการดำเนินการศึกษาดังนี้

1. แหล่งศึกษามากกว่าที่จำกัด

- 1.1 หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
- 1.2 หอสมุดแห่งชาติ
- 1.3 ห้องสมุดกระทรวงศึกษาธิการ
- 1.4 แหล่งอื่น ๆ หอสมุดมหาวิทยาลัยต่าง ๆ และห้องสมุดสยาม

สมาคม

- 1.5 มูลนิธิรวมสมัย หรือทายาท อาทิ ม.ล.ปิ่น มาลากุล

2. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

- 2.1 จากข้อมูลรวมสมัยเป็นเอกสารจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ
ห้องสมุดสยามสมาคม ฯลฯ
- 2.2 ข้อมูลจากวิทยานิพนธ์ และหนังสือที่เขียนเกี่ยวกับประเทศไทย
ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

- 2.3 สัมภาษณ์บุคคลรวมสมัยหรือทายาทของท่านเหล่านั้น

3. การจัดกระทำกับข้อมูล

- 3.1 ตรวจสอบข้อมูลแบ่งเป็น 2 ขั้นตอน คือ .-

ก. ตรวจสอบภายนอกว่าข้อมูลที่ได้นั้นเป็นข้อมูลจริงแท้
ในแง่ของการเป็นข้อมูลรวมสมัยจริงหรือไม่ โดยใช้วิธีการตรวจสอบว่าแหล่งที่มา
เชื่อถือได้มากน้อยเพียงไร

ข. ตรวจสอบภายใน โดยพิจารณาเปรียบเทียบเนื้อหาข้อมูล
ในแง่ของระยะเวลาและการบอกเล่าว่าขัดแย้งกันอย่างไร เพื่อตัดสินใจเลือกใช้
เฉพาะข้อมูลที่น่าเชื่อถือได้มากที่สุด

- 3.2 ตีความหมายเฉพาะข้อมูลที่เชื่อถือได้เท่านั้น

- 3.3 สรุปและตอบคำถามเชิงวิจัยที่ได้ตั้งไว้

4. การนำเสนอข้อมูล

ข้อมูลที่ผ่านการตรวจสอบความเชื่อถือได้แล้วจะนำเสนอรายงานแบบพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยนำเสนอเป็นบท ๆ ดังต่อไปนี้

บทที่ 1 บทนำ

บทที่ 2 ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อความมั่นคงและการรักษาเอกราชของประเทศ

บทที่ 3 การปฏิรูปการศึกษา (พ.ศ. 2414 - 2464)

บทที่ 4 กระบวนการของการยอมรับเอาการศึกษาในรูปแบบโรงเรียนเพื่อการรักษาเอกราชของชาติ

บทที่ 5 สรุป

5. กรอบในการวิเคราะห์

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีกรอบในการวิเคราะห์สาเหตุกระบวนการยอมรับเอาการศึกษารูปโรงเรียนเป็นเครื่องมือที่จำเป็นอย่างหนึ่งในการรักษาเอกราชของชาติ ดังต่อไปนี้¹

5.1 วิเคราะห์ขั้นก่อนหรือกระบวนการในการยอมรับ

5.1.1 ขั้นตระหนัก (Awareness Stage) เป็นขั้นที่ผู้นำประเทศรับรู้ว่าการศึกษารูปโรงเรียนเป็นเครื่องมือจำเป็นอย่างหนึ่งในการรักษาเอกราชของประเทศ แต่ยังไม่ขาดข้อมูลเกี่ยวกับความคิดใหม่นั้น

5.1.2 ขั้นสนใจ (Interest Stage) เป็นขั้นที่ผู้นำประเทศค้นหาข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับการศึกษารูปโรงเรียนตามแบบตะวันตก

¹คัดลอกจาก Rogers, Everett M., Communication of Innovations : A Cross-Cultural Approach pp. 16 - 120

5.1.3 ขั้นประเมิน (Evaluation Stage) เป็นขั้นที่ผู้นำประเทศพิจารณาการศึกษาในรูปแบบโรงเรียนตามสภาพของสังคมในปัจจุบันและอนาคต และตัดสินใจว่าจะทดลองใช้การศึกษารูปแบบไหน อย่างไร

5.1.4 ขั้นทดลอง (Trial Stage) เป็นขั้นที่ผู้นำประเทศทำการทดลองในบางส่วนเพื่อตรวจสอบการศึกษารูปแบบโรงเรียนที่จัดขึ้นนั้นให้ประโยชน์ตามสภาพการณ์ของประเทศหรือไม่เพียงไร

5.1.5 ขั้นการยอมรับ (Adoption Stage) เป็นขั้นที่ผู้นำประเทศใช้การศึกษารูปแบบโรงเรียนเป็นเครื่องมือในการรักษาเอกราชของประเทศอย่างเต็มที่

5.2 วิเคราะห์กลุ่มบุคคลผู้ยอมรับในความสำเร็จของการศึกษา โดยวิเคราะห์กลุ่มบุคคลประเภทต่าง ๆ ดังนี้¹

5.2.1 ผู้บุกเบิก (Innovators : Venturesome) คือ องค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นผู้นำประเทศ

5.2.2 ผู้นำในการยอมรับ (Early Adopters : Respect) คือ องค์พระมหากษัตริย์ จากพระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนขุนนางผู้ใหญ่

5.2.3 ผู้ยอมรับก่อนส่วนใหญ่ (Early Majority : Deliberate) ได้แก่ กลุ่มบุตรขุนนางชั้นผู้ใหญ่และบุตรข้าราชการ

5.2.4 ผู้ยอมรับทีหลัง (Late Majority : Skeptical) ได้แก่ กลุ่มประชากรราษฎรธรรมดาสามัญและชาวไร่ ชาวนา

5.2.5 พวกล่าช้า (Laggard) ได้แก่ รชนกลุ่มน้อยกลุ่มต่าง ๆ ที่ยึดมั่นอยู่กับประเพณีอย่างเหนียวแน่น ได้แก่ ชาวยุโรปมุสลิมในมณฑลปัตตานี และชาวจีน ซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยที่สำคัญ

การวิเคราะห์ในข้อ 5.1 และ 5.2 นั้น จะวิเคราะห์ไปพร้อม ๆ กัน โดยใช้ข้อมูลที่ผ่านมาการตรวจสอบความเชื่อถือได้ ดังกล่าวมาแล้ว

¹คัดแปลงจาก Rogers, Everett M., Communication of Innovations., pp. 183 - 191

ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อความมั่นคงและการรักษาเอกราชของประเทศ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเสด็จถึงฉะเชิงเทรา สมบัติ
 ทอจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นระยะที่ไทยต้องเผชิญกับการ
 คุกคามจากการแพร่ขยายของจักรวรรดินิยมอย่างเต็มที่ โดยเฉพาะอิทธิพลของ
 อังกฤษนั้นขยายเข้าใกล้ดินแดนไทยทุกที ทั้งนี้เป็นเพราะว่าในรัชสมัยของพระองค์นี้
 เองที่พม่าทั้งประเทศรวมทั้งไทยใหญ่ (รัฐฉาน) ตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษอย่าง
 สมบูรณ์ใน พ.ศ. 2429 (ค.ศ. 1886) และกำลังขยายอิทธิพลในรัฐต่าง ๆ ใน
 แห่มมลาญ นอกจากนี้ไทยยังต้องเผชิญกับการคุกคามของฝรั่งเศส ซึ่งได้ขยายอิทธิพล
 ในแถบอินโดจีนและไคยวณทั้งประเทศเป็นอาณานิคมใน พ.ศ. 2428 (ค.ศ. 1885)
 ดังนั้น จะเห็นได้จากสถานการณ์การเมืองของความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับชาติตะวันตก
 ในรัชกาลที่ 5 นี้ว่า พระองค์ทรงพยายามที่จะดำเนินนโยบายทางการเมืองโดยสุขุม
 รอบคอบ เพื่อที่จะไม่ให้อำนาจตะวันตกทั้งหลาย โดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศสบีบบังคับ
 และให้กำลังทำสงครามกับไทยเหมือนกับที่เคยปฏิบัติต่อมา

ส่วนภายในประเทศ พระองค์ทรงประสบปัญหาหลายด้านทั้งเกี่ยวกับปัญหา
 เอกภาพของชาติ (National Unity) ปัญหาเกี่ยวกับความขัดแย้งต่าง ๆ
 ปัญหาการศึกษาของราษฎร ขณะนั้นการศึกษายังเป็นการจัดการตามประเพณีนิยม
 อันยังไม่เป็นระบบแบบแผนตามสากลนิยม ไม่มีหน่วยงานรับผิดชอบในการจัดการศึกษา
 โดยตรง เป็นเหตุให้ประเทศไทยขาดคนที่มีความรู้ในวิทยาการ และเทคนิควิทยาตาม
 แบบสมัยใหม่ ประเทศไทยในขณะนั้นจึงจะพัฒนาได้ก็แต่เพียงคนไว้สำหรับการพัฒนา
 ประเทศอย่างเพียงพล เพราะฉะนั้นในระยะต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวจึงประสบปัญหาการขาดแคลนคนที่มีความรู้และความชำนาญ รัชกาลที่ 5
 ทรงแก้ไขด้วยการปฏิรูปทางการศึกษา และยกเลิกชั้นระทาง เภราวุธกิจและ สังคมตาม

ระบบโทรและหาค เพื่อให้บริการชนมีอิสระในแรงงานของตน มีโอกาสศึกษาวิชาการ และเทคนิคสมัยใหม่เพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการเข้ารับราชการตามหน่วยงานที่ต้งขึ้นใหม่ สำหรับในชั้นต้น งานที่กองอาศัวิทยาการและเทคนิคสมัยใหม่ในระดับสูง จะใช้วิธีจ้างผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศเข้ามาในฐานะที่ปรึกษาของรัฐบาล ทำให้งานปรับปรุงประเทศด้านต่าง ๆ ก้าวหน้าขึ้น

1. สภาพทั่วไปของประเทศไทยในตอนต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสภาพที่ยังคอยความเจริญและอาหลัง เมื่อพิจารณาจากทัศนะและมาตรฐานชาติตะวันตกในประเท้นความเป็นรัฐสมัยใหม่ นายพลเชอติเออ* ไคบันทิกไว้ว่า ราชการเกือบครึ่งหนึ่งของจำนวนพลเมืองทั้งหมดอยู่ในภาวะการเป็นทาส¹ สำหรับการบริหารงานในประเทศแบ่งแยกกันระหว่างสี่กระทรวง ดังปรากฏในเอกสารที่นายพลเชอติเออได้เขียนไว้ตอนหนึ่งว่า

...การบริหารงานภายในประเทศแบ่งแยกกันระหว่างสี่กระทรวง แต่ละกระทรวงบริหารงานในหัวเมืองต่าง ๆ อย่างเป็นอิสระไม่ขึ้นแก่กัน และมีวิธีการบริหารงานที่แตกต่างกันไป มิได้มีสายงานแบ่งแยกหน้าที่รับผิดชอบอย่างแน่นอน ยังไม่มีรถไฟ รถมราง การโทรเลขหรือการสื่อสารทางไปรษณีย์ภายในประเทศ มีแต่เพียงเรือกลไฟโดยสารซึ่งกีดกันระหว่างสองกองกับสิ่งคโปร้ทุกสองอัปลาห์ และมีเรือขนาดย่อมเพียงสองลำในการติดต่อนี้ แม้แต่การส่งจดหมาย โดยใช้เรือสองลำนี้สื่อสาร ก็จำต้องติดต่อกัน

* เป็นชาวเคนมาริกเข้มารับราชการในประเทศไทย เมื่อวันที่ 3 เมษายน พ.ศ. 2418 จนถึง พ.ศ. 2444 รวม 27 ปี ได้รับพระราชทานยศพลเรือตรีและบรรดาศักดิ์เป็นพระยาชลบุทโยธิน ตำแหน่งผู้บัญชาการกรมทหารเรือ

¹ซูฟรี สวัสดิสงคราม แปล "นายพลริเชอติเออเจ้าเรื่องเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ศิลปากร 3 : 82 - 83 กันยายน 2512

ผ่านสถานกงสุลต่างประเทศ เพราะว่ารัฐบาลยังไม่มีระบบการไปรษณีย์
ของรัฐบาล...¹

และไถ่กล่าวถึงการทหารของประเทศไทยว่า

...เกี่ยวกับสภาพของกองทัพบกและกองทัพอากาศ เรือนั้น ไม่ใช่ว่าจะกล่าวถึง
ไ้มากนักเมื่อข้าพเจ้าไปถึงประเทศสยามเป็นครั้งแรก อาจกล่าวได้ว่ากองทัพ
บกที่เป็นทหารประจำการนั้นยังไม่มี แต่ตรงกับข้าพเจ้ากำลังพลอันมหาศาล
สามารถที่จะเกณฑ์กันมาไ้ส่วนใหญ่จะพร้อมด้วยอาวุธที่ล้าสมัยเพียงพอที่เกี่ยว
ที่จะรักษานบ้านเมืองไ้พ้นจากการรุกรานของประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งขณะนั้น
ก็มีประเทศพม่า จีน ทังเกีย ญวน และเขมร แต่ไ้ไม่เพียงพอที่จะกล่มกลืน
เข้าไ้กับความต้องการไ้ในปัจจุบันเป็นแน่นอน...²

นายพลริเชอติเออไ้กล่าวถึงกองทัพเรือว่า

...ส่วนกองทัพเรือในขณะนี้เรือปืนอยู่ 2 - 3 ลำ นอกจากลำหนึ่ง
ที่ยกเว้นไว้ เรือทุกลำสร้างด้วยไม้สัก และส่วนใหญ่เป็นเรือที่บรรทุกปืนใหญ่
ไ้ลูกกระสุนแบบโบราณ ไ้มีโรงงานต่อเรือ อู่ซ่อมเรือ ฯลฯ ไ้ไม่มี
โรงเรียนสำหรับไ้การศึกษาแก่นายเรือและลูกเรือแต่อย่างใด...³

ข้อความที่กล่าวมาคือ สภาพประเทศไทยในสายตาของชาวต่างประเทศ ซึ่ง
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักแก่พระทัยไ้ถึงความล้าหลังใน
ด้านต่าง ๆ และอันตราายเมื่อประเทศไทยจะต้องเผชิญกับการคุกคามของชาติมหาอำนาจ

¹ฐศรี สวัสดิสงคราม แปล "นายพลริเชอติเออเล่าเรื่องเกี่ยวกับพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" กิลปกร 3 : 82 - 83 กันยายน 2512

²ค. หน้า 84

³ค.

ตะวันตกที่มีความเจริญตั้งในลำนระเบียบวิธีการปกครอง กำลังทหารและกำลังอาวุธ
ที่ประสิทธิภาพเหนือกว่าใคร ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
จึงให้ทรงเตรียมการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยเพื่อได้เป็นเกราะป้องกันการคุกคาม
มาตั้งแต่โคชินครองราชย์ใหม่ ๆ ดังที่ทรงมีพระบรมราชาธิบายว่า

...แต่ส่วนหัวข้าพเจ้าเองรู้สึกได้ว่าได้รับความหนักมาจำเริญ ตั้งแต่ได้นั่ง
ในเวทจักรจนถึงบัดนี้ แต่ความหนักนั้นเปลี่ยนไปต่าง ๆ ไม่เหมือนกัน
ในสามสมัย คือ แรก ๆ และกลาง ๆ และบัดนี้ เพราะได้ตั้งอยู่ในตำแหน่ง
สำคัญเช่นนี้มาช้านาน ไตร่พวนราชการทั่วถึงตลอดมาแล้วจึงเห็นว่าการ
ปกครองในบ้านเมืองเราซึ่งเป็นไปในปัจจุบันนี้ยังไม่เป็นวิธีการปกครองที่จะ
ให้การตั้งปวงเป็นไปสะดวกได้แต่เดิมมาแล้ว ครั้นเมื่อล่วงมาถึงปัจจุบันนี้
บ้านเมืองยิ่งเจริญขึ้นกว่าแต่ก่อนหลายเท่า การปกครองอย่างเก่านั้นก็ยังไม่
สมกับความต้องการของบ้านเมืองหนักขึ้นทุกที จึงได้มีความประสงค์อัน
ยิ่งใหญ่ที่จะแก้ไขธรรมเนียมการปกครองให้สมกับเวลา ให้เป็นทางที่จะเจริญ
แก่บ้านเมือง ได้คิดและได้พูดมาช้านาน แต่การหาตลอดได้ไม่ค่อยมีเหตุ
ขัดขวางต่าง ๆ เป็นอันมาก...¹

และทรงมีแนวพระราชดำริในการจัดบ้านเมือง เพื่อป้องกันการคุกคามไว้ 3 ประการ
ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีไปถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ วันที่ 18
มกราคม พ.ศ. 2439 ว่า

...คือพูดกันทางไมตรีอย่างหนึ่งมีกำลังพอที่จะรักษาความสงบเรียบร้อย
ของบ้านเมืองอย่างหนึ่ง การปกครองให้เสมอกันอย่างหนึ่ง ถ้าการรักษา

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน
หน้า 1

โดยทางไมตรีไม่ว่าจะรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองได้ การเจรจาทางไมตรีก็จะไม่สำเร็จไปก็เสมอ ถ้าไม่จัดการปกครองให้ เรียบร้อย หนึ่งจะเป็นที่ตั้งให้กำลังพลรักษาความเรียบร้อยได้นั้นก็จะ ไม่พบ การซึ่งจะให้กำลังบริบูรณ์ได้ก็ต้องอาศัยความปกครองให้ราษฎร ได้พำนาหากินโดยสะดวกได้รับผลประโยชน์อันเกิดขึ้นจากแผ่นดิน ซึ่งจะได มาเสียภาษีอากรจึงจะเป็นกำลังบ้านเมืองได้ เพราะฉะนั้นการที่จะปกครอง รักษาบ้านเมืองให้แข็งแรง เรียบร้อยแล้วจึงจะประโยชน์ในทางหากินค้าขาย ของราษฎร พลเมืองจึงเป็นหัวใจเป็นยอดของความตั้งมั่นแห่งพระราช อาณาเขตนี้...¹

พระราชดำรินี้จะเน้นถึงการบำหนักทุกข์บำรุงสุขให้แก่การประกอบอาชีพของ ราษฎร อีกทั้งการสร้างเสริมความเจริญแก่บ้านเมือง โดยทรงชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของ ความเรียบร้อยของบ้านเมืองซึ่งจะเกี่ยวโยงไปถึงความมั่นคงแห่งพระราชอาณาจักร และแนวพระราชดำรินี้ก็ทรงมีมานานแล้ว การตระเตรียมที่จะก่อการปรับปรุงประเทศ นั้นกระทำได้ในหลายทาง เช่น การจัดการศึกษาให้กับเจ้านาย ขุนนาง และราษฎร

ความล้มเหลวในด้านต่าง ๆ ในสมัยก่อนคนรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวที่ถือว่าจำเป็นต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยจะยกมามากกว่าให้ชัดเจน ขอสมควรดังนี้

1.1 ความล้มเหลวทางการปกครอง ปัญหาทางการเมือง ภายนอกประเทศที่ชาตินิยมหาอำนาจกำลังคุกคามประเทศใกล้เคียงเป็นเมืองขึ้น ทำให้ ไทยเกิดความหวาดกลัวว่าอังกฤษและฝรั่งเศสจะทำการยึดเมืองไทยเป็นเมืองขึ้น²

¹ กองจดหมายเหตุ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.11/1 พระราชหัตถเลขา ถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย สำเนาที่ 143/454 ลงวันที่ 18 มกราคม พ.ศ. 2439

² เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการ แผ่นดิน ร.ศ. 103 หน้า 3

เนื่องจากประเทศไทยมีความล้าหลังกว่าประเทศมหาอำนาจในยุคนั้น ซึ่งเป็น
 บ่อเกิดของความอับอาย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเกรงว่า
 ความล้าหลังของการปกครองของไทยจะทำให้เกิดความรู้สึกขี้แพ้กับอังกฤษและฝรั่งเศส
 ขึ้น ซึ่งเมื่อเกิดความรู้สึกขี้แพ้ขึ้นแล้วหากว่าทางฝ่ายไทยไม่สามารถควบคุมและแก้ไข
 บัญได้ให้ลุล่วงไปก็ด้วยดี เหตุการณ์นั้นอาจจะขยายตัวเป็นเหตุการณ์ใหญ่โตถึงการ
 เสียบ้านเมืองได้ บรรดาเจ้านายและข้าราชการในสมัยนั้นต่างรู้สึกถึงความจำเป็น
 ในการที่จะต้องถึงคราวเปลี่ยนแปลง ทั้งเห็นได้จากการคำกราบบังคมทูลความเห็น
 จักการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ก. 103 (พ.ศ. 2427) แต่ในเรื่องนี้พระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระบรมราชธิบายว่าทรงมีพระราชดำริมา
 ช้านานแล้ว หากยังไม่ประสบกับโอกาสอันเหมาะสมควรที่จะพองหน้าการเปลี่ยนแปลงให้
 สะดวกได้ ครั้นเมื่อประสบกับโอกาสอันสมควรแล้วก็ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนแปลง
 การปกครองใน พ.ศ. 2431 เพราะวาระบบการปกครองที่ดีจะเป็นเครื่องกลไก
 ในการอำนวยความสะดวกและความคงมีให้แก่สังคม เมื่อระบบการปกครองล้าสมัยไม่
 สามารถอำนวยความสะดวกตัวในการที่จะสร้างความสงบสุขให้แก่สังคมได้แล้วก็จะ
 เกิดความขัดแย้งขึ้นในสังคมได้ เหตุผลของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระบรมราชธิบาย ทำให้มองเห็น
 ถึงความล้าหลังของการปกครองแบบเก่าไว้ดังนี้ ระบบการปกครองแบบเก่านั้น ถ้า
 พิจารณาตามตำแหน่งแล้วก็จะดูเหมือนว่ามีการแบ่งหน่วยงานออกเป็นสัดส่วน แต่
 เมื่อถึงการบริหารงานราชการที่เป็นมาจนกระทั่งถึงสมัยของพระองค์แล้ว² หน้าที่
 ของอธิบดีหาเสนาบดีทั้ง 2 ตำแหน่งคือ สมุหนายกและสมุหพระกลาโหม ทำหน้าที่
 อย่างเดียวกันคือ ในยามสงครามก็ทำการเกณฑ์คน จัดหาเสบียงอาหารไปทำสงคราม

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. / 11/1 พระราช
 ทัตถ์เจ้าราชกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย สำเนาที่ 143/454
 ลงวันที่ 18 มกราคม พ.ศ. 2439

² ก. หน้า 4

ในยามสันติก็รักษาทำนุบำรุงบ้านเมือง เก็บส่วย ถวายอากร ระงับศึกความต่าง ๆ เหมือนกัน¹ กรมท่าก็เจนเดี่ยวกัน² ส่วนจุฬามณีทั้ง 4 ตำแหน่งก็ทำหน้าที่การงาน เป็นอิสระไม่ได้ขึ้นแก่ตัวหนึ่งสมุหนายกและสมุหพระกลาโหม ได้แก่ กรมเวียง กรมวัง กรมคลัง กรมนา นอกจากนั้นยังมีกรมต่าง ๆ ที่แยกออกไปจากกรมทั้ง 4 นี้ และมีอำนาจอิสระเช่นเดียวกัน บางกรมก็ใหญ่โตเช่นเช่น เสนาบดี³ ในกรมเหล่านี้มีทั้ง การทหารและพลเรือนปนกันอยู่เช่นเดียวกับหน้าที่ของ สมุหนายกและสมุหพระกลาโหม จะเห็นว่ามีหน้าที่ซ้ำซ้อนและกำกวมซึ่งกันและกัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งถึงความข้อผิดพลาดในการบริหารงานของระบบการปกครองแบบเก่าว่า เมื่อเวลาผ่านไปนาน ๆ บ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไป บางกรมมีหน้าที่เหลือล้นเกินกว่ากำลังในกรมนี้จะทำให้ลุล่วงไปได้ บางกรมก็ไม่ค่อยมีงานทำ ผลประโยชน์ที่ข้าราชการในบางกรมได้รับก็มีมาก บางกรมก็ไม่ค่อยมีผลประโยชน์⁴ ให้ข้าราชการมีกำลังใจทำ⁴ จึงทำให้ราชการล่าช้าถึงคั้ง ไม่สามารถจะสนองตอบต่อสภาพการปัจจุบันได้ เช่น ในกรมพระนครบาล

...ไปมีการเปลี่ยนแปลงในกรมพระนครบาลเลย การที่เปลี่ยนแปลงนั้น มีอยู่แะเป็นการเปลี่ยนมาจากที่อื่น เป็นที่ว่า บ้านเมืองสมบุรณ์ขึ้นกว่าแต่ก่อน

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม./11/1 พระราชหัตถเลขาถึงกรมหนึ่งดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ส่วนที่ 143/454 ลงวันที่ 18 มกราคม ร.ศ. 2439 หน้า 3

² ก. หน้า 7

³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาริบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน
หน้า 12

⁴ ก. หน้า 8

การค้าขายก็มีมากขึ้น การพามาหากินโดยกัฉังแรงก็มีมากขึ้น ทรัพย์สิน
ซึ่งจะถึงหัวงหนันเป็นเหตุอันตรายแก่ชีวิต เป็นต้น ก็มีมากขึ้น ทางหนีทีไล่
ของคณเภานั้นก็กว้างขวางขึ้น พระราชกำหนดกฎหมายสำหรับโจรระงับ
ปรามปรามโจรผู้ร้าย ถึงว่าใต้เงาไม้เพิ่มเพิ่มขึ้นตามกาลเมื่อยามตลอดมา
แต่ในกระบวนพิจารณา ยังเป็นอย่างเดิมสิ่ง เป็นการจ้องเวลามานานไม่
สมควรแก่กาลสมัยไปให้ทั่วทุกข้อ...

ลักษณะความล้าหลังเช่นนี้ก็ปรากฏอยู่ในกรมกองอื่น ๆ เช่นเดียวกัน จึงจำเป็นต้องมีการ
ปรับปรุงการปกครองให้รัดกุมและทันสมัยเหตุการณ์

จุดมุ่งหมายของการปกครองแบบเก่าเน้นในเรื่องที่ไ้บ้านเมืองปราศจาก
โจรผู้ร้ายเป็นสำคัญ จนเกิดกรมพระยาตำราพระราชานุภาพทรงอธิบายว่า ความมั่งคั่ง
เป็นสุขในระบบการปกครองแบบเก่ากับแบบใหม่นั้นมีความแตกต่างกัน การอยู่เป็นสุข
ในระบบการปกครองแบบเก่าหมายถึง บ้านเมืองปราศจากภัยต่าง ๆ เช่น โจรผู้ร้าย
ก็เป็นสุข เจ้าเมืองและกรมการเมืองจึงมุ่งหมายรักษาความเรียบร้อยของบ้านเมือง
โดยมิให้มีโจรผู้ร้ายเป็นสิ่งสำคัญ¹ ส่วนการทำนุบำรุงก็เป็นไปตามแบบเก่าซึ่งล้าช้า
เพราะว่าการกลักรับและการคมนาคมยังอาศัยความเชื่ออันฉวยจากธรรมชาติอยู่มาก
และแผนผังจากเมืองหลวงก็ไม่ค่อยออกไปตรวจราชการหัวเมืองนัก นอกจากใน
โอกาสพิเศษ เช่น เกิดกบฏหรือสงครามที่ร้ายแรงเท่านั้น² กล่าวคือ แม้ว่าจะมีเจ้าพนักงาน
ไ้ตัวเมืองออกไปตรวจการตามาเนนบท และเจ้าหน้าที่กรมการเมืองทำรายงาน
ปริมาณฝนที่ตกในหัวงหนันมาแจ้งเมืองหลวง การนำข่าวไปช่วยเหลือราษฎรในยามเกิด
ภัยพิบัติ การซุกกลองช่วยในการทำนาและการคมนาคมเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอ

¹ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาตำราพระราชานุภาพ เทศาภิบาล หน้า 53

² ดู หน้า 53 - 54

ตลอดปี แต่จะปรากฏขึ้นตามความเชื่อของคนท้องถิ่น ซึ่งก็เหมาะสมตามสภาพท้องถิ่น
บ้านเมืองในสมัยก่อน ซึ่งยังไม่มีการบริหารงานของชาวตะวันตกมาเปรียบเทียบใน
กับแถบใกล้เคียง เมื่อชาวตะวันตกเข้ามาครอบครองดินแดนข้างเคียง ทำให้ไทย
มองเห็นถึงความแตกต่างในแบบแผนการจัดการทำนุบำรุงบ้านเมือง เช่น อังกฤษ
ปกครองประเทศพม่าและรัฐต่าง ๆ ในแหลมมลายู ออแลนดาปกครองหมู่เกาะอินโดนีเซีย
ก็มองเห็นถึงการเอาชนะธรรมชาติด้วยการสร้างเขื่อนน้ำเข้าไว้ใช้ในการเพาะปลูก
โดยไม่ต้องอาศัยภาวะธรรมชาติอย่างเฉยอย่างช้าก่อน จึงเกิดผลผลิตที่แน่นอนมากขึ้น
การเพิ่มผลผลิต การสร้างทาง เพื่อการคมนาคมขนส่งสื่อสาร ระบบการเก็บภาษีอากร
อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วยเหล่านี้ เป็นต้น ชาวตะวันตกสามารถทำได้ดีกว่าไทย เพราะว่า
มีระบบการปกครองที่มีประสิทธิภาพมากกว่าระบบการปกครองแบบเก่าของไทย ความ
ร่มเย็นเป็นสุขในระบอบการปกครองแบบใหม่ หมายถึงการทำนุบำรุงบ้านเมืองอย่าง
สม่ำเสมอทั้งในเวลาบ้านเมืองอยู่ในสภาพปกติและในยามที่เกิดภัยอันตรายต่าง ๆ และ
การปกครองที่รวบอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ซึ่งมีสายงานบังคับบัญชาการจากส่วนกลาง
ไปยังท้องถิ่นด้วยแบบแผนอันเดียวกัน แบ่งหน้าที่และส่วนราชการเป็นหน่วยย่อยของ
ส่วนกลาง ซึ่งจะช่วยให้เป็นระเบียบเรียบร้อย เพื่อที่จะหาความใกล้ชิดกับราษฎรและ
มีความรวดเร็วพอที่จะระงับทุกข์บำรุงสุขด้วยความเพียรธรรมแก่อาณาประชาราษฎร์
ให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุข¹ ชำระการให้ใกล้ชิดกับราษฎรให้ความช่วยเหลือและ
สนับสนุนในการประกอบอาชีพของราษฎร² ในด้านเศรษฐกิจรัฐบาลได้ขุดคลองสร้างถนน
เพื่อเสริมสร้างพืชผลออกสู่ตลาด ในด้านสังคมช่วยเหลือราษฎรปลูกฝังป้องกันโจรพิน
สร้างสุสาน โรงเรียน โรงพยาบาล เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพื่อให้บรรลุถึงความสงบสุข

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จฯ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ถวายพระพรชัยมงคลแด่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา 83 พรรษา 12 สิงหาคม 2565 เทศาภิบาล หน้า 114

² ชูศรี สวัสดิ์สงคราม แปล นายอริเรอเลโอเลา เรื่องเกี่ยวกับพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ศิลปกรรม 3 : 78 - 79 กันยายน 2512

ราษฎรประจักษ์ด้วยความเป็น รัฐบาลก็จะมีรายได้จากภาษีอากรไปจัดความ
เรียบร้อยให้เกิดขึ้นในบ้านเมืองได้ และจัดการป้องกันบ้านเมืองได้ในที่ๆ

1.2 ความขัดแย้งทางศาสนาและมรดก หลังจากไทยได้ทำสัญญาการค้ากับ
นานาประเทศในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นผลให้ไทยต้องยกเลิก
ระบบพระคลังสินค้า¹ ถูกจำกัดการเก็บภาษีเงินได้ร้อยละ 3 แต่ก็ทำให้มีชาวต่างประเทศ
เข้ามาค้าขายกับไทยมากขึ้น ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงเห็นว่าการพาณิชย์เป็นบ่อเกิดของความร่ำรวยและเป็นเหตุทำให้เลิกความขยัน
หมั่นเพียร และท้ายที่สุดก็เป็นที่มาของความสุจริต ความเจริญก้าวหน้าทุกชั้น² ในการ
เสด็จประพาสต่างประเทศเป็นครั้งแรกที่เมืองสิงคโปร์นั้น ทรงมีพระราชดำรัสตอบ
สมาคมพ่อค้าที่นั่นว่า

...เมื่อสมเด็จพระบรมชนกนาถของเราเสวยราชย์สมบัติอยู่ ใต้ทำ
สัญญาทางไมตรีกับรัฐบาลต่างประเทศในยุโรป เพื่อจะให้การไปมาค้าขายใน
ระหว่างประชาชนเจริญขึ้น เราจะพยายามดำเนินตามรอยพระบาททุก
ย่างของความเจริญในพระบรมราโชบายซึ่งได้ทรงเริ่มไว้โดยเริ่มกำลัง...³

ดังนั้นจึงทรงสนับสนุนและชักชวนให้ชาวต่างประเทศเข้ามาค้าขายกับประเทศไทย
หลังจากที่เสด็จกลับจากประพาสต่างประเทศนั้นแล้ว พ่อค้าต่าง ๆ ก็ได้ตามเข้ามา
ในประเทศไทยเพื่อตั้งห้างและเข้ามาติดต่อค้าขายมากมาย⁴ แม้แต่ในการเสด็จประพาส
ต่างประเทศครั้งหลัง ๆ ก็ทำให้เกิดผลในทางองเดียวกัน

¹ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 5 หน้า 326

² จดหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศในรัชกาลที่ 5 เสด็จเมืองสิงคโปร์
และเมืองเบเตเวียครั้งแรกและเสด็จเมืองอินทโย หน้า 11

³ ค.

⁴ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ความทรงจำ หน้า 663 และ 269

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ในการให้ราษฎรเพิ่มผลผลิต และนำผลผลิตออกมาขายมีรายได้มากขึ้น การค้าเจริญขึ้น รัฐบาลก็จะมีรายได้จากภาษีอากรไปทำนุบำรุงประเทศต่อไปเช่นนี้ เพราะฉะนั้นไม่ว่าจะเป็นการเพาะปลูกภายในประเทศหรือการค้าขายกับต่างประเทศ ตลอดจนการนำวิทยาการใหม่ ๆ ที่ช่วยให้สภาพเศรษฐกิจดีขึ้น ก็จะต้องกระทำและทรงสนับสนุนการบุกเบิกทรัพยากรธรรมชาติออกมาใช้ เช่น การทำเหมืองแร่ ป่าไม้ การสร้างระบบชลประทาน การรถไฟ การสร้างถนน ทางเกวียน การเริ่มเพาะพันธุ์สัตว์เหล่านี้ ประเทศไทยเพียงจะมีการริเริ่มอย่างจริงจังในสมัยนี้เอง แต่กระนั้นการถูกจำกัดในการเก็บภาษีทำให้ไทยไม่สามารถพัฒนาเศรษฐกิจได้เต็มที่

1.3 ความล่าช้าทางเทคโนโลยีและการศึกษา ปัญหาความล่าช้าทางด้านสังคม ตลอดจนราษฎรกับการศึกษา ได้แก่ มีเหตุเกี่ยวข้องกับความปลอดภัยในการดำรงชีวิตและการรณรงค์กับการค้าในวิถีชีวิตของราษฎรมากกว่าเรื่องของประเพณีและวัฒนธรรม การเข้ามาตักเตือนโดยชาลความรู้วิทยาการใหม่มาช่วย จะเห็นได้ว่าสภาพทั่วไปของประเทศไทยในเวลานั้น ราษฎรทั่วไปมีอาชีพหลักกรรมทำนาเป็นส่วนใหญ่ ชีวิตผูกพันอยู่กับท้องถิ่น ยังไม่มีรายได้แน่นอนมั่นคง เนื่องจากผลกระทบยังคงอาศัยสภาวะตามธรรมชาติ ไม่มีการศึกษาวิทยาการใหม่ที่จะมาช่วยให้เพิ่มผลผลิตได้ การแพทย์สมัยใหม่ยังไม่แพร่หลายออกไปสู่เมืองต่าง ๆ ยังไม่มีวัคซีนป้องกันโรคระบาด การคมนาคมสื่อสารยังใช้ลำน้ำเป็นส่วนใหญ่ไม่รวดเร็วทันต่อเหตุการณ์ จึงทำให้ผลผลิตในระบบพอออกไปสู่ตลาดได้น้อย ราษฎรส่วนใหญ่มีรายได้ต่ำ ยังไม่มีโรงเรียนทำการสอนเยาวชนเพื่อพัฒนาให้เป็นผู้มีความรู้ ราษฎรส่วนใหญ่ยังไม่มีอิสระแก่คนอย่างเต็มที่ เป็นต้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบถึงความล่าช้าเหล่านี้ก็ จึงทรงพยายามจะสรรสร้าง ความเจริญรุ่งเรืองให้เกิดแก่บ้านเมือง ทรงพระองค์ด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การเสด็จประพาสประเทศเพื่อนบ้านและยุโรป เป็นต้น เพื่อศึกษาแบบอย่างที่ดีมาจัดขึ้นในประเทศไทย เช่น การรถไฟ การไปรษณีย์ โทรเลข การชลประทาน การสาธารณสุข การเดินเรือ การสร้างถนนและทางเกวียน โรงเรียน ฯลฯ เพื่อที่จะอำนวยความสะดวกให้เกิดความเจริญแก่ราษฎร

ทำให้การดำรงชีวิตสะดวกสบายขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรับปรุงการปกครองจะส่งผลไปถึงสภาพการดำรงชีวิตของราษฎรได้โดยตรงคือ ทางราชการได้เข้าไปดูแลช่วยเหลือหนทางการประกอบอาชีพของราษฎรมากขึ้นกว่าแต่ก่อน¹ สะดวกสบายในการดำรงชีวิตของราษฎรที่มีขึ้นภายหลังการจัดการรถไฟขึ้นแล้ว ทำให้สามารถย่นระยะทางการเดินทางเกวียนให้น้อยลงหลายเท่าตัว ระยะเวลาดำเนินทางที่เป็นสัปดาห์และเดือนลงเหลือเพียงไม่กี่ชั่วโมง รถไฟได้กลายเป็นสิ่งที่เชื่อมต่อท้องที่เป็นตัวเมืองกับเมืองหลวงให้มีความใกล้ชิดกันยิ่งขึ้น² จากนั้นтикของนายไวเลอร์วิศวกรรถไฟชาวเยอรมันที่เข้ามาทำงานรถไฟใน พ.ศ. 2436 ได้กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการมีทางรถไฟว่า หลังคาบ้านที่เคยมุงด้วยแฝกเปลี่ยนมามุงด้วยสังกะสี เสื้อผ้า น้ำมันก๊าด เครื่องดื่มต่าง ๆ เครื่องใช้สอยในครัวเรือนเข้ามามีบทบาทในการใช้ชีวิตประจำวันของราษฎร³ ช่วยให้ความสะดวกมากขึ้นกว่าแต่ก่อน

2. ปัจจัยที่มีผลต่อความมั่นคงและการรักษาเอกราชของประเทศ

2.1 ปัจจัยภายในประเทศ

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นระยะช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญอีกวาระหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทย การจะป้องกันรักษาประเทศให้ปลอดภัยจากการรุกรานของมหาอำนาจตะวันตกขณะนั้นได้ จำเป็นจะต้องปรับปรุงภายในประเทศทุกด้าน เช่น กฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณีและองค์กรต่าง ๆ ของรัฐให้ทันสมัยตามแนวของชาติตะวันตก เพื่อป้องกันมิให้ประเทศมหาอำนาจตะวันตกยกปัญหาล้าหลังต่าง ๆ และการแตกสามัคคีภายในประเทศขึ้นมาอ้าง เพื่อแทรกแซง

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยายุทธ เทศาภิบาล หน้า 114

² เคนเนธ เวงค์ และ เกลาส โรสเซ็นเบิร์ก (ผู้รวบรวม) เยอรมันของไทย หน้า 108

³ ดู หน้า 117 - 118

กิจการภายในของประเทศไทยการมีจิตใจรักอิสระอาจจะไม่เหมาะสมกับสภาพการณ์ในเวลานั้น ดังนั้น หนทางหนึ่งซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงแก้ไขปัญหาคือ การดำเนินการปฏิรูปประเทศในด้านต่าง ๆ สำหรับปัจจัยภายในประเทศที่มีผลกระทบต่อความมั่นคงและการรักษาเอกราชคือ

2.1.1 ความล่าช้าทางด้านการปกครอง รูปแบบการจัดการปกครองภายในประเทศของกรุงรัตนโกสินทร์ยังคงใช้แบบเดียวกับสมัยรัตนโกสินทร์เป็นส่วนใหญ่หรือครึ่งสมัยอยุธยาเลยทีเดียว แต่เมื่อสถานการณ์ขณะนั้นได้เปลี่ยนแปลงไป ระบบการปกครองภายในประเทศก็ควรจะได้รับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับเหตุการณ์ด้วย ปัญหาของท้าวเจ้าหลานต่างด้านการปกครอง ได้แก่ ปัญหาเกี่ยวกับความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติ ปัญหาเกี่ยวกับความสามัคคีและความคับแค้นของราษฎร เป็นต้น

2.1.1.1 ปัญหาเกี่ยวกับความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติ (National Unity) ได้มีการแตกแยกของอำนาจการปกครองประเทศในระบอบผู้นำของประเทศไทยในช่วง 10 ปีแรกของรัชกาลที่ 5 ฐานอำนาจของการเมืองการปกครองมิได้อยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียว แต่ได้แบ่งแยกไปอยู่ในมือของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) และกลุ่มขุนนางตระกูลขุนนางอีกด้วย ทำให้การบริหารงานของรัฐบาลไม่มีลักษณะเป็นเอกภาพ ในส่วนหัวเมืองอำนาจส่วนกลางก็ควบคุมได้อย่างหลวม ๆ เจ้าเมืองทั้งหลายมีอำนาจอย่างเต็มที่ตามระบบ "กินเมือง" ดังนั้นอำนาจการปกครองจึงมีลักษณะอำนาจกระจายมีหน้าซ้ำเมื่อระบอบสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นเสวยราชย์นั้น พระองค์ทรงมีพระชนมายุเพียง 15 พรรษา และแทบไม่มีพระราชอำนาจอันใดเลย อำนาจส่วนใหญ่ตกอยู่กับผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และเสนาบดีแม่ทัพทั้งสิ้น ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาทรงประทานแก่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ซึ่งมีความตอนหนึ่งว่า

เมื่อพ่อได้ราชสมบัติในเวลาเพียง 15 ปีเท่านั้น เหมือนตะเกียงริบหรี่จวนจะดับ...ไม่มีมารดา มีญาติฝ่ายมารดาก็ล้วนแต่โลเลเหลวไหล หรือไม่โลเลเหลวไหลก็มีได้ตั้งอยู่ในตำแหน่งราชการอันใดเป็นหลักเป็นฐาน ญาติ

ฝ่ายข้างพ่อคือเจ้านายทั้งปวงก็ตกอยู่ในเงื้อมมือของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและต้อง
รักษาชีวิตอยู่ด้วยกันทุกพระองค์ก็ไม่ว่าใครก็รักใคร่กันโดยมาก
ฝ่ายมารดาการถึงว่ามีผู้รักใคร่สนิทสนมอยู่บ้าง ก็เป็นแถมอยู่โดยมาก
ที่เป็นผู้ใหญ่ก็ไม่มีกำลังสามารถอาจอุทิศตนรับใช้ ฝ่ายน้องซึ่งรวมบิดาหรือ
พี่ รวมทั้งบรรดาที่เป็นหลัก ป็นต่ออายุต่ำกว่าพอจะไป ไม่สามารถจะทำ
อะไรได้ทั้งสิ้น ส่วนตัวพ่อเองก็ยังเป็นเด็กอายุเพียงเจ็ดขวบนั้นไม่มีความสามารถ
รอบรู้ในราชการวันใดที่จะทำการตามหน้าที่ แม้แต่เพียงเสมอเท่าที่
บุตรระหม่อมทรงประพุดขึ้นมาแล้วได้...¹

พระบรมราชโองการในครั้งนั้นแสดงให้เห็นว่า สถานภาพของพระองค์ในช่วงเวลา
ดังกล่าวไม่น่าคงนัก เพราะนอกจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยัง
ทรงพระเยาว์และชาติพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีอำนาจทางการเมืองที่จะช่วยเหลือบำรุง
พระองค์แล้ว ผู้สำเร็จราชการคือ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชศรีสุริยวงศ์ (เจ่ง มุนนาค)
ยังเป็นคนในตระกูลมุนนาค ซึ่งเป็นตระกูลขุนนางที่มีอำนาจมาก เป็นตระกูลที่สามารถ
ควบคุมตำแหน่งสมุหนายกได้มาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๒๕ (ถึงปี พ.ศ. ๒๔๒๙)^๒ จึงตระกูล
มุนนาคเริ่มก้าวขึ้นสู่อำนาจทางการเมืองในรัชสมัยดังกล่าว เหนายที่ ๕ ใน ๖ คน
เป็นคนในตระกูลมุนนาค ในปี พ.ศ. ๒๓๖๕ คือ มุนนาค ได้เป็นเสนาบดีกรมคลัง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสาร ร.๕ รล.๓/๑ "ลำเนาพระราช
หัตถเลขา ที่ ๒/๖๑๗ ถึงเจ้าฟ้าวิชิต" ลงวันที่ ๓ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๒
(พ.ศ. ๒๔๓๖)

^๒ เกริก เก.วิยธาด "การเมืองระบอบครอบครัวในประเทศไทยในคริสต์ศตวรรษ
ที่ ๑๙" จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ถอดความโดย กาญจน์
สมเกียรติกุล และยุสา จูพันธ์ ๓ : ๒๕ - ๒๗, ๒๕๑๖

(เจ้าพระยาพระคลัง) ในปี พ.ศ. 2367 ท่านปลื้มได้เข้ารับตำแหน่งจตุตถาโหม
แต่ก็ยอมรับตำแหน่งดังกล่าวในปี พ.ศ. 2373 โดยที่ยังดำรงตำแหน่งเสนาบดี
พระคลังอยู่ด้วย และดำรงตำแหน่งทั้งสองสืบมาอีก 20 ปี ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัว น้องชายท่าน (หัต บุนนาค) ได้เป็นเจ้าพระยาศรีวิชัย
ทั้งสองท่าน (หัตและหัต) มีบุตรชายรวมกัน 46 คน เกือบทุกคนรับราชการ ในรัชสมัย
ต่อมาอาจกล่าวได้ว่า ตระกูลบุนนาคนี้เองที่เป็นผู้กำหนดให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวได้ครองราชสมบัติ และตระกูลนี้ก็ได้รับผลตอบแทนอย่างสูงยิ่ง กล่าวคือ
เจ้าพระยาพระคลังและเจ้าพระยาศรีวิชัยได้เป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาปรยุรวงศ์
และสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติตามลำดับ บุตรของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหา
ปรยุรวงศ์คือ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ได้เป็นเสนาบดีกลาโหมและ
พระคลัง จุดสูงสุดของตระกูลบุนนาคมาถึงในระหว่างปี พ.ศ. 2411 - พ.ศ. 2416
เมื่อสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ช่วง บุนนาค) ได้เป็นผู้สำเร็จราชการ
แผ่นดิน บุตรชายของท่านคือ เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) ได้เป็น
สมุหกลาโหม น้องชายของท่านคือ เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค)
เป็นเสนาบดีพระคลัง และหลานของท่านคือ พระยาอาหารบริรักษ์ (นุช บุญ-หลง)
เป็นเสนาบดีกรมมา อำนาจของตระกูลบุนนาคในระยะนั้นจึงอยู่ในสถานะที่พร้อมที่จะ
ท้าทายอำนาจของกษัตริย์ได้ (แต่เป็นวินาสังเกตว่าผู้สำเร็จราชการแผ่นดินก็มิได้มี
พฤติกรรมที่เป็นปฏิปักษ์ หรือแย่งพระราชมลลึงค์ตั้งที่คนทั้งหลายหวาดวิตกกังวล)

นอกจากผู้สำเร็จราชการแผ่นดินและคนในตระกูลของท่านจะเป็นกลุ่มบุคคล
ที่มีอำนาจทางการเมืองการปกครองของไทยมากแล้ว สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหา
ศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินยังเลือกกรมหมื่นมวรวิไชยชาญ โอรสพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีพระชนมายุ 31 พรรษาขึ้นเป็นกรมพระราชวัง
บวรสถานมงคล และบัญชาให้บรรดาข้าราชการที่สังกัดวังหน้า (ซึ่งโอนมาสมทบ
วังหลวงเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต) กลับคืนไปอยู่ในกรม
พระราชวังบวรสถานมงคลตามเดิมรวมทั้งทหารบก ทหารเรือที่พระบาทสมเด็จพระ

พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรักขึ้นด้วยตั้งขึ้น ทำให้กำลังของฝ่ายวังหน้าในสมัยกรม
พระราชวังบวรวิไชยชาญมีมากกว่าในสมัยใด ๆ เพราะพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงเป็นกรมพระราชวังบวรที่มีงานเฝ้าพระมหากษัตริย์ และจากสภาพ
ของสังคมไทยที่กำลังคน คือ แรงงานไพร่ในการควบคุมดูแลของเจ้าขุนมูลนายมีความ
สำคัญทั้งในด้านเศรษฐกิจและการเมืองและพระมหากษัตริย์ก็มีใ้ทรงปกครองพสกนิกร
ของพระองค์โดยตรง แต่ทรงปกครองผ่านทางเจ้าขุนมูลนาย ดังนั้น เจ้าขุนมูลนายที่มี
กำลังคนในควบคุมมาก อาจใ้กำลังคนในควบคุมของตนไปในทางสร้างความมั่งคั่ง
ทางเศรษฐกิจหรือเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายทางการเมืองได้ เพราะคนที่อยู่ภายใต้การ
ควบคุมของใครมีหน้าที่ต้องเชื่อฟังคำสั่งของผู้นั้น ดังปรากฏในพระราชพงศาวดาร
กรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระเชษฐาธิราช เจ้าพระยาอภัยโมหสูริยวงศ์ได้ใ้
กำลังคนในควบคุมของท่านทำกิจพระเชษฐาธิราชจากกระบี่ลังก์และหลังจากนั้นไม่นาน
ก็ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เป็นต้น ฉะนั้นการที่กรม
พระราชวังบวรวิไชยชาญมีกำลังข้าราชการและไพร่พลเป็นจำนวนมากดังกล่าว จึง
เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้สถานการณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะ
พระมหากษัตริย์ไม่มั่นคง ขณะเดียวกันพระองค์ทรงตระหนักถึงความไม่เหมาะสมของ
ระบบต่าง ๆ ในขณะนั้น เมื่อเสด็จขึ้นว่าราชการด้วยพระองค์เองจึงทรงดำริที่จะ
ปรับปรุงด้วยการออกประกาศพระราชนิพนธ์ที่คำขวัญ 4 ฉบับคือ วันที่ 8 พฤษภาคม
พ.ศ. 2417 ออกประกาศพระราชนิพนธ์ที่ตั้งสภาที่ปรึกษาาราชการแผ่นดิน (Council
of State) วันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2417 ประกาศพระราชนิพนธ์การคลัง วันที่
14 กรกฎาคม พ.ศ. 2417 ประกาศพระราชนิพนธ์ศาลรับสั่งและวันที่ 24 สิงหาคม
พ.ศ. 2417 ประกาศพระราชนิพนธ์พิทักษ์แผ่นดินหลวงราชธานี

พระราชนิพนธ์ทั้ง 4 ฉบับนี้ เป็นเหตุให้เกิดความตึงเครียดทางการเมือง
ภายในขึ้น เพราะกลุ่มอำนาจอื่นรู้สึกตนว่าถูกคัดผลประโยชน์ หลังจากประกาศพระราชนิพนธ์
ทั้ง 4 แล้วไม่นาน ก็มีข่าวการสะสมกำลังคนและอาวุธของฝ่ายวังหน้า อันนำไปสู่

เหตุการณ์ที่เรียกว่า “วิกฤตการณ์วังหน้า” พ.ศ. 2417 - พ.ศ. 2418 วิกฤตการณ์
ครั้งนั้นรุนแรงและเป็นที่น่าวิตกมากเพราะมีชาวต่างชาติเข้ามาเกี่ยวข้องกับ
เหตุการณ์ครั้งนั้นเป็นผลโดยตรงมาจากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพยายามจะตั้งอำนาจมาไว้ที่ศูนย์กลางอำนาจทางการเมือง คืออยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์
ผลแห่งการตั้งอำนาจกลับของพระองค์ทำให้กลุ่มอำนาจอื่น ๆ เช่น กลุ่มขุนนางผู้ใหญ่
และกลุ่มวังหน้าต้องสูญเสียผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและอำนาจทางการเมือง
การปกครองไป อย่างไรก็ตามก็ถ้าพิจารณาถึงเหตุผลของรัชกาลที่ 5 ในการตั้งสภาที่ปรึกษา
ราชการแผ่นดิน (Council of State) คือพระองค์ทรงตระหนักดีว่าในการ
บริหารประเทศนั้น ถ้าหากมีผู้ช่วยกันคิดหลายความคิดแล้วความเจริญย่อมจะเกิดแก่
บ้านเมืองเป็นแน่ พระองค์จึงประกาศตั้งบรรดาข้าราชการซึ่งมีตระกูลและมีสติปัญญา
เฉียบแหลม ครอบรู้ในกิจการต่าง ๆ เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินเป็นจำนวน 11 ท่าน
ส่วนจะอยู่ในตำแหน่งนานเท่าใดแล้วแต่ทรงพอพระทัย นอกจากนี้พระองค์ทรง
ตั้งสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ (Privy Council) ขึ้น จำนวน 49 ท่าน เพื่อ
ทรงเฝ้าถามการงาน ปรึกษาเรื่องราวบางอย่างที่ทรงดำริขึ้นหรืออาจจะมอบหมายงาน
บางอย่างให้สถาบันปฏิบัติ ได้แก่ ราชการที่ต้องมีการสืบสวนหาความจริงชำระ คดีที่มี
ผู้มาทูลเกล้าถวายฎีกา เป็นต้น โดยหน้าที่ของสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ในระยะแรก
เน้นหนักในด้านการประชุมพิจารณาร่างกฎหมายต่าง ๆ เมื่อพิจารณาในแง่นี้จะพบว่า
คล้ายกับหน้าที่ของสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน

เมื่อพิจารณาถึงผลงานของสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินพบว่า สภานี้ได้มีประชุม
พิจารณาปัญหาและตราพระราชบัญญัติปฏิรูปสังคม ปฏิรูปการคลัง ซึ่งทำให้ขุนนางผู้ใหญ่
และวังหน้าต้องสูญเสียแรงงานและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจไปไม่น้อย นอกจากนั้น
พระราชบัญญัติสำหรับกรมพระคลังมหาสมบัติที่สภาที่พิจารณารับทราบพระราชดำริของ

บันทึก แด่พิทักษ์ การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในรัชสมัยพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 - 2431) หน้า 147 & 163

รัชกาลที่ 5 ว่าด้วยกรมกองต่าง ๆ ที่จะเลิกเงินและสงเงิน ทำให้หน่วยงานและบุคคลที่เกี่ยวข้องอยู่แต่เดิมต้องสูญเสียผลประโยชน์ไปเป็นอันมาก เพราะพระราชบัญญัติฉบับนี้กำหนดความห้ามหักจ่ายเงินภาษีอากรที่เคยได้ก่อนที่จะส่งพระคลังมหาสมบัติวางระเบียบบทกชื้นเจ้าภาษีนายอากรให้ส่งเงินตามงวด จักการประมุขภาษีอากรที่ขาดหายไปเสียใหม่ ฯลฯ พระราชบัญญัตินี้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อผลประโยชน์ของขุนนางชั้นผู้ใหญ่และกลุ่มวังหน้า

สำหรับผลงานด้านตุลาการของสภานี้สร้างความตึงเครียดให้กับกลุ่มสมเด็จพระยามหากษัตริย์วงศ์ที่ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินอีกด้วย คือ สภานี้ได้ตัดสินให้ถอดพระยาอาหารบริรักษ์ (บุตร บุตร-หลวง) ออกจากตำแหน่งเสนาบดีกรมนา แล้วให้จำคุกตลอดชีวิตในกรณีพิพาทขึ้นไม่ยอมส่งรายได้ของ [redacted] เกษตรนิรฎากวสิริพันธ์ ตามคำสั่งของสภาในปี พ.ศ. 2417 เป็นต้น ผลงานของสภาที่ปรึกษาาราชการแผ่นดินมีส่วนช่วยให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประสบความสำเร็จในการรวมอำนาจในการบริหารราชการแผ่นดินมาไว้ที่ศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองมากขึ้น

แต่ถึงกระนั้นการเกิดวิกฤติการณ์วังหน้าก็แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งทางการเมือง ผลประโยชน์และการไม่มีพระราชอำนาจอย่างเต็มที่ของรัชกาลที่ 5 ทำให้พระองค์ต้องทรงวีรกรรมในการปฏิรูปประเทศไว้ก่อน แม้จะทรงตระหนักดีว่าระบบการปกครองที่ใช้อยู่ในขณะนั้นนอกจากจะทำให้เอกภาพของชาติตั้งอยู่บนฐานที่ไม่มั่นคงแล้ว ยังทำให้ราษฎรได้รับความทุกข์ยากเดือดร้อน

ในช่วงเวลา 10 ปี หลังวิกฤติการณ์วังหน้า (นับแต่วิกฤติการณ์วังหน้ายุติลงไปในปี พ.ศ. 2418 จนถึงปี พ.ศ. 2428 ซึ่งเป็นปีที่กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญเสด็จขึ้นครอง) การปรับปรุงประเทศในต่าง ๆ เกือบจะหยุดนิ่ง ตามพระบรมราโชบายรักษาความสามัคคีภายในประเทศ ในช่วงเวลาดังกล่าวทรงหันมาสนพระทัยในการสร้างพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใกล้ชิดขึ้นเป็นชนกลุ่มใหม่ที่มีความรู้ความเข้าใจในวิทยาการแบบตะวันตกไว้เป็นกำลังในการสร้างความมั่นคงให้แก่ประเทศชาติ และเตรียมประชาชนให้ได้รับการศึกษาแบบใหม่เพื่อความเจริญก้าวหน้าของไทย

2.1.1.2 ผลกระทบจากอารยธรรมตะวันตกในเรื่อง

ของอุดมการณ์ทางการเมือง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงมีพระราชอำนาจโดยสมบูรณ์ ความจำเป็นที่จะต้องใช้สภาพที่ปรึกษาทั้งสองสภาค่อยลดลงไป เพราะความต้องการใช้ "ลียิสเลชั่น" เพื่อคัดค้านการลงฝ่าย "เอกเสกคิวคี่ฟ" หมดไป เนื่องจากผู้ริเริ่ม จัดตั้ง "ลียิสเลชั่น" ได้กลายเป็น "เอกเสกคิวคี่ฟ" ที่แท้จริง ต่อมาเกิดการเคลื่อนไหว ที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยกลุ่มพระราชวงศ์ขุนนางและนักศึกษาไทยก็ไป เรียนต่อต่างประเทศ รวมป้อนกันเรียนองใช้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2 ครั้ง (นับเฉพาะช่วงเวลาวิจิตร) คือ เหตุการณ์ใน ร.ศ. 103 (พ.ศ. 2427) และ เหตุการณ์ใน ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454) ทั้งนี้โดยไม่นับปัญจนาครระบบราชการ ทั้งเช่น เพียนวรณ และ ก.ศ.ร. กุหลาบ

สำหรับการเคลื่อนไหวให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งแรกเกิดเมื่อ พ.ศ. 2427 (ร.ศ. 103) ประกอบด้วยกลุ่มพระราชวงศ์และขุนนาง จำนวน 11 นาย สาเหตุที่เกิดพิจารณาได้จากคำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงวิธีการ ปกครองแผ่นดิน โดยนำบางส่วนมากล่าวไว้ที่นี่ คือ คำกราบบังคมทูลเมื่อปี ร.ศ. 103 แบ่งออกได้ 3 ภาคคือ

ภาคที่ 1 กล่าวถึงภัยอันตรายของประเทศ เริ่มด้วยการชี้ให้เห็นถึงสถานการณ์ ของโลกในเวลานั้นว่าปัจจุบันจะเป็นที่น่าวิตกว่าจะมีผลกระทบต่อประเทศไทยได้ เพราะ มหาอำนาจตะวันตกกำลังใช้ลัทธิจักรวรรดินิยมคุกคามภูมิภาคเอเชียอย่างเต็มที่ โดยมี ข้ออ้างสำคัญ 4 ประการคือ

1. ต้องการได้ดินแดนเหล่านั้นเจริญขึ้นทัดเทียมกับประเทศตะวันตก
2. ความไม่เจริญของประเทศทางเอเชียเป็นเครื่องฉวยความเจริญของ

ชาติยุโรป

3. รัฐบาลของประเทศทางเอเชียขาดสมรรถภาพไม่สามารถรักษาความสงบสุข ของราษฎร และชาวต่างประเทศที่พำนักอยู่ในประเทศได้ ดังนั้น จึงสมควรที่ชาวยุโรป จะต้องเข้ามาจัดดำเนินการ เพื่อความปลอดภัยของชีวิตและทรัพย์สินในดินแดนนั้น ๆ

4. เพื่อประโยชน์ในการค้าขาย การทำเหมืองแร่ และทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ชาวยุโรปมีความเข้าใจดีกว่าชาวเอเชีย จึงสมควรจะเข้ามาจัดดำเนินการ

ภาคที่ 2 วิธีป้องกัน การจะป้องกันบ้านเมืองให้พ้นอันตรายได้นั้นมีหลายวิธี แต่คณะผู้เขียนกำลังถามถึงคนพม่า มีความเห็นว่า วิธีที่ได้ผลดีที่สุดคือ จะต้องมีการแก้ไขการปกครองที่ไร้อยู่ในหลายสิ่งกับระบบการปกครองของชาติที่เจริญแล้ว วิธีอื่น ๆ ไม่ใช่วิธีการที่จะใช้ได้อย่างแท้จริง เช่น

1. การใช้วิธีเพิกเฉยปล่อยให้ความอ่อนหวานอ่อนปรนตามความต้องการของชาติมหาอำนาจ แต่เพียงอย่างเดียว จะไม่สามารถดำรงรักษาเอกราชของชาติไว้ได้

2. การขอความช่วยเหลือทางทหารก็ใช้ไม่ได้ เพราะทหารของชาติตะวันตกมีประสิทธิภาพ และอยู่ในสภาพพร้อมรบมากกว่าประเทศทางเอเชียมาก

3. การอาศัยประโยชน์ในด้านภูมิรัฐศาสตร์ที่ประเทศไทยอยู่ระหว่างพม่าของอังกฤษและอินโดจีนของฝรั่งเศส คงจะทำให้รักษาเอกราชไว้ได้ในฐานะรัฐกันชน (Buffer State) โดยไม่มีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงการปกครองภายในเลยนั้น มหาอำนาจทั้งสองอาจรวมมือกันเข้าเป็นธุระจัดการบ้านเมืองให้ หรือเหลือพื้นที่ที่เป็นของประเทศไทยไว้เล็กน้อยพอเป็นกำแพงกันเขตแดนของทั้งสองชาติ

4. การปรับปรุงกิจการบางอย่างของไทยที่ได้ดำเนินการมาแต่ครั้งรัชสมัยนั้น ยังไม่เพียงพอต่อความเป็นระเบียบความสงบสุขภายในและการยอมรับของชาติตะวันตก

5. สนธิสัญญาที่ทำไว้กับต่างประเทศก็ยังไม่รัดกุมเพียงพอ

6. การค้าขายและผลประโยชน์ของชาวยุโรปในประเทศไทยก็ไม่อาจช่วยคุ้มครองการเบียดเบียนของชาติอื่นที่หวังผลร่วมกันได้

7. ความเชื่อที่ว่าเดิมประเทศไทยรักษาเอกราชมาได้ ต่อไปก็ย่อมจะกระทำไ้เช่นเดิม เป็นความเชื่อที่ผิดพลาด เพราะสถานการณ์ภายนอกเปลี่ยนแปลงไปมาก การรักษาเอกราชทำได้ยาก เพราะยุโรปกำลังแสวงหาเมืองขึ้น

8. อาศัยกฎหมายระหว่างประเทศ กฎหมายระหว่างประเทศที่มีอยู่ก็ไม่อาจจะช่วยรักษาเอกราชของชาติได้ เพราะชาติมหาอำนาจเหล่านั้นยังไม่ยอมรับว่า ไทยเป็น

ชาติที่เจริญพอที่จะเข้าร่วมในวงการระหว่างชาติเหล่านั้น ฉะนั้นประเทศไทยจะต้องพยายามปรับปรุงแก้ไขการจัการบ้านเมืองให้เป็นที่ยอมรับในนามอารยประเทศเสียก่อน

วิธีป้องกันรักษาเอกราชของชาติที่ใดมากที่สุดคือ จะต้องเปลี่ยนแปลงการปกครองให้เป็นแบบ "คอนสติติวชันแนล โมนาเกี" คือมีกฎหมายรัฐธรรมนูญกำหนดพระราชอำนาจและแบ่งพระราชอำนาจที่มีอยู่เดิมให้แก่เสนาบดีประกอบกัน เป็นคณะรัฐมนตรี โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประธานอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ การปกครองในรูปนี้จะทำให้บ้านเมืองมั่นคงถาวรถาวรแบบ "แอบโซลูตโมนาเกี" ซึ่งจะชั่วไปบ้านเมืองมั่นคงไ้ชั่วเวลาที่ทรงมีพระชนมายุอยู่เท่านั้น แต่การปกครองแบบ "คอนสติติวชันแนล โมนาเกี" นั้น เป็นการสร้างเสริมสถาบันใหม่ที่จะไม่สลายตัวไปแม้ว่าจะเปลี่ยนแผ่นดินใหม่

อย่างไรก็ตาม คณะผู้เขียนคำกราบบังคมทูลฯ ชุดนี้มีความเห็นว่า ประเทศไทยยังไม่พร้อมที่จะมีสถานะเหมือนประเทศที่เจริญแล้วทางยุโรป การปกครองแบบคอนสติติวชันแนล โมนาเกี ตามความต้องการของคณะผู้เขียนคำกราบบังคมทูลฯ ในครั้งนั้น มีความหมายเพียง

1. ให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นมหาประธานของบ้านเมืองทรงมีพระราชวินิจฉัย มีพระบรมราชโองการเป็นสิทธิ์ขาดแก่ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่รอบเกี่ยวกับพระเจ้าแผ่นดินในยุโรปที่ไม่ต้องทรงราชการด้วยพระองค์เองทั่วไปทุกอย่าง

2. การปกครองและการทะนุบำรุงบ้านเมืองต้องอยู่ในความลึก การตัดสินใจของข้าราชการผู้ใหญ่ ซึ่งประกอบกันเป็นคณะรัฐมนตรี (คามิเนต) ปฏิบัติการใด ๆ โดยได้รับความเห็นชอบและพระบรมราชานุญาตเสียก่อนทุกอย่าง รัฐมนตรีเหล่านี้จะต้องมีความจงรักภักดีในเรื่องที่เกี่ยวกับกรมที่ตนเป็นผู้บังคับบัญชาด้วยตนเอง กรมเหล่านี้ต้องสามารถที่จะทำการในกรมได้เองทุกเครื่องจักรที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีทรงพระราชกิจวธุกิจ ฯลฯ

นอกจากนี้จะต้องมีราชประเพณีที่แน่นอนในการสืบสันตติวงศ์ได้เป็นที่รู้กันทั่ว โดยแนชัคเมื่อถึงคราวเปลี่ยนแปลงดิน

3. กองหาทางป้องกันคอร์ปชั่นและต้องให้ผู้ทำราชการได้ประโยชน์โดยตรง คือได้เงินพอไรก็ตามฐานานุรูป

4. ต้องมีกฎหมายประกันความยุติธรรมแก่ราษฎรทุกคนโดยเสมอหน้ากัน การเก็บภาษีต้องปฏิบัติอย่างยุติธรรมทั้งราษฎรไทยและชาวต่างประเทศที่เข้ามาค้าขาย

5. ธรรมเนียมที่ขัดขวางความเจริญก้าวหน้าของประเทศหรือไม่มีประโยชน์ ควรเปลี่ยนแปลงแก้ไขตามความเหมาะสม

6. ให้เสรีภาพในทางความคิดเห็นและแสดงออกซึ่งความเห็นเหล่านั้นในที่ประชุมหรือหนังสือพิมพ์ได้

7. จัดระบบราชการในด้านการบริหารงานบุคคลทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อย โดยเน้นคุณสมบัติในด้าน ต้องมีการศึกษา มีความรู้ ความประพฤติดี และอายุ (อายุ 20 ปีขึ้นไป จึงเข้ารับราชการได้)

เพื่อพิจารณาเนื้อหาของคำกราบบังคมทูลฯ แล้วจะพบว่า คำกราบบังคมทูลฯ ดังกล่าวนั้นได้ต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงกลไกของการบริหารราชการแผ่นดิน เห็นหากต้องการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของระบบการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็น การปกครองแบบมีรัฐธรรมนูญเป็นหลักในการจัดอำนาจทางการเมือง

ข้อเสนอทั้ง 7 ประการนี้เป็นส่วนสำคัญของแนวความคิดทางการเมืองที่มุ่งพิจารณาเปลี่ยนแปลงแหล่งที่มาของอำนาจ จากตัวบุคคลคนเดี่ยวตามระบบสมบูรณาญาสิทธิราชเดิม ให้มาเป็นการรับผิดชอบร่วมกันระหว่างกลุ่มขุนนางผู้ใหญ่ พระมหากษัตริย์ ทรงมีฐานะเป็นประธานกลุ่มซึ่งเรียกว่าคณะรัฐมนตรี

ภาคที่ 3 อุปสรรคในการเปลี่ยนแปลงคณะผู้กราบบังคมทูลถวายความเห็น จัดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ร.ศ. 103 มีความเห็นว่า การที่จะคิดเปลี่ยนแปลง การปกครองตามแบบดังกล่าวนี้อาจทำให้เกิดจลาจลขึ้นได้ เพราะการเปลี่ยนแปลง ดังกล่าวนี้อาจหลีกเลี่ยงไม่ให้เกิดผลกระทบเพื่อนผลประโยชน์อาจจะทำให้เกิดความวุ่นวายขึ้น

ซึ่งจะเป็นช่องทางให้ทางประเทศเอื้อมมือเข้ามาเกี่ยวข้องกับสิ่งที่เราคิดอื่น ๆ เกือบจะสม
มาแล้ว จึงต้องเตรียมการป้องกันสถานการณ์อันอาจจะเกิดขึ้นได้ดังกล่าว โดยการ
ฝึกหัดทหารให้เข้มแข็งมีประสิทธิภาพตามแบบทหารสมัยใหม่ และมีความจงรักภักดีต่อ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ส่วนปัญหาที่เกี่ยวกับตัวบุคคลที่จะรับราชการสนองพระเดช
พระคุณตามระบบใหม่จะมีจำนวนไม่พอนั้น คณะผู้กรรมาบังคมทูลฯ มีความเห็นว่า ไม่ใช่
ตัวปัญหาที่แท้จริง ตัวปัญหาที่แท้จริงในเรื่องบุคคลากรอยู่ที่การระดมคนหน้าข้าราชการ
ซึ่งจะต้องทรงกวักชวนเป็นพิเศษ¹

หลังจากพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ 11 ท่าน ได้กราบบังคมทูลความเห็น
จัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 ได้ประมาณ 3 เดือน พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสตอบ² ความในพระราชดำรัสตอบแสดง
ให้เห็นว่า เรื่องที่กราบบังคมทูลนั้น เป็นเรื่องที่พระองค์ทรงตระหนักดีอยู่แล้ว และได้
ทรงพยายามกระทำอย่างดีที่สุดตามโอกาสที่จะกระทำได้มาตลอดเวลา 17 - 18 ปี
ที่อยู่ในราชสมบัติ

จากนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงชี้แจงให้คณะผู้กรรมาบังคมทูลฯ
ทราบว่า ราชการในประเทศไทยนั้นแต่เดิมมี 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายบริหาร (Executive)
และฝ่ายนิติบัญญัติ (Legislative) ในขณะที่พระองค์ยังไม่ทรงมีพระราชอำนาจ
ในการบริหารประเทศโดยสมบูรณ์นั้น พระองค์ได้ทรงสนับสนุนงานฝ่ายนิติบัญญัติโดยตั้ง
เป็นสภาที่ปรึกษาาราชการแผ่นดิน และสภาที่ปรึกษาในพระองค์ขึ้นมา ซึ่งทำให้พระองค์
ทรงมีโอกาสดำเนินการการบริหารมาจากฝ่ายเสนาบดีได้ทีละเล็กละน้อย จนบัดนี้

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสาร ร.5 ม.2/16 "เจ้านายและข้าราชการ
กราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103"

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสาร ร.5 ม.4/16 "พระราชดำรัสตอบ
ความเห็นของผู้ให้ขอเปลี่ยนแปลงการปกครอง ร.ศ. 1247" (พ.ศ. 2428)

พระองค์ทรงเป็นผู้บริหารโดยสมบูรณ์ ไม่ทรงมีเวลาจะฉันทนงานฝ่ายนิติบัญญัติได้
เหมือนครั้งก่อน ๆ งานทางด้านนิติบัญญัติจึงระงับไป ประกอบกับสมาชิกคนสำคัญ ๆ
ของสภาที่ปรึกษาการแผ่นดินต้องไปปฏิบัติหน้าที่ราชการอื่น ๆ ด้วย จึงไม่มีผลงาน
ทางสภาที่ปรึกษาการแผ่นดินมากเหมือนครั้งก่อน แต่งานทางด้านการบริหารนั้น
พระองค์เชื่อมั่นว่าดีขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก แต่ก็ยังไม่เจ็ดวาก็เสียทีเดียว เพราะยังมีจุด
บกพร่องอยู่หลายด้าน พระองค์ทรงตระหนักถึงความต้องการอันเร่งด่วนของประเทศชาติ
ในขณะนั้นคือ การปฏิรูปการปกครอง (คอเวเนนตารีฟอม) และการปฏิรูปทาง
กฎหมาย แต่การกระทำทั้งสองสิ่งนั้นมีอะไรของที่จะกระทำได้ง่าย ๆ ต้องเผชิญกับอุปสรรค
ที่ยิ่งใหญ่คือ การขาดคนที่มีความรู้ความสามารถ¹ และมีความสำนึกรับผิดชอบ สำหรับ
คำกรณบบังคมพูดว่า อดัมนี้ก็เป็นรัฐชาติที่แสดงให้เห็นว่าขุนนางและราษฎรหลายคนเริ่มมี
ความต้องการที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเกิดขึ้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะพระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระปรีชาญาณเป็นเลิศ พระองค์
ทรงตระหนักดีว่า ถึงเวลาที่พระองค์จะต้องทรงดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งให้เหมาะสม
กับการเคลื่อนไหวเหล่านั้น เพื่อความสามัคคีและความอยู่รอดของประเทศ สิ่งหนึ่งที่จะ
ช่วยได้ทางอ้อมคือ การเร่งให้ราษฎรทั่วไปได้รับการศึกษาโดยทั่วถึงกัน และผลิต
ข้าราชการที่มีความรู้ความสามารถออกมาใช้ในเมือง ตั้งแต่ พ.ศ. 2428 เป็นต้น
ไปอาจถือได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชอำนาจในการ
บริหารประเทศโดยสมบูรณ์ เพราะกลุ่มอำนาจภายในที่สำคัญสองกลุ่มที่เคยมีอำนาจมาก
จนสามารถทำลายอำนาจสมบูรณาญาสิทธิราชของพระมหากษัตริย์ในระยะต้นได้สลายตัว
ลงโดยสิ้นเชิงแล้ว คือ สมเด็จพระบรมมหาราชวังและกรมพระมหาดไทยซึ่งได้ถึงแก่พิราลัยลงในปี
พ.ศ. 2425 และกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญก็เสด็จทิวงคตลงในปี พ.ศ. 2428
รัชกาลที่ 5 สถาปนาเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศพระราชโอรสเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
สยามมกุฎราชกุมาร ตำแหน่งรัชทายาท แทนตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

¹ ชักชวนโดยผู้วิจัย

ประกอบด้วยบรรดาพระเจ้าอนงยาเธอ พระราชวงศ์และข้าราชการหมื่น ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุนให้ได้รับการศึกษาในวิทยาการสมัยใหม่อย่างดี ก็ให้ทรงเจริญวัยและมีความสามารถพอที่จะช่วยเป็นกำลังในราชการได้แล้วหลายพระองค์และหลายท่าน เช่น พระเจ้าอนงยาเธอกรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ พระเจ้าอนงยาเธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เป็นต้น และต่อมาในไม่ช้าก็จะมีพระเจ้าลูกยาเธอ ดังเช่น กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ สำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศมารับราชการเพิ่มมากขึ้นด้วย นับเป็นผลดีต่อความมั่นคงของชาติและทำให้ประเทศเจริญก้าวหน้าได้อย่างรวดเร็ว

2.1.2 ความล่าช้าทางด้านการสังคมและการศึกษา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงความล่าช้าทางด้านการสังคมและการศึกษา การที่จะทรงปรับปรุงเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมืองการปกครองและการเศรษฐกิจ จะสำเร็จได้ยาก ถ้าหากไม่ปรับปรุงโครงสร้างทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งฐานะของพลเมืองให้เท่าเทียมกันเสียก่อน เพราะความแตกต่างกันในฐานะของพลเมืองได้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อประเทศในหลาย ๆ ด้าน เช่น เศรษฐกิจและการเมือง ดังนั้น พระองค์จึงทรงเอาพระทัยใส่ดำเนินการปรับปรุงฐานะของพลเมืองด้วยการดำเนินการเลิกทาส ยกเลิกพันธะทางสังคมและเศรษฐกิจตามระบบไพร่และปฏิรูปการศึกษา

2.1.2.1 การเลิกทาส ทาสเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของคนหมู่มาก ซึ่งเป็นโครงสร้างแห่งอำนาจอย่างหนึ่งของพระมหากษัตริย์ การเลิกทาสเป็นปัญหาที่มีความยุ่งยากซับซ้อน จากแนวความคิดของชาวตะวันตกที่ว่าระบบทาสสะท้อนความป่าเถื่อนทางสังคม มีส่วนที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริที่จะเลิกทาส แต่เหตุผลใหญ่ที่แท้จริงของพระราชดำริที่จะเลิกทาส เพราะมีปัจจัยภายในประเทศในขณะนั้นปรากฏว่าระบบทาสได้กลายเป็นระบบที่หมดประโยชน์ก่อปัญหาความยุ่งยากและเป็นอุปสรรคในการพัฒนาประเทศ¹ ทั้งนี้เป็นผล

¹ พงษ์เปียน ทองพงษ์เปียน การศึกษาเรื่องทาสในสมัยรัตนโกสินทร์

มาจากการอพยพเข้ามาของชาวจีนจำนวนมากในสมัยรัชกาลที่ 3 - รัชกาลที่ 4 ได้มานับพันบาททางเศรษฐกิจของไทย ตลอดจนผลการทำสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษ และทำกับชาติตะวันตกต่าง ๆ ส่งผลให้การเปลี่ยนแปลงในระบบภาษีของไทย

เมื่อเรื่องของทาสเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของคนหมู่มาก ซึ่งเป็นโครงสร้างแห่งอำนาจของพระมหากษัตริย์ด้วยเช่นนี้ ปัญหาในการดำเนินการเลิกทาส จึงเป็นปัญหาที่มีความยุ่งยากซับซ้อน แม้กระนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงตั้งพระทัยมั่นที่จะทรงยกเลิกประเพณีการมีทาสอันเป็นประเพณีที่ล้าสมัย และไม่ ยุติธรรมและขัดต่อความเจริญก้าวหน้าของประเทศ พระองค์ทรงเอาพระทัยใส่และ ดำเนินการเพื่อลดหย่อนพันธะอันไม่เป็นธรรมให้แก่ทาสมาตั้งแต่ครั้งที่ยังทรงมีผู้สำเร็จ ราชการแผ่นดินบริหารประเทศแทนพระองค์อยู่ แต่การดำเนินการในครั้งนั้นจำกัต้อง อยู่เพียงเรื่องของทาสจีนใต้เท่านั้น¹ ต่อเมื่อพระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระองค์ เองในปี พ.ศ. 2416 จึงทรงเริ่มวางแผนนโยบายที่จะดำเนินการเลิกทาสอย่างจริงจัง ด้วยการประนีประนอมระหว่างผู้ที่มีผลประโยชน์เกี่ยวข้องด้วย ประกอบกับความเป็นกลาง และเป็นธรรมดังปรากฏใน "พระราชบัญญัติพิกัดเกณฑ์อาชญากรรมทาสไทย" ว่า

...การที่จะเลิกถอนโดยเร็วนั้นก็ก็เป็นทางที่ขาดทุนเสียทรัพย์สินของผู้ที่ช่วย ไล่ทาสไว้ แต่เดิมนั้น จึงทรงผ่อนผันแก่เรื่องทาสที่ไม่เป็นการขาดทุนสิ่งใด เพราะทรงหวังถึงพระราชนัดดัยแต่ให้เป็นคุณประโยชน์ไม่ทรงอยาก ให้เป็น โทษ ไล่ความเดือดร้อนรำคาญต่าง ๆ จึงได้ทรงไว้เป็นกลางรอให้เป็นหนทาง ที่จะไล่ไล่ลูกจ้างบ้างระคนปนกันรอเก็บใจไว้ เพราะไม่ทรงอยาก ให้เจ้าของ ทรัพย์สินขาดทุนเดิม...²

¹ เลวีก เก. วิทยากร "การปฏิรูปและวิกฤตการณ์วังหน้า" จุลสารโครงการ ดำรงสังคมศาสตร์และมานุษยศาสตร์ ถอดความโดย กาญจน์ สัมเกียรติกุล และ บุปผา ชุมจันทร์ 3 : 19 - 20

² วัณณีย์ เสาวมาลย์ การเลิกทาสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
หน้า 42

สำหรับพาสทูนและเด็ก แต่พาสก็ไม่มีเงินเข้าเงิน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงสละพระราชทรัพย์ซื้อพาสที่สัญญาว่าจะเข้าโรงเรียนปล่อยให้ไป

ต่อมาปี พ.ศ. 2448 ทรงประกาศเลิกทาสโดยออกพระราชบัญญัติกักขังทาสที่มีผลบังคับใช้ตั้งแต่ 1 เมษายน พ.ศ. 2448 มีสาระสำคัญ คือ

1. ห้ามมิให้พาสขึ้นอีก โดยกำหนดความบรรเทาพาสทั้งหลายให้เป็นไท มิให้พิกักเกลียดชังที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติเลิกทาส พ.ศ. 2447 ออกต่อไป เป็นการกีดกันของการเอาคนลงเป็นทาส นอกจากนั้นยังห้ามคนที่ไปไต่และด่าที่หลุดพ้นจากตัวแล้วรายตัว หรือถูกขายลงเป็นทาสอีก

2. กำหนดให้ลดการทาสลงเพื่อให้ลูกมีรายได้ [redacted] ความบรรเทาพาสที่มีอยู่ในเวลาที่ออกพระราชบัญญัตินี้ให้นายเงินลดค่าทาสทุกหนลงทุก ๆ เดือนเดือนละ 4 บาท นับตั้งแต่เดือนเมษายน พ.ศ. 2448 เป็นต้นไป ถ้าพาสจะเปลี่ยนนายเงินใหม่ห้ามห้ามการกรรมกรรมนี้มากกว่าให้มากกว่าค่าตัวในเวลานั้น

3. ห้ามซื้อขายทาสอีกต่อไป ผู้ใดฝ่าฝืนจะมีโทษทางอาญา ต่อมาในปี พ.ศ. 2451 ได้มีการประกาศใช้ประมวลกฎหมายลักษณอาญา ร.พ. 127 ซึ่งมีบทกำหนดโทษสำหรับผู้ซื้อขายทาส นับตั้งแต่นั้นมาพาสรุ่นเก่าที่ยังตกค้างอยู่ก็ได้รับการปลดปล่อยเป็นอิสระทั้งหมด เป็นการยกเลิกพันธะทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างแท้จริง ผลของการเลิกทาสทำให้เกิดชนชั้นกลางมากขึ้นอย่างรวดเร็ว เมื่อมีการปฏิรูปการศึกษาขึ้นในรัชกาลนี้ ทำให้ชนชั้นกลางเหล่านี้มีโอกาสได้เข้ารับการศึกษามากขึ้น เป็นการยกฐานะและเปิดโอกาสให้ชนชั้นกลางเหล่านี้เชื่อมกับชนชั้นขุนนาง สามารถเป็นกำลังสำคัญในการปฏิรูปของไทยในครั้งนั้น

2.1.2.2 การยกเลิกระบบไพร่

โครงสร้างของชนชั้นในสังคมไทยก่อนการปฏิรูปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกอบด้วยชนชั้นสูง ได้แก่ เจ้าและขุนนาง และชนชั้นต่ำ ได้แก่ ไพรและทาส ชนชั้นต่าง ๆ เหล่านี้มีฐานะที่คล่องตัวสิทธิและหน้าที่แตกต่างกัน และชนชั้นไพร่เหล่านี้มีความเกี่ยวข้องกับไพร่ที่มีความ

ถาวรแต่อย่างใด เชื่อว่าดวงนั้นก็อาจจะเป็นชนชั้นสามัญ (ไพร่) ได้ ภายหลัง 5 ชั่วโมง แขนพระและทาสก็เป็นชนชั้นที่แยกตัวไปจากไพร่เพียงชั่วคราวเท่านั้น ไพร่จึงเป็นชนชั้นที่มีจำนวนมากที่สุดและเป็นทรัพยากรที่สำคัญที่สุดในสังคมสมัยก่อน

ไพร่ คือ สามัญชนที่มีสิทธิเสรีภาพมาแต่กำเนิด แต่ถูกกำหนดให้ต้องสังกัดมูลนายและถูกเกณฑ์แรงงานภาคบังคับ ทั้งนี้เพราะสังคมไทยเป็นสังคมที่ต้องอาศัยกำลังคนทั้งในด้านการผลิต การป้องกันและการขยายอาณาจักรตลอดจนการให้บริการแก่ชนชั้นผู้ปกครอง เป็นการแลกเปลี่ยนกับความคุ้มครองจากทางการ ดังนั้นการจัดระเบียบทางสังคมและการจัดระเบียบทางการเมืองจึงเป็นไปในทางที่เอื้อต่อการรวบรวมไพร่พลให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้และการเรียกระดมพลได้อย่างรวดเร็ว เมื่อต้องการใช้กำลังไพร่พลเหล่านั้น โดยการกำหนดไพร่ให้อยู่ภายใต้การควบคุมของมูลนาย ทำให้ประชาชนในประเทศถูกแบ่งออกเป็นกลุ่มเล็กกลุ่มใหญ่มีลักษณะคล้ายกองทหาร ซึ่งมีเจ้าขุนมูลนายเป็นผู้บังคับบัญชาขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์อีกทอดหนึ่ง การแบ่งกลุ่มหรือแบ่งหมู่ขึ้นกำหนดเอาครัวเรือนเป็นเบื้องต้นของการควบคุมหลาย ๆ ครัวเรือนมารวมกัน เป็นกองหลาย ๆ กองรวมกันเป็นกรม ไม่ปรากฏหลักฐานว่า กรมหนึ่ง ๆ จะต้องมีไพร่พลมากน้อยเพียงใด แต่ต้องรักษาคคนในกรมมิให้ลดน้อยเกินไป กรมหนึ่ง ๆ มีเจ้ากรมเป็นผู้บังคับบัญชา มีปลัดกรมเป็นผู้ช่วย รองลงไปมีปลัดชั้นหาล สมุหบัญชี ดัสนี้ เสมียนตรา นายกอง เวลาเมื่อศึกสงครามหรือมีราชการที่จะต้องใช้กำลังไพร่พล นายกองจะเป็นผู้เรียกระดมไพร่พลเข้ากรมเพื่อส่งไปราชการ¹

ลักษณะและประเภทของไพร่ ไพร่แบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ดังนี้คือ

1. ไพร่สม เป็นคนของมูลนาย ทำงานให้กับมูลนายเท่านั้น โดยไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ดังนั้นไพร่สมแม้ว่าจะขาดเสรีภาพไปบ้างแต่ก็ทำงานสบายกว่าไพร่หลวง

¹ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ปรากฏใน ประชุมพงศาวดารภาค 23 :
ตำนานการเกณฑ์ทหาร หน้า 45

ดังนั้นพอถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จึงถูกกำหนดให้รับราชการปีละ 1 เดือน¹

2. ไพรหลวง เป็นไพร่ของพระเจ้าแผ่นดิน แต่จะทรงมอบหมายให้มูลนาย
ดูแลแทน ดังนั้นไพร่หลวงจึงต้องเข้ารับราชการตามกรมกองที่ตนสังกัด ซึ่งเรียกกันใน
สมัยนี้ว่า “เข้าเวร” มีกำหนดเวลาแตกต่างกันไปในแต่ละสมัย เช่น ปีละ 6 เดือน
(เข้าเดือนออกเดือน) ในสมัยอยุธยาปีละ 4 เดือน (เข้าเดือน ออก 2 เดือน ใน
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก² ปีละ 3 เดือน (เข้าเดือน ออก
3 เดือน) ทั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย³ ไปจนถึงการประกาศ
ใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารในปี พ.ศ. 2448 (รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว) จวนเลขหรือไพร่หัวเมืองชั้นนอกไม่สะดวกที่จะมาเข้าเวรรับราชการใน
ราชธานี ได้รับการผ่อนผันให้เป็นไพร่ (หลวง) ช่วย ไพร่ (หลวง) กองคันและ
ไพร่ตมเมืองไม่ตมมาเข้าเวรรับราชการในราชธานี ให้ส่งช่วยแทนแรงไก่อ แต่ในยาม
ที่บ้านเมืองมีศึกสงครามหรือมีความจำเป็นเร่งด่วนที่จะต้องใช้แรงงาน ก็อาจเกณฑ์
ไพร่ช่วยมารับราชการได้โดยยกเว้นช่วยในครั้งนั้นไป⁴

ความสัมพันธ์ระหว่างมูลนายกับไพร่ในสังกัด เป็นลักษณะของการควบคุมแรงงาน
มูลนายหมายถึงผู้บังคับบัญชาโดยตรงของไพร่ มูลนายมีหน้าที่ในการควบคุมดูแลไพร่ที่
ตนได้รับมอบหมายหน้าที่สำคัญของมูลนาย คือ ให้ความคุ้มครองแก่ไพร่ในสังกัดของตน
ถ้ามีคดีความเกิดขึ้น มูลนายจะต้องเป็นผู้นำเรื่องขึ้นฟ้องร้องต่อศาล หากไพร่ในสังกัด

¹จอร์ สุทพานิช “ฐานันดรไพร่” ประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า 97

²กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5 พระราชกำหนดใหม่ “ไพร่ไ้ความทุกข์ยาก
ตกเป็นทาส” หน้า 206 - 207

³สมเด็จพระยาจักรีราชานุภาพ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 2 เล่ม 1 หน้า 68

⁴กฎหมายแพ่งรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1227 เลขที่ 107

หากความผิดมูลนายจะต้องนำตัวไปส่งศาล ถ้ามูลนายเป็นโจรรวมปลุกความผิด มูลนายจะต้องมีไพร่ทนาย หากไพร่ทำผิดเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ไม่ต้องถึงศาล มูลนายมีสิทธิที่จะลงโทษเขียนหรือจำขังได้ เพื่อมีราชการที่ส่งกรมมูลนายได้รับคำสั่งให้ไปราชการทัพ มูลนายมีสิทธิเกณฑ์ไพร่ในสังกัดของตนไม่ด้วย หากไพร่มีกิจจะต้องเดินทางไปต่างถิ่น จะต้องขออนุญาตจากมูลนายก่อน และจะไปอยู่ถิ่นอื่นเป็นการถาวรไม่ได้ ต้องกลับมาถิ่นเดิม ไพร่มีหน้าที่ต้องเคารพเชื่อฟังมูลนาย เข้ามาให้บริการแก่มูลนายเมื่อได้รับคำสั่งหรือกรณีกำหนดเวลาราชการ ซึ่งจะส่งส่วยให้มูลนายแทนการทำงานก็ได้² ไพร่ที่ไม่เข้าสังกัดกันจะไม่มียศหรือฟ้องร้องขอความยุติธรรมจากศาล เมื่อมีคดีเกิดขึ้น³ หรืออีกนัยหนึ่งคือไม่ไต่ความทุกข์รอนจากทางการ

ความสำคัญของไพร่ ระบบไพร่เป็นระบบการควบคุมแรงงานของพลเมือง เพื่อประโยชน์ทางการ เมืองการปกครอง เศรษฐกิจและสังคม การปฏิบัติต่อกันระหว่างกษัตริย์ มูลนายและไพร่ เป็นไปในลักษณะการอุปถัมภ์ซึ่งกันและกัน ดังจะพิจารณาได้จากความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับเจ้าขุนมูลนายและเจ้าขุนมูลนายกับไพร่ สังคมโบราณเป็นสังคมที่อาศัยแรงงานไพร่เป็นหลักในการรวบรวมของสังคม ทั้งในด้านการป้องกันรักษาการผลิตและการให้บริการแก่ชนชั้นผู้ปกครอง ดังนั้นไพร่จึงมีความสำคัญทั้งในแง่เศรษฐกิจและการเมือง กล่าวคือ

ก. ความสำคัญทางด้านการเศรษฐกิจ ไพร่เป็นที่ แรงงานและการผลิต กล่าวคือนอกจากไพร่จะเป็นผู้เสียภาษีอากรชนิดต่าง ๆ เช่น จังกอบ อากร ฤชา ส่วย และส่วยเงินแก่พระคลังแล้ว ไพร่ยังมอบแรงงานให้กับราชการตามกำหนดเวลา เพื่อทำงานโยธา งานช่างตลอดจนงานป้องกันรักษาพระราชอาณาจักรโดยไม่ได้อีกค่าตอบแทน

¹ ม.ร.ว.อินทร์ รัตนะ สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. 2325 - 2416
แปลโดย ม.ร.ว.ประยูรวงศ์ สิริสุข และ พรณี สว่างบุญมี หน้า 164 - 174

² ก. หน้า 174 - 177

³ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 27 - 64

๓. ความสำคัญทางด้านการเมือง ไพร่เป็นกำลังสำคัญในการรักษาความสงบปลอดภัยให้แก่บ้านเมือง ตลอดจนเป็นกำลังสำคัญของมูลนายในการขึ้นสู่อำนาจทางการเมือง ทั้งเช่น การขึ้นสู่ราชบัลลังก์ของพระเจ้าปราสาททอง และพระเจ้าเพ็ชรราชา เป็นต้น นอกจากนี้ความสำคัญดังกล่าว ไพร่ยังมีความสำคัญในฐานะเป็นสิ่งเจ็ดหน้าซุตาของมูลนายเป็นการยกฐานะทางสังคมของมูลนาย ผู้ควบคุมและเป็นเครื่องแสดงอำนาจความมั่นคง และความอุดมสมบูรณ์ของสังคมด้วย

การยกเลิกระบบไพร่ มิได้กระทำโดยการตราพระราชบัญญัติยกเลิก เช่น พระราชบัญญัติเลิกทาส แต่ใช้เอาพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448) ซึ่งเป็นกฎหมายที่ยกเลิกพันธะทางเศรษฐกิจและสังคมตามระบบไพร่ของประชาชน เป็นการยกเลิกระบบไพร่โดยปริยาย อาจกล่าวได้ว่า การโอนคล้ายพันธะทางเศรษฐกิจและสังคมตามระบบไพร่นั้น ได้สิ้นสุดลงเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารทั่วประเทศ นับเป็นผลต่อยกเลิกอันยิ่งใหญ่จากการนำประเทศเข้าสู่ยุคใหม่ และการปฏิรูปประเทศตามแบบสมัยใหม่ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือ เป็นผลจากการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ อันสืบเนื่องมาจากการทำสนธิสัญญาการค้าเสรีในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจากระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงชีพ ไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราอันนำไปสู่ระบบการผลิตเพื่อการค้า เมื่อการค้าและเศรษฐกิจแบบเงินตราขยายตัว การถือเอาผลผลิตส่วนเกินของเจ้าขุนมูลนายก็เป็นไปไม่ไหวเพราะเงินตรามากขึ้น กล่าวคืออนุโลมให้ไพร่จ่ายเงินแทนการเกณฑ์แรงงาน เปิดโอกาสให้ไพร่ได้มีอิสรภาพในแรงงานของตนมากขึ้นจะได้ใช้แรงงานไม่ในการผลิตเพื่อการค้า นอกจากนี้ยังมีการผ่อนผันให้ยกเว้นการเกณฑ์แรงงานไพร่ในฤดูเพาะปลูกเพื่อส่งเสริมการผลิต การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจดังกล่าว ทำให้ระบบการเกณฑ์แรงงานไม่รัดกุม ทั่วถึงดังเคย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า "เมื่อแรงงานมีค่าเป็นเงิน ก็ไม่ควรเกณฑ์คนมาทำงานโดยไม่ไ้เงิน"

และริกซ์ได้แสดงความเห็นว่า พระราชดำริดังกล่าวเป็นการที่กระหน่ำระบบเกณฑ์ไพร่มาทำงานหลวงให้เสื่อมลงไป¹

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ใดทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ลดหย่อนการเกณฑ์พาหนะแรงงานไพร่ลงอีก ดังปรากฏในพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์จ้าง ร.ศ. 119 (ค.ศ. 2443) ตอนหนึ่งว่า

...โปรดให้ลดหย่อนการเกณฑ์พาหนะและแรงงานราษฎรรับราชการต่าง ๆ น้อยลงกว่าแต่ก่อนเป็นอันมากแล้ว แต่การที่จะต้องเกณฑ์ราษฎรช่วยราชการบางอย่าง เช่น ช่วยขนสิ่งของหลวง และส่งราชการ เป็นต้น ก็คือ...การเก็บรังเก็ดหรือท่อน้ำรัก ซึ่งไม่มีบุคคลพวกอื่นนอกจากผู้ที่เกณฑ์ไค้ก็ไค้ และราชการอย่างอื่น ๆ ซึ่งจำเป็นต้องขอแรงเกณฑ์ราษฎรบางแห่งมาช่วยทำการ จะคงเสียที่เท่าที่ยังมิไค้ แต่โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จะมีให้ราษฎรเพื่อคร่อน...จึงตราพระราชบัญญัติไว้สืบไปดังนี้ว่า...บรรดาพาหนะหรือราษฎรที่ต้องเกณฑ์การมารับราชการอย่างใด ๆ ควรจะให้ค่าจ้างแก่ผู้ที่ถูกเกณฑ์ตามสมควร ถ้าผู้ถูกเกณฑ์ต้องเสียส่วยหรือเงินการราชการจะลดส่วยและการราชการตามอัตราค่าจ้างพาหนะหรือค่าแรงที่ต้องมารับราชการ ให้แทนเงินค่าจ้างก็ไค้...²

ต่อมา ตราพระราชบัญญัติเพิ่มเติมพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์จ้าง ความว่า

...ผู้ที่มีความอดสาจะหาเรือกลสวนไร่นา ค้าขาย โดยเต็มกำลังความอดสาจะยอมเป็นผู้ไค้ โดยได้ประกอบกาให้เกิดทรัพย์สินสมบัติเพิ่มพูนขึ้นใน

¹ริกซ์, เฟรค ดับลิว. การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า แปลโดย อมร โสภณวิเชษฐวงศ์ และ เอกวิทย์ ฌ กลาง หน้า 75 - 76

²เสถียร ลายลักษณ์ รวบรวม ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 7 หน้า 528-530

แผนสืบสวนจะไ้รับประโยชน์จากการจะเกณฑ์รับราชการยิ่งกว่าผู้
เกียจคร้าน...ให้ข้าหลวงเทศาภิบาลมีอำนาจที่จะออกตัวคุณเกณฑ์จ้างให้
ผู้นั้นไป ตัวคุณเกณฑ์นี้ให้กำหนดเวลา...ตั้งแต่ 3 เดือน 6 เดือน จน
ปีหนึ่งเป็นอันมาก...¹

พระราชบัญญัติดังกล่าวแสดงให้เห็นความคล่องตัวของวิธีการ เกณฑ์แรงตาม
ระบบไพร่ ความคล่องตัวดังกล่าวเป็นผลของการปรับปรุงทางเศรษฐกิจให้สอดคล้อง
กับระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราที่เริ่มขยายตัวขึ้นตามลำดับ นับแต่พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบำเพ็ญพระราชกุศล

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2446 รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้ทดลองใช้พระราชบัญญัติ
เกณฑ์ทหารในบางกอง "ข้อบังคับลักษณะทหาร ร.ศ. 122" บัญญัติว่าการทดลอง
ใช้ได้ผลเป็นที่น่าพอใจ จึงทรงได้ประกาศใช้ "พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ.
124" การประกาศครั้งนี้นับเป็นการสิ้นสุดระบบไพร่โดยปริยาย เพราะตามพระราช
บัญญัตินี้กำหนดให้ชายฉกรรจ์ทุกคนที่มีอายุระหว่าง 18 - 40 ปี ต้องเข้ารับ
ราชการทหารตามขั้นตอนดังนี้คือ (1) อยู่ประจำการ 2 ปี แล้วปลดเป็น (2) กอง
หนุนชั้นที่ 1 เป็นเวลา 5 ปี รับราชการไม่เกินปีละ 2 เดือน จากนั้นจึงปลดเป็น (3)
กองหนุนชั้นที่ 2 เป็นเวลา 10 ปี รับราชการไม่เกินปีละ 15 วัน เป็นอันหมดหน้าที่
รับราชการทหารและไม่ต้องเสียการเกณฑ์ไปจนตลอดชีวิต ในระหว่างที่อยู่ประจำการ
จะไ้รับพระราชทานเงินเดือนเบี้ยเลี้ยงและเครื่องนุ่งห่มไว้สองสามกับตัวตามสมควร²

การยกเลิกระบบไพร่เป็นการถือคือการยกเลิกแบบหุ่นเชิด เพราะแรงงานที่เป็น
อิสระเหล่านั้นจะเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตตามระบบเศรษฐกิจดังกล่าว เป็นการฝึก

¹เสถียร ดาษสิทธิ์ รวบรวม ประจักษ์พยานประจำกอง เล่ม 17 หน้า

²การที่ มหาชน การปฏิรูปการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ภาคผนวก ง.

กำลังเป็นประเทศาติตามแบบสมัยใหม่ กล่าวคือ รัฐบาลสามารถดำเนินการปกครอง
ราษฎรได้โดยตรงไม่ต้องปกครองโดยฝ่ายทางเจ้าหมื่น มุณายตามระบบไพร่ การ
ยกเลิก ระบบไพร่จึงเป็นพระราชกรณียกิจอันยิ่งใหญ่อย่างหนึ่ง

ดังนั้น จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าในทศวรรษที่ 5 ได้เกิดภาวะหลายประการ
ที่เปลี่ยนแปลงไปไม่ว่าโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง แม้ว่าการ
เปลี่ยนแปลงนี้อาจจะยังไม่ปรากฏเป็นสาเหตุใหญ่โต และก่อให้เกิดอันตราย แต่ก็เป็นที่
ยอมรับกันโดยทั่วไปว่ามีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นแล้ว ครั้นประเทศไทยมีการติดต่อ
เจริญสัมพันธ์ไมตรีกับนานาชาติ ซึ่งมีทั้งผลประโยชน์และอำนาจมาเกี่ยวข้องด้วย
อันตรายภายในก็สงบและรุนแรงขึ้นมาได้ เมื่อได้รับแรงเสริมจากภายนอก ดังจะ
ได้กล่าวต่อไป

2.2 ปัจจัยการคุกคามจากภายนอกประเทศ

ดังได้กล่าวไว้ในบทที่ 1 แล้วว่า แรงผลักดันของดัชนีจักรวรรดินิยม
ในครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 24 คือ God, Gold, Glory และแนวความคิด
เรื่องภาระของคนผิวขาว ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยได้มีการ
ติดต่อกับประเทศตะวันตกมาก่อนแล้ว ที่สำคัญคือ อังกฤษและสหรัฐอเมริกา และต่อมา
ชาติที่มีบทบาทสำคัญที่คุกคามและก่อให้เกิดอันตรายแก่ไทยมากคือ อังกฤษและฝรั่งเศส
โดยที่ชาติมหาอำนาจ 2 ชาติ ได้กินแดนรอบข้างประเทศไทยเป็นอาณานิคม หรือเป็น
รัฐในอารักขา ประเทศไทยเป็นดินแดนที่อยู่ระหว่างกลางซึ่งในภายหลังอังกฤษและ
ฝรั่งเศสได้ตกลงกันให้เป็นรัฐกันชน (Buffer State)¹ ในขณะเดียวกันทั้งสองชาติ
นี้ก็มิได้มีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน เกรงว่าอีกฝ่ายหนึ่งจะพยายามขยายอิทธิพลเข้ามา
ในดินแดนไทย และจะเข้าครอบครองดินแดนนั้นในที่สุด จากความหวาดระแวงในลักษณะ
เช่นนี้เองที่ทำให้อังกฤษและฝรั่งเศสพยายามขยายอิทธิพลเข้ามาตามชายแดนของไทย
ที่อยู่ติดกับอาณาเขตอาณานิคมของตนอยู่เสมอ จึงทำให้ฝ่ายไทยหวั่นเกรงในท่าทีของ

¹ วิจารณ์ สถาปนะวรราชและ วิกฤติการณ์สยาม ร.ศ. 112 หน้า 42

มหาอำนาจทั้งสองตกลงมา จึงพยายามดำเนินนโยบายต่าง ๆ เพื่อป้องกันการคุกคาม
ของชาตินิยมอำนาจทั้งสอง เมื่อถึงปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ภาวะการณ์แวดล้อมของไทยก็อยู่ในสภาพที่เปราะบางล้าหลังของลัทธิ
จักรวรรดินิยมมากขึ้นขึ้น โดยเฉพาะการที่อังกฤษได้มีพรมแดนติดต่อกับไทยทางด้าน
ตะวันตก และการเปลี่ยนแปลงนโยบายของอังกฤษในแหลมมลายู อันเนื่องมาจาก
การที่ไทยยอมตกลงเซ็นสัญญาฉบับฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2410 (ค.ศ. 1867) และ
ยกดินแดนเขมรส่วนนอกให้ฝรั่งเศสไป จึงทำให้อังกฤษต้องเปลี่ยนแปลงนโยบายเพิ่ม
ของตน และขยายอิทธิพลเข้ามาทางใต้ของไทยมากขึ้น ส่วนฝรั่งเศสนั้นแม้จะได้เขมร
ส่วนนอกแล้ว ก็ยังไม่พอใจที่จะหยุดการคุกคามพรมแดนด้านตะวันออกของไทย เพื่อ
ขยายอำนาจของตนเข้ามาและก้าวต่อไปของฝรั่งเศสคือ ความสนใจในดินแดนลาว
(อันเป็นทางผ่านไปสู่จีนด้านใต้) ซึ่งขณะนั้นเป็นประเทศที่มีความใกล้ชิดไทยมาก
เนื่องจากลาวเป็นประเทศที่มีแม่น้ำโขงไหลผ่าน ซึ่งจากการสำรวจของนักสำรวจและ
พ่อค้าฝรั่งได้แสดงให้เห็นว่าแม่น้ำสายนี้เป็นเส้นโลหิตใหญ่ที่อาจมีความสำคัญต่อ
จีนได้

เมื่อรัชกาลที่ 5 ได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ
ประเทศยังอยู่ในระยะที่ไม่วางใจ การเสียเขมร
นั้นย่อมเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าฝรั่งเศสสนใจและต้องการ
โดยการยกเอาปัญหาของเขตพรมแดนที่ไม่แน่นอนมาเป็น
เหนือดินแดนแถบนี้ ตลอดจนความเข้มแข็งทางกำลังรบที่
ประเทศที่เล็กกว่า ไทยต้องจำยกดินแดนให้ตามที่ฝรั่งเศสเรียกร้อง
เกิดปัญหาลูกหลานจนถึงขั้นเสียเอกราชของประเทศ

ในสมัยรัชกาลที่ 5 อังกฤษได้ขยายอิทธิพลเข้าใกล้ไทยมาก ดินแดน
ตะวันตกของไทยมีพรมแดนประชิดติดกับพม่าตอนล่างและตอนบนรวมทั้งไทยใหญ่ (รัฐ
ซึ่งได้ตกเป็นของอังกฤษแล้ว) ทางใต้นั้นภายหลังจากที่ดินแดนมลายูได้ตกเป็นรัฐในอารักขา

ของอังกฤษ อังกฤษก็ได้ดำเนินนโยบายบนทวีปเอเชียเข้ามาทางดินแดนที่เป็นประเทศราชของไทยคือ ไทรบุรี กันตัน ตรังกามู และปะลิส จนกระทั่งในระยะต้นรัชกาลที่ 5 อิทธิพลของอังกฤษก็ครอบคลุมมาถึงดินแดนภายในใต้ของไทย

สงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าได้มีส่วนให้อังกฤษพยายามที่จะดำเนินการติดต่อกับไทย ทั้งนี้เพื่อผลประโยชน์ของอังกฤษทั้งในด้านการทำสงครามกับพม่าและในด้านการค้าขายกับไทย อังกฤษได้เริ่มขยายอำนาจเข้าไปในพม่าภายหลังจากที่มิชชันนารีเหนืออินเดียทางภาคตะวันออกแล้ว¹ ต่อมาพม่าตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษอย่างสมบูรณ์ใน พ.ศ. 2429

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การคุกคามจากตะวันตกยิ่งทวีความรุนแรงขึ้นทุกขณะเป็นที่วิตกกังวลทั่วไปในหมู่เจ้านายและข้าราชการ จึงจะพิจารณาได้จากการหลุดเกล้าถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 ในส่วนที่เกี่ยวกับภัยจากฝรั่งเศส ความว่า

...ฝรั่งเศสกำลังหาช่อง โอกาสที่จะเข้ากรุงสยามเพิ่มวนอย่างที่ทำกับประเทศอื่น ๆ ในเอเชียมาแล้ว จึงหาคำกราบบังคมทูล เพราะเห็นว่าอันตรายใกล้กรุงสยามเข้ามาทุกทีแล้ว จนมีรณรงต์ขอมให้บอกความเตือนกะเวลาว่าไม่เกิน 5 ปี ต้องเกิดเหตุการณ์ ฉะนั้นกรุงสยามจะนิ่งอยู่ไม่ได้...²

ในปี พ.ศ. 2429 อังกฤษผนวกพม่าเหนือเข้ากับพม่าใต้ของอังกฤษโดยไม่สนใจกับการคัดค้านของฝรั่งเศส ดังนั้นฝรั่งเศสจึงรีบเร่งขยายดินแดนจากเวียดนามไปทางตะวันตก ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2429 ฝรั่งเศสขอตั้งรอกกงสุลฝรั่งเศสในหลวงพระบาง ซึ่งเท่ากับรับรองโดยปริยายว่าไทยมีอธิปไตยเหนือลาว แต่ต่อมาอีก

¹พรพธม จงวัฒนา กรณีพิพาทระหว่างเจ้าอนุวงศ์เชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษอันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2401 - 2445)
หน้า 27

²กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ แฟ้มที่ 230/40 ลำเนาที่ 51
พระคัมภีร์การภักดี กราบทูลกรมพลวงเพาะวงษ์ยุโรปการ ลงวันที่ 20 กรกฎาคม ร.ศ. 110 (พ.ศ. 2434)

3 ปี คือในปี พ.ศ. 2432 เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำลอนดอนได้เสนอแนะทบ
รัฐมนตรีอังกฤษว่า ควรให้ประเทศไทยเป็นประเทศกันชนระหว่างเมืองขึ้นของอังกฤษ
กับเมืองขึ้นของฝรั่งเศส แต่ควรถืออาณาบริเวณอินโดจีนของฝรั่งเศสกับประเทศไทย
ตามแนวแม่น้ำโขง ซึ่งหมายถึงการผนวกดินแดนลาวส่วนใหญ่เข้ากับเมืองขึ้นของฝรั่งเศส

ในอีกสองปีต่อมา ฝรั่งเศสยื่นข้อเสนอนี้ใหม่ว่า รัฐบาลอังกฤษและรัฐบาล
ฝรั่งเศสตกลงจะโน้มน้าวอิทธิพลของตนให้เข้มน้ำใจไป เนื่องจากความใหญ่ใหญ่
ซึ่งเป็นประเทศราชของพม่าที่ถูกอังกฤษผนวกแล้วนั้น มีอาณาเขตกลุ่มฝรั่งเศสตะวันออกของ
แม่น้ำโขง และที่จังหวัดดินแดนที่ฝรั่งเศสยึดครองอยู่ก็ยังไม่ถึงฝรั่งเศสตะวันออกของแม่น้ำโขง
อังกฤษจึงคัดค้านข้อเสนอนี้ ในระยะเวลาห่างคราวนั้น ประเทศไทยได้ยอมรับแนวเขต
แดนระหว่างพม่าของอังกฤษกับประเทศไทยแล้ว ไทยจึงแสวงหาความช่วยเหลือจาก
อังกฤษ แต่อังกฤษก็มิได้ช่วยจริง ดังจะเห็นได้จากคำแนะนำของลอร์ด ซอลส์เบอรี
รัฐมนตรีต่างประเทศอังกฤษต่อพระคิษฏการภักดี อุปทูตไทยประจำลอนดอน ความว่า

...ทางเลือกของไทยมีสองประการ ประการแรกต้องระงับรักษา
เขตแดนของตนเองให้เข้มแข็ง เพื่อเตรียมเผชิญกับการบีบบังคับของฝรั่งเศส
ลอร์ด ซอลส์เบอรี เชื่อว่าฝรั่งเศสคงจะไม่ดำเนินการรุนแรงกับไทย
นอกจากจะอยู่ให้กลัว ถ้าหากไทยระมัดระวังมิได้เกิดภัย ประการที่สอง
รัฐบาลไทยอาจทำความตกลงกับอังกฤษและเยอรมันโดยทำสัญญากับชาติ
ทั้งสองว่า ไทยจะไม่ยอมยกดินแดนใด ๆ ให้แก่ใคร โดยมิได้แจ้งให้อังกฤษ
และเยอรมันทราบ สัญญานี้จะช่วยทำให้ไทยรอดพ้นจากการสูญเสียดินแดนให้แก่
ฝรั่งเศส...

ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2436 เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ ประกาศว่า ฝรั่งเศส
ถือว่าดินแดนทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงทั้งหมดเคยเป็นเมืองที่ส่งบรรณาการให้แก่
เวียตนามมาก่อน จึงไม่เป็นส่วนหนึ่งของไทย รัฐบาลไทยหวังพึ่งอังกฤษ แต่ ลอร์ด
ซอลส์เบอรี (Lord Salisbury) โยนโยนยาย สะงวนหาดีทางการทูต¹

¹ จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112 หน้า 72 - 74

ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2436 ฝรั่งเศสอ้างสิทธิครอบครองดินแดนลาว พร้อมกับส่งกองทัพเข้าไปในดินแดนดังกล่าว ฝ่ายไทยเห็นว่าการจะใช้กำลังต่อต้าน ฝรั่งเศสย่อมไม่บังเกิดผล จึงเสนอให้อนุญาตให้ตุลาการตัดสิน และขอความช่วยเหลือจากอังกฤษ แต่ทางลอนดอนตอบมาว่า ไทยควรหลีกเลี่ยงการกระทำใด ๆ ที่จะยั่วให้ฝรั่งเศสใช้วิธีทำสงคราม ถ้าแน่ชัดว่าต้องการการปฏิบัติมาก เพราะฝรั่งเศส คอยหาโอกาสที่มีการปะทะกันทางชายแดนเป็นข้ออ้างส่ง เรือรบ เข้ามากรุงเทพฯ ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2436¹

เหตุการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าการคุกคามของฝรั่งเศสต่อประเทศไทย ทั่วความรุนแรงขึ้นทุกขณะ และความหวังที่จะพึ่งอิทธิพลอังกฤษคุ้มครองประเทศไทย จากการคุกคามในครั้งนั้นเป็นความหวังที่เลื่อนรางมาก การคุกคามของฝรั่งเศสต่อ ประเทศไทยในครั้งนั้นเป็นการกระทำที่ขาดเหตุผลและธรรมะใด ๆ ทั้งสิ้น ตลอดระยะเวลาตั้งแต่เดือนมกราคม พ.ศ. 2436 จนถึงวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 ฝ่ายไทยได้ใช้ความอดทนและอดกลั้นอย่างสูงสุด เพื่อแสวงหาความตกลงทางการทูต แต่ฝ่ายฝรั่งเศสกลับกระทำการบีบบังคับเหยียดหยามเกียรติยศของประเทศไทยอย่างหนัก เพื่อยั่วให้เกิดการปะทะกันทางกำลังขึ้น เพื่อจะได้ใช้เป็นข้ออ้างในการส่งเรือรบ เข้ามายังกรุงเทพฯ เช่น

เหตุการณ์ทางชายแดนด้านตะวันออก ฝรั่งเศสใช้กำลังทางพวนลงเรือลงมา ตามลำน้ำโขงบุกรุกเข้ามาในเขตแดนไทย บริเวณหัวเมืองลาวลาวหลายครั้ง ในแต่ละครั้งนั้นหัวเมืองลาวพวนก็ต้องเผชิญกับการบุกรุกของฝรั่งเศสด้วยเช่นกัน ทางฝ่ายไทย พยายามระมัดระวังให้การรบอยู่ในขอบเขตของการต่อสู้ป้องกันตัว เพื่อให้สถานการณ์ อำนวยแก่การเจรจากับฝรั่งเศส แม้ฝ่ายไทยจะได้ใช้ความพยายามและความอดทน อย่างที่สุดเพื่อแสวงหาความตกลงทางการทูตกับฝรั่งเศส แต่ความพยายามดังกล่าวไม่ ประสบความสำเร็จ การสู้รบในบริเวณลาวไทยเกิดขึ้นในวันที่ 13 กรกฎาคม

พ.ศ. 2436 เมื่อเรือนำร่องและเรือรบฝรั่งเศสแล่นผ่านแนวป้องกันเข้ามายังกรุงเทพฯ ได้

ศาสตราจารย์สุกิจ นิมมานเหมินทร์ ได้กล่าวถึงวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ไว้ว่า

...ในเวลานั้นถ้าใครจะรู้โดยคงแท้แล้วก็จะเห็นได้ว่าฝ่ายไทย มีขอบกร่องอยู่เหมือนกัน เพราะเหตุว่าไทยยังมีใจจัดการป้องกันประเทศ เพียงพอ ทั้งนี้เพราะเราเพิ่งขึ้นขึ้นใหม่ ๆ และเป็นประเทศเล็ก ๆ ซึ่ง ในขณะนั้นยังขาดผู้รักชาติผู้ทรงวิสัยทัศน์ และผู้ไม่หันแกตัวอีกมาก อีกประการหนึ่งฝ่ายไทยมักหลงเชื่อว่าในกรณีนี้ไทยถูกรุกรานแล้ว ทางประเทศ คงจะยื่นมือเข้ามามีกลางโดยเฉพาอย่างอื่นที่สุดไทยหวังว่าอังกฤษจะ ต้องกันหาฝรั่งเศสไว้จนถึงที่สุด ชื่อนี้จะเห็นได้จากเรื่องของ เซอร์ รอมเบิร์ต มอแรนต ผู้ซึ่งแก้เกมฝ่ายไทยหวังนักหวังหนาว่าท่านผู้นี้พร้อมด้วยรารทูต อังกฤษคือ กัมตันโจนส์จะช่วยกันเรียกร้องขอให้รัฐบาลอังกฤษช่วยไทย เพราะความนิยมในไทย แต่การหาได้เป็นไปดังที่คนไทยคาดไม่...¹

วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ทำให้รัฐบาลไทยตระหนักยิ่งขึ้นว่า การป้องกัน รักษาประเทศนั้นจะอาศัยแต่การเจรจาทางการทูตแต่อย่างเดียวไม่เพียงพอ ไทย จำเป็นจะต้องมีกำลังพลที่จะรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองได้สมดังพระราช คำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่า

...เขตแดนเราแต่ก่อนยอมติดต่อกันอยู่กับประเทศซึ่งมีธรรมนิยม บ้านเมืองและมีกำลังคล้ายคลึงกันโดยรอบ แต่บัดนี้ฝ่ายตะวันตกโอบขึ้นไป เหนือเบื้องเกล้าหันตกเป็นของอังกฤษ ข้างฝ่ายตะวันออกโอบขึ้นไปเหนือ ตกเป็นของฝรั่งเศส เมืองเราตั้งอยู่ตามกลางประเทศ ซึ่งมีการปกครอง

¹ สุกิจ นิมมานเหมินทร์ "เมื่อน้ำมาปลากินมด ครึ่งน้ำลดมดกินปลา"

อย่างถาวรขึ้น และมีกำลังมากกว่าเจ้าของเดิมโดยรอบ ข้อมมีการที่
เกี่ยวข้องกับปลายเขตแดนอยู่เสมอ ไม่เป็นทางคนต่างอยู่เหมือน
อย่างแรกก่อน การที่จะรักษามีได้ขึ้นตราขึงทั้งภายในภายนอกได้มีอยู่
3 ประการคือ พูดยากันในทางไมตรีอย่างหนึ่ง มีกำลังพอที่จะรักษา
ความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองอย่างหนึ่ง การปกครองให้เสมอกัน
อย่างหนึ่ง ถ้าจะรักษาโดยทางไมตรีไม่มีกำลังพอที่จะรักษาความสงบ
เรียบร้อยของบ้านเมืองได้ การเจรจาโดยทางไมตรีก็จะไม่สำเร็จไปได้
เสมอ ถ้าไม่จัดการปกครองให้เรียบร้อยทุนซึ่งจะเป็นที่ตั้งให้มีความสงบ
รักษาความสงบเรียบร้อยได้นั้นก็จะไม่พบการที่จะมีกำลังบริบูรณ์ได้ ทอง
อาถืความปกครองให้ราษฎรได้พามาหากันโดยสะดวกได้รับผลประโยชน์
อันเกิดจากแผ่นดิน ซึ่งจะได้มาเสียภาษีอากรจึงจะได้เป็นกำลังบ้านเมือง
ได้...¹

พระราชดำริดังกล่าวของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแสดงให้เห็นถึง
เห็นถึงแรงกดดันจากมหาอำนาจตะวันตกที่มีต่อการปฏิรูปประเทศไทย

ดังนั้น หลังวิกฤติการณ์ ร.ศ. 112 แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำริที่จะ "ตั้งตัวใหม่" ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่ทรง
ถึงพระองค์เจ้าสวัสดิ์โสภณฯ เมื่อวันที่ ๑๐... หากว่าความเป็นอิสระภาพยังอยู่ก็มีอยู่ ๒
อย่างที่จะพึงกระทำ คือ เสนอละเลิกการป้องกันอีกครั้งหนึ่งให้เต็มกำลัง...²

กรณีวิกฤติการณ์ ร.ศ. 112 นี้ให้เห็นว่ายังเคยพยายามทุกวิถีทางที่จะขจัด
อิทธิพลของไทยออกไปจากบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เพราะฝรั่งเศสหวังจะใช้แม่น้ำโขง

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อนุสรณ์เนื่องในงานฉลองวันพระดิถี
กระแหวงมหาไทย ครบรอบ 60 ปี หน้า 146 - 148

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสาร ร.๕ ๘.๓๘/๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวถึงพระองค์เจ้าสวัสดิ์โสภณฯ ลงวันที่ ๕ กันยายน ร.ศ. 112

เป็นเส้นทางไปสู่อื่น ฝรั่งเศสพยายามที่จะใช้วิธีการต่าง ๆ นานามากมายให้ไทยทำสัญญา และอนุสัญญาที่ไม่เป็นธรรม เช่น ไทยต้องยกเลิกสิทธิทางดินแดนปากตะวันออกของแม่น้ำโขงและเกาะต่าง ๆ ต้องจ่ายเงิน 2 ล้านเฟรังก์เพื่อชดเชยค่าเสียหายของเรือรบฝรั่งเศส ต้องตั้งศาลพิจารณาโทษทหารที่มีส่วนร่วมในการยิงเรือรบฝรั่งเศส¹ เป็นต้น สิ่งที่ทำให้ไทยเจ็บช้ำมากที่สุดใอนุสัญญาตอนหนึ่งระบุไว้ว่าให้ไทยรื้อป้อมค่ายบริเวณปลอดทหารออกจากใน 1 เดือน ระหว่างนั้นฝรั่งเศสจะยึดจันทบุรีไว้เพื่อเป็นประกันว่าไทยจะปฏิบัติตามสนธิสัญญาอย่างเคร่งครัด ไทยต้องยอมตามข้อเรียกร้องเพราะเป็นฝ่ายเสียเปรียบ แม้ปรากฏในเวลาต่อมาเมื่อมีการเจรจากับอีกครั้งหนึ่งหลังจากที่ไทยปฏิบัติข้อเรียกร้องข้างต้นแล้ว ฝรั่งเศสยังไม่ยอมถอนทหารออกจากจันทบุรี รัฐบาลไทยจึงพยายามหาทางแก้ไขในที่สุดเกิดการเจรจาขึ้นอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. 2438 ผลของการเจรจาไทยเสียเปรียบอีกทำให้ไทยคิดหาพันธมิตร เช่น อังกฤษ รัสเซีย เยอรมัน เพื่อให้ความช่วยเหลืออำนาจฝรั่งเศสในเวลาต่อมา ซึ่งเป็นที่มาของปฏิญญาลับไทย-อังกฤษ พ.ศ. 2440 ที่ไทยเคยคิดว่าจะช่วยยับยั้งอันตรายจากมหาอำนาจตะวันตกอื่น ๆ ได้บ้าง แต่เวลาผ่านไปได้พิสูจน์ให้เห็นว่าการดำเนินนโยบายทางประเพณีของไทยครั้งนั้นผิดพลาด ทำให้ไทยเสียเปรียบถึงกลุมเก็บขึ้นมาอีกประเทศหนึ่ง

ปฏิญญาลับไทย-อังกฤษ พ.ศ. 2440

สาเหตุที่ทำให้ไทยทำสัญญาดังกล่าว คือ

1. ผลจากการคุกคามของฝรั่งเศสในวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ทำให้ไทยต้องแสวงหารับฉันทิมาช่วยถ่วงดุลอำนาจ

¹ จีราภรณ์ สถาปนะวรรณะ วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112 หน้า 128 - 129 และ รมพูนธ นาคีรักษ์ บทบาทของที่ปรึกษาชาวต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 87

2. ชาวการหาสัญญาประกันสิทธิภาพของจีนระหว่างอังกฤษและเยอรมัน ทำให้เกิดความคิดว่าถ้าให้อังกฤษ เยอรมันและญี่ปุ่นรับประกันเอกราชของไทยแบบจีน บางคงจะเป็นการดี

3. การที่อังกฤษและฝรั่งเศสทำสัญญารับรองเอกราชของไทยเหนือบริเวณ ลุ่มแม่น้ำเพชรบุรี แม่น้ำคง ทาจีน เจ้าพระยา และบางปะกง ใน Anglo-French Entent 1896 โดยปล่อยให้ดินแดนตกใต้อำนาจปรากฏจากหลักประกัน รัฐบาลไทยจึงเกรงว่าอำนาจอื่นโดยเจตนาอังกฤษจะขยายอำนาจเข้ายึดครอง บริเวณดังกล่าว จึงต้องแสวงหาหลักประกัน ดังนั้นเมื่ออังกฤษเสนอให้รัฐบาลไทยทำสัญญาคุ้มครองดินแดนตกใต้อำนาจของไทย รัฐบาลไทยจึงยอมเจรจาทำสัญญาดังกล่าว

ในการเจรจาทำสัญญาดังกล่าว นายโรลัง อักมินส์ ที่ปรึกษาราชการแผ่นดินของไทย ได้เสนอให้เจรจาและทำสัญญากันอย่างเปิดเผย แต่รัฐบาลไทยไม่เห็นด้วย เกรงว่าฝรั่งเศสจะขอทำตามบ้าง สัญญานี้จึงเป็นสัญญาลับระหว่างไทยกับอังกฤษ การทำสัญญาได้สำเร็จเรียบร้อยลงในวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2440 มีสาระสำคัญว่า รัฐบาลไทยจะไม่ยินยอมให้ชาติหนึ่งชาติใดเข้ามาเช่าหรือถือกรรมสิทธิ์เหนือดินแดนไทย ในบริเวณนี้ ตั้งแต่ใต้ตำบลบางสะพาน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ลงไปโดยปรากฏจากความเห็นชอบของรัฐบาลอังกฤษ และฝ่ายอังกฤษตกลงจะให้ความคุ้มครองแก่ไทยในกรณีที่ถูกรุกรานจากชาติอื่น จากข้อตกลงของสัญญานี้ ทำให้อังกฤษเข้ามามีอิทธิพลทั้ง ด้านการเมืองและเศรษฐกิจในดินแดนของไทย ตั้งแต่ตอนใต้ของตำบลบางสะพานลงไป สุดเขตแดนไทย ในระยะแรกไทยยังไม่รู้ดีว่าเป็นมหาอำนาจความมั่นคงและเอกราชของชาติ ต่อมาการที่รัฐบาลไทยต้องขอความเห็นชอบจากอังกฤษก่อนทุกครั้งในการให้สัมปทาน การทำเหมืองแร่และวางทางรถไฟในบริเวณดังกล่าว การที่อังกฤษมักจะขัดขวางการลงทุน

¹จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ วิกฤติการณ์สยาม ร.ศ. 112 หน้า 128 - 129 และ จมพูนุช นาگیرักษ์ บทบาทของที่ปรึกษาชาวต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 87

ของชาติอื่น ๆ เสมอ นอกจากนี้อังกฤษยังมิได้ปฏิบัติตามข้อตกลงในสัญญาที่จะช่วยเหลือไทยในกรณีที่ถูกรุกราน เช่น กรณีที่ฝรั่งเศสรุกรานไทยปี พ.ศ. 2474 รัฐบาลไทยจึงตระหนักถึงภัยอันตรายจากมหาอำนาจอังกฤษ จึงพยายามหาทางปรับความเข้าใจกับอังกฤษและยกเลิกสนธิสัญญาลับฉบับนี้ ได้มีการพยายามขอเจรจากับอังกฤษหลายครั้ง แต่ไม่เป็นผล อังกฤษยังคงเป็นกรณตามสนธิสัญญาฉบับเดิม นอกจากนี้อังกฤษยังเสนอให้ไทยเปิดเผยสนธิสัญญาลับ เพื่อประกาศให้ชาติอื่นรับรู้สิทธิของอังกฤษเหนือบริเวณที่ปรากฏในสนธิสัญญาลับฉบับนี้ แต่รัฐบาลไทยไม่อาจปฏิบัติตามได้ เพราะเกรงว่าประเทศภาคีสัญญาวารังอื่น ๆ จะอ้างสิทธิของชาติที่ได้รับอนุเคราะห์ ยิ่งเรียกร้องสิทธิทำนองเดียวกันกับอังกฤษ โดยเฉพาะฝรั่งเศสอาจจะเรียกร้องสิทธิเช่นเดียวกันกับอังกฤษเหนือดินแดนทางตะวันออก ดังนั้นรัฐบาลไทยจะยกเลิกสัญญา ก็คงจะต้องหาสิ่งตอบแทนให้อังกฤษจนเป็นที่พอใจ¹ คือดินแดนไทยในแหลมมลายู ในที่สุดไทยก็ต้องยกรัฐไทรบุรี กลันตัน ตรังกานุ และปะลิส ให้อังกฤษไปใน พ.ศ. 2451 (ค.ศ. 1908) เพื่อแลกเปลี่ยนกับการขอยกเลิกสนธิสัญญาลับดังกล่าว

สนธิสัญญาไทย-อังกฤษ ฉบับวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2451

ตั้งแต่ต้น พ.ศ. 2443 (ค.ศ. 1900) อังกฤษได้ดำเนินนโยบายแผ่อิทธิพลเข้ามาในรัฐไทรบุรี กลันตันและตรังกานุ ซึ่งอุดมด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ด้วยการเข้าแทรกแซงการปกครองภายในรัฐเหล่านั้น ทั้งนี้เพื่อสกัดกั้นอิทธิพลของฝรั่งเศสและเยอรมนีด้วย จนในที่สุดไทยต้องทำความตกลงกับอังกฤษเกี่ยวกับกลันตันและตรังกานุ ใน พ.ศ. 2445 (ค.ศ. 1902) ตามข้อตกลงนี้ เพื่อให้การปกครองหัวเมืองมลายูเป็นไปโดยเรียบร้อย ไทยจะเป็นผู้แต่งตั้งที่ปรึกษาไปประจำรัฐเหล่านั้น แต่จะต้องได้รับความเห็นชอบจากอังกฤษก่อน² นอกจากนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ แฟ้ม 1.8 ปีก 1 บันทึก
นายสไตรเบอ

² สายจิตต์ เหมินทร์ การเสียรัฐไทรบุรี ตรังกานุและปะลิสของไทยให้แก่
อังกฤษ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 287

เสด็จประพาสสิงคโปร์ นายสเวทเทนแฮม (Swettenham) ข้าหลวงใหญ่ของ
สหพันธรัฐมลายูได้กราบทูลเป็นนัยว่าอังกฤษใครจะโค่นล้มตนหัวเมืองมลายูจากไทย

ระหว่าง พ.ศ. 2444 - 2448 (ค.ศ. 1901 - 1905) ไทยได้เปิดการ
เจรจากับอังกฤษเรื่องการโอนคดีสิทธิสัมปทานทองคำด้วย แต่ไม่ได้ผล และ
ต่อมาใน พ.ศ. 2449 (ค.ศ. 1906) รัฐบาลทั้งสองได้เปิดการเจรจากันอีก
เกี่ยวกับเรื่องการสร้างทางรถไฟสายใต้ ด้วยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริที่จะสร้างทางรถไฟต่อจากเพชรบุรีไปทางใต้ ระยะทาง
ประมาณ 503 ไมล์ เพื่อให้หัวเมืองมลายูติดต่อกับกรุงเทพฯ โดยสะดวกและเพื่อ
เป็นการกระชับการปกครองหัวเมืองดังกล่าว ในกรณีนี้ ไทยจะต้องจ่ายเงินทุนประมาณ
สามถึงสี่ล้านปอนด์ แต่เงินไม่พอ รัฐบาลไทยจึงเจรจาวางกู้เงินจากสหพันธรัฐมลายู
ของอังกฤษ แต่การเจรจาในขั้นแรกไม่เป็นผล เพราะอังกฤษต้องการให้การสำรวจ
เส้นทางรถไฟและการก่อสร้างทั้งหมดอยู่ในมือของวิศวกรชาวอังกฤษภายใต้การควบคุม
ของการรถไฟไทย แต่รัฐบาลไทยไม่เห็นด้วย ความขัดแย้งในเรื่องนี้เกือบจะทำให้
รัฐบาลทั้งสองฝ่ายตัดสินใจตีพิมพ์สัญญาฉบับใหม่ พ.ศ. 2440 (ค.ศ. 1897) ออก
เผยแพร่

การเจรจาระหว่างไทยกับอังกฤษมาเริ่มคลี่คลาย เมื่อนายสโตรเบลที่มีรักษา
ราชการแผ่นดินของไทยเสนอให้ไทยยกดินแดนในแหลมมลายูให้อังกฤษ เพราะนายสโตรเบล
เห็นว่าถึงเวลาแล้วที่ไทยจะต้องเสียสละรัฐมลายูของตน เพื่อจะได้เป็นอิสระจาก
สนธิสัญญาฉบับ จากการศึกษานโยบายและบทบาทของอังกฤษในแหลมมลายูในอดีต
สโตรเบลเชื่อว่าอังกฤษคงจะต้องพยายามยึดดินแดนเหล่านี้ไปจนได้แน่นอน และ
ไทยก็คงจะหลีกเลี่ยงไม่ได้ ไทยควรหาประโยชน์จากการเสียดินแดนเหล่านี้ให้คุ้มค่า
สโตรเบลไม่เห็นประโยชน์ที่ไทยจะครอบครองหัวเมืองเหล่านี้ต่อไป เพราะอยู่ทางไกล
กรุงเทพฯ ไม่อาจจะควบคุมได้ทั่วถึง นอกจากนี้ รัฐบาลนี้ "...ยังเป็นข้อเกิดแห่ง
ความยุ่งยากทั้งมวลของไทย และยังปราศจากคุณค่า โดยเหตุนี้มิได้ทำรายได้ที่น่าพอใจ

ให้แก่ของพระคลังในกรุงเทพฯ...¹ ยิ่งกว่านั้นสนธิสัญญาฉบับยังเปิดโอกาสให้อังกฤษ
เช่าควบคุมรัฐมลายูได้มากขึ้น จนทำให้ฐานะเจ้าประเทศราชของไทยหมดความหมาย
ไปโดยพฤตินัย แต่เอาไทยยกฐานะเหล่านี้ให้อังกฤษไปแล้ว ก็จะเป็นการตัดปัญหายุ่งยาก
ให้หมดสิ้นไป แล้วไทยก็จะสามารถปกครองตนเองคนที่เหลืออย่างมีประสิทธิภาพ

อย่างไรก็ตาม นายสโตรเบลยังตั้งใจที่จะเสนอแนะให้รัฐบาลไทยยก
ดินแดนในรัฐมลายูให้แก่อังกฤษ เพราะไม่แน่ใจในปฏิกิริยาของวงการรัฐบาลไทย
ดังนั้น สโตรเบลก็ดำเนินการอย่างถี่ถ้วนระวังว่าส่วนใดจะคุ้มส่วนเสียหรือไม่
โดยส่งนายเวสเทินการด์ผู้ช่วยของเขาไปศึกษาสถานการณ์ในกลันตัน ใน พ.ศ. 2449
(ค.ศ. 1906) นายเวสเทินการด์ได้กลับมารายงานว่า ถึงเวลาแล้วที่ไทยควรจะ
เลิกสนใจในรัฐนี้ เพราะกำลังเกิดเหตุยุ่งวายทั่วไป นายสโตรเบลจึงแน่ใจว่า
ข้อเสนอแนะของตนคงจะเป็นประโยชน์ต่อรัฐบาลไทยมากกว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เสด็จกลับจากประพาสยุโรปครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2450
(ค.ศ. 1907) และทรงทราบถึงข้อเสนอแนะและเหตุผลของนายสโตรเบลแล้ว
พระองค์ทรงไตร่ตรองอย่างรอบคอบ ในที่สุดก็ทรงอนุญาตให้นายสโตรเบลดำเนินการ
ต่อไป แม้จะทรงรู้สึกว่าการถอนออกไปจากตนไม่เจ็บท้องที่จะต้องสูญเสียไปแล้ว สิ่ง
ที่จะต้องได้รับความกระทบกระเทือนมากก็คือ ชื่อเสียงและเกียรติคุณของประเทศไทย

การเจรจาระหว่างไทยกับอังกฤษจึงดำเนินต่อไป มีการพิจารณาเกี่ยวกับ
ปัญหาต่าง ๆ ที่สำคัญคือ การโอนรัฐไทรบุรี กลันตัน ตรังกานูและปะลิสให้อังกฤษ
การยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของคนในบังคับอังกฤษในประเทศไทย การสร้าง
ทางรถไฟและการยกเลิกสนธิสัญญาฉบับปี พ.ศ. 2440 (ค.ศ. 1897)

ในการเจรจารั้งนี้ ปัญหาเรื่องดินแดนเป็นปัญหาที่ต้องเจรจาทอรองกันมาก
นอกจาก 4 รัฐมลายูดังกล่าวแล้ว รัฐบาลอังกฤษยังต้องการให้ไทยยกสตูล ยะลา

¹ ศาสตราจารย์ เหมินทร์ การเสียรัฐไทรบุรี ตรังกานูและปะลิสของไทยให้แก่
อังกฤษ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 311

ปัตตานีและนราธิวาสให้คนด้วยโดยอ้างถึงศาสนา วัฒนธรรมและภาษาเป็นหลัก แต่ไทยไม่ยินยอมและตอบโต้ว่าระดมเล็กการเจรจาตั้งกฎมายังยืนยันในหลักการของตน ในที่สุด อังกฤษก็ยินยอมตามข้อเสนอตามเงื่อนไขที่สโรครเบลาวางไว้ ทั้งสองประเทศ จึงลงนามในสนธิสัญญาไทย-อังกฤษ เมื่อวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2451 (ค.ศ. 1909) และได้แลกเปลี่ยนสัตยาบันต่อกัน เมื่อวันที่ 5 กรกฎาคม พ.ศ. 2453 (ค.ศ. 1910)

ณ กรุงลอนดอน

สนธิสัญญานี้มีสาระสำคัญดังต่อไปนี้ คือ

1. รัฐบาลไทยยกเลิกสิทธิการปกครองและการบังคับบัญชาเหนือไพร่กู๋ กลันตัน ตรังตานูละปะลิส รวมทั้งเกาะใกล้เคียงในแก่งอญ
2. การโอนดินแดนดังกล่าวจะทำให้เสร็จภายใน 50 วัน หลังจากวัน แลกเปลี่ยนสัตยาบันกัน
3. รัฐบาลอังกฤษรับรองว่า เกี่ยวกับพื้นที่ที่รัฐต่าง ๆ มีต่อรัฐบาลไทยนั้น รัฐบาลสหพันธรัฐมาลายูจะเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่าย
4. อังกฤษยอมยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตและอำนาจศาลกงสุลในประเทศไทย โดยยินยอมให้คนในบังคับอังกฤษทั้งที่เป็นชาวอังกฤษโดยกำเนิดและชาว เอเชีย ซึ่งลงทะเบียนเป็นคนในบังคับอังกฤษก่อนวันที่ลงนามในสนธิสัญญานี้ขึ้นศาล ทางประเทศ แก่งอญไปขึ้นศาลไทย เมื่อรัฐบาลประกาศใช้ประมวลกฎหมายโดยสมบูรณ์ ส่วนคนในบังคับที่ลงทะเบียนหลังวันลงนามในสนธิสัญญานี้ไม่ว่าจะเป็น คนอังกฤษโดยกำเนิดหรือชาวเอเชียก็ตามจะต้องขึ้นศาลไทย แต่ในกรณีของคนในบังคับ อังกฤษเป็นจำเลย ก็ให้มีที่ปรึกษาทางกฎหมายชาวยุโรปเข้าร่วมพิจารณาด้วย โดย กงสุลยังต้องมีสิทธิออกเช็คของคนในบังคับไปพิจารณาเองได้ จนกว่าไทยจะประกาศใช้ ประมวลกฎหมายครบถ้วนแล้วเป็นเวลา 5 ปี

5. คนในบังคับอังกฤษจะได้รับสิทธิเช่นเดียวกับคนพื้นเมือง เช่น มีกรรมสิทธิในที่ดินได้ แยกกองเสียภาษีอากรต่าง ๆ เหมือนคนไทย เว้นแต่ไม่คงเป็นทหาร¹

อนึ่ง สนธิสัญญาฉบับนี้กำหนดว่าด้วยการยกเลิกสนธิสัญญาฉบับ พ.ศ. 2440 (ค.ศ. 1897) และว่าด้วยการสร้างทางรถไฟสายใต้ ในการนี้รัฐบาลสหพันธรัฐมลายูตกลงให้ไทยกู้ยืมเป็นจำนวนไม่เกิน 4,000,000 ปอนด์ ในอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 5 แต่การดำเนินงานทั้งหมดควรจะเป็นอิสระจากการควบคุมของผู้อำนวยการชาวเยอรมัน กล่าวโดยสรุปแล้ว ตั้งแต่สมัยพระเจ้าบรมโกศพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ไทยมักจะเปลี่ยนนโยบายต่างประเทศของตนให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ในขณะนั้น ก่อนหน้านั้น โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงรัชกาลที่ 4 ไทยมีความสัมพันธ์ทางการค้าในระบบบรรณาการกับจีน จนกระทั่งจีนต้องจ่ายแพ้งงกฤในสงครามฝิ่น ใน พ.ศ. 2385 (ค.ศ. 1842) ในสมัยรัชกาลที่ 3 ไทยจึงเกิดความจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนนโยบายต่างประเทศของตนให้เข้ากับสภาพการณ์ของโลกในขณะนั้น ซึ่งได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว² โดยหันมาผูกมิตรและยอมรับอำนาจของอังกฤษ ซึ่งเป็นมหาอำนาจจักรวรรดินิยมในขณะนั้น พร้อมกับนี้ก็ยอมรับในตรีของฝรั่งเศสและประเทศตะวันตกอื่น ๆ ด้วย การยอมทำสัญญาที่เสียเปรียบกับประเทศเหล่านั้น และยอมยกดินแดนต่าง ๆ ให้แก่อังกฤษ และฝรั่งเศสทั้งได้กล่าวแล้ว แต่เมื่อนโยบายอันขอให้ฝรั่งเศสทำให้ไทยต้องเสียดินแดนเป็นจำนวนมากหลังวิกฤติการณ์ ร.ศ. 112 โดยที่ไม่มีมิตรประเทศใดให้ความช่วยเหลือไทยได้ แม้แต่อังกฤษซึ่งเป็นชาติที่ไทยฝากความหวังไว้มาก ไทยจึงต้องเปลี่ยน

¹ กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย กระทรวงการต่างประเทศ หนังสือประมวลสนธิสัญญา เล่ม 2 ค.ศ. 1870-1919 เรื่องสนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศและองค์การระหว่างประเทศ หน้า 185

² ในสมัยอยุธยา ขณะที่ไทยยังคงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับจีน ไทยมีการติดต่อกับประเทศตะวันตกด้วย เมื่อฝรั่งเศสได้มีอำนาจเกินไป ไทยก็จะใช้นโยบายถ่วงดุลย์ เช่น ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เป็นต้น พระองค์ทรงให้ฝรั่งเศสคานอำนาจฮอลันดาไว้ เพื่อความปลอดภัยของประเทศ

นโยบายต่างประเทศของชนเสียใหม่ ด้วยการหันไปผูกมิตรกับมหาอำนาจอื่น ๆ ทั้งในยุโรปและเอเชีย เช่น เยอรมนี รัสเซียและญี่ปุ่น เป็นต้น แทนที่จะผูกพันอยู่กับอังกฤษ และหวังพึ่งอังกฤษเพียงชาติเดียว การเสด็จประพาสยุโรปทั้งสองครั้งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีผลให้ประเทศไทยเห็นรูจักประเทศอื่นและทำให้สัมพันธ์ภาพกับประเทศต่าง ๆ แน่นแฟ้นขึ้น สหรัฐอเมริกานั้น ไทยเองก็ประสงค์จะผูกมิตรกับสหรัฐอเมริกายิ่งขึ้น เพราะเห็นว่าประเทศไทยน่าจะคิดต่อทางด้านการค้าและเผยแพร่ศาสนามากกว่าจะแสวงหาอิทธิพลทางการเมือง ด้วยเหตุนี้ไทยจึงนิยมและเลือกชาวอเมริกันหลายคนที่มีความสามารถเป็นที่ปรึกษาของรัฐบาลมากกว่าที่จะจ้างชาติอื่น

อย่างไรก็ตาม หลังจากที่อังกฤษและฝรั่งเศสแสดงความเข้าใจอันดีต่อกันใน พ.ศ. 2447 (ค.ศ. 1904) แล้ว ไทยก็เข้าใจทันทีว่าถึงเวลาแล้วที่จะต้องดำเนินนโยบายโอนอ่อนผ่อนตามข้อเรียกร้องของมหาอำนาจทั้งสอง จึงยินยอมลงนามในสนธิสัญญากับฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2449 (ค.ศ. 1906) และกับอังกฤษใน พ.ศ. 2451 (ค.ศ. 1908) แม้จะต้องเสียดินแดนไปก็ตาม เพื่อรักษาดินแดนส่วนใหญ่และเอกราชของประเทศไว้ ซึ่งก่อนนโยบายนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปอีกคือ ไทยต้องปรับปรุงประเทศ ด้วยความที่นักประวัติศาสตร์ชาวต่างประเทศหลายคน เช่น นายแวน ไดนาบอร์และนายบัทเวลล์ ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับปัจจัยที่ทำให้ไทยอยู่รอดไว้อย่างน่าสนใจว่า

สยามเป็นประเทศเดียวในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งรอดพ้นจากการเป็นอาณานิคมของประเทศตะวันตก เหตุการณ์นี้สามารถอธิบายได้ว่า ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากความปรารถนาของทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสที่จะให้มีรัฐกันกระพริบขึ้นระหว่างดินแดนของตนในภูมิภาคดังกล่าว อย่างไรก็ดีเรื่องราวอาจแปรเปลี่ยนไป ถ้าคนสยามไม่ได้แสดงความเฉลียวฉลาดอย่างน่าทึ่งในการทูต¹

1

Bosch and Putwell: Southeast Asia among the World Powers, p. 158

ความสำเร็จของไทยตั้งกล่าวนี้ ก่อให้เกิดความประทับใจอย่างยิ่งในหมู่นักปฏิรูปซึ่งเป็นเพื่อนบ้านของไทย ทั้งที่ เหลียง ซี เฉา ผู้ยากคนหนึ่งของจีน สมัยปฏิรูป ร้อยวัน (พ.ศ. 2451) ได้กล่าวไว้ว่า "สยามตั้งอยู่ระหว่างเขากับอันัน และขอบบาง เหมือนผ้าไหม แต่กระนั้นสยามก็ยังถูกรูดเส้นไว้ไปรับตัว และยังคงยืนหยัดได้อย่าง นาคาคณิใจ"

ผลของการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกตั้งกล่าว เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณา เห็นความจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงประเทศในด้านต่าง ๆ การปรับปรุงประเทศในแต่ละ ด้านจะสำเร็จได้ยาก ถ้าไม่ปรับปรุงการศึกษาให้สามารถผลิตบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ ตามแบบสมัยใหม่ในสาขาต่าง ๆ ออกมารับการปฏิรูปประเทศด้านต่าง ๆ ของรัฐบาล ขณะนี้ จึงจำเป็นที่จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงในความคิดเกี่ยวกับการจัดการศึกษา เพื่อ เร่งรีบให้ทันกับสภาพแวดล้อมและช่วยให้ไทยรอดพ้นจากการตกเป็นชาติขึ้น สามารถดำรง ความเป็นเอกราชของชาติได้สำเร็จ

อันตรายที่คุกคามเอกราชของไทยจากมหาอำนาจตะวันตกลดลงไปอย่างมาก เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. 2453 ด้วยใน ระยะเวลา ในยุโรปมีความตึงเครียดอย่างสูง และแบ่งเป็น 2 กลุ่มมหาอำนาจใหญ่ ๆ คือ มหาอำนาจกลาง และฝ่ายพันธมิตร ยิ่งไปกว่านั้นยังเกิดความขัดแย้งจนกระทั่งกลายเป็นวิกฤติการณ์ที่ร้ายแรงหลายครั้งก่อนหน้าจะเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 หลังจาก ที่ รัชกาลที่ 6 ขึ้นครองราชย์เพียง 4 ปี ดังนั้น การคุกคามอันหนักจึงลดความรุนแรงลง ไปมาก แต่กระนั้นถือว่าประเทศไทยจะปลอดจากอันตรายเสียทั้งหมด เพราะภายใน ประเทศ การเผยแพร่อุดมการณ์เสรีนิยมได้กลายมาเป็นเรื่องสำคัญขึ้นมา ถึงกับมีการ คบคิดเสียดเปลี่ยนแปลงการปกครองใน ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454) แม้ว่าจะไม่สำเร็จ แต่อุดมการณ์ดังกล่าวยังเผยแพร่อีกต่อไป ในโรงเรียนราษฎรจีน จนเป็นสาเหตุ สำคัญที่ทำให้ประกาศใช้พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎรใน พ.ศ. 2461 และการประกาศ ใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในอีก 3 ปีต่อมา ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดเนื่องจากการยกระดับ ความรู้ของประชาชนแล้ว ยังเพื่อการผสมกลมกลืน การสร้างจิตสำนึกให้เป็นคนไทยและ เป้าหมายสูงสุดก็คือ การรักษาเอกราชของชาติไทยนั่นเอง

บทที่ 5

การปฏิรูปการศึกษา (พ.ศ. 2414 - 2464)

จากประวัติศาสตร์การศึกษาของไทยนับตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นต้นมา จนถึงปัจจุบันจะเห็นได้ชัดเจนว่า การศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านการศึกษามากในหลายครั้งและการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นการวางรากฐานรูปแบบของการจัดการศึกษาที่มีต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน

การศึกษาของไทยในอดีตที่เรียนกันในวัง วังและบ้าน เพราะพื้นฐานและสภาพสังคมไทยเป็นเช่นนั้น จนมาถึงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้เริ่มเปลี่ยนแปลงเป็นการศึกษาตามแบบสมัยใหม่ โดยมีการตั้งโรงเรียนแห่งแรกใน พ.ศ. 2414 จากนั้นการศึกษาแบบใหม่ในรูปแบบโรงเรียนก็ขยายกว้างขวางขึ้นเรื่อย ๆ แม้ว่าในระยะแรก ๆ จะประสบกับปัญหาอุปสรรคหลายอย่างก็ตามในที่สุดก็สามารถประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 เป็นการขยายการศึกษาภาคบังคับออกไปเกือบทั่วประเทศ

ตลอดระยะเวลา 50 ปี คือ ระหว่างปี พ.ศ. 2414 - 2464 จะเห็นวิวัฒนาการของการศึกษาไทยที่ผู้นำรัฐและผู้นำทางการศึกษาในสมัยนั้น มุ่งจัดการศึกษาเพื่อความมั่นคงปลอดภัยของชาติหรือเพื่อเอกราชของชาติเป็นสำคัญ โดยที่เอกราชนั้นมีผลทั้งในระยะสั้นและระยะยาว แต่ขณะเดียวกันการปฏิรูปการศึกษาดังกล่าวเป็นไปเพื่อการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยด้วย

1. สภาพเดิม

ลักษณะสังคมไทย แม้ว่าจะไม่แบ่งเป็นชนชั้นตายตัว แต่พอกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะชนชั้นผู้ปกครองและชนชั้นผู้ใ้ปกครอง ผู้ปกครองคือ พระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง ผู้ใ้ปกครองคือไพร่ ทาสแต่การศึกษาในสังคมไทยในอดีตก็ไม่ค่อยแตกต่างกันมากนัก

การศึกษาที่ว่านี้คือ การบวชเป็นภิกษุ สามเณรที่วัด ซึ่งเป็นการศึกษาทางพุทธศาสนา กิลธรรมจรรยาจะเป็นผู้ที่ป็นคุณธรรมตามกาปิยมในสังคม สังคมไทยมีความเชื่อในเรื่อง กฎแห่งกรรมทำให้คนยอมรับฐานะที่เป็นอยู่ทางชนชั้นของตน จนชั้นพระเป็นชนชั้นพิเศษ ที่ทุกชนชั้นเข้ามาได้และเป็นที่เคารพนับถือจากคนในสังคมทุกชนชั้น จึงทำให้วัดกลายเป็น ศูนย์กลางความเจริญด้านต่าง ๆ ของชุมชน โดยเฉพาะเป็นแหล่งการศึกษาเล่าเรียน ของคนไทยมาช้านาน

การศึกษาในวัดกล่าวได้ว่ามี 3 ระดับ คือ ระดับต่ำ เป็นการศึกษากษัตริย์วัด ที่คอยรับใช้พระสงฆ์ พระจะสอนหนังสือให้เขียนอ่านหรือเพื่อตอบแทนบิดามารดาของ ศิษย์ที่อุปการะตนหรือเด็กนั้นเป็นบุตรหลาน ญาติพี่น้องของตน แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า กษัตริย์วัดจะได้เรียนหนังสือกันหมดทุกคน¹ เพราะพระบางองค์ก็มีความรูปร่างองค์ก็ไม่มี ความรู้ หรือรูปร่างหย่อนกัน² การศึกษาระดับกลางคือ การบวชเป็นสามเณร เมื่ออายุ ประมาณ 13 - 14 ปี และระดับสูงก็คือ การบวชเป็นพระภิกษุเมื่ออายุ 21 ปี มักเรียก การบวชพระว่าการบวชเรียน เพราะสังคมไทยถือเป็นประเพณีที่จะสืบเชื้อสายพระ และยังได้บุญกุศลมหาศาล สำหรับผู้ที่มีวชและญาติพี่น้องที่บวชให้ด้วย บวชได้บวชจะได้มีเวลาในการศึกษาเล่าเรียน จัดเวลาจิตใจอย่างน้อยก็ทางพุทธศาสนา กล่าวได้ว่าการบวชเรียนจะทำให้เป็นคนดี มีความรู้ ทั้งเณรและพระไม่น้อยก็มักจะเห็นการบวชเป็นเพียงประเพณี หรือเหตุที่ บวชเพื่อหลบหนีการสักเลกจึงไม่สนใจที่จะศึกษาเล่าเรียนด้วยไม่เห็นประโยชน์ จำเป็นอะไรในสภาพสังคมไทยขณะนั้น ถึงแม้จะได้จากพระอัยการตำแหน่งนาย

¹ วุฒิชัย มูลศิลป์ การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 หน้า 18

² พระยาอนุมานราชธอน วิวิธชาวไทยสมัยก่อน หน้า 145

³ ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์ สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ หน้า 178

หัวเมือง (พ.ศ. 1๘๘7) ได้กำหนดให้ศึกษาศาสตร์ของพระ เณรที่รู้ธรรมสูงกว่าพระเณรที่ไม่รู้ธรรม¹ ดังนั้นพระ เณร ที่มีความรู้เท่านั้นจึงจะสามารถสั่งสอนลูกศิษย์ของตนหรือบุคคลอื่น ๆ ได้

อย่างไรก็ตาม การศึกษาในวัดก็ไม่ได้มีหลักเกณฑ์แบบแผนที่แน่นอน เมื่อเทียบกับการศึกษาในปัจจุบัน เด็กผู้หญิงไม่มีโอกาสได้เรียนด้วยเหตุผลทางสังคมและพุทธศาสนา การศึกษาส่วนใหญ่เน้นหนักทางด้านการศึกษาอบรมทางพุทธศาสนามากกว่าการเรียนภาษาหนังสือ ซึ่งไม่จำเป็นต้องมีความจำเป็นและสำคัญในสมัยนั้น ถ้าไม่ได้รับราชการ ทั้งนี้คงเป็นเพราะการส่งเด็กไปเป็นภิกษุวัดนั้นต้องการให้วัดเป็นผู้มีระเบียบวินัยให้เด็ก ค่ายจนเคารพนับถือพระมาก การศึกษาจึงเน้นระเบียบวินัย กิริยามารยาท การเคารพการทำโทษ² มุ่งให้เด็กอ่านออกเขียนได้ เคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ ดังนั้นผลสำเร็จทางการศึกษาของภิกษุวัด จากหลักฐานหลายแห่งจะเห็นได้ว่าค่อนข้างน้อย ส่วนใหญ่ "รู้หนังสือเพียงอ่านออกเขียนได้อย่างงู ๆ ปลา ๆ เท่านั้นใช้การอะไรในเรื่องหนังสือไม่ใคร่ได้"³

การศึกษาที่บ้านมักเป็นความรู้เกี่ยวกับวิชาชีวิตของวงศ์ตระกูลของตน ซึ่งเป็นเรื่องของความชำนาญที่เกิดจากการฝึกฝนและจากประสบการณ์ที่ถ่ายทอดสะสมกันมา ไม่ค่อยได้พัฒนาวิชาชีวิตของตนเท่าไรและไม่ค่อยขยายไปสู่คนอื่น ๆ ที่นอกวงศ์ตระกูลของตนนัก

การศึกษาในวังคูจะมีระเบียบแบบแผนและเป็นการเรียนภาษาหนังสือมากที่สุด เพื่อจะได้ใช้ในการบริหารราชการ การศึกษาในวังนี้อยู่ในวงแคบจำกัดอยู่เฉพาะคนชั้นสูงที่เป็นผู้ปกครอง ได้แก่ พระบรมวงศานุวงศ์ และบุตรหลานขุนนางผู้ใหญ่ และเป็นการศึกษาทั้งเด็กชายและเด็กหญิง และเป็นการเรียนจากประสบการณ์โดยตรงในวังนั่นเอง ดังในประวัติพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ ปรากฏความว่า

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 หน้า 315

² พระยาปริยัติธรรมธาดา โปธาสถิตและวิธีสอนหนังสือไทย หน้า 31 - 35

³ พระยาอนุমানราชชน ชีวติชาไทยสมัยก่อน หน้า 148

พระยาเทเวศรฯ ได้รับการศึกษาเบื้องต้นแบบเดียวกับลูกข้าราชการในสมัยนั้น คือได้รับการฝึกหัดอ่านหนังสือที่บ้าน โดยมีญาติผู้ใหญ่สอนให้ ได้รับการศึกษาวิชาที่พิเศษอีกอย่างหนึ่งคือ ด้านนิคามักจะพาไป ณ ที่ต่าง ๆ ที่จะได้รับความรู้เกี่ยวกับราชการ ถึงจะไปนอนหลับก็ไม่เป็นไรตื่นขึ้นมา มันก็จะได้อะไร ๆ ที่ต้องรู้ไว้...¹

กล่าวไ้ว่าการศึกษาในอดีตของไทย ที่เกิดขึ้นตามวัด วังและบ้านเป็นสถานศึกษาพื้นฐาน วัดเป็นสถานที่อบรมกล่อมเกลาจิตใจ ความประพฤติได้เป็นผู้มีศีลสัมมาชฎะ มีเมตตาธรรม ฝึกฝนวิชาความรู้พิเศษที่สนใจมากกว่าการสอนความรู้ในเรื่องภาษาหนังสือ ส่วนบ้านเป็นสถานที่ถ่ายทอดวิชาชีวิตความรู้ของวงศ์ตระกูล สำหรับเด็กหญิงก็จะเรียนเกี่ยวกับงานบ้านการเรือน อาจกล่าวไ้ว่าทั้งบ้านและวัดเป็นสถานที่สำหรับสามัญชนในการศึกษาเล่าเรียน ฝึกฝนวิชาชีวิตที่จะใช้ในการดำรงชีวิตในสังคม สำหรับพระบรมวงศานุวงศ์และบุตรหลานของขุนนางผู้ใหญ่ ไ้ไ้วัดเป็นสถานที่บวชเรียนเพื่อกล่อมเกลาจิตใจชั่วระยะหนึ่ง แต่การศึกษาที่จริงจังและเป็นแบบแผนจะเรียนรู้จากวังเป็นสำคัญ ซึ่งก็จำกัดอยู่เฉพาะในกลุ่มของตน

2. มูลเหตุของการปฏิรูปการศึกษา

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางการศึกษาของไทยนั้น เกิดขึ้นเพราะผลกระทบจากภายนอกเป็นสำคัญ นับตั้งแต่มีการติดต่อกับชาติตะวันตกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ฝั้ชาวตะวันตกเข้ามาเผยแพรศาสนา และนำความเจริญของตะวันตกด้านต่าง ๆ มาสู่ไทยการที่ไทยเข้าใจถึงภัยคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก ซึ่งกำลังแผ่ขยายมายังเอเชียและประสบการณ์ของพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงเห็นว่าถึงเวลาที่จะต้องปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยทัดเทียมกับชาติตะวันตกถึงจะ

¹ สลักพันธ์ คิวลักพันธ์ "อุดมคติทางการศึกษาของไทย" วรรณไวทยาการชุดการศึกษา หน้า 43

รักษาเอกราชอยู่ได้ หนทางหนึ่งที่จะต้องรีบจัดทำก็คือ การจัดการศึกษาตามแบบตะวันตก ดังนั้นสาเหตุของการจัดการศึกษาแบบใหม่ในไทยจึงกล่าวได้ว่ามี 4 ประการ คือ

2.1 การเข้ามาของพวกมิชชันนารี

สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาเมืองไทยมากพวกนี้ มีวัตถุประสงค์ต้องการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ ซึ่งไม่ค่อยจะประสบผลสำเร็จนักแต่ในด้านความคิดสติปัญญาและความรู้ตามแบบตะวันตกที่พวกมิชชันนารีนำมาเผยแพร่ ได้ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ไทยมากทั้งในด้านการแพทย์ การศึกษา การหนังสือพิมพ์ การพิมพ์และวิทยาการศรัทธา โดยเฉพาะการศึกษา ได้ทำให้คนไทยกลุ่มหนึ่งซึ่งมีหัวทันสมัยเห็นความจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้ภาษาอังกฤษ พวกมิชชันนารีเหล่านี้ได้ตั้งโรงเรียนขึ้นสอนทั้งเด็กชายเด็กหญิง (ได้เรียน) ขึ้นหลายแห่ง โรงเรียนที่มีชื่อเสียงมาจนถึงปัจจุบัน คริสเตียน โรงเรียนอัสสัมชัญ โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง

การเข้ามาของพวกมิชชันนารีจะเห็นได้ว่ามีผลกระทบต่องานของไทยโดยตรงแม้ว่าจะอยู่ในวงจำกัด จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และที่ 5 ได้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษและวิทยาการตะวันตกจากราวต่างชาติ และทรงศึกษาด้วยพระองค์เอง สมัยรัชกาลที่ 4 โปรดให้เจ้านางแอนนา มาเป็นครูสอนพระเจ้าลูกยาเธอในวัง และยังโปรดให้ภรรยา มิชชันนารี 3 ท่าน คือ นางโจนส์ แม่พูน และบริดเลย์ ผลักดันเข้าไปสอนหนังสือให้แก่ผู้หนึ่งในวัง¹ ในด้านการพิมพ์ก็ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การศึกษาก้าวหน้า กล่าวได้ว่าหมอบรัดเลย์มีบทบาทสำคัญในด้านนี้ โดยได้นำเครื่องพิมพ์มาจากสิงคโปร์และตีพิมพ์หนังสือภาษาไทยครั้งแรกเมื่อวันที่ 3 มิถุนายน พ.ศ. 2375² การพิมพ์ได้ทำให้รูปแบบการศึกษาเปลี่ยนไป เริ่มใช้วิธีการคัดลอก จดจำและทำไต่ถามมาก เมื่อการพิมพ์หนังสือแพร่หลายก็ทำให้คนในสังคมมี

¹ Moffat, Abbot L. Wongkut, the King of Siam. p.164

² ขจร สุขพานิช ก้าวแรกของหนังสือพิมพ์ในประเทศไทย หน้า 107 - 108

โอกาสที่จะเรียนรู้มากขึ้น นอกจากนี้หมอมาร์กเลย์ยังได้ออกหนังสือพิมพ์ฉบับแรกในไทยคือ "บางกอกเรคอร์ดเดอร์" (Bangkok Recorder) ที่ลงข่าว สารความรู้อันเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองที่เกี่ยวกับการศึกษา หมอมาร์กเลย์ได้เสนอความคิดเห็นให้ตั้งมหาวิทยาลัยในเมืองไทย¹ อย่างไรก็ดีตามความคิดนี้มาเกิดผลในปี พ.ศ. 2459 คือ อีก 51 ปีต่อมา

2.2 การคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก

ชาติตะวันตกเริ่มเข้ามาเกี่ยวข้องกับไทยอีกในสมัยรัชกาลที่ 1 เมื่อ อังกฤษเข้ามาขอเช่าเกาะหมาก (ปีนัง) จากสุลต่านไทรบุรีประเทศราชของไทย อังกฤษเกรงว่าไทยจะลงไปได้เกาะหมาก จึงส่งจดขึ้น กรอเปิดเข้ามาเป็นทูตในสมัย รัชกาลที่ 2 เพื่อเจรจาการค้าและปัญหาไทรบุรี แต่การเจรจาล้มเหลวเพราะไทย ไม่ไว้วางใจอังกฤษ เกรงอังกฤษจะได้การค้ายังหน้าเพื่อแทรกแซงการเมืองภายในของไทย โดยเฉพาะที่กรอเหี้ยมใจว่า อังกฤษสามารถยึดไทยได้ด้วยเรือรบเพียง 2 - 3 ลำ เท่านั้น² ในสมัยรัชกาลที่ 3 อังกฤษทำสงครามกับพม่าและโค่นหัวเมืองชายทะเลข้างใต้ ติดทะเลแคนไทย ข้าหลวงใหญ่อังกฤษประจำอินโดจีนได้ส่ง เฮอร์ เบอร์นี เป็นทูตเข้ามา เจริญสัมพันธ์ไมตรีด้วยวัตถุประสงค์ที่จะยุตินโยบายของพม่าที่มีอยู่กับฝ่ายไทยและต้องการ คิดต่อค้าขาย³ ซึ่งในระยะแรกไทยรังเกียจไม่ยอมเจรจากับเฮอร์นี จนประเทศอังกฤษ ประสบชัยชนะในสงครามกับพม่า (พ.ศ. 2366 - 2368) ไทยจึงเปิดการเจรจาท้า ดัษฐานเฮอร์นีกับอังกฤษ แสดงว่าไทยตระหนักถึงอำนาจของอังกฤษที่สามารถชนะพม่าซึ่ง

¹ หนังสือจดหมายเหตุ (The Bangkok Recorder) เล่ม 1 1 มิถุนายน พ.ศ. 1227 หน้า 37 - 38

² วอลเตอร์ เอฟ เวลลา แอนดรินธรเน่เงล่า นิจ ทองโสภิต แปล หน้า 237 - 238

³ ศ.จ. อี ธอลล์ ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 2 อนุวรรตยพนา สนิทวงศ์ และคนอื่น ๆ แปล หน้า 628 - 629

เป็นศูนย์กลางของนโยบายด้านงาน ต่อมาอังกฤษก็รบชนะจีนในสงครามฝิ่น (พ.ศ. 2382 - 2385) อีก 10 ปีต่อมา อังกฤษก็รบกับพม่าเป็นครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2395 - 2396) สามารถยึดพม่าได้ทั้งหมด ต่อมาพม่าถึงกับเสียเอกราชและดินแดนทั้งหมดให้อังกฤษ เมื่อสามารถกับอังกฤษเป็นครั้งที่ 3 (พ.ศ. 2428) ซึ่งแสดงให้เห็นภัยของจักรวรรดินิยม ตะวันตกเริ่มรุนแรงมากขึ้น

สำหรับไทยได้รับการคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตกโดยตรงในปี พ.ศ. 2405 เมื่ออังกฤษระดมยิงเมืองตรังถาญ ด้วยไม่ต้องการให้ไทยขยายอำนาจและอิทธิพลลงไปทางใต้ แถบรัฐมลายูและในปีเดียวกันนี้ฝรั่งเศสได้ยึดกัวนิโตหรือไซ่ง่อนจีน และต้องการขยายอำนาจเข้าไปในเขตประเทศราชของไทย ปี พ.ศ. 2406 ฝรั่งเศสก็ใช้อำนาจเข้าครอบครองเขมรโดยการอ้างความเป็นเจ้าประเทศราชสืบต่อจากญวน ในที่สุดไทยต้องยอมยกเขมรส่วนนอกให้อยู่ในความอารักขาของฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2410²

การคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกนี้ทำให้ไทยภัยโดยอ้อม ที่อาจเป็นเหตุให้ไทยต้องสูญเสียเอกราชได้ ผู้นำของไทยจึงคิดเห็นความจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้วิชาการของตะวันตกเพื่อจะไล่กวดทันกับตะวันตกโดยไม่เสียเปรียบ และจัดการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชาติ

2.3 ประสมการณจากต่างประเทศของรัชกาลที่ 5

นอกจากการเสด็จประพาสต่างประเทศแต่ละครั้งของรัชกาลที่ 5 ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาของไทยอย่างมาก ในต้นรัชกาลสมัยที่มีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินรัชกาลที่ 5 ทรงเสด็จประพาสต่างประเทศ 2 ครั้ง ซึ่งเป็นประเทศเพื่อนบ้านที่มี

¹ ศ. จี. อี. ฮอลล์ ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 2 ภาวะพยุพาสันติทางต์ และคนอื่น ๆ แปล หน้า 632 - 634

² เพ็ญศรี คุก "การฟื้นฟูทางพระราชไมตรีและความสัมพันธ์ภาพทางการทูตระหว่างไทยและฝรั่งเศสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" แสดงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี 3 : 8 - 38 กันยายน 2516

พื้นฐานทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมไม่ต่างจากไทยมากนักแต่มีการพัฒนามากขึ้นเมื่อตก
เป็นอาณานิคมของตะวันตก ในครั้งแรกที่เสด็จกลับจากสิงคโปร์ ชวา (2414) ไล้โปรค
เกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนภาษาไทยขึ้นในวังนับเป็นโรงเรียนแบบสากลที่มีขึ้นครั้งแรกในไทย
มีพระยากริสุนทรโฆหาร (น้อย อาจารย์ยางกูร) เป็นอาจารย์ใหญ่และทรงคิดจะตั้ง
โรงเรียนภาษาอังกฤษด้วยแต่คิดขัดขวางไม่ได้ จึงได้ส่งนักเรียนไปเรียนที่สิงคโปร์แทน¹
ครั้งเสด็จกลับจากอินเดีย (2415) ไล้จัดตั้งโรงเรียนภาษาอังกฤษขึ้นในวังอีก มี
พรานซีส จอร์จ แพทเตอร์ตัน เป็นอาจารย์ใหญ่ เด็กเรียนเหล่านี้หลายคนได้กลายเป็น
บุคคลชั้นนำที่มีบทบาทในการปฏิรูปประเทศร่วมกับรัชกาลที่ 5 หลายคน เช่น สมเด็จเจ้า
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จเจ้า กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ สมเด็จเจ้า กรมพระยา
วชิรญาณวโรรส เป็นต้น และหลังจากที่ทรงเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก (2440) ได้
ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาของไทยอย่างกว้างขวาง กล่าวคือ ทำให้เกิด
การตื่นตัว ในการวางแผนการศึกษา มีโครงการศึกษาสำหรับชาติ พ.ศ. 2441 ให้
ขยายการศึกษาไปหัวเมือง และยังคงมอบหมายให้ผู้ที่มีโอกาสไปศึกษาต่างประเทศจน
ไปเป็นราชทูตเจริญสัมพันธไมตรี ก็โปรดให้ไปดูงานการศึกษาของประเทนั้น ๆ เพื่อ
มาเสนอข้อคิดเห็นในการปรับปรุงการศึกษาของชาติอีกด้วย

2.4 การปฏิรูปประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 - 6

พื้นฐานสังคมไทยที่การควบคุมกำลังคนในระบบขุนนาง - โพร มี การ
จัดสรรกำลังคนภายใต้ระบบศักดินา ที่พระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจสูงสุด แต่ในความน่า
จริงพระมหากษัตริย์ไม่สามารถควบคุมอำนาจทางการเมืองสูงสุดได้อย่างเด็ดขาด จะเห็น
ได้จากประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาที่ขุนนางขึ้นมาท้าทายอำนาจพระมหากษัตริย์เสมอ² ใน
สมัยรัตนโกสินทร์อำนาจของขุนนางก็มีมาก โดยเฉพาะขุนนางตระกูลขุนนาง รัชกาลที่ 5

¹ สมเด็จเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ความทรงจำ หน้า 172 - 173

² ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช "สังคมสมัยอยุธยา" ประวัติศาสตร์และการเมือง
หน้า 49

เหตุขัดข้องซึ่งไม่ได้ให้การตั้งปวงนี้สำเร็จโดยเร็ว... นั่นคือ 1) พื้นเดิมไม่มีเลย
ทุกตำแหน่ง 2) ขาดตัวคนซึ่งจะประจำตำแหน่ง 3) เพราะข้อ 2 นั้นแต่เป็น
เหตุให้การตั้งปวงซึ่งจำต้องเดินไปพร้อมกันไม่เดินไปพร้อมกันได้ 4) ซึ่งเป็น
ข้อสำคัญที่สุดคือ อำนาจทางประเทศเข้านแทรกเป็นยาเข้าไปทุกหนทุกแห่ง¹

เหตุขัดข้องทั้งหลายเหล่านี้จะแก้ไขได้ด้วยการจัดการศึกษา ดังหนังสือของ สมเด็จฯ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพไปถึงพระยารัษฎานุประดิษฐ์ว่า "การที่จะแก้ไขเพิ่มเติม
อย่างเฉียว แต่คงจัดการศึกษา กล่าวคือ ต้องฝึกฝนหัดคุณของเราขึ้นโดยเร็ว"² และ
เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงยกเลิกระบบไพร่-ทาส การจัดการศึกษาจึงจำเป็นสำหรับประชาชน
ในการประกอบอาชีพ และเป็นพื้นฐานในการสร้างความมั่นคงให้กับรัฐและพระมหากษัตริย์

3. นโยบายการจัดการศึกษาของไทย

นโยบายการจัดการศึกษาของไทย สมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6
จาก พ.ศ. 2414 ที่โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนภาษาไทยขึ้นในวัง จนถึงมีการ
ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาปี พ.ศ. 2464 อันเป็นการขยายการศึกษาออกไป
ทั่วประเทศ กล่าวได้ว่ารัฐบาลมีนโยบายในการจัดการศึกษาที่สำคัญ 2 ประการคือ การจัด
การศึกษาสำหรับคนชั้นสูง ได้แก่ พระบรมวงศานุวงศ์ บุคคลานุชนาง เพื่อบรรจุเข้า
ทำงานในตำแหน่งต่าง ๆ ทางราชการ ส่วนอีกประการหนึ่งคือ การจัดการศึกษาสำหรับ
สามัญชน เพื่อให้มีความรู้ในเรื่องการปกครอง กฎหมายบ้านเมือง ความรู้ลึกถูกพื้นเป็น
ไทยด้วยกันภายใต้ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งหมายถึง ความต้องการของรัฐ

¹ จรัส กับพลากิริ (รวบรวม) พระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องเหตุขัดข้อง 4 ประการ จึงทำให้การตั้งปวงไม่สำเร็จ
ได้โดยเร็ว" ศิลปากร 10(2) : 31 กรกฎาคม 2505

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.5/1 โรงเรียน (ร-ด)

ที่จะให้พลเมืองดี โดยใช้ระบบการศึกษาวัตถุประสงค์ทั้งสองประการนี้ก็คือการใช้ระบบ การศึกษามัธยมศึกษาใหม่เป็นเครื่องมือในการทำให้ประเทศมีความเป็นปึกแผ่นมั่นคง คำรงไว้ ซึ่งเอกราชนั่นเอง

3.1 นโยบายต่อการคนเข้ารับราชการ

เริ่มตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนภาษาไทยขึ้น ในวังปี พ.ศ. 2414 ก็ทรงมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญคือ ให้ผู้ที่เข้าเรียนเป็นข้าราชการ ดังประกาศเรื่องโรงเรียนปี พ.ศ. 2414 ความว่า

...บุตรหลานของท่านทั้งปวงบรรดาที่เข้ารับราชการ จดองพระเดชพระคุณ อยู่นั้น แกล่นเป็นผู้มีชาติมีตระกูล ควรจะรับราชการในแผ่นดินต่อไป แต่ ยังไม่รู้หนังสือไทยแลขนบธรรมเนียมราชการอยู่โดยมาก... จึงทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนสอนขึ้นไว้ที่ในพระบรมมหาราชวัง... สอน หนังสือไทย สอนคิดเลขแลขนบธรรมเนียมราชการ... จะได้รับราชการจดอง พระเดชพระคุณต่อไป...¹

ต่อมาแม้จะมีโรงเรียนสอนภาษา [redacted] นวังอีก แต่การศึกษา ยังนับว่าอยู่ในวงจำกัดเฉพาะ เจ้านายและบุตรหลานขุนนางผู้ใหญ่ โรงเรียนแรกที่อาจกล่าวได้ว่าตั้งขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ ผลิคนเข้ารับราชการ ก็คือโรงเรียน นายทหารมหาดเล็ก (คำหนักสวนกุหลาบ พ.ศ. 2425) ซึ่งมุ่งฝึกสอนผู้ที่จะเป็นนายร้อยนายสิบในกรมมหาดเล็กโดยมีกรมหมื่นดำรง ราชนูปถัมภ์เป็นผู้บังคับการ² ปรากฏว่าโรงเรียนนายทหารมหาดเล็กนี้เป็นที่นิยมกันมาก จึงต้องขยายโรงเรียนให้กว้างขวางสอดคล้องกับจำนวนผู้เรียน ความคิดที่จะผลิตคนเพื่อเป็น

¹กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435 - 2507
หน้า 29 - 30

²สมเด็จพระยาบรมมหาราชานุภาพและยอนตัน ประวัติสังเขปแห่งการ ศึกษาของประเทศไทย หน้า 5

ทหารมหาดเล็กก็เปลี่ยนไป กลายเป็นทหารฝึกหัดคนที่เข้ารับราชการทั่วไปและได้เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ต่อมาก็มีโรงเรียนมุขมณฑลคนเพื่อเข้ารับราชการเฉพาะคน เช่น โรงเรียนแผนที่ โรงเรียนฝึกหัดครู โรงเรียนกฎหมาย เป็นต้น โรงเรียนเหล่านี้ อยู่ในกรุงเทพฯ ทั้งสิ้น ฉะนั้นผู้ที่ได้รับการศึกษาและสนใจในการศึกษาจึงจำกัดอยู่กับพระบรมวงศานุวงศ์ บุคคลหลานขุนนางและสามัญชนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี

3.2 นโยบายที่ต้องการได้สามัญชน เป็นพลเมืองดีของชาติ

การจัดการศึกษาในระดับนี้ รัฐมุ่งให้นักบวชรับการปกครองของรัฐจากศูนย์กลางโดยมีข้าราชการ ซึ่งเป็นตัวแทนของรัฐจากส่วนกลางไปปกครองยังหัวเมือง การศึกษาในระดับนี้ยังไม่ถือว่าเป็นพื้นฐานที่จะได้แก่เข้ามาเป็นผู้ปกครองได้เหมือนปัจจุบัน ดังประกาศโรงเรียน ปี พ.ศ. 2427 โปรดให้ตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นในพระอารามต่าง ๆ แห่งแรกก็คือ โรงเรียนวัดมหาพรหมพาราณ ความตอนหนึ่งว่า

...การวิชาหนังสือเป็นต้นทางของวิชาความรู้ทั้งปวง สมควรที่จะหาคนบำรุงให้เจริญยิ่งขึ้นไป เพราะคนในพื้นบ้านเมืองสยามเราที่พื้นโคใหญ่ ไม่รู้หนังสือไทยก็มีโดยมาก...มีพระราชประสงค์จะให้พระบรมวงศานุวงศ์ และ บุตรหลานข้าราชการและราษฎร ตั้งม่วงได้เล่าเรียนศึกษาหนังสือไทยให้รู้โดยละเอียดตามแบบที่ถูกต้อง...²

ในการจัดการศึกษาหัวเมืองปลายรัชกาลที่ 5 และการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 จะเห็นได้ว่า นโยบายของรัฐมุ่งจัดการศึกษา เพื่อสร้างไว้ซึ่งเอกราชของชาติเป็นสำคัญ การศึกษาที่จัดจะมุ่งปลูกฝังความเป็นพลเมืองดี อยู่ในศีลธรรม

¹ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและยอนสัน ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาของประเทศไทย หน้า 8 - 9

² กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435 - 2507 หน้า 43 - 44

ความพุทธศาสนา และมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ การประกาศพระบรมบัญญัติ
 ประถมศึกษาทั่วประเทศเป็นการใช้ภาษาไทยภาคกลาง เป็นเครื่องมือในการรวมคน
 ต่างท้องถิ่นที่มีภาษา วัฒนธรรมต่างจากรัฐบาลกลางได้เข้ามาเป็นไทยด้วยกัน เนื้อหา
 แบบเรียนมุ่งให้นักเรียน เกิดความรักชาติและกตัญญูชาติบ้านเมือง เป็นพลเมืองดีของ
 ประเทศ¹

4. การดำเนินการจัดการศึกษา

การจัดการศึกษาในรอบ 50 ปี (พ.ศ. 2414 - 2464) ที่เป็นการศึกษาใน
 รูปโรงเรียน ตามแบบอย่างชาติตะวันตก นับเป็นความก้าวหน้าทางการศึกษาไทยอย่างมาก
 ผู้นำรัฐได้เห็นประโยชน์ของการศึกษา และเป็นผู้เริ่มต้นให้มีการศึกษาระบบโรงเรียน
 ขึ้นในวังเป็นครั้งแรก แล้วขยายออกไปในเขตเมืองหลวงและหัวเมืองตามลำดับ การ
 จัดการศึกษาในระยะเริ่มต้นเป็นความต้องการของผู้นำรัฐที่จะผลิตบุคคลเข้ารับราชการ
 โดยเฉพาะเป็นชนชั้นปกครอง เข้าทำงานในระบบราชการที่ตั้งขึ้นใหม่ ในระยะหลังถึงได้
 เห็นความจำเป็นและความสำคัญที่จะต้องจัดการศึกษาให้กับประชาชนทั่วไป โดยอาศัยรูปแบบ
 การจัดการศึกษาในอดีตคือ วัดมาดสมใจใช้เพื่อความเหมาะสม ทั้งนี้ก็เพื่อบูมหวังความมั่นคง
 ปลอดภัยของประเทศ ให้ดำรงความเป็นเอกราชและเอกราชอย่างแท้จริง

4.1 การจัดการศึกษาแบบสากล

เหตุผลสำคัญของการจัดการศึกษาแบบใหม่นี้ เกิดขึ้นเพราะการได้ไป
 ทอดพระเนตรเห็นความเจริญของสิงคโปร์ ชาวอาณานิคมของตะวันตก ซึ่งมีการจัด
 การศึกษาแบบใหม่แล้ว เมื่อเสด็จกลับมาจึงโปรดให้ตั้งโรงเรียนภาษาไทยขึ้นในพระบรม
 มหาราชวังขึ้น (พ.ศ. 2414) มีพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เป็น
 อาจารย์ใหญ่ และเมื่อถัดจากเสด็จประพาสขึ้นเฉีย (พ.ศ. 2415) ก็โปรดให้ตั้งโรงเรียน
 ภาษาอังกฤษขึ้นอีก มีนายแพทเทอร์สัน เป็นอาจารย์ใหญ่ โรงเรียนทั้งสองโปรดให้

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ.2/11 หลักสูตรประถมศึกษา

พระบรมวงศานุวงศ์ บุตรหลานขุนนางใกล้ชิดเข้าเรียน เพื่อให้รู้หนังสือและขนบประเพณีทางราชการ เพื่อจะได้รับราชการต่อไป ต่อมาได้ตั้งโรงเรียนภาษาอังกฤษ (นันทอุทยาน พ.ศ. 2422) มีครูแมคฟาร์แลนด์ทำการสอน สำหรับการศึกษาสตรีก็มีโรงเรียนหลวงเกิดขึ้นหลายแห่ง เช่น โรงเรียนสุนันทาลัย (พ.ศ. 2423) โรงเรียนเสาวภา (พ.ศ. 2440) โรงเรียนบำรุงสตรีวิชา (พ.ศ. 2446) และโรงเรียนราชนี (พ.ศ. 2446) เป็นต้น การศึกษาที่มุ่งผลิตคนเข้ารับราชการที่แท้จริงคือ โรงเรียนนายทหารมหาดเล็ก (พ.ศ. 2424) มีกสอนผู้ที่จะเป็นนายร้อยนายสิบในกรมทหารมหาดเล็ก ผู้เรียนเป็นผู้มีเชื้อสายราชสกุลและบุตรหลานข้าราชการผู้ใหญ่มักเรียนมากขึ้นจึงย้ายมาตั้งที่พระตำหนักสวนกุหลาบ (พ.ศ. 2425) เมื่อมีนักเรียนเพิ่มขึ้นมากอีก จึงโปรดให้ขยายโรงเรียนให้กว้างขึ้นและเปลี่ยนแปลงวิธีการจัดสอน เปลี่ยนฐานะนักเรียนจากทหารเป็นนักเรียนสำหรับราชการพลเรือน อนุญาตให้ 5 ไร่ทรงมีพระราชดำริสเกี่ยวกับความจำเป็นในการรู้หนังสือ เมื่อครั้งเสด็จไปพระราชทานรางวัลนักเรียนที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบว่า

... ในเวลาเวลานี้ ผู้ซึ่งจะเป็นข้าราชการ ไม่รู้หนังสือแล้วเกือบจะเป็นอันใช้ไม่ได้ทีเดียว ได้คิดตั้งใจอยู่ว่าการต่อไปข้างหน้าจะต้องเลือกกว่าผู้ใดไม่รู้หนังสือได้ก็ตามสมควรแก่กำหนด ผู้นั้นจะเป็นขุนนางไม่ได้เลย... คอยพวกที่เรียนใหม่ ๆ นี้ จะเป็นผู้ตั้งแบบแผนต่อไปข้างหน้า เพราะฉะนั้นจึงมีความมุ่งหมายตั้งใจที่จะจัดการเล่าเรียนทั่วไปทั้งบ้านทั้งเมือง ให้เป็นการรุ่งเรืองขึ้นโดยเร็ว...¹

จะเห็นได้ว่ารัชกาลที่ 5 ต้องการให้การศึกษามีความสำคัญ การที่มีความรู้ความสามารถ จึงกลายเป็นการตั้งโรงเรียนเพื่อผลิตบุคคลได้เปรียบโดยเฉพาะท่านไปทำงานได้เหมาะสมกับตำแหน่งเช่น โรงเรียนแผนที่ โรงเรียนฝึกหัดครู โรงเรียนแพทย์ โรงเรียนกฎหมาย เป็นต้น

¹ เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 128

อย่างไรก็ตามการศึกษาที่รัฐจัดอยู่นั้นยังจำกัดอยู่กับบุคคลชั้นสูง การศึกษาที่จัดขึ้นให้ราษฎรได้มีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2427 เมื่อมีการตั้งโรงเรียนหลวงที่วัดมหาพรหมพาราม (กรุงเทพฯ) ซึ่งแม้ว่าก่อนหน้านี้จะมีพระบรมราชโองการ (พ.ศ. 2418) ให้มีอาจารย์สอนหนังสือไทยและสอนเลขทุก ๆ พระอาราม¹ แต่ก็ไม่ได้เกิดผลในทางปฏิบัติ โรงเรียนหลวงที่ตั้งขึ้นตามวัดนี้ชื่อได้ว่าเป็นโรงเรียนประถมศึกษาสำหรับราษฎรโดยทั่วไป ปีนี้กรมมหารมหนาดเล็กสามารถจัดตั้งโรงเรียนหลวงตามวัดต่าง ๆ ได้ถึง 23 แห่ง² การศึกษาเริ่มขยายออกไปสู่หัวเมืองมากขึ้น ระบบโรงเรียนเริ่มเข้าไปแทนที่ระบบการศึกษาแบบเก่าในปี พ.ศ. 2429 มีโรงเรียนหลวงตามหัวเมืองอีกหลายแห่ง เช่น ที่อยุธยา อ่างทอง อุทัยธานี อพรมบุรี นครปฐม ราชบุรี เพชรบุรี และสมุทรปราการ³

เมื่อทรงขยายการศึกษาออกไปสู่หัวเมืองมากขึ้นแล้ว จึงได้ประกาศตั้งกรมศึกษาธิการ (พ.ศ. 2430) ขึ้น⁴ ให้สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพเป็นอธิบดีด้วย มีพระประสงค์จะให้กรมศึกษาธิการทำหน้าที่จัดการศึกษาอย่างเดียว ฉะนั้นในปี พ.ศ. 2430 จึงได้โอนโรงเรียนทั้งปวง ซึ่งเดิมขึ้นกับกรมมหารมหนาดเล็กมาขึ้นกรมศึกษาธิการ⁵ นับว่าการศึกษาไทยเริ่มเป็นระบบมั่นคงขึ้น ต่อมาในปี พ.ศ. 2432 ได้ทรงตั้งกระทรวงธรรมการขึ้นมีสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพเป็นอธิบดี (เสนาบดี) โดยโปรดให้รวมกรมธรรมการ สังฆการี พยาบาล หิรัญภักดีสถาน และศึกษาธิการเข้าด้วยกัน⁶

¹ เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 9

² ก. หน้า 25

³ สุจริตถาวรสุข พระประวัติและงานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ เล่ม 2 หน้า 126

⁴ เอกสารการจัดการศึกษา... หน้า 38

⁵ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพและมอตัน ประวัติสังเขป... หน้า 22

⁶ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพและพระยาราชเสนา เทศาภิบาล (พ.ศ. 2509) หน้า 3

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงมีนโยบายที่จะขยายการศึกษาออกไปตามหัวเมืองให้ทั่วทุกหัวเมือง¹ โครงการนี้เป็นความกตัญญูที่จะตั้งโรงเรียนประถมศึกษาชาย-หญิงแบบให้เปล่า โดยตั้งตามหัวเมืองใหญ่ ๆ ก่อน เพื่อให้เป็นตัวอย่างแก่โรงเรียนวัดและโรงเรียนอื่น ๆ โดยจะขยายการศึกษานี้ให้ไปถึง 20 โรงเรียน แต่เป็นพื้นน่าเสียดายที่โครงการนี้ไม่มีผลในทางปฏิบัติจริงเป็นเพราะเวลานั้นรัชกาลที่ 5 กำลังเตรียมการรับเสด็จแกรนด์ดยุก ซาร์วิช (ต่อมาคือ พระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 แห่งรัสเซีย) รัชกาลที่ 5 โปรดให้สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพไปรับเสด็จแกรนด์ดยุก ซาร์วิช ที่สิงคโปร์ และยังคงเป็นธุระก่อนรับจัดการอยู่เสมอ เมื่อแกรนด์ดยุก ซาร์วิช เสด็จกลับไปแล้วก็โปรดให้สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ เป็นราชทูตพิเศษ เสด็จไปรัสเซียและยุโรป เพื่อเยี่ยมครอบครัวและเจริญสัมพันธไมตรี เพราะขณะนั้นฝรั่งเศสกำลังรุกรานรัสเซีย โดยคิดจะชิงรัสเซีย เข้ามาร่วมด้วยอำนาจฝรั่งเศส² พร้อมกับนั้นก็โปรดให้สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ศึกษาแบบแผนการจัดการศึกษาของประเทศต่าง ๆ เพื่อนำมาใช้กับประเทศไทยด้วย แต่ก็พื้นน่าเสียดายยิ่งกว่าหลังจากที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพเสด็จกลับมาเพียง 7 วัน รัชกาลที่ 5 ก็โปรดให้ไปดำรงตำแหน่ง... ดิศระทรงมหาดไทย เสนาบดีกระทรวงธรรมการคนใหม่คือ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ การเปลี่ยนแปลงตัว เสนาบดีนี้ทำให้เกิดผลเสียต่อการศึกษาของชาติมาก เพราะโครงการตั้งโรงเรียนประถมในหัวเมือง (พ.ศ. 2433) และแบบแผนการจัดการศึกษาในประเทศต่าง ๆ ที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพไปดูมา ไม่ได้ทำออกมาปฏิบัติ

สมัยเจ้าพระยาภาสกรวงศ์เป็นเสนาบดีนี้ ท่านได้พยายามส่งเสริมการศึกษาของชาติที่สำคัญคือ การประกาศโครงการศึกษาปี พ.ศ. 2435 โดยจัดแบ่งการศึกษาออกเป็น การศึกษาระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา (มหาวิทยาลัย) ความคิดของท่านต้องการที่จะให้การศึกษาชั้นประถมศึกษาเป็นการศึกษาระดับบังคับ³ แต่โครงการศึกษานี้ไม่ได้

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.1/5 เบ็ดเสร็จศึกษาธิการ 1 - 18 ร.ศ. 105 - 117

² วุฒิชัย มูลศิลป์ การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 หน้า 104 - 105

³ ก. หน้า 113 - 115

นำออกมาใช้ควมมีปัญหายุ่งยากหลายประการที่สำคัญคือ เกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) ซึ่งผู้นำรัฐต้องคำนึงถึงความอดุรคของชาติเป็นสำคัญ ดังนั้นความคิดที่จะให้มีการศึกษาภาคบังคับ หรือการขยายการศึกษาได้สูงขึ้นจนถึงระดับมหาวิทยาลัยนั้น ยังไม่เป็นผลสำเร็จ แต่อย่างไรก็ตามในปี พ.ศ. 2435 กระทรวงธรรมการก็ได้ประกาศตั้งโรงเรียนชั้นมูลศึกษา ได้มีการเรียกร้องให้มีการสนับสนุนการศึกษาให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยการตั้งโรงเรียนหลวงในวัด และการตั้งโรงเรียนราษฎร์ เพื่อให้การศึกษาได้แพร่หลายมากขึ้น การศึกษาในชั้นมูลศึกษาแบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ มูลศึกษาระดับต่ำกับมูลศึกษาชั้นสูง แต่ละระดับได้กำหนดหลักสูตรการเรียนไว้อย่างชัดเจน¹ สภาพของการขาดครูที่จะสอนในระบบโรงเรียนแบบใหม่ จึงได้มีการตั้งโรงเรียนฝึกหัดครู มีนายยี่. เอจ. กรีนรอด (G.U. Grinrod) เป็นอาจารย์ใหญ่ และการผลิตครูเป็นไปอย่างเร่งด่วน แม้ปลายรัชกาลจะมีเพิ่มขึ้นอีก 2 แห่ง คือ โรงเรียนมัธยมสตรีวิทยา และโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ที่ผลิตครูสตรี

อย่างไรก็ตามการจัดการศึกษาในระยะนี้มีปัญหามากมาย การจัดการยังไม่เข้ารูปเข้ารอย จะเห็นจากรายงานการศึกษาของพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ ปี พ.ศ. 2438 กล่าวว่า โรงเรียนวัดไม่มีวิธีสอนที่แน่นอน ระเบียบวินัยก็ไม่ดี เวลาเรียนก็คลาดเคลื่อน ครูไม่มีวินัยไม่รู้จักวิธีสอน² และจะเห็นความล้มเหลวของโรงเรียนมูลศึกษาของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ในปีต่อมาว่า หลังจากที่มีประกาศสนับสนุนให้วัดจัดการศึกษามีโรงเรียนวัดอยู่ถึง 58 แห่ง แต่ต่อมากลับลดลงเรื่อย ๆ จนปี พ.ศ. 2439 เหลือโรงเรียนเพียง 60 แห่ง³

¹ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.2 ตรวจและจัดโครงการศึกษา 1 - 12 ร.ศ. 111 - 129

² ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.1/35 เบ็ดเสร็จศึกษาธิการ 19 - 48 ร.ศ. 110 - 117 เล่ม 2

³ วุฒิชัย มูลศิลป์ การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 หน้า 165

เมื่อพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ ได้รับแต่งตั้งเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ พระองค์ได้จัดการปรับปรุงหลักสูตรและกำหนดวิชาเรียนในแต่ละชั้นใหม่

ชั้น 1 อ่านแบบเรียนเร็วเล่ม 1 หรือแบบสอนอ่าน (เรื่องนกกระจอก)

เขียนคำบอกจากแบบเรียนเร็วเล่ม 1

ลายมือจากแบบเรียนเร็วเล่ม 1 เขียนตัวบรรจงอย่างดี

ไวยากรณ์แบบเรียนเร็วเล่ม 3 ถึงแคบท 1 ถึงบท 14

เลขบวก ลบ คูณ หารสั้น ตัวคูณไม่เกินกว่า 6 รู้จักเครื่องหมาย

$+$ $-$ $\times$ $\div$

ท่องสูตรคูณจำแม่ 6 ห้าใจเทียบฝึกหัดง่าย ๆ¹

นับเป็นความก้าวหน้าทางการศึกษาอีกขั้นหนึ่งที่เราเริ่มมีหลักสูตรกำหนดเนื้อหาที่เรียนไว้อย่างชัดเจน แม้ว่าความคิดจำกัดทั้งการศึกษาระดับสูงชั้นอุดมศึกษาของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์จะไม่ประสบผลสำเร็จ แต่ขณะนั้นก็มีโรงเรียนที่เทียบได้กับระดับอุดมศึกษาหลายแห่งที่มุ่งผลิตคนเข้ารับราชการชนชั้นกลาง ๆ เช่น โรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรม โรงเรียนปกครองของกระทรวงมหาดไทย มีการส่งพระเจ้าลูกยาเธอออกไปศึกษาต่างประเทศ และในปี พ.ศ. 2440 ก็เปิดโอกาสให้ราษฎรที่มีความรู้ความสามารถสอบแข่งขันชิงทุนเล่าเรียนหลวง (กิ่งสกอลาชิป) ไปเรียนต่างประเทศปีละ 2 คน

ในปี พ.ศ. 2440 รัชกาลที่ 5 ได้เสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก ทรงสนพระทัย | 7
 ทางการศึกษามาก เนื่องจากนักเรียนไทยที่ส่งไปเรียน เสียเวลาในการเรียนนานมากกว่าจะสำเร็จการศึกษา เมื่อเสด็จกลับทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงธรรมการฟื้นฟูในการจัดการศึกษาอย่างจริงจัง และเมื่อครั้งเสด็จประพาสยุโรปทรงเห็นว่านักเรียนไทยที่ส่งไปศึกษาต่อยังยุโรปนั้น ต้องประสบปัญหาหลายประการ โดยเฉพาะความรู้ของนักเรียนยังไม่ได้มาตรฐาน จึงมีพระบรมราชโองการ ให้พระยาวิสุทธีสุริยภักดีไต่หาโครงการ

¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถ ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ
 สันสกฤต หน้า 20 - 23

ถวายความเห็นว่าจะให้นักเรียนเหล่านั้นมีความรู้สิ่งใดบ้างและเสนอแนะว่าจะจัดการศึกษาในประเทศให้ดีขึ้นด้วยเพื่อจะได้ออกคล่องกัน เพราะผู้ที่ไปศึกษาต่างประเทศเมื่อกลับมาแล้วถ้ายังไม่มีใครรับถ่ายทอดความคิดให้ผู้อื่นได้ก็จะเหนื่อยแรงและสูญเปล่า

เปรียบเหมือนสิ่งคนวิ่งหยอบ ๆ ก็อย่างนั้นละไมมาวิ่งน้ำจากที่ไกลไปสากลงในบา พวกที่ตักน้ำนั้นต้องเดินหางไกล ช้าวัน ช้าเวลา และต้องเสียค่าเสียบียงอาหาร มีหน้าช้าหัวถึงกลับไป บางคนที่ไต่เข้าไปแค่ครึ่ง ๆ กลาง ๆ บางคนก็กลับไปแต่ถึงเปล่า ฝ่ายผู้ที่มีความอดสาเห่ ประทับประกองก็หัวถึงน้ำเต็มมาได้พอไปถึงสากลงที่ดินปราดเคี้ยวก็แห้งเหือด เพราะเหตุที่พื้นดินนั้นแห้งแล้ง¹

ความเห็นของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์นี้ ต้องการจัดการศึกษาภายในประเทศให้ได้มาตรฐานขึ้น เพื่อคนที่เรียนสูงจะได้ทำงานร่วมกันได้ และเป็นการดีกว่าจะไปเรียนกันต่างประเทศอีก รัชกาลที่ 5 เห็นด้วยกับความเห็นนี้และได้มอบความเห็นของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ให้กระทรวงธรรมการไปดำเนินการ ต่อมากระทรวงธรรมการได้เสนอโครงการศึกษาปี พ.ศ. 2441 โครงการการศึกษานี้แบ่งออกเป็น 2 ภาค ได้แก่ การศึกษาในกรุงเทพฯ และการศึกษาในหัวเมือง แต่กระทรวงธรรมการเน้นเป็นพิเศษแก่การจัดการศึกษาในกรุงเทพฯ โดยเฉพาะการศึกษาในชั้นระดับสูงกว่าประถมศึกษา โครงการนี้มีการเสนอให้เก็บเงินเพื่อการศึกษาเรียกว่าอากรการเล่าเรียนด้วย² ซึ่งเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้พยายามให้สอดคล้องกับแนวทางการศึกษาในอังกฤษ ส่วนการศึกษาในหัวเมืองยังไม่เปลี่ยนแปลง³ โครงการการศึกษานี้รัชกาลที่ 5 ไม่เห็นด้วยที่จะนำวิธีการจัดการศึกษาของ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ก.2/5 หนังสือพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 8 เมษายน รศ. 117

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ก.2/5 ตรวจและจัดโครงการศึกษา 1 - 12 รศ. 111 - 129

³ ก.

ทางประเทศมาใช้กับไทยโดยตรง โดยเฉพาะการตั้งอาคารเก็บการเล่าเรียนประกอบ
กับโครงการนี้มุ่งเน้นหนักเฉพาะการศึกษาในกรุงเทพฯ ละเลยการศึกษาในหัวเมือง ซึ่ง
เพื่อคนส่วนใหญ่ที่พระองค์มีความคิดจะขยายให้เป็นการศึกษาแห่งชาติ นอกจากนี้กระทรวง
ธรรมการยังได้ตั้งงบค่าใช้จ่ายในการจัดการศึกษาสูงมาก เช่น ปี รศ. 118 (พ.ศ.
2442) งบประมาณที่ใช้จ่ายในมณฑลกรุงเทพฯ แห่งเดียวถึง 452,000 บาท ในขณะที่บ
ประมาณของกระทรวงที่ได้รับปี รศ. 117 (พ.ศ. 2441) มีเพียง 514,024.10 บาท¹
โครงการศึกษานี้จึงไม่ได้นำมาใช้ จะเห็นได้ว่าเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ร่างโครงการศึกษา
มา 2 ครั้ง ครั้งแรกใน พ.ศ. 2435 มุ่งจัดการศึกษาให้เป็นระบบตั้งแต่ระดับประถม
ศึกษาถึงอุดมศึกษาและจัดการศึกษาภาคบังคับสำหรับคนส่วนใหญ่ ครั้งนี้ พ.ศ.
2441 มุ่งจัดการศึกษาสำหรับคนกลุ่มน้อยให้เป็นอาราธนาตามความเห็นของ พระยา
วิสุทธสุริยภักดี ที่จะให้ผู้ที่เล่าเรียนในเมืองไทยและผู้ที่จบมาจากต่างประเทศสามารถ
ทำงานรวมกันได้ แต่ขัดกับพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 5 ซึ่งต้องการขยายการศึกษา
ออกสู่หัวเมืองเพื่อให้เกิดการผสมกลมกลืนและเพื่อความมั่นคงของรัฐ

หลังจากที่รัชกาลที่ 5 ระบุโครงการศึกษาปี พ.ศ. 2441 ของกระทรวง
ธรรมการไปแล้ว พระองค์ได้โปรดให้สมเด็จพระยาภาสกรวงศ์ร่างราชบัญญัติ
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งจัดการศึกษาหัวเมืองและการศึกษาของพระสงฆ์
ความเห็นเรื่องจัดการศึกษาในหัวเมืองต้นเหตุเกิดอย่าง²

สมเด็จพระยาภาสกรวงศ์ร่างราชบัญญัติและสมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรส
ทรงมีความเห็นเหมือน ๆ กันว่า การศึกษาหัวเมืองนี้คงคิดจัดทำโดยไม่ใช่เงินค่าใช้จ่าย
มากและต้องจัดทำในทางที่จะสำเร็จได้ แม้จะไม่สิ้นนัก ซึ่งทำโดยจัดการศึกษาในวัด ซึ่งเป็น

¹ แนน้อย จิตพิริยานนท์ เขาวงกตกระทรวงธรรมการในระบอบ
สมบูรณาญาสิทธิราชย์ หน้า 98

² Wyatt, David N. The Politics of Reform in Thailand:...
p. 274

ที่ส่งสอนบุตรของโทยมาแต่โบราณ และให้กำนัน ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้แนะนำให้ราษฎรส่งบุตรหลานไปเรียน ส่วนความรู้ที่จะสอนประกอบไปด้วยทักษะ 4 อย่าง คือ รู้จักอ่านเขียน หนังสืออย่าง 1 รู้จักคิดเลขอย่าง 1 รู้จักใช้ยิงชี้พอยัง 1 และรู้จักความประพฤติดี และชอบอย่าง 1¹ นอกจากนี้ยังทรงได้เสด็จลว่า การศึกษานั้นต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ราษฎรและแผ่นดิน ทรงอธิบายว่า

รัฐใดก็ตามที่มุ่งการบำรุงรักษามันเมืองไว้เจริญดีวรอยู่ในความอิสรภาพของชาติใดมันคงนี้มีขึ้นไคอย่างแท้จริงก็ต่อเมื่อ ไพรบ้าน พลเมืองใดมากมีความรู้เพื่อถือคุณความจงรักภักดี ทรงแทน อิสรภาพแห่งชาติภูมิของตน เป็นเหตุให้พร้อมเพรียงกันชวนช่วยเพื่อบำรุงอิสรภาพนั้น²

ดังนั้น การจัดการศึกษาต้องมุ่งปลูกฝังความรู้ 2 ประเภทคือ ความรู้อันเป็นคุณสมบัติของพลเมืองที่ดีที่กำหนดให้ “รักอิสรภาพแห่งชาติภูมิและประเพณีตนอยู่ในสุจริตธรรม” และความรู้อีกแบบหนึ่งคือ ความรู้ทางวิชาการ³

จะเห็นได้ว่าความเห็นในการจัดการศึกษาหัวเมืองของ สมเด็จพระเจ้ากรุงรัตนโกสินทร์และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการและสมเด็จเจ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นการมุ่งจัดการศึกษาเพื่อเอกราชเป็นสำคัญ เพราะนอกจากต้องการให้ประชาชนที่เป็นพลเมืองดีแล้วยังต้องการให้พลเมืองดีที่มีความรู้ เพื่อพัฒนาตนและประเทศชาติ แต่อย่างไรก็ตามท่านได้ให้ความสำคัญของความมั่นคงคือ การเป็นพลเมืองดีของชาติมากกว่า มาตรฐานความรู้ที่ทางโรงเรียนวัดจะให้ได้ ทั้งยังเป็นการประหยัดรายจ่ายของรัฐในการจัดการศึกษา ให้พระกลัมนามิบบทบาทให้การศึกษาย่างเดิมเพียงแต่นำวิธีการใหม่ ๆ เข้าไปใช้ ความเห็นใน

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.12/7 จัดการศาสนาและการศึกษา 1 - 11 รศ.110 - 118

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.2/5 หนังสือกราบบังคมทูล (สำเนา) ความเห็นเรื่องการศึกษาของสมเด็จเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ลงวันที่

1 เมษายน รศ.125

³ ค.

การจัดการศึกษาหัวเมืองนี้เป็นที่พอพระทัยของรัชกาลที่ 5 มาก จึงโปรดให้เจ้าพระยา
ภาสกรวงศ์ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าภิรมย์ภักดี สมเด็จเจ้ากรมพระยาดำรง
ราชานุภาพและสมเด็จเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส มาประชุมหารือเกี่ยวกับการจัดการ
ศึกษาในหัวเมือง ซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริต่อที่ประชุมตอนหนึ่งว่า

...การที่เมืองเราล่าช้าอยู่ดังนี้ ก็เพราะเหตุที่หาคนที่มีความรู้ไม่ได้
ถ้าที่มีความรู้ก็มีความพยายามทำงานไม่พอ ถ้ารวมใจความก็คือหาผู้รู้ไม่ได้
พอแก่การ การเล่าเรียนนี้มีข้อสำคัญอยู่ที่จะต้องให้เร็วไม่ได้ ต้องตั้ง 10 ปี
20 ปี จึงจะได้ ถ้าไม่รีบคิดตั้งมูลรากลงไว้ได้มั่นคงเป็นหลักฐานได้แล้วอีก
เจเนเรชั่น 1 (Generation) ก็ไม่พอ เป็นที่ช่วยการเวลานัก ความ
ต้องการของราชการในภายหน้าต้องได้ผู้รู้ไว้ใช้ในราชการจงได้...¹

พระราชดำรินี้แสดงให้เห็นความลึกซึ้งที่จะวางรากฐานการศึกษาในระดั้มต่ำ
ให้แก่ประชาชนในที่สุดที่ประชุมตกลงมอบหมายให้ สมเด็จเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส
เป็นผู้จัดการศึกษาในหัวเมืองโดยการอุดหนุนของสมเด็จเจ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพใน
เรื่องเงินและตำราเรียน กระทรวงธรรมการนั้นรับผิดชอบ จัดการศึกษาเฉพาะใน
กรุงเทพฯ เท่านั้น ดังนั้นในวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2441 ได้มีประกาศจัดการ
ศึกษาในหัวเมืองออกมา ให้ทั่วจัดการศึกษาในหัวเมือง มีพระเป็นครูสอนหนังสือ เหมือน
สมัยก่อน² การมอบหมายให้สมเด็จเจ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพและสมเด็จเจ้ากรมพระยา
วชิรญาณวโรรสจัดการศึกษาหัวเมืองในเวลานั้นนับว่าเหมาะสมมาก กรมพระยาวชิรญาณ
ทรงควบคุมการศึกษาของพระองค์อยู่แล้ว มีการฝึกสอนพระที่จะออกไปเป็นครูที่มกุฎราชวิทยาลัย³
และพระสงฆ์เคยเป็นครูสอนเด็กมาแล้วมาแต่ก่อนแล้ว คงจะทรงรู้ให้ปลูกครูของสงฆ์เด็กเข้าเรียน

¹ วชิรชัย มูลคิลป์ การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 หน้า 138 - 139

² เอกสารการจัดการศึกษาในรัชสมัย... หน้า 205 - 207

³ วารุณี โอสธารมย์ การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2475 หน้า 127

ได้มาก อีกทั้งการจัดการศึกษาหัวเมืองทองอารักษ์ฝ่ายมหาไพบูลย์ ซึ่ง สมเด็จพระยาคำรงฯ ก็ทรงคุ้นเคยกับการจัดการศึกษามากอยู่แล้ว การจัดการศึกษาหัวเมืองจึงเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว จำนวนโรงเรียน จำนวนนักเรียนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ก่อนปี พ.ศ. 2441 มีโรงเรียนเพียง 18 โรงเรียน ก็เพิ่มขึ้นเป็น 126 โรงเรียน และ 338 โรงเรียนต่อมาตามลำดับ¹ เมื่อมีพระราชบัญญัติสงฆ์² กระทบให้พระสงฆ์ทุกระดับชั้นต้องมีหน้าที่บำรุงการศึกษาในวัด³ นับเป็นการให้ความสำคัญและบทบาทของสงฆ์ในการจัดการศึกษามากขึ้น

ในปี พ.ศ. 2445 ได้มีการเปลี่ยนแปลงบุคคลในกระทรวงธรรมการใหม่คือ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ลาออก ไปรื้อให้พระยาวิสุทธิวงศ์อุฎฺธิโกกร เป็นเสนาบดีแทน และย้ายพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณโศภนเป็นเสนาบดีพระคลังมหาสมบัติ ให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ เป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการและปลัดทูลฉลอง⁴ และในปีเดียวกันที่โปรดให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ออกไปรับเสด็จพระบรมโอรสาธิราช (รัชกาลที่ 6) ที่ประเทศญี่ปุ่นพร้อมกันตั้งข้าหลวงตรวจการและคณะกรรมการขึ้นชุดหนึ่งมีหลวงไพศาลพิลาศภักดิ์ (สนั่น เพ็ญสกลินทร ณ อยุธยา ถอดมาเป็นเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี) ขุนอนุกิจวิฑูร (สันตัก เพ็ญสกลินทร ณ อยุธยา ถอดมาเป็นพระยาอนุกิจวิฑูร) และนายอนันต์ สาริกบุตร (พระยาชำนาญบรรณาคม) ไปดูงานการศึกษาของประเทญี่ปุ่น⁴ หลังจากศึกษาดูการครั้งนี้ได้นำแผนการศึกษามาปรับปรุงแล้วก็ทูลเกล้าถวายเป็นแผนการศึกษา พ.ศ. 2445 แบ่งออกเป็น 2 ฝ่ายคือ ฝ่ายสามัญ และฝ่ายวิสามัญ และได้มี

¹ วุฒิชัย มูลศิลป์ การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 หน้า 147 - 148

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เลกสารรัชกาลที่ 5 ศ.16/1 พระราชบัญญัติพระสงฆ์ 1 - 2 รศ.120 - 128

³ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพและยอนสัน ประวัติสังเขป... หน้า 54

⁴ กระทรวงศึกษาธิการ ความเป็นมาของแผนการศึกษาชาติ (พ.ศ. 2504) หน้า 23

การแบ่งงานกันระหว่างพระสงฆ์กับกรมศึกษาธิการ คือ พระสงฆ์จัดการศึกษาในระดับประถมศึกษาส่วนในระดับที่สูงกว่าชั้นประถมศึกษาเป็นหน้าที่ของกรมศึกษาธิการ¹

ในปี พ.ศ. 2445 ได้เกิดกบฏขึ้นตามหัวเมืองขึ้นหลายแห่ง สาเหตุหนึ่งก็คือ การต่อต้านการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจของรัฐบาลกลาง² แต่เหตุใหญ่จะเกิดจากการที่คนไม่ได้รับการศึกษาจึงหลงเชื่อคำเอาใจของพวกผีบุญ ทำให้รัชกาลที่ 5 ต้องการที่จะขยายการศึกษาออกไปทั่วประเทศ โดยเฉพาะในหัวเมืองที่มีภาษาและวัฒนธรรมต่างจากรัฐบาลกลาง จะต้องจัดเปลี่ยนแปลงให้เป็นแบบแผนอันเดียวกัน ดังนั้นในปี พ.ศ. 2448 พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ได้ทำหนังสือขุดเกล้าฯ เสนอความเห็นจัดการศึกษา ซึ่งเป็นความเห็นที่จะขยายการศึกษาสำหรับประชาชนทั่วไปให้ทั่วประเทศ โดยแบ่งการจัดออกเป็น 2 ระดับ คือ สำหรับประชาชนทั่วไป ให้เรียนวิชาหนังสือ เลข ฐิติ ฐิตัว อีกระดับหนึ่ง เป็นการศึกษาพิเศษ สอนการช่าง การเพาะปลูก การค้าขายและกรรมวิธีสำหรับราชการ³ การศึกษาที่จัดขึ้นสำหรับประชาชนทั่วไปเป็นการศึกษาเบื้องต้นในระดับชั้นมูลศึกษาและประถมศึกษา โดยให้อยู่ในความรับผิดชอบของกระทรวงมหาดไทย มีข้าหลวงเทศาภิบาลและคณะสงฆ์ช่วยจัดการ กรมศึกษาธิการจะเป็นผู้ตรวจจัดหลักสูตรให้ โดยไม่ต้องเกรงคัดค้านมาตรฐานการศึกษา ส่วนการศึกษาในระดับสูงขึ้นไปให้อยู่ในความรับผิดชอบของกระทรวงธรรมการ โดยคัดเลือกคนตามสติปัญญาและฐานะทางเศรษฐกิจเพื่อฝึกหัดคนเข้ารับราชการ⁴

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.2/6 ทรวจและจัดโครงการศึกษา 1 - 12 รศ. 11 - 129

² เศรษฐบุณนาค ขบถ รศ.121 หน้า 78 - 84

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ น.ก.

⁴ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435 - 2507 หน้า 113

ปี พ.ศ. 2452 - สมัยพระยาวิสุทธิสุริยภักดิ์ ได้ถวายรายงาน "ร่างหลักสูตร
มูลศึกษา" เพื่อขอมาทรวานการศึกษา เป็นการร่างมุกดจักรฝ่ายบริหารระดับผู้นำ¹
เจ้าพระยาวิศิษฎ์วงศ์ภักดิ์ได้ถวาย "ระเบียบว่าด้วยการศึกษาหัวเมือง" เพื่อขยายชั้น
การศึกษาทั้งแก่ระดับมูลสามัญให้สูงถึงประถมศึกษา และปรับปรุงการศึกษาระดับสูงโดย
ถวาย "ระเบียบการศึกษามณฑลกรุงเทพฯ"² เป็นวิธีที่จะสร้างบุคคลชั้นนำในราชการ
ให้มีประสิทธิภาพและความรู้ดี ซึ่งต้องใช้งบประมาณปีละ 1 แสนบาท³ รัชกาลที่ 5
ทรงไม่เห็นด้วยกับความเห็นดังกล่าวได้เสนอให้การจัดการศึกษาระดับประถมศึกษาใน
กรุงเทพฯ ไปอยู่ในความรับผิดชอบของกระทรวงนครบาล เช่นเดียวกับที่กระทรวง
มหาดไทยจัดการศึกษาหัวเมืองและการให้ผู้นำทางการศึกษาต้องการที่จะผลิตข้าราชการ
ระดับสูงให้มีความรู้ความสามารถ โดยให้เงินปีละ 1 แสนบาทก็ไม่เห็นด้วยที่จะมุ่งจัด
เฉพาะในกรุงเทพฯ ทรงมีพระราชดำริว่าการจะหาคนเรียนต่อในระดับสูงควรเลือกมา
จากโรงเรียนของคนทั้งชาติ ไม่ใช่เพียงแต่ในกรุงเทพฯ และควรจะจัดการศึกษา
ระดับประถมศึกษาในแนวทาง จะได้ประโยชน์กว่าการจัดการศึกษาชั้นสูง คือให้
ราษฎรทั่วไปฉลาดดีกว่าจะเพ็งเล็งเพียงชั้นสูงอย่างเดียว ดังพระราชดำริตอนหนึ่งว่า

การที่จะให้เงินแผ่นดินสอนคนทั้งชาติย่อมเป็นไปได้ ควรจะให้ราษฎรออก
เงินบ้าง การเลือกคนดีมาเรียนตอนั้น ก็อาจจะเลือกคัดเอาคนที่ได้เรียน
จากโรงเรียนของชาตินั้นมาขึ้นโรงเรียนชั้นสูงขึ้นตามลำดับจนใช้ราชการได้
ผลนั้นก็ออกอย่างเดียวกันกับที่รัฐบาลจะตั้งสอนคนเช่นที่วามนี้ แต่แลดูให้กว้าง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2/11 หนังสือกราบบังคมทูล
ของเจ้าพระยาวิสุทธิสุริยภักดิ์ เรื่องร่างหลักสูตรมูลศึกษา ลงวันที่ 17 กรกฎาคม ร.ศ. 128

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2/5 ล.ค.

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2/5 ตรวจและจัดโครงการ

จัดการให้กว้างในชั้นต้นได้กำไรก็ควาเกินมาก ... ไม่เฉพาะแต่ฝึกหัดคนทำ
ราชการ ฝึกหัดราษฎรทั่วไปให้ฉลาดขึ้นในการที่จะทำมาหากินทุกอย่าง¹

แสดงให้เห็นพระบรมราโชบาย จัดการศึกษาของรัชกาลที่ 5 ที่มุ่งจัดการศึกษาเล่าเรียน
ของคนทั้งชาติไม่ไ้มองหวังให้เป็นข้าราชการ และยังเสนอความคิดให้ราษฎรเสียเงิน
เพื่อการศึกษา ซึ่งเจ้าพระยาภาสกรวงศ์เคยเสนอเป็นอากรการศึกษามาครั้งหนึ่งแล้ว
พระองค์ไม่เห็นด้วย ในครั้งนี้คงต้องการขยายการศึกษาให้ทั่วถึงจริง ๆ ขณะนั้นการศึกษา
สำหรับประชาชนทั่วไปอยู่ในหน้าที่ของ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงนครบาล และ
พระสงฆ์โดยตรง กระทรวงธรรมการเพียงแต่คอยประสานงานเรื่องหลักสูตรแบบเรียน
เท่านั้น อย่างไรก็ตามการศึกษาก็ยังขยายไปไม่กว้างขวางเท่าที่ควร ปลายรัชกาล
(พ.ศ. 2453) จึงได้ดำเนินการจัดตั้งคณะกรรมการศึกษาประจำตำบลมี 3 คน คือ
กำนัน แพทย์ประจำตำบล และอธิการวัดที่สำคัญของตำบลนั้น ได้มีหน้าที่จัดการศึกษาและ
มีการเก็บเงินค่าเล่าเรียน เว้นเฉพาะมณฑลกรุงเทพฯ ที่จะเรียกคนเข้ารับราชการทหาร
และเก็บเงินการการศึกษาเกรงจะซ้ำซ้อนกันและเห็นการระแกรราษฎรเกินไป ดังประกาศ
พระบรมราชโองการ เรื่องการเล่าเรียนของประเทศสยามตอนหนึ่งว่า

เพราะเหตุสมัยและความเป็นไปของพระเทพบ้านเมืองได้เปลี่ยนมาฉะนี้ จึง
จึงเป็นต่องคิดบำรุงกิลปวิชาการศึกษาทั้งปวงของเราให้เจริญขึ้น... จำเดิมแต่
รัฐบาลได้เริ่มตั้งโรงเรียนมาเป็นเวลานานแล้วก็ดี แต่โดยที่ความประสงค์
ในชั้นต้นต่องฝึกคนเข้ารับราชการก่อนจึงทำให้เกิดความเข้าใจผิดไปว่าการ
เล่าเรียนนั้นสำหรับแต่ผู้ที่รับราชการ... แล้วเมื่อได้ขยายการเล่าเรียน
ให้แพร่หลายออกไปทั่วพระราชอาณาเขตฯ จึงพากันหลงงมงยว่าการศึกษาเล่าเรียน

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.2/5 พระราชหัตถเลขา
ถึงเจ้าพระยาวิเทศวิศิษฐไกร ลงวันที่ 13 มีนาคม รศ.128

ทั้งหลายต้องเป็นหน้าที่ของรัฐบาลที่จะออกทุนรอนให้หมดความเข้าใจผิดอันนี้
เป็นเครื่องหน่วงความเจริญของบ้านเมืองให้เนิ่นช้า

แท้จริงการเล่าเรียนนี้เป็นเครื่องชักจูงให้เกิดความฉลาดให้รู้จักประพฤติก
ตัวดี ให้สามารถในศิลปวิชาการหาเลี้ยงชีพ... แต่กลับไป ให้เป็นหน้าที่
ของบิดา มารดา และผู้ปกครองเด็กที่จะสั่งสอนและแสวงหาการเล่าเรียนให้
แก่เด็ก โดยสมควรแก่ฐานะและกำลังทุนทรัพย์...¹

จากประกาศเรื่องการเล่าเรียนของประเทศไทยสมัยนี้ จะเห็นได้ว่าแนวโน้มทาง
การศึกษาเริ่มเปลี่ยนแปลงไปทางระบอบวิชาชีพส่วนตัว และมีการเก็บเงินค่าเล่าเรียน
และจะเห็นได้ว่า การศึกษาในชั่วระยะ 2 ปี ปลายรัชกาลที่ 5 และต้นรัชกาลที่ 6
(พ.ศ. 2453 - 2454) จำนวนโรงเรียนและนักเรียนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว²

4.2 การรณรงค์และการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464

ความพยายามในการจัดการศึกษาพื้นฐานให้แก่ประชาชนทั่วไป มีมาตั้งแต่
สมัยรัชกาลที่ 5 ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2441 ที่พระสงฆ์เป็นผู้จัดการศึกษาภายใต้การสนับสนุน
ของกระทรวงมหาดไทย ได้มีจุดมุ่งหมายที่จะจัดการศึกษาให้ทั่วประเทศ ยิ่งเมื่อเกิดปัญหา
การเมืองภายใน-ภายนอก ในเวลานั้นคือกบฏ รศ. 121 ในหัวเมืองและการคุกคามของ
ฝรั่งเศสทางภาคตะวันออก และความตึงเครียดที่จะรวมกันในอนาคตที่ต่างชาติ ศาสนา
ภาษาและวัฒนธรรมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้มีความสำนึกในความเป็นไทยร่วมกันเพื่อ
อิสรภาพนั้น ความจำเป็นที่ต้องขยายการศึกษาออกไปให้ทั่วประเทศไทยโดยเร็วก็ยิ่งมากขึ้น
จะเห็นได้จากปีสุดท้ายของรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2453) ได้มอบหมายให้มณฑลกรรมการ
จัดการศึกษาประจำตำบลทำหน้าที่จัดการศึกษาในตำบลของตน มีการเก็บเงินค่าเล่าเรียน

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.2/5 ตรวจและจัดโครงการ
ศึกษา 1 - 12 รศ.111 - 129

² วุฒิชัย มูลศิลป์. การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 หน้า 166 - 167

แม้ว่ารัชกาลที่ 5 จะสวรรคตไปก่อนรากฐานความคิดทางการศึกษานั้นก็ได้นำมาปฏิบัติ กลายเป็นพื้นฐานการจัดการศึกษาต่อมาที่เรียกว่า การศึกษาประชาบาล แต่ความคิด เกี่ยวกับการจัดการศึกษาภาคบังคับระดับประถมศึกษาโดยให้ประชาชนทุกคนมีโอกาสเข้ารับ การศึกษาชั้นประถมศึกษาทุกคนนั้นมาอยู่ในโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 ของเจ้าพระยา พระเสด็จสุเรนทราธิบดี เสนาบดีกระทรวงธรรมการ แม้ว่าจะไม่ได้นำโครงการศึกษานี้ มาปฏิบัติจนกระทั่งปี พ.ศ. 2464 ก็ตามก็ถือว่าการศึกษาในช่วงเวลานี้พัฒนาก้าวหน้า ไม่มาก

สมัยรัชกาลที่ 6 เป็นสมัยที่ประชาชนมีความตื่นตัวทางการศึกษามากขึ้น พระองค์ ได้โอนงานการจัดการศึกษาที่อยู่กับกระทรวงมหาดไทยมาไว้กับกระทรวงธรรมการ เพื่อให้ มีอำนาจจัดการศึกษาได้มากขึ้น ทั้งยังโอนแบบกรมธรรมการไปขึ้นกระทรวงวัง กรม สังฆการีไปขึ้นกระทรวงการคลังมหาสมบัติ และเปลี่ยนชื่อกระทรวงธรรมการเป็น กระทรวงศึกษาธิการ¹ เพื่อให้จัดการศึกษาได้สะดวกมากขึ้น ในเวลานั้นกระทรวง ศึกษาธิการจึงมีอำนาจจัดการศึกษาอย่างเต็มที่

แนวความคิดของเจ้าพระยาพระเสด็จฯ ในการจัดการศึกษาท่านเห็นว่าการ ศึกษามีส่วนสัมพันธ์กับความเจริญของประเทศชาติ ฉะนั้นควรจัดการศึกษาใหม่โดยหันมา เน้นทางด้านวิชาชีพมากขึ้น เพื่อให้คนสนใจวิชาชีพกระทรวงธรรมการได้จัดให้มีการ แสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียน ณ โรงเรียนสวนกุหลาบ เมื่อวันที่ 3 มกราคม พ.ศ. 2455 เพื่อเด็กจะได้สนใจเรียนวิชาชีพ ลดความนิยมในการเป็นข้าราชการลง² ในปีต่อมาคือ พ.ศ. 2456 เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ได้ร่างโครงการศึกษาขึ้นใหม่ โดยมีจุดมุ่งหมาย ว่าต้องให้พลเมืองมีโอกาสศึกษาชั้นประถมศึกษาทุกคน และจะเน้นไปในทางการหาเลี้ยงชีพ อันเป็นการลดความนิยมของคนสมัยนั้นที่มุ่งเรียนเพื่อเป็นข้าราชการ โครงร่างการศึกษา ฉบับนี้ ได้แสดงถึงการจัดรูปโครงการศึกษา หลักสูตร พระราชบัญญัติบังคับการศึกษา โดย

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 ก.1/1 รายงานการประชุม อุปราชและสมุหเทศาภิบาล ลงวันที่ 24 ธันวาคม 2462

² สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพและยอนตัน ประวัติสังเขป.. หน้า 72

แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ลักษณะ คือ สายสามัญกับวิสามัญ และไต่ขยายการศึกษาระดับประถมศึกษาจาก 3 ปี เป็น 5 ปี โดยให้เรียนวิชาสามัญ 3 ปี อีก 2 ปี เป็นวิชาชีพ ถ้าหากไม่เรียนต่อมัธยมสามัญ¹ และเพื่อสนองความต้องการของเด็กที่จะเรียนวิชาชีพ กระทรวงธรรมการได้ตั้งโรงเรียนเพาะช่าง และโรงเรียนพาณิชยการขึ้นให้วัดราชบูรณะ และมหาพฤฒาราม อันเป็นความพยายามที่จะสร้างคนชั้นกลางเพื่อเป็นกำลังในการพัฒนาเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามรัชกาลที่ 6 ไม่เห็นด้วยกับโครงการศึกษานี้ ประกอบกับระยะนั้นสภาพเศรษฐกิจและสังคมยังไม่พัฒนาเท่าที่ควร จึงไม่เปิดโอกาสให้นักเรียนที่เรียนด้านวิชาชีพออกมาสู่วงการธุรกิจได้ โรงเรียนเหล่านี้จึงไม่ได้ขยาย นอกจากนี้ปัญหาการจัดการศึกษาของไทยที่นานมาตลอดก็คือการขาดงบประมาณ จนที่กระทรวงศึกษาธิการได้รับน้อยมากเกือบจะน้อยที่สุดในทุกกระทรวง เพราะผู้นำรัฐและเสนาบดีคลังเห็นความสำคัญของความมั่นคงและความอยู่รอดของชาติมากกว่า งบประมาณจึงไปอยู่กับกระทรวงมหาดไทย กลาโหม และคมนาคมมาก ซึ่งเป็นการลงทุนที่เห็นผลทันที ต่างจากการศึกษาต้องใช้เวลานาน และต้องใช้งบประมาณพอเพียงจึงจะเห็นผลได้

แม้ว่าโครงการการศึกษา พ.ศ. 2456 จะไม่ได้นำมาใช้แต่ก็เป็นแนวทางสำหรับการจัดการศึกษา ต่อมาจะเห็นได้ว่าโครงการการศึกษา พ.ศ. 2458 ไม่ได้ต่างอะไรจากเดิมมากนัก ยกเว้นในค่านิยมวิชาชีพที่เดิมเจ้าพระยาพระเสด็จฯ สนับสนุนการหัตถกรรมและพาณิชยกรรม แต่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีคนใหม่หันมาสนับสนุนการกสิกรรม ซึ่งเป็นพื้นฐานอาชีพในสังคมไทย² การที่จะเปิดโรงเรียนประถมวิสามัญปีที่ 4 และ 5 สำหรับผู้ที่ไม่เรียนต่อสายสามัญนั้นเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้เตรียมการตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูประถมกสิกรรมขึ้น แต่ไม่ก่อกำเนิด เพราะขาดงบประมาณในที่สุดก็ยุบเลิกไป³ กล่าวได้ว่า ความต้องการของผู้นำทางการศึกษาในเวลานั้นที่จะ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ.10/13

² มนูญ ล้าโรจน์ การจัดการศึกษาในสมัยสมเด็จพระมงกุฎฯ หน้า 77

³ วารุณี โอสธารมย์ การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2475 หน้า

หันเหความนิยมของประชาชน จากการรับราชการมาประกอบอาชีพส่วนตัว เกือบจะไม่
ประสบผลสำเร็จเอาเลย ผู้ที่เข้ารับการศึกษาล่าเรียนในระดับที่สูงขึ้นก็มุ่งเป็นข้าราชการ
ผู้ที่เรียนประณวิสามานย์ยังไม่มีความสามารถที่จะออกมาประกอบอาชีพได้นัก

ความต้องการของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนั้นต้องการที่จะให้มีพระราชบัญญัติ
การศึกษาภาคบังคับ แต่ไม่สามารถทำอะไรได้เพราะเป็นเวลาที่รัฐบาลกำลังประสบ
ปัญหาเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2461 กระทรวงศึกษาธิการก็สามารถออกพระราชบัญญัติ
โรงเรียนราษฎรได้สำเร็จเพราะขณะนั้นโรงเรียนจีนได้เผยแพร่คำสอนทางการ เมือง
ที่ก่อให้เกิดความเป็นชาตินิยมจีนอันขัดต่อพระราชประสงค์ที่ต้องการให้คนไทยมีความ
สามัคคี สำนึกในความเป็นไทยและรักแผ่นดินไทย ทั้งยังก่อให้เกิดความขัดแย้งกับระบียบ
การปกครองของไทย เช่นปี พ.ศ. 2459 สมุทเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต รายงานว่า
คนจีนไม่ยอมรับกฎหมายเกณฑ์แรงงาน¹ ซึ่งเป็นอันครายข้อเสียดีรภาพทางการเมืองมาก
อย่างไรก็ตามพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎรดังกล่าวก็ไม่ได้เข้มงวดนักเพียงแต่กวัดกัน
ในเรื่อง การจดทะเบียนขอตั้งโรงเรียนการกำหนดคุณสมบัติของเจ้าคณะโรงเรียน
กำหนดหลักสูตรและวิชาที่สอน² ซึ่งเป็นการปลูกฝังความรักภักดี การที่มีกฎหมายฉบับนี้
ออกมาได้ทำให้โรงเรียนราษฎรต้องอยู่ในความดูแลของเจ้าหน้าที่กระทรวงศึกษาธิการ
และต้องปฏิบัติตามระเบียบที่กระทรวงกำหนดจะเป็นอิสระเหมือนก่อนไม่ได้ และการบังคับ
ให้โรงเรียนราษฎรสอนภาษาไทย จะทำให้การผสมผสานทางเชื้อชาติง่ายมากขึ้น

วิธีการที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีให้ดำเนินการ เพื่อผลักดันให้มีการประกาศ
ใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาคือการหาเสียงสนับสนุนในการจัดการศึกษาบังคับนั้นจาก
สมุทเทศาภิบาลและการแก้ปัญหาทางบไม่พอโดยการเก็บเงินศึกษาพลีจากราษฎร ในขณะนั้น

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 ก.4/19 บัญชีเรื่องโรงเรียน
จันทพลภูเกิด 5 - 22 เมษายน 2459

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 ก.6/145 พระราชบัญญัติ
โรงเรียนราษฎร พ.ศ. 2461

ผู้ปกครองเริ่มตระหนักถึงความสำคัญที่จะต้องจัดการศึกษาเป็นการศึกษากดบังคับให้เด็กได้เข้าเรียนทุกคน เช่น รายงานของสมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี ว่า สมควรอย่างยิ่งที่จะออกพระราชบัญญัติการศึกษา เพราะเป็นเขตทางศาสนา ทางภาษา การไม่รู้หนังสือไทย ทำให้ไม่ตระหนักในความเป็นไทย ปกครองก็ยาก การบังคับก็ยาก¹

ปัญหาความแตกต่างทางภาษาและวัฒนธรรมนี้จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องขยายภาษาวัฒนธรรมจากส่วนกลางเข้าไป การสอนภาษาไทยปลูกฝังความเป็นไทย ย่อมทำให้คนต่างเชื้อชาติที่อยู่ในประเทศไทยเป็นไทยได้ อย่างมณฑลปัตตานีในเวลานั้น 85.98 % เป็นเชื้อชาติมลายู ภูภาษามลายู และนับถือศาสนาอิสลามถึง 81.27 % วัฒนธรรมอิสลามถือว่าวัฒนธรรมของคนดีกว่าวัฒนธรรมอื่น ๆ เห็นวัฒนธรรมอื่นขัดแย้งกับอิสลาม เมื่อรัชกาลที่ 5 ขยายการศึกษาใน พ.ศ. 2441 ทั่วประเทศ ชาวมุสลิมในมณฑลนี้ก็ไม่นิยมส่งบุตรหลานเข้าเรียน ทำให้โรงเรียนบางแห่งต้องเลิกไป²

ในการประชุมสมุหเทศาภิบาลปี พ.ศ. 2462 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้แถลงเหตุผลและชี้ให้เห็นความสำคัญของการมีพระราชบัญญัติประถมศึกษาว่า

...การศึกษาสำหรับชาติที่จะให้ราษฎรได้เล่าเรียนทั่วหน้าตามสมควรแก่สภาพ จะมีแต่ฝ่ายสามัญศึกษาอย่างเดียวไม่ได้ ต้องมีวิชาชีพ สอนวิชาศีลธรรม หัตถกรรม และพาณิชยกรรมด้วย ใครเกิดมาควรจะทำอะไร จะได้ไปทำสิ่งนั้น...การจัดการศึกษาเฉพาะสำหรับหมู่คณะ ถึงจะจัดให้สูงสุดเพียงใด ก็ไม่ใช่กำลังอันแท้จริงของชาติ บรรดาสิ่ง กวีผู้ขึ้นชื่อได้กล่าวว่า อย่าเพียรสร้างยักษ์และเหวคาเลย จงพยายามยกคนทั้งชาติให้สูงขึ้นพร้อมกันเถิด อันนี้

¹พระราชหัตถเลขาถึงราชการ ในรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 กับเรื่องประกอบ หน้า 201

²ดูรายละเอียดได้ใน นพดล โรจนอุดมสาส์น ปัญหาการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี (พ.ศ. 2449 - 2474) หน้า 31 - 35

เป็นคติสำหรับการศึกษามันนี้จึงต้องผันแปรไปเป็นการศึกษาสำหรับชาติ
National Education...¹

ซึ่งที่ประชุมก็เห็นด้วยกับการจัดการศึกษาสำหรับชาติ เพราะว่าถ้าจัดการศึกษาสำหรับชาติ
หมายถึงต้องให้คนทั้งชาติได้รับการศึกษาสูงโดยทั่วหน้ากัน การจัดการศึกษาเพียงแต่หุ
ดะถึงจะจัดให้สูงส่งก็ไม่ใช่เพื่อชาติ และการปกครองย่อมเกี่ยวข้องกับการศึกษด้วย
เพราะเป็นหนทางที่จะนำราษฎรรู้จักกฎหมาย มีความคิดค้นกับรัฐประศาสน์นโยบายของ
บ้านเมือง²

ที่ประชุมสมุหเทศาภิบาลยินดีที่จะช่วยจัดการให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติ
ประถมศึกษา เพราะเห็นความจำเป็นที่จะต้องมีกฎหมายบังคับให้ประชาชนส่งบุตรหลาน
ของตนเข้าโรงเรียน นอกจากเพื่อประโยชน์ของประชาชนที่จะได้มีวิชาความรู้แล้วยัง
เป็นประโยชน์กับรัฐที่สามารถจัดการศึกษาให้ประชาชนยอมรับรูปแบบของการปกครอง
แบบใหม่ ซึ่งจะก่อให้เกิดความมั่นคงปลอดภัยแก่ประเทศชาติ แม้ว่าเวลานั้นไทยกำลัง
ประสบกับปัญหาเศรษฐกิจ แต่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้นำวิธีการเก็บเงินการศึกษา
มาใช้โดยเรียกว่าเงินการศึกษาพลี ซึ่งเก็บจากชายฉกรรจ์อายุ 18 - 60 ปี คนละ
1 - 3 บาท ตามสภาพเศรษฐกิจของท้องถิ่นนั้น ๆ โดยสมุหเทศาภิบาลเป็นผู้กำหนด
อัตรา³ ฉะนั้นการมีพระราชบัญญัติประถมศึกษา รัฐก็ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายเท่าไร แม้ใน
เวลานั้นโรงเรียนจะแยกออกจากวัดมากขึ้นก็ตาม การเก็บเงินการศึกษาพลีจากประชาชน
โรงเรียนก็สามารถจัดตั้งและขยายต่อไป

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 1/1 รายงานการประชุม
อุปราชและสมุหเทศาภิบาล ลงวันที่ 24 ธันวาคม 2462

² ค.

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 2/5 คำอธิบายประกอบ
พระราชบัญญัติประถมศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2464

ในที่ลุดก็ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2464 และมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2464 สารสำคัญของพระราชบัญญัติฉบับนี้คือ บังคับให้เด็กทุกคนมีอายุตั้งแต่ 7 ปีบริบูรณ์เรียนหนังสืออยู่ในโรงเรียนจนอายุ 14 ปีบริบูรณ์ โดยไม่เสียค่าเล่าเรียน การเรียนอยู่ในโรงเรียนนั้นไม่กำหนดว่าจะต้องเป็นโรงเรียนรัฐบาลหรือโรงเรียนประชาบาลหรือโรงเรียนราษฎร์ก็ได้ทั้งนั้น

ถึงแม้ว่าพระราชบัญญัติประถมศึกษาที่ยังไม่สามารถประกาศใช้บังคับได้ทุกตำบลในเวลานั้น แต่ภายหลังการประกาศใช้แล้ว จำนวนโรงเรียนในตำบลที่มีการศึกษาบังคับเพิ่มขึ้นทุกปี นับเป็นความสำเร็จทางการศึกษาโดยอย่างมากในการจัดการศึกษาให้กับประชาชนทั่วประเทศต่อไป

ตั้งแต่ประกาศตั้งโรงเรียนภาษาไทยในพระบรมมหาราชวัง ปี พ.ศ. 2414 ที่เป็นการจัดการศึกษาเฉพาะในหมู่เจ้านายและข้าราชการชั้นสูงในระบบโรงเรียนจนถึงประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ที่บังคับให้ประชาชนส่งบุตรหลานเข้าเรียนหนังสือในระบบโรงเรียนทุกคน แม้จะรู้ดีว่าระยะเวลา 50 ปีนั้น ล่าช้ามากกว่าจะมีพระราชบัญญัติประถมศึกษา แต่พื้นฐานสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของไทยที่เป็นอยู่ในช่วงระยะเวลา 50 ปีนั้น สามารถทำได้ถึงเพียงนี้ก็นับได้ว่า การศึกษาของไทยก้าวหน้ามาก

การจัดการศึกษาภาคบังคับทั่วประเทศกล่าวได้ว่าเป็นการใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการสร้างความมั่นคงปลอดภัยให้กับประเทศชาติและสร้างสวัสดิภาพให้กับประชาชน เพื่อจุดประสงค์ในความเป็นเอกราชของชาติเป็นสำคัญ จะเห็นได้จากหลักสูตรแบบเรียนในระดับนี้มุ่งเพื่อให้ได้ประชาชนที่เป็นพลเมืองดี ประเทศชาติย่อมมีความมั่นคง เช่น ความรู้ทางสังคม ให้นักเรียนมีความรู้เกี่ยวกับบ้านเมืองหรือรัฐ และระเบียบวิธีการปกครองแบบสมัยใหม่ เป็นการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาสติปัญญาให้ฉลาดทันต่อความเจริญ

¹ แนน้อย ติตตวิธานนท์ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ทางวัตถุ และให้เข้าใจถึงเจตนารมณ์ของการปกครองแบบรวมศูนย์ให้ยอมรับอำนาจรัฐ
คือการเป็นพลเมืองดีของชาติ¹ และในสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นสมัยที่พระองค์ต้องการปลูกฝัง
ความเป็นชาตินิยมในหมู่คนไทยพระราชนิพนธ์ของพระองค์ไม่ว่าจะเป็นบทความ บทละคร
ล้วนแสดงออกถึงความเป็นชาตินิยมอย่างมาก การบรรจุแบบเรียนพงศาวดารให้นักเรียน
รู้ประวัติความเป็นมา ความกล้าหาญของบรรพบุรุษไทย ก็จุดประกายให้เกิดความรักชาติ
บ้านเมือง การตั้งกองลูกเสือแห่งชาติ (พ.ศ. 2454) และกิจการยุวกาชาด (พ.ศ. 2465)
เป็นการปลูกฝังให้เป็นคนรักชาติ มีระเบียบวินัย เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม และบำเพ็ญ
ประโยชน์เพื่อส่วนรวม ดังจะเห็นจากพระราชบันทึกตอนหนึ่งของรัชกาลที่ 6 มีมาถึง
เสนาบดีและปลัดทูลฉลองกระทรวงฯ เกี่ยวกับการจัดการศึกษาในโรงเรียนมหาดเล็กหลวง
ตอนหนึ่งว่า

...ข้าไม่หวังการปั้นนักเรียนชั้นมัธยมให้เป็นเวลาเหมือนกันหมดทุกคน ได้
กะแนกกันคนละหลายพันคะแนนเท่ากับการสร้างเด็กหนุ่มที่ขยันขันแข็งและสะอาด
ทั้งร่างกายและจิตใจ เตรียมพร้อมที่จะรับภาระต่าง ๆ ซึ่งจะมีมาในอนาคต
ข้าไม่ต้องการนักเรียนตัวอย่างที่สอโงกใจโคะแนนชั้นเกียรตินิยมทุก ๆ ครั้ง
ข้าไม่ต้องการตำราเรียนที่เคียนไถ่ ที่ข้าอยากได้นั้นคือเยาวชนที่เป็นสุภาพบุรุษ
มีอุปนิสัยใจคอดี และข้าจะไม่ฝากเกล้าเลยถ้าเจ้ามารายงานว่า
เด็กคนหนึ่งเขียนหนังสือไม่คล่อง คิดเลขกะเขวข้องไม่เป็นและไม่รู้วิชาเรขาคณิต
เลย ถ้าข้ารู้ว่าเด็กคนนั้นได้ศึกษาพอที่จะรู้ว่า ความเป็นลูกผู้ชายคืออะไร และ
ขี้แยคืออะไร ข้าไม่อยากจะยิน กอนฉลาดบนเวทีว่า มัธยมทวมหัวเอาตัวไม่รอด
สิ่งที่ข้าต้องการในโรงเรียนมหาดเล็กหลวงคือการได้การศึกษาเป็นเครื่องทำให้
เด็กเป็นเยาวชนที่น่ารักและเป็นพลเมืองดี...²

¹ วารุณี โอสธารมย์ การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2475 หน้า
276 - 303

² พระราชบันทึกของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่
เสนาบดี กระทรวงธรรมการ แปลโดย ม.อ. ปิ่น มาลากุล ไม่มีเลขหน้า

ฉะนั้นในโรงเรียนทั่ว ๆ ไป ที่จัดตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา ผลสำเร็จทางการศึกษา ที่โดยอ้อมเป็นการเป็นพลเมืองดี มากกว่าความรู้ทางภาษาหนังสืออย่างแน่นอน ซึ่งหมายถึงประโยชน์ที่ก่อให้เกิดความมั่นคงในทางการเมืองนั่นเอง

การขยายการศึกษาภาคบังคับออกไปทั่วประเทศ ทำให้การศึกษาในระดับสูงกว่าประถมศึกษา คือ ระดับมัธยมศึกษาเพิ่มมากขึ้นด้วย แม้ในระดับอุดมศึกษาจะมีเพียงแห่งเดียว (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2459) แต่ก็มิมีโรงเรียนที่เทียบเท่าระดับอุดมศึกษามุ่งผลิตคนรับราชการอีกหลายแห่ง การประกาศถือว่าเป็นการศึกษาสำหรับชาติ (National Education) อย่างแท้จริง เพื่อให้ประชาชนมีความรู้ควรแก่สภาพหลักสูตรปี พ.ศ. 2464 กำหนดการจัดชั้นโรงเรียนไว้ดังนี้

1) ในกรุงเทพฯ มีเปิดสอนประถมศึกษา มัธยมศึกษา ตั้งแต่ประถม 1 ถึงมัธยม 8 (ป.1 - ม.8) กระทรวงศึกษาธิการ เป็นผู้กำหนดว่าให้โรงเรียนใดเปิดสอนถึงชั้นใด

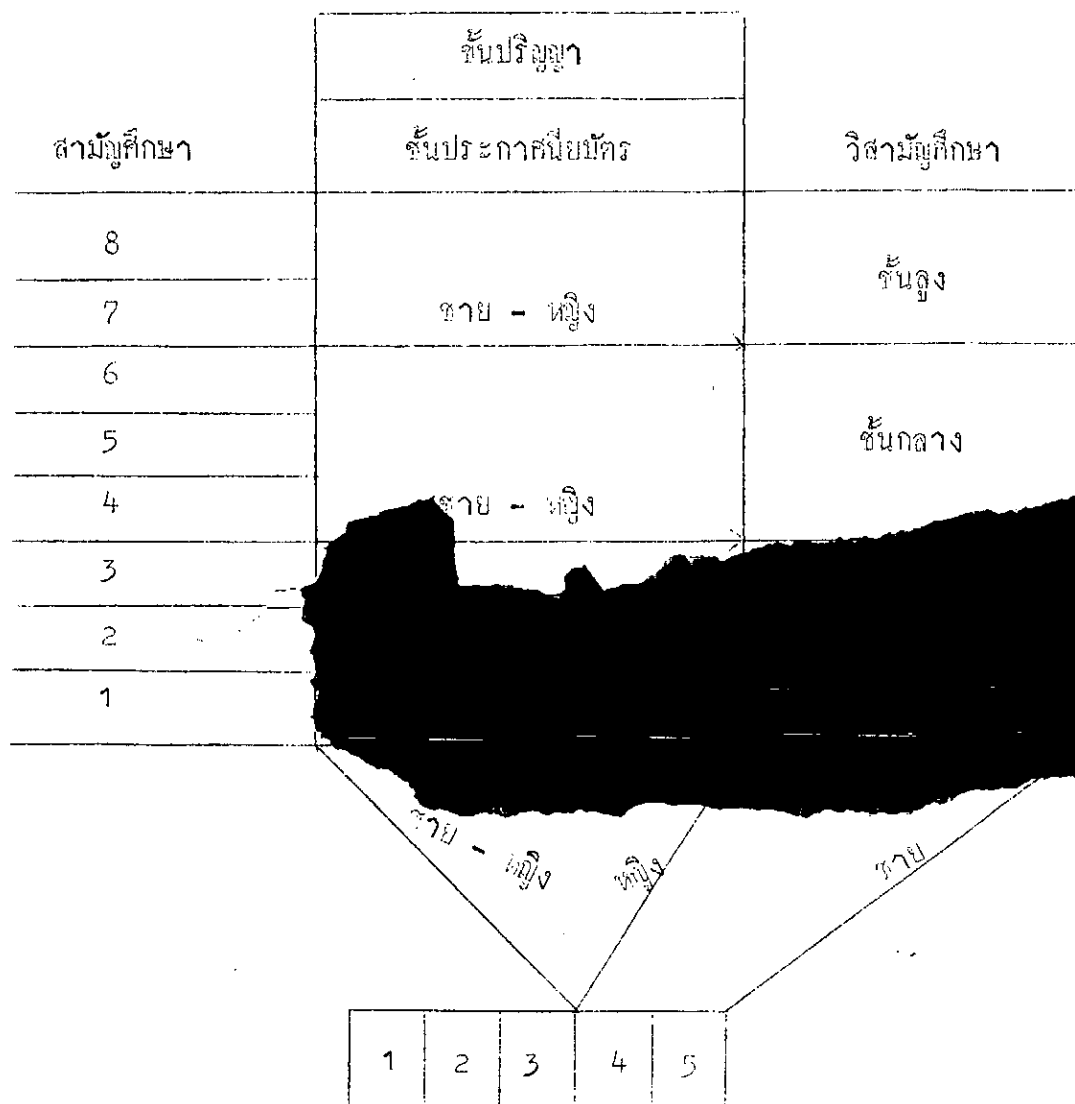
2) ในหัวเมือง ประจําณฑลเปิดสอนประถม 1 ถึงมัธยม 6 (ป.1 - ม.6) ประจําจังหวัดเปิดสอนถึงมัธยม 3 (ม.3) ประจําอำเภอเปิดสอนถึงชั้นประถมบริบูรณ์¹ คํงแผนการศึกษา 2464²

¹ อภิรุขย์ ฉ. นคร และคนอื่น ๆ ปฐมนิเทศการศึกษาปัจจุบัน หน้า 251

² ดวงเดือน พิศาลบุตร ประวัติศาสตร์การศึกษาไทย หน้า 103

แผนการศึกษา 2464

มหาวิทยาลัย

การบริหารราชการแบบใหม่ที่ตั้งอำนาจรวมศูนย์แบบรัชาตินั้น ผู้นำรัฐต้องการคนรู้หนังสือเข้ามาเป็นกลไกอำนาจรัฐ ฉะนั้นการจัดการศึกษาที่เริ่มมีบทบาทและอิทธิพลในสังคมไทยจึงสนองตอบต่อความต้องการข้างต้นได้ดี ตั้งแต่ไทยเริ่มต้นจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน ปี พ.ศ. 2414 จนถึงมีพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 กล่าวได้ว่าการจัดการศึกษาของรัฐแบ่งเป็น 2 ระดับคือ

1) การศึกษาระดับต่ำ ซึ่งเป็นการศึกษาพื้นฐานและเป็นการศึกษาภาคบังคับ ระดับประถมศึกษาของนักเรียนทั่วประเทศ ซึ่งส่วนใหญ่ยังคงใช้วัดเป็นสถานศึกษาและสถานศึกษาที่ประชาชนร่วมกันจัดขึ้น การศึกษาระดับนี้ เป็นพื้นฐานเสริมการศึกษาในระดับสูงขึ้นไปคือ ระดับมัธยมศึกษา อุดมศึกษา ซึ่งรัฐจัดขึ้นเพื่อผลิตคนป้อนระบบราชการโดยตรง การศึกษาในระดับต่ำนี้ รัฐได้วางขอบเขตความรู้โดยการปลูกฝังอุดมการณ์ทางสังคมเพื่อสร้างพลเมืองที่ดีของรัฐด้วยการสร้างความสามัคคี การรวมชาติและความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์มากกว่าความรู้วิชาการสมัยใหม่ แม้หลักสูตรจะหันมาเน้นทางด้านวิชาชีพเป็นการเปลี่ยนค่านิยมให้มาประกอบอาชีพส่วนตัวมากกว่าเป็นข้าราชการ แต่ก็ไม่ได้ผล เพราะรัฐมีงบประมาณจำกัด ผลการตั้งประเมินวิสามัญเพื่อสอบการเพาะปลูกจึงเกือบไม่ได้ผล และไม่เป็นที่ยอมรับของประชาชน ประชาชนยังมุ่งมันศึกษาเล่าเรียนเพื่อเข้ารับราชการ แต่ก็มีจำนวนน้อยมากที่ประชาชนธรรมดาสามัญจะมีโอกาสได้รับการศึกษาสูงกว่าระดับประถมศึกษา

2) การศึกษาระดับสูง เป็นการจัดการศึกษาของรัฐในระดับชั้นมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา และสถานศึกษาระดับนี้มีน้อยมากเมื่อเทียบกับการขยายการศึกษาภาคบังคับไปทั่วประเทศ การศึกษาในระดับนี้เป็นการศึกษาที่มุ่งผลิตข้าราชการโดยเฉพาะ และกล่าวได้ว่าเป็นการจัดขึ้นเพื่อคนใบสั่งคมที่มีฐานะและสติปัญญาดี อันได้แก่ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการและสามัญชนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี โดยมากก็จะเป็นลูกพ่อค้าคหบดีของเมืองความต้องการบุคลากรเข้ารับราชการเป็นจำนวนมากในวงแรก ๆ ของการจัดการศึกษา ทำให้ผู้เรียนลาออกเข้ารับราชการเสียก่อนที่จะสำเร็จประโยคของตน อันเป็นผลให้มาตรฐานความรู้ และการขยายตัวของโรงเรียนระดับนี้ดำเนินไปไม่คึกคัก แม้ต่อมารัฐจะตั้งมัธยมวิสามัญ เช่น มีโรงเรียนพาณิชยการ แต่ก็ไม่ได้รับความนิยมจากประชาชนนักและนักเรียนที่จบออกมาก็มีคุณภาพต่ำกว่าโรงเรียนพาณิชยของเอกชนอย่างโรงเรียนอัสสัมชัญ หรือกรุงเทพฯ คริสเตียน ประกอบกับปัญหาเศรษฐกิจที่รัฐเผชิญอยู่งบประมาณการจัดการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการก็มีน้อยมาก ทำให้การศึกษาในระดับสูงนี้ขยายไปได้ไม่กว้างขวางนัก และในเวลานั้นการเลื่อนฐานะหรือเลื่อนชั้นทาง

สังคมได้ไว้การศึกษาเป็นเกณฑ์คัดเลือก เมื่อการศึกษาในระดับสูงมีน้อยจึงเป็นการปิดกั้นโอกาสทางการศึกษาของสามัญชนมาก

อย่างไรก็ตาม กล่าวได้ว่าการจัดการศึกษาของรัฐทั้งสองระดับนี้ได้นอง
 คอบความต้องการของรัฐ และผู้นำรัฐอย่างแท้จริง เพราะรัฐจะได้ข้าราชการที่มีความรู้
 ความสามารถเหมาะสมกับตำแหน่งที่เกิดขึ้นจากการบริหารราชการแบบใหม่ ภายใต้การรวม
 ศูนย์อยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งสอดคล้องกับการจัดการศึกษาระดับต่ำที่รัฐได้ปลูกฝังความ
 เชื่อและอุดมการณ์รัฐชาติ และการเป็นพลเมืองก็ภายใต้สถาบันพระมหากษัตริย์ แสดงให้
 เห็นว่าผู้นำรัฐและผู้นำทางการศึกษาของไทย ตลอดจนผู้ปกครองในระดับสูงสามารถใช้
 การศึกษาเป็นเครื่องมือในการรักษาไว้ซึ่งความเป็นเอกราชอธิปไตยของชาติตั้งแต่นั้นมา
 จนถึงปัจจุบัน

กระบวนการยอมรับการศึกษาในรูปโรงเรียน เพื่อการรักษาเอกราชของชาติ

การปฏิรูปการศึกษาดังที่กล่าวมาเห็นได้อย่างชัดเจนว่าในส่วนหนึ่งนั้นเพื่อการรักษาเอกราชของชาติและส่วนหนึ่งเพื่อการพัฒนาประเทศ¹ แต่กล่าวได้ว่าการรักษาเอกราชของชาตินั้นมีความสำคัญเป็นอันดับหนึ่ง เมื่อการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกที่มีต่อไทยรุนแรงอย่างเต็มที่ในครั้งหลังของรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงกับทรงย้ายบุคคลที่พระองค์ทรงเห็นว่ามีความสามารถสูงสุดและไว้วางพระทัยสูงสุดไปรับภาระที่สำคัญยิ่งยวดนี้ คือ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (เมื่อครั้งเป็น กรมหมื่น) จากกระทรวงธรรมการไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2435 ดังนั้น การศึกษาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เคยทรงจัดไว้ว่า "จะเป็นข้อสำคัญที่หนึ่ง"² จึงลดความสำคัญลงไป* อย่างไรก็ตามยอมรับความสำคัญของการศึกษาว่าเป็นส่วนหนึ่งเพื่อการรักษาเอกราชของชาติยังคงมีอยู่ต่อมา ดังจะได้พิจารณาในบทนี้

1. การยอมรับการศึกษาเพื่อการรักษาเอกราช

เมื่อภัยจักรวรรดินิยมตะวันตกคุกคามประเทศต่าง ๆ ในเอเชียและใกล้เข้ามาสู่ประเทศไทยเรื่อย ๆ โดยเฉพาะสงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งที่ 1 (พ.ศ. 2367 -

¹ เอกวิทย์ ณ ถลาง "เมื่อคิดการจัดการศึกษาแบบตะวันตกเข้ามาสู่สยาม" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 6(3) กันยายน - พฤศจิกายน 2511 หน้า 83 - 86

² เอกสารเรื่องการจัดการศึกษา... หน้า 20

*พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีรับสั่งกับสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพในครั้งนั้นว่า "กรมดำรงฉันเชื่อกัน เธอจะทำการศึกษาได้สำเร็จ แต่บัดนี้บ้านเมืองอยู่ในอันตราย ถ้าเราไปเบียดเบียนเขาอื่น การศึกษาที่เธอรักจะอยู่ที่ไหน ใครเขาเป็นนายก็ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามเรือ...ม.จ.หญิงพูนพิภมย์ คีตกุล" สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จันทร์เกษม 46 : 10 พฤษภาคม - มิถุนายน 2525

2369) และสงครามจีน ครั้งที่ 1 (พ.ศ. 2382 - 2385) ระหว่างอังกฤษกับจีน ซึ่งประเทศทั้งสองในเอเชียต้องประสบกับภัยสงครามพ่ายแพ้อย่างยับเยินนั้น ผู้นำของไทยในเวลานั้นนับแต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระวงศ์และขุนนางในระดับสูง โดยเฉพาะในตระกูลขุนนางบางคน เช่น จมื่นไวยวรนาถ (ช่วง) ได้ติดตามข่าวคราวความเคลื่อนไหวของสงครามดังกล่าวอย่างใกล้ชิด แต่การตอบสนอง (Response) ก็แตกต่างกันไปในระยะสั้นและระยะยาว แม้ว่าจะมีการยอมรับในความเหนือกว่าของชาติตะวันตกก็ตาม

ในกรณีของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผ่อนคลายการคุกคามต่ออำนาจอิทธิพลของไทยโดยทำสนธิสัญญาเบอร์นีกับอังกฤษใน พ.ศ. 2369 และกับสหรัฐอเมริกาในอีก 6 ปีต่อมา เมื่อใกล้จะสวรรคตก็ทรงเตือนไว้ว่า "การงานสิ่งใดของเขา (ฝรั่ง) ที่คิดควรจะเรียนเอาไว้ ก็ได้เอาอย่างเขา..."¹ อย่างไรก็ตาม รัชกาลที่ 3 พระองค์ก็ไม่ได้ทรงทำสิ่งใดที่จะเป็นการส่งเสริมการเรียนรู้วิชาการของชาติตะวันตก ในช่วงที่ทรงครองราชย์อยู่ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะทรงมีพระราชภารกิจมากมายนับในการปราบความไม่สงบในประเทศราชล้านนา หัวเมืองมลายู และการให้ความช่วยเหลือเขมรจนมีการทำสงครามกับญวนถึง 14 ปี นอกเหนือจากความเป็นอนุรักษ์นิยมของพระองค์ อย่างไรก็ตาม แม้พระองค์จะไม่ทรงส่งเสริม แต่พระองค์ก็ไม่ทรงขัดขวาง เมื่อพระเจ้านั่งยาเซอ ดังเช่น เจ้าฟ้ามงกุฎ (ซึ่งทรงผนวชอยู่) เจ้าฟ้าจุฑามณี (ต่อมาคือพระปิ่นเกล้า) และบางคนในตระกูลขุนนาง เช่น จมื่นไวยวรนาถ (ช่วง ต่อมาคือสมเด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ศึกษาเอาเรียนภาษาและวิทยาการของชาติตะวันตก² เมื่อบุคคลดังกล่าวข้างต้นเป็นผู้นำของประเทศในเวลาต่อมา จึงต่างตระหนักดีในความสำคัญของการศึกษา และมีการดำเนินการบางอย่างซึ่งจะนำไปสู่การจัดการศึกษาในรูปแบบโรงเรียนในที่สุด

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 หน้า 138 (ข้อความในวงเล็บโดยผู้เขียน)

² Wyatt, David K. The Politics of Reform... pp.

เมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎา ขึ้นครองราชย์ และมีพระราชโอรส พระราชธิดา เจริญวัย สมควรจะได้รับการเล่าเรียน พระองค์ทรงจัดให้พระราชโอรสพระราชธิดาได้รับการศึกษาเล่าเรียน ทั้งตามแบบแผนประเพณีไทยและตะวันตก ในกรณีพระองค์ทรงว่าจ้าง นางแอนนา เลียวโนเวนส์ เข้ามาถวายการสอน (พ.ศ. 2404 - 2410) และหมอบันตเด (John H. Chandler) ถวายการสอนต่อมา¹ สำหรับเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์นั้น นอกเหนือจากการได้รับการศึกษาทั้ง 2 แบบ พระองค์ยังได้รับการอบรมสั่งสอนจาก พระราชบิดาโดยตรงอีกด้วย²

การยอมรับการศึกษาค้นคว้าความรู้ในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 เป็นการตื่นตัวและเป็นที่ยอมรับของผู้นำในระดับสูงในการปกครองประเทศ อย่างไรก็ตาม การยอมรับนี้ยังมีขีดจำกัดอยู่มาก คือ เพียงจำนวนน้อย แต่ถึงกระนั้นก็กล่าวได้ว่า เป็นโรคชราของไทย ในยามที่ประเทศเผชิญกับการคุกคามจากมหาอำนาจตะวันตก ที่ผู้ศึกษาภาษาและวิทยาการตะวันตกจำนวนน้อยเหล่านี้ได้กลายเป็นผู้ปกครองและผู้บริหารในระดับสูงของประเทศไทย จึงสามารถปรับตัวและนำประเทศให้พ้นจากวิกฤติการณ์มาได้ไม่ว่าจะเป็นการบีบบังคับให้เปิดประเทศในสนธิสัญญาบาวริง (Bowring's Treaty) ใน พ.ศ. 2398 หรือในกรณีการเสียเขมรส่วนนอกแก่ฝรั่งเศสในอีก 12 ปีต่อมา³

เมื่อครั้ง เซอร์ จอห์น บาวริง เข้ามาเปิดประเทศ ด้วยความรอบรู้ในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับประเทศเพื่อนบ้านและอำนาจของอังกฤษซึ่งเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในเวลานั้น ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้การต้อนรับอย่างดี และในการต้อนรับส่วนพระองค์ ถึงกับพระราชทานซิการ์และสุราจากพระคตส์ จึงทำให้ เซอร์ จอห์น บาวริง

¹ วุฒิชัย มูลศิลป์ การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 หน้า 24 - 26

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานรางวัลแก่ข้าราชการที่ปฏิบัติหน้าที่ดีในรัชกาลที่ 5 หน้า 55 - 56

³

Wyatt, David K. Thailand, A Short History. p. 183

เปลี่ยนเป็นอย่างสูง ดังนั้น แม้ว่า เรอร์ จอห์น มาวริง จะเข้ามาช่วยหาที่คุ้มชูและ
 คุกคามไทยด้วยกำลัง¹ แต่สุดท้ายกลับเป็นผู้ที่มีความปรารถนาดีต่อไทย และได้เสนอตัว
 เข้ามาช่วยไทย เพื่อไทยต้องเผชิญกับการคุกคามจากฝรั่งเศสด้วยเรื่องเขมร

การคุกคามของฝรั่งเศสต่อเขมร ซึ่งเป็นประเทศราชของไทยเริ่มขึ้นภายหลัง
 ที่ฝรั่งเศสได้เวียดนามตอนล่าง (Cochin China) ใน พ.ศ. 2405 และยึดเขื่อน
 มาจนถึง พ.ศ. 2410 ซึ่งก่อให้เกิดความขมขื่นพระทัยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวเป็นอย่างยิ่ง เหตุการณ์นี้ทำให้เกิดกับประเทศอื่น เช่น จีน เวียดนาม ก็คง
 ลุกตามเป็นเหตุการณ์ใหญ่โต เพราะความเป็นอนุรักษนิยมของจักรพรรดิ แต่สำหรับ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงรอบรู้ในสถานการณ์ต่าง ๆ ที่ ต้องยอม
 หนอตกชั้น เก็บความขมขื่นไว้ และระแหนงค์ในความยุ่งยากที่จะดำเนินนโยบาย
 ต่างประเทศ ไม่ว่าจะเป็นการผูกมิตรกับฝรั่งเศส หรืออังกฤษ หรือแม้แต่การเก็บตัวเอง
 อยู่ภายใน ในลักษณะของการปิดประเทศดังปรากฏในพระราชหัตถเลขา ถึงราชทูต
 ณ กรุงปารีส เมื่อ พ.ศ. 2410 ขณะนั้นว่า

เราจำจะต้องคัดสินใจทำอย่างใดอย่างหนึ่ง การเช่นนั้นก็เหมือนว่า เราจะ
 ว่ายน้ำออกไปผูกมิตรกับเจ้าสัตว์ร้ายจะเข้ก็ หรือเราจะว่ายน้ำออกไปใน
 ทะเล คิดสอยหอยตามไปกับปลาวาฬหรือว่าไร แหมว่าเราควรจะได้เก็บตัว
 ของเราอยู่ในบ้านในเรือนดีกว่า แต่ก็รู้ดีว่า บางทีเราก็คงจะต้องพบกับ
 อำนาจและอิทธิพลที่เคยมีอยู่เหนือเรามาเก่าก่อน...²

ทอวิฤทธิการณ์ที่เกิดขึ้นในรอบบ้าน และที่ไทยต้องเผชิญโดยตรง แม้พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงรู้ดีว่า ด้วยวิถีการเดินไต่ที่จะทำให้ไทยเอาตัวรอดได้

¹Moffat, Abbot L. Monkut, the King of Siam. p. 117

²วิกส์, เฟรค คัมลิว การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า อมร
 โสภณวิเศษวงศ์ และเอกวิทย์ ณ ถลาง แปล หน้า 93 - 94

แต่การกระทำก็ไม่ใช่ว่าเป็นเรื่องง่าย เมื่อพิจารณาถึงพื้นฐานเดิมที่เราได้อยู่ นั่นคือ การศึกษา ซึ่ง "คนที่รู้หนังสือหนังสือได้นั้นก็มีน้อยกว่าคนที่ไม่รู้หนังสือ หนังสือหลายเล่มเท่า"¹ ดังนั้น

ถึงเป็นผู้ใหญ่ในแผ่นดินจะมีสติปัญญา เห็นการที่จะยอมให้แล้ว จะคิดอ่านเป็นฝ่ายคัดแปลงให้คนทั้งปวงหันเข้าตามอย่างธรรมเนียมใหม่ ๆ ซึ่งเป็นการที่เคยใช้แต่ในบ้านเมืองไกล ๆ นั้น ให้เรียนร้อยในวันหนึ่งสองวัน จนมีหนึ่งสองปีก็จะได้อวยากนัก...²

นั่นคือ พื้นฐานการศึกษา เป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้บ้านเมืองอยู่รอดได้ ซึ่งพื้นฐานนี้เองเป็นสิ่งที่ไทยเราขาด หรือถ้าจะมีอยู่ก็กล่าวได้ว่า...
แก้ไขปัญหของประเทศเพราะพื้นฐานเดิมขอ...
ให้ไปใช้ชีวิตในสังคมเขียงผู้มีคุณธรรมคือการบวช...
ปฏิรูปการศึกษา จึงมีความจำเป็นและสำคัญทั้งการรักษาเอกราชและความเจริญ

2. กระบวนการยอมรับการศึกษาเพื่อการรักษาเอกราช

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นครองราชสมบัติใน พ.ศ. 2411 ขณะทีพระชนมายุเพียง 15 พรรษาเศษ ดังนั้น จึงต้องมีสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นผู้สำเร็จราชการอยู่จนถึง พ.ศ. 2416 แต่กระนั้นไม่ว่าพระองค์จะทรงมีพระราชอำนาจโดยสมบูรณ์ หากอำนาจทั้งหลายนั้นยังคงอยู่กับ

¹ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พิมพ์ในงานครบรอบ 84 ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย 2521) หน้า 605

² ก.

³ คุรุบาละเลียดไถใน วุฒิชัย มูลนิธิ แนวความคิดทางการศึกษาไทย 2411 - 2475 บทที่ 1

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) และบุคคลในตระกูลบุนนาค เป็นสำคัญ ดังนั้น พระองค์จึงทรงใช้วิธีการกึ่งอำนาจกลับคืนที่ละน้อยและอย่างช้า ๆ ผ่านองการสาวสวายนาวา วถึงกระนั้นก็ยังมิใช่เหตุการณ์รุนแรงเกิดขึ้นคือ "วิกฤติการณ์วังหน้า" อันมีผลทำให้พระองค์ต้องลดการสาวสวายนาวาในระยะหนึ่ง รวมทั้งการปฏิรูปประเทศในบางด้านที่ดำเนินไปแล้วด้วย¹

ถึงแม้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะขึ้นครองราชย์ขณะยังทรงพระเยาว์ ไม่มีพระราชอำนาจเท่าที่ควร ซ้ำยัง "มีศัตรูซึ่งมุ่งหมายอยู่โดยเปิดเผย รอบข้างทั้งภายใน ภายนอกหมายเอาทั้งในพระองค์และต่างประเทศ ทั้งโรคภัยในกาย เปียกเปื้อนแสนสาหัส"² แต่พระองค์ก็ไม่ได้อ่อนแอหรือ พระราชกรณียกิจที่สำคัญที่ทรงกระทำก็คือ การปฏิรูปการศึกษาโดยจัดตั้งโรงเรียนขึ้น ใน พ.ศ. 2414 ในส่วนที่ยังทรงศึกษาเพิ่มเติมต่อมา และเสด็จ "ปากอื่นอื่นลม" ไปทอดพระเนตรความเจริญของประเทศเพื่อนบ้านด้วย

ในตอนต่อไปนี้จะได้วิเคราะห์กระบวนการยอมรับการศึกษาของไทยตามทัศนะของโรเจอร์และเพื่อไม่ให้เกิดความซ้ำซ้อนในบทที่ตามมา จึงขออธิบายในเชิงวิเคราะห์ที่

1. ขั้นตระหนัก ดังที่ได้กล่าวมาแล้วจะได้เห็นว่า ในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 แม้ว่าทั้ง 2 พระองค์จะตระหนักในความสำคัญของการศึกษาศูนย์ใหม่ แต่การจัดตั้งโรงเรียนอย่างเป็นทางการก็ยังไม่เกิดขึ้นในสมัยของพระองค์

การที่ยังไม่มีการศึกษาในรูปโรงเรียนเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 อาจเป็นไม่ได้ว่ายังไม่สามารถหาครูได้ ครูที่มีอยู่ถ้ามีคงสอนได้ตามแบบแผนประเพณี

¹ บัณฑิต เทนพิทักษ์ การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 - 2431) หน้า 159 - 160

² พระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ... หน้า

เท่านั้น การหาจ้างฝรั่งก็ไม่ไ้เป็นของที่ย่ายนั้ก ส่วนโรงเรียนเองหมอสอนศาสนาอาจจะไม่ทรงโปรด เพราะมีการชักชวนให้เข้าวัดกันมาก*

ดังนั้นในชั้นที่ 1 นี้ จึงพบว่ากินเวลาประมาณ 30 ปี คือ ตลอดรัชสมัยรัชกาลที่ 3 แล้วคนรัชกาลที่ 4 แม้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 3 จะมีคนไทย "รุ่นแรก" เริ่มศึกษาภาษาและวิทยาการตะวันตก แต่การศึกษานั้นยังเป็นเพียงการศึกษาหาความรู้อย่างไม่เป็นระบบ คือแล้วแต่ความสนใจ และแลกเปลี่ยนความรู้เป็นส่วนตัว

2. ชั้นสนใจ ในชั้นนี้ผู้นำของประเทศ คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งตระหนักในสำคัญของภาษาและวิทยาการของตะวันตก แต่อาจมีข้อจำกัดในความรู้เกี่ยวกับรูปแบบของการศึกษา รวมทั้งมีข้อรังเกียจในคริสต์ศาสนา ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขา ตอนหนึ่งว่า "เรา (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ) ติดต่อกับมิตรชาวอังกฤษแลอเมริกันนั้นก็เพื่อความรู้ในทางวิทยาศาสตร์แลศิลปศาสตร์ หาใช้ติดต่เพราะชื่นชมแลอัศจรรย์ใจในศาสนา...นั้นไม่"¹ แต่กระนั้นสิ่งที่ผู้นำของไทยในช่วงระยะแรก ๆ นั้นก็ได้แต่เพียงการชวนหาความรู้โดย "พยายามศึกษาภาษาอังกฤษเพื่อจะได้มีความรู้อ่านตำราภาษาอังกฤษในเรื่องวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์ต่าง ๆ เพื่อให้คุ้นเคยแลชักนำความรู้นั้น ๆ มาสู่ประเทศของเราตามแต่จะสามารถนำมาได้"²

ส่วนการตั้งโรงเรียนตามแบบตะวันตกยังไม่เกิดขึ้นและเมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎขึ้นครองราชย์ ใน พ.ศ. 2394 พระองค์ทรงมีรับสั่งให้หมอสอนศาสนาประจำที่กรุงเทพฯ "จัดครูสตรียาสอนฝ่ายใน" ซึ่งหมายถึง พระสนมและพระขนิษฐา เป็นจำนวนมากกว่า

* การไม่ทรงโปรดในลักษณะนี้ยังมีต่อมาแม้ในต้นรัชกาลที่ 5 เมื่อพระองค์หาครูสอนภาษาอังกฤษจึงส่งนักเรียนที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ไปเรียนที่สิงคโปร์ ดูรายละเอียดได้ในสมเด็จพระบรมราชาธิราชานุภาพ ความทรงจำ หน้า 172 - 173

¹ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ หน้า 34 (ความในวงเล็บโดยผู้เขียน) พระราชหัตถเลขาลงวันที่ 18 พฤศจิกายน พ.ศ. 2392

² ค. หน้า 36

21 พระองค์ ครูที่สอนมี 3 คน ช่วยกันสอนสัปดาห์ละ 2 วัน และสอนอยู่ 3 ปี จนกระทั่งวันหนึ่งใน พ.ศ. 2397 ครูที่จะเข้าไปสอนแอบว่า ประทูลพระบรมมหาราชวังปิด จึงเท่ากับว่าการสอนยุติลง มีผู้สังเกตว่า อาจเป็นเพราะว่าพระสนมหรือพระชนินุษา บางพระองค์สนพระทัยในศาสนาคริสต์¹ ซึ่งทำให้รัชกาลที่ 4 ไม่พอพระทัย การเรียน การสอนจึงยุติลงไป

ต่อมาทรงหาครูที่จะมาถวายการสอนแก่พระราชโอรสและพระราชธิดา ซึ่ง เจริญวัยขึ้นมา แต่ก็ยังทรงมีข้อรังเกียจ การสอนคริสต์ศาสนาอยู่ ถึงทรงย้ายกับตัวแทน ของพระองค์ที่จะจัดหาครูว่าทรงต้องการให้มา "สอนความรู้ทางภาษาและวรรณคดี อัน จะเป็นประโยชน์ต่อกิจการของบ้านเมือง มิใช่กิจการศาสนา" และนี่คือเหตุผลที่ทำให้ พระองค์ทรงไต่ถามแอนนา เลียวโนเวนส์ มาเป็นครู

ดังนั้น ในขั้นนี้จึงเห็นได้ว่า ขณะที่มีความเชื่อมั่นในความสำคัญของภาษาและ วิทยาการตะวันตก แต่รัชกาลที่ 4 ก็ไม่พอพระทัยกับการเผยแพร่ศาสนา ดังนั้น โรงเรียนจึงยังไม่ได้ตั้งขึ้นอย่างแท้จริงและแพร่หลายออกไปสู่ประชาชน

ส่วนตระกูลขุนนาง ได้มีส่ง ศษ.พร. ขุนนาค (ต่อมาคือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์) ขณะที่มีอายุ 15 ปี ไปเรียนที่อังกฤษ และเรียนอยู่ 3 ปี ส่งกลับมาเมืองไทย ใน พ.ศ. 2410²

3. ขั้นประเมิน เป็นขั้นที่ผู้นำพิจารณารูปแบบโรงเรียน และตัดสินใจทำการ ทดลอง ในขั้นนี้ สามารถกล่าวได้ว่า ตรงกับช่วงครึ่งแรกของสมัยรัชกาลที่ 5 คือ จนกระทั่ง พ.ศ. 2430 เมื่อมีการประกาศตั้งกรมศึกษาธิการ เพื่อให้เป็นหน่วยงาน รับผิดชอบกับการจัดการศึกษาโดยเฉพาะ สำหรับก่อนหน้า พ.ศ. 2430 นี้ แม้ว่าพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะตระหนักในความสำคัญและความจำเป็นในการศึกษา อย่างยิ่ง แต่พระองค์ก็ทรงมีประสบการณ์และความรู้ในสิ่งจำกัด ดังนั้น สิ่งที่พระองค์ ทำได้ที่ดีที่สุดก็เพียงพอให้โรงเรียนตั้งขึ้นมาก่อน แล้วจึงค่อยปรับปรุงรูปแบบที่

¹Moffat, Abbot L. Monkut, the King of Siam, pp. 164 - 165

²Wyatt, David K. The Politics of Reform... p. 145

เหมาะสมในภายหลัง นั่นคือ การตั้งโรงเรียนสอนภาษาไทยในพระราชวัง โรงเรียนสอนภาษาอังกฤษโดยครูแมกฟาร์แลนด์ โรงเรียนหลวงตามหัวเมือง โรงเรียนผลิตข้าราชการโดยเฉพาะอีกหลายแห่ง ฯลฯ โรงเรียนต่าง ๆ เหล่านี้ตั้งขึ้นในลักษณะต่าง ๆ กัน อยู่ภายใต้หน่วยงานหลายหน่วย บางโรงเรียนอยู่ภายใต้กรมทหารมหาดเล็ก มีทั้งการประสบความสำเร็จและความล้มเหลว

สำหรับผู้รับก่อนส่วนใหญ่ ในช่วงต้นรัชกาลที่ 5 คือ พระเจ้าน้องยาเธอ มุตรขุนนางและลูกของสามัญชนบางส่วนโดยเฉพาะในช่วงท้ายของทศวรรษ 2420 แต่ความตื่นตัวนี้เกิดขึ้นจากการกระตุ้นจากรัชกาลที่ 5 เป็นอย่างมากด้วย ดังปรากฏในประกาศและพระราชดำรัสดังนี้

จึงทรงพระราชดำริว่า มุตรหลานของข้าราชบริพารทั้งปวงนั้นควรที่จะเข้ามารับราชการฉลองพระเดชพระคุณนั้น แลควรเป็นผู้มีชาติ วัตรระกูล ควรจะรับราชการต่อไปในเบื้องหน้า แต่ที่ยังไม่รู้หนังสือไทยและขนบธรรมเนียมราชการโดยมาก แลการรู้หนังสือนี้ก็สำคัญยิ่งใหญ่มากเป็นเหตุจะได้รู้วิชาและขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ... (พ.ศ. 2444)

โรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นในระยะนี้ กล่าวได้ว่า ยังไม่มีระบบที่ชัดเจนและมีแบบแผนที่เป็นมาตรฐานเดียวกัน คือ ยังไม่มีหลักสูตรวิธีการสอน แบบเรียนระดับชั้นก็กำหนดไว้เพียงกว้าง ๆ คือ ประโยค 1 ประโยค 2 ซึ่งหมายถึงระดับประถมและระดับมัธยมตามลำดับ แต่ไม่ได้กำหนดว่า ระดับประถมมีกี่ปี มัธยมมีกี่ปี ดังนั้นจึงปรากฏว่า มีนักเรียนบางคนสอบไล่ประโยค 1 และประโยค 2 ได้พร้อมกันในปีเดียวใน พ.ศ. 2427*

ดังนั้น ในชั้นประเมินนี้ ผู้ถูกเลือกที่สำคัญคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีผู้ช่วยที่สำคัญคือ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

*คือ ม.ร.ว.เปีย มาลากุล ต่อมาก็คือเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เสนาบดี กระทรวงธรรมการในครั้งแรกของสมัยรัชกาลที่ 6

4. ชั้นทดลอง เป็นชั้นที่ผู้นำทำการทดลองการศึกษาในรูปโรงเรียน เพื่อนำมาใช้เป็นประโยชน์ต่อไป กล่าวได้ว่า เริ่มหลัง พ.ศ. 2430 เมื่อมีการตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นมา และให้โรงเรียนที่เคยอยู่ใต้กรมมหาดเล็กโอนมาสังกัดกับกรมศึกษาธิการ และ 5 ปีต่อมา ได้ยกฐานะขึ้นเป็นกระทรวงธรรมการ โดยมีเสนาบดีคนแรกคือ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) แต่ในระยะนี้จนกระทั่งถึงปีสุดท้ายในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ พ.ศ. 2453 การศึกษาของชาติกล่าวได้ว่า เป็นการ "นำร่อง" คือ แสวงหาวิธีการดำเนินการ จุดมุ่งหมายของการศึกษา

ในวิธีการดำเนินการ เราจะพบว่า แม้จะมีการตั้งกระทรวงธรรมการขึ้นมาใน พ.ศ. 2435 แต่การขยายการศึกษาให้แพร่หลายเป็นไปอย่างเชื่องช้า ดังนั้น ใน พ.ศ. 2441 จึงได้โอนการศึกษาในส่วนหัวเมืองไปให้อยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของพระสงฆ์ โดยการสนับสนุนของกระทรวงมหาดไทย ซึ่งส่วนหนึ่งดูจะเป็นการพิสูจน์ว่า ถ้าตั้งใจทำจริงย่อมขยายการศึกษาได้เร็ว ซึ่งตามสถิติได้ปรากฏว่า จำนวนนักเรียนเพิ่มจาก 5420 คนใน พ.ศ. 2441 เป็น 10,147 คน และ 17,224 คน ในพ.ศ. 2442 และ 2443 ตามลำดับ¹ ดังนั้นต่อมาจึงได้โอนการศึกษามาไว้กระทรวงธรรมการดังเดิม แต่กระนั้นก็ยังให้พระสงฆ์สนับสนุนช่วยเหลือการศึกษาดังเดิม ดังปรากฏในพระราชบัญญัติสงฆ์ ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) ครั้นถึงปลายรัชกาลที่ 5 ได้มีการตกลงโอนการศึกษาในระดับประถมส่วนหัวเมืองไปให้อยู่ภายใต้กระทรวงมหาดไทย และกระทรวงนครบาลรับผิดชอบในมณฑลกรุงเทพฯ หน้าที่ของกระทรวงธรรมการที่ยังเหลืออยู่คือ การมัธยมศึกษา ซึ่งมีจำนวนไม่มากนัก

ในจุดมุ่งหมายของการศึกษาก็เช่นเดียวกัน ในระยะแรกจุดมุ่งหมายที่ชัดเจน และราษฎรจะเข้าใจและยอมรับกันมากที่สุดคือ การเป็นข้าราชการ อย่างไรก็ตาม จุดมุ่งหมายอื่น ๆ ที่ประกาศออกมาจะไม่ใช่ที่สนใจของราษฎรเท่าใดนัก ดังนั้นเมื่อนักเรียนเรียนไปได้ระยะหนึ่งต่างก็ลาออกมาหางานราชการ ซึ่งมีความต้องการบุคคลอย่างสูงในระยะนั้นทำโดยเฉพาะการเป็นเสมียน แต่ถึงปลายรัชกาลที่ 5 เรื่องความ

¹Wyatt, David K. The Politics of Reform...

นิยมเป็นข้าราชการ ที่สอดคล้องกับค่านิยมของไทย จึงเริ่มเป็นปัญหาขึ้นมา เพราะ
รัฐบาลไม่สามารถรับมือกับคนที่เรียนหนังสือทั้งหลายเข้ารับราชการได้ทั้งหมด

ปัญหาอีกประการหนึ่งที่เกิดขึ้นในปลายรัชกาลที่ 5 นี้คือ การที่รัฐบาลรู้สึกว่า
มีปัญหาที่จะหามาหาเงินงบประมาณในการจัดการศึกษา แต่ควรให้ราษฎรออกเงินด้วย
ซึ่งแนวความคิดนี้ว่าไปแล้วขัดกับหลักการการจัดการศึกษาภาคบังคับ หรืออีกนัยหนึ่ง
แสดงให้เห็นการไม่เข้าใจหรือการมีหลักการไม่ชัดเจนว่า ค่าเนนการศึกษาย่างไร
เพราะในตอนแรกก็มีโรงเรียนหลายวิธีที่จะให้ราษฎรส่งบุตรหลานเข้าเรียน แต่ถ้าน
ความนิยมเพิ่มมากขึ้นรัฐบาลออกจะรู้สึกว่า ในยุคสมัยที่จะให้รัฐบาลออกเงินข้างเดียว
ดังนั้น จึงมีการทำวิธีที่จะเก็บเงินการศึกษาเข้าเรียนขึ้นมา

จุดมุ่งหมายของการศึกษาก็เช่นเดียวกันแม้จะมีการกล่าวไว้ในเอกสารหลายฉบับ
แต่ก็ไม่ได้มีการรวบรวมและชี้แจงแก่ราษฎรว่า จุดมุ่งหมายการเรียนหนังสือมีอะไรบ้าง
จนจนระยะสิ้นรัชกาลที่ 5 จึงได้มีการรวบรวมและชี้แจง จุดมุ่งหมายของการเล่าเรียน
ให้ชัดเจน คือ

ให้เป็นผู้แสวงหาศิลปวิชาเครื่องอบรมปัญญาความสามารถ และความประพฤติ
คือความประพฤติชอบ ให้ดำรงรักษาวงศ์ตระกูลของตน ให้โอบอ้อมอารีแก่พี่น้อง
ให้มีความกลมเกลียวร่วมทุกข์สุขกันระหว่างสามัคยา ภรรยา ให้มีความซื่อตรง
ต่อกันในระหว่างเพื่อนให้รู้จักกระหม่อมกระหม่อมเจียมตัว ให้มีเมตตาจิตร์แก่
ผู้อื่นทั้งปวง ให้อดทนสาธยายประโยชน์ อันเป็นประโยชน์ร่วมกันทั้งหมด ให้
ประพฤติตามพระราชกำหนดกฎหมาย เมื่อถึงคราวที่จะต้องช่วยชาติและ
บ้านเมืองให้มอบกายสวามิภักดิ์ด้วยกล้าหาญ และด้วยจงรักภักดีต่อพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้รำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณอยู่ทุกเมื่อ¹

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ก. 2/5

แต่นาเลี้ยค้ายที่ร่างพระบรมราชโองการฉบับนี้ไม่ได้ประกาศออกมา เพราะระหว่าง
การปรึกษากับสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ รัชกาลที่ 5 ได้เสด็จสวรรคตไปเสียก่อน¹

เมื่อสิ้นรัชกาลที่ 5 จะพบว่าแรงผลักดันเพื่อให้การศึกษาขยายตัวได้เพิ่มขึ้นจาก
พระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียวมาเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ คือ เจ้าพระยา
พระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล พ.ศ. 2454 - 2458) และ
เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา พ.ศ. 2458 - 2469) ซึ่ง
พยายามรณรงค์ที่จะให้มีการประกาศใช้การศึกษาภาคบังคับให้ได้ แต่ความพยายามนี้
ประสบอุปสรรคอย่างมาก โดยเฉพาะจากเสนาบดีกระทรวงนครบาล คือ เจ้าพระยา
ยมราช (ปั้น สุขุม) และเสนาบดีพระคลังมหาสมบัติ คือ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ความ
พยายามนี้ประสบความสำเร็จในลักษณะคืบคลานของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เพราะ
ท่านไม่ยอม "ให้ผู้คนในยุคหน้าโหมได้ว่าปล่อยปละละเลย"² และ "ถ้าวิ่งต่อไปเป็น
นิคเน่ และจะให้ผลเป็นการเสียหายในภายหลัง"³ ดังนั้นเมื่อเสนาบดีกระทรวงนครบาล
ไม่เห็นด้วยกับการประกาศใช้การศึกษาภาคบังคับ เพราะกลัวว่า พ่อแม่จะไม่มีแรงงาน
ใช้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจึงยกเว้น การประกาศใช้การศึกษาภาคบังคับในมณฑล
กรุงเทพฯ และท่านเองก็ยักยอกเมื่อเสนาบดีพระคลังมหาสมบัติ อ้างว่าไม่มีเงินสนับสนุน
ท่านก็หาทางออกโดยเก็บเงินศึกษาฟรี

สำหรับราษฎรโดยทั่วไปในระยะต้นรัชกาลที่ 6 ก่อนที่จะมีการใช้พระราชบัญญัติ
ประถมศึกษา ความสนใจในการศึกษาของบุตรหลานมีปริมาณมากพอสมควร และนับวันจะ
เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ บางท้องถิ่นได้มีการบริจาคทรัพย์ อื่นของ ที่ดิน ข้าว ไร่ แรงงาน ฯลฯ

¹Wyatt, David K. The Politics of Reform... p.367
ร่างพระบรมราชโองการนี้เห็นได้ชัดว่า แผลจาก พระบรมราชโองการเกี่ยวกับศึกษาของ
ญี่ปุ่น

²แน่งน้อย พิศนาคานนท์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์
หน้า 199

³รอง ศยามานนท์ และคนอื่น ๆ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ หน้า 275

และมีอยู่รายหนึ่งช่วยสอนถึงกับไม่รับเงินเดือน. ปรากฏว่า เมื่อสิ้นรัชกาลที่ 5 มีขุนบริจาก
เงินช่วยการศึกษาของชาติเกือบ 200,000 บาท¹ อย่างไรก็ตามความตื่นตัวและความ
สนใจของราษฎรในความสำเร็จของการศึกษาก็จะผูกพันกับความคิดว่า เมื่อเรียนจบก็
จะเข้ารับราชการมากกว่าอย่างอื่น และความตื่นตัวนี้ยังมีจำนวนน้อยอยู่ เมื่อเปรียบเทียบกับ
ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ หลักฐานที่แสดงให้เห็นข้อเท็จจริงนี้ได้อย่างดี คือ
รายงานจากพระสงฆ์ ซึ่งเป็นผู้อำนวยการจัดการศึกษาหัวเมือง ในระหว่าง พ.ศ.
2442 - 2443 ดังต่อไปนี้

“บรรพาสโดยทั่วไปพอใจกับการศึกษาแบบเดิมที่เป็นอยู่ พวกเรา มีความต้องการของ
ที่จะต้องการให้ปรับปรุงการศึกษาให้ดีขึ้นกว่าเดิมและมีความต้องการเพียงแต่
อ่านออกเขียนได้เท่านั้น”

(ราชบุรี)

“ไม่ค่อยมีใครสนใจการศึกษา ชอบจะ
เล่นสนุกประการ

(สมุทรสงคราม)

องการศึกษาเพียงใน

“เพียงหนึ่งในสี่ของพระสงฆ์และบรรพาสที่ไม่พอใจในการศึกษาแบบเดิม”

(อุทัยธานี)

“แม้ว่าพวกบรรพาสจะพอใจในระบบการศึกษาแบบเดิม แต่พวกพระสงฆ์
ไม่พอใจในระบบการศึกษาแบบเดิม”

(สุพรรณบุรี)

“ความก้าวหน้าของการศึกษาจะเป็นไปได้ยากเพราะยังไม่ได้มีการให้ทุน
ก่อสร้างอาคารการศึกษาจะทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้นได้”

(นนทบุรีและปทุมธานี)

¹ วุฒิชัย มุลสิลย์ การปฏิรูปการศึกษา ในสมัยรัชกาลที่ 5 หน้า 175 - 177

นอกจากบรรดาข้าราชการและพวกคนอื่นบางคนแล้ว ประชาชนไม่ค่อยจะ
เชื่อถือการศึกษาแบบใหม่ ประชาชนทั่วไปคิดว่าไม่มีประโยชน์อะไรที่จะให้
บุตรหลานของเขาได้รับการศึกษา

(จับทมิ)

"มีความต้องการที่จะเรียนภาษาบาลีมากกว่าภาษาไทย การสนับสนุนที่
โรงเรียนได้รับก็มาจากข้าราชการและคณะบุคคลที่บริหารงานท้องถิ่น"

(นครศรีธรรมราช)¹

จากรายงานข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ในช่วงเวลาดังกล่าว ความต้องการของ
ประชาชนในต่างจังหวัดที่ต้องการการศึกษาแบบใหม่ หรือในระบบโรงเรียนมีน้อย
เหลือเกิน ข้อความในรายงานตอนหนึ่งซึ่งผู้เขียนเห็นว่า มีความสำคัญมาก และยังมี
ความสำคัญแม้จนกระทั่งปัจจุบัน คือ การพิสูจน์ว่า "การศึกษาจะทำให้ชีวิตความเป็นอยู่
ดีขึ้นได้" ซึ่งข้อความนี้ไม่ได้หมายความว่าถึงวิชาการเพียงอย่างเดียว หากรวมถึงวิชาชีพ
ทั้งหลายด้วย ดังนั้นสิ่งที่ควรตระหนักไว้เป็นอย่างดีประการหนึ่งก็คือ ปริมาณของนักเรียน
ที่เพิ่มขึ้นจะมีความสัมพันธ์กับคุณภาพของการศึกษาเพียงใด

จากที่กล่าวมา สามารถสรุปได้ว่า ในชั้นพลดองนี้ ผู้มีบทบาทสำคัญในรัชกาลที่ 5
คือ พระองค์เอง ซึ่งคอยกระตุ้นความสนใจเสนาบดีกระทรวงมหาดการ ทรงปรึกษาหารือ
กับบุคคลซึ่งพระองค์ทรงเห็นว่ามีความรอบรู้และสนใจในการศึกษา ทรงรับสั่งให้
ราชทูตไทยประจำอังกฤษ และฝรั่งเศส ศึกษาแบบแผนการจัดการศึกษาของประเทศ
ทั้งสอง ต่อมายังทรงแต่งตั้งคณะบุคคล ไปศึกษาแบบแผนการจัดการศึกษาของญี่ปุ่นอีกด้วย
และบุคคลที่มีความสำคัญรองลงมาคือ สมเด็จเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล)
และเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุญนาค) ครั้นถึงรัชกาลที่ 6 นอกเหนือจากพระมหากษัตริย์

¹ เควิต เค. วิทยาช "การศึกษากับการพัฒนาดังคมไทยให้ทันสมัย" โกวิท
วงศ์สุวัจน์ แปล วารสารประวัติศาสตร์ 7(1) มกราคม - เมษายน 2525 หน้า

ซึ่งทรงเปิดโลกทัศน์ของประชาชนให้กว้างไกลมากขึ้นเกี่ยวกับจุดหมายของการเรียน ที่ควรจะเป็น การส่งเสริมการเรียนวิชาอื่น บุคคลที่มีความสำคัญรองลงมาคือ เสนาบดี กระทรวงธรรมการทั้ง 2 ท่าน คือ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เพ็ญสุต) ๗ อโยธยา)

5. ขั้นการยอมรับ ดังได้กล่าวมาแล้วว่าผู้มีบทบาทในการรณรงค์เพื่อให้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาคือ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ใน พ.ศ. 2455 เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ได้ทำความเข้าใจที่จะจัดการศึกษา ร.ศ. 131¹ สรุปว่า ควรจะได้ออกพระราชบัญญัติ ประถมศึกษา แต่การดำเนินงานนี้ยังไม่เป็นผลสำเร็จ ต่อมาเมื่อเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ดำรงตำแหน่งต่อมาท่านได้ดำเนินการในเรื่องนี้ต่อมาผ่านทางหน้าหนังสือพิมพ์ และในฐานะที่เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ* ดังที่ปรากฏหนังสือพิมพ์คุลีนาธิก ใน พ.ศ. 2461 ตอนหนึ่งว่า

...การศึกษาเพียงหนังสือกับเลขก็ดี การเรียนแต่บางคนบางพวกก็ดี การปล่อยให้ไปเองโดยรัฐบาลไม่ต้องเอาอะไรเลยก็ดีหาพอไม่...

การเปลี่ยนแปลงในสมัยนี้ กำลังเป็นไปอย่างรวดเร็วกว่าโลก ประชาชน ทั่วหน้าจะต้องรวมกำลังเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ทำหน้าที่ของตนให้เจริญ ทันสมัย ความยั่งยืนแห่งชาติและประเทศจะเป็นไปได้ในทุกวันนี้โดยอาศัยเหตุนี้

การศึกษาที่รัฐบาลเริ่มเข้าเป็นธุระในรัชกาลก่อนนี้ เพราะเหตุการณ์เริ่ม และจะต้องทำไปตามกำลังก่อน จึงได้ตั้งหน้าจัดการศึกษาแก่สาขารับชาย

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 ก.10/13 ความเห็นที่จะจัดการศึกษา ร.ศ.131 ของพระยาสุริยศักดิ์ที่ถวายรัชกาลที่ 6

* ระหว่าง พ.ศ. 2462 - 2469 กระทรวงธรรมการเปลี่ยนชื่อเป็นกระทรวงศึกษาธิการแล้วเปลี่ยนชื่อเป็นกระทรวงธรรมการ และเปลี่ยนชื่อมาเป็นกระทรวงศึกษาธิการ อีกครั้งใน พ.ศ. 2484 ซึ่งยังคงใช้จนปัจจุบัน

ฝ่ายเดียว แต่อารยชนของชาติและประเทศนั้นรวมกันทั้งชายและหญิง เพราะฉะนั้นต่อมาในรัชสมัยนี้จึงได้ทรงริบเปลี่ยนแปลงอีกอย่างหนึ่งคือ เมื่อการศึกษาได้ทั้งรูปเป็นการศึกษาสำหรับชาติแล้ว การเล่าเรียนทั้งสองเพศก็เป็นอันได้ดำเนินไปพร้อมกันทีเดียว...¹

สำหรับการทรงตัวอย่างเป็นทางการของเจ้าพระยาบรมมัทธกัมมนตรีที่สำคัญคือ การรายงานต่อที่ประชุมของอุปราช * และสมุหเทศาภิบาล ซึ่งได้ชี้แจงให้เห็นสภาพ การศึกษาในปัจจุบันว่าล้าชากว่าประเทศเพื่อนบ้านมากทั้งฟิลิปปินส์และพม่า ทั้งในแง่ ประมาณและคุณภาพ ความเสียหายที่จะเกิดแก่ประเทศในการที่ชาวต่างประเทศจะมา แ่่งงานอาชีพราษฎรของเรา ถ้าประชาชนชาวการศึกษา ผลร้ายของอารยธรรมตะวันตก ที่เผยแพร่เข้ามาทั้งในหนังสือพิมพ์ ภาพยนตร์ ซึ่งทางแก้ไขก็โดยการศึกษาเท่านั้น นอกจากนี้ท่านยังได้ชี้ให้เห็นความจำเป็นที่จะกองขยายการศึกษาในแนวอนไม่ไร แนวตั้งโดยอ้างคำพูดของ มรว.นิง กวีอังกฤษที่ว่า "อย่าเพียรสร้างแคบักษ์และเทวดา จงพยายามยกคนทั้งชาติให้สูงขึ้นพร้อมกันเถิด" รายงานนี้ว่าเป็นเอกสารทางการศึกษา ที่สำคัญมากฉบับหนึ่ง จึงขอคัดข้อความบางตอนนอกเหนือจากที่กล่าวในบทที่ 3 มากล่าว ในที่นี้ก็คือ

ถ้า ราษฎรของเราทุกวันนี้ ยังไม่ได้รับการศึกษาอันสมควรแก่อัธภาพ และ ควรแก่มัธยมต้องแพ้ชาวต่างประเทศในการแข่งขันแย่งอาชีพทุกอย่างไร ปึง การทำนา ถ้าที่ไหนได้มีการทดน้ำสำเร็จแล้วการเพาะปลูกผลแน่นอนขึ้น มีงาน ทำตลอดปีได้ และอาจลงทุนได้เครื่องมือใหม่ ๆ ให้ได้ผลดีและเร็วขึ้นได้

¹ เจ้าพระยาบรมมัทธกัมมนตรี อุทิศสมบัติ เล่ม 1 พ.ศ. 2461 หน้า 84 - 86

* อุปราชคือ ตำแหน่งผู้ปกครองภาคซึ่งเกิดจากรวมมณฑลเทศาภิบาล 2 - 3 มณฑลเข้าด้วยกัน ยกเว้นมณฑลกรุงเก่าอุปราชขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์โดยตรง

ชาติอื่น ๆ เข้ามาแบ่งทำ ราษฎรของเราก็อาจแพ้เขาอีก ถ้าเช่นนั้น จะเป็นอย่างไร*...

ความบกพร่องแห่งการศึกษามองเราในเวลานี้บกพร่องมากที่สุดทั้ง quantity และ quality เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศใกล้เคียง... ของเรา จัดการได้ขยับและล่าช้าเชามาก (ดังนั้น) จำเป็นต้องรีบรื้อจัดการศึกษา ให้เทียมส่วนพอเหมาะกับนานาประเทศ ที่เจริญการรื้อต่อไปเป็นนิคเน่ และจะให้ผลเป็นการเสียหายในภายหลัง ทั้งจะเป็นสิ่งหนึ่งซึ่งยุคนั้นจะโทษ ยุคนี้อาจปล่อยปละละเลยไว้ จึงมีพระราชประสงค์ที่ให้มีเร่งรัดโดยเร็ว¹

แรงกระตุ้นจากเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี นำไปสู่การประกาศใช้พระราชบัญญัติ ประถมศึกษาในที่สุด ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 3 อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จในการ จัดการศึกษาในรูปแบบโรงเรียน ซึ่งดำเนินการมาเป็น 50 ปี จะสูงขึ้น หากยังปรากฏว่า ปัญหาความไม่เข้าใจในความสำคัญ ความกลัวของราษฎรที่ว่า การจัดตั้งโรงเรียนเพื่อ ความสะดวกในการรวมเด็ก เพื่อจับไปเป็นทหารยังคงอยู่² รวมทั้ง “กลัวเสียเงินเป็น โส่หุ่ยในการเล่าเรียน”³ ส่วนในระดับสูงสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ กล่าวไว้ในเวลาต่อมา (พ.ศ. 2468) ว่า แม้สมุหเทศาภิบาลยังมีความสามารถดีนัก เป็น 3 ระดับ คือ ประเภท 1 “เพียงบอกให้รู้เขาก็ทำได้” ประเภท 2 “ต้องบอก ให้ทราบโดยพิสดารจึงทำได้” และประเภท 3 “ถึงสิ่งอย่างไร ๆ ก็ยากที่จะเข้าใจ จะให้จัดการอันใดมักต้องเรียกตัวเข้ามาพบปะชี้แจงจนพอใจจึงจะไปทำการนั้นได้”⁴

*เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ยังเชื่อว่าเมื่อเสร็จสงครามอาวฮแล้ว ก็จะได้ถึง สงครามเทศมธุกิจ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 ค.1/1 รายงานการประชุม อุปราชและสมุหเทศาภิบาล ลงวันที่ 24 ธันวาคม 2462

² มนูญ ลาสโรจน์ การจัดการศึกษาในสมัยสมเด็จพระมงกุฎ หน้า 143

³ ค. หน้า 144

⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ค.2/4 บันทึกของ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เรื่องประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ ลงวันที่ 14 มกราคม 2468

นี่คือปัญหาในการจัดการศึกษาที่สำคัญประการหนึ่ง เพราะบุคคลซึ่งมีตำแหน่งหน้าที่สูงยังไม่เข้าใจงานที่ตนเองจะต้องทำอย่างแจ่มแจ้ง ส่วนราษฎรโดยทั่วไปซึ่งมีพื้นฐานทางการศึกษาต่ำหรือไม่มีเลย ย่อมยากที่จะเข้าใจความสำคัญของการศึกษาได้ ยิ่งมีปัญหาด้านศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องกับคว้งงอ เช่น ในมณฑลปัตตานี ซึ่งคนส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลามนั้น มีข้อห้ามทางศาสนาบางประการ ซึ่งเป็นอุปสรรคแก่การจัดการศึกษา มาก เช่น ข้อห้ามเด็กหญิงไม่เล่นกับเด็กชายและถ้าทางศาสนาคว้งแล้วถือว่าเป็นบาปร้ายแรงมาก¹ เด็กต้องเรียนเกี่ยวกับศาสนาจน อายุ 10 ขวบ จึงจะเข้าเรียนในโรงเรียนประถมได้ดังนั้น ในมณฑลดังกล่าวเด็กที่ถูกเกณฑ์เข้าโรงเรียนต้องเลื่อนอายุออกไปเป็น 10 - 14 ปี²

ส่วนปัญหาทางการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพที่สำคัญคือเรื่องภาษาที่แตกต่างกันและการใช้แรงงานบุตรหลาน³ นอกเหนือจากการมีปัญหาร่วมกันในหลาย ๆ มณฑล คือ การไม่เห็นความสำคัญของการศึกษา การขาดแคลนครู งบประมาณไม่เพียงพอ

สำหรับชาวจีน ซึ่งเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารมีปัญหาดังกล่าวอีกลักษณะหนึ่ง คือ ยังคงนิยมให้บุตรหลานเรียนภาษาจีน เพราะความผูกพันในวัฒนธรรมของตนเอง และมีการตั้งโรงเรียนราษฎรสอนภาษาจีน แต่โรงเรียนดังกล่าวหลายแห่ง กลับเป็นสถานที่เผยแพร่ลัทธิทางการเมือง นี่เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้มีการควบคุมโรงเรียนจีน โดยการประกาศใช้พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร พ.ศ. 2461

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.22/14 รายงานเจ้าพระยา
ยมราช ทรวจราชการมณฑลปัตตานี ลงวันที่ 21 มิถุนายน 2466

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.3.3/2 หนังสือเจ้าพระยายมราช
ลงวันที่ 21 กรกฎาคม 2466 ปัญหาของมณฑลปัตตานี โปรดดูรายละเอียดใน นพดล
โรจนอุดมศาสตร์ ปัญหาการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี พ.ศ. 2449 - 2475 บทที่ 4

³ วิบูลย์ ทานุชิต การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2442 - 2476)
หน้า 142 - 143

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับรายงานจากพระยาวิสุทธีสุริยภักดิ์ (เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี) ราชทูตไทยประจำอังกฤษ พระองค์ได้ส่งรายงานนี้ไปปรึกษากับบุคคลหลายฝ่ายทั้งสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาศรีสุทนต์มณี และเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เพื่อให้ช่วยกันคิดปรับปรุงและขยายการศึกษาให้กว้างขวาง ซึ่งผลการกระตุ้นในครั้งนี้ กระหวงกรรมการซึ่งนับถึงปัญหาในการทำงานหลายประการ ต้องยินยอมให้ฝ่ายสงฆ์ ภายใต้อาณัติ สมเด็จพระยาศรีสุทนต์มณี เข้ามาช่วยในการดำเนินงาน อีกทั้งเป็นการพิสูจน์ว่า ปัญหาของกระทรวงกรรมการซึ่งถูกบันทึกในสายตาของกระทรวง กรรมการนั้น ไม่ใช่เรื่องเลื้อมากว่าแรง เป็นสิ่งที่สามารถปฏิบัติได้ และจากหลักฐาน เราสามารถเห็นการเพิ่มจำนวนนักเรียนและโรงเรียนได้อย่างชัดเจนในระยะนี้ และในระยะที่เท่าเทียมกันที่เราสามารถเห็นภาพการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนในส่วนภูมิภาคได้อย่างชัดเจนที่สุดและค่อนข้างตรงไปตรงมา จากรายงานของผู้ตรวจการ การศึกษาประจำปีผลต่าง ๆ กันมาเสียยบายที่รายงานในลักษณะนี้เลิกไปภายหลังที่มี การโอนการศึกษากลับคืนไปให้กระทรวงกรรมการตั้งเดิมในปลายปี พ.ศ. 2442

ในระยะสิบปีสุดท้ายของสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ยังทรงเป็นผู้กระตุ้น ผลักดันให้มีการปรับปรุงการศึกษาของชาติอยู่เรื่อย ๆ เพราะในระยะนี้เสนาบดีกระทรวงกรรมการคือเจ้าพระยาวิจิตรวงศ์วุฒิไกร (ม.ร.ว. กสิ สุภัค ณ พ.ศ. 2445 - 2454) กล่าวได้ว่า ไม่มีความรู้ในการจัดการศึกษาและสนใจเฉพาะเรื่องทางวัดเพราะทำงานในกรมสังฆการีมาโดยตลอด¹ ยิ่งดีที่ตามมอบอำนาจการดำเนินงานและตัดสินใจแก่ปลัดทูลฉลองและอธิบดีกรมศึกษาธิการคือ พระยาวิสุทธีสุริยภักดิ์ (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล ต่อมาคือเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี) ซึ่งมีความสนใจและต้องการความเจริญของการศึกษาเกิดขึ้นในประเทศอย่างแท้จริง ดังนั้นงานการจัดการศึกษาในระยะดังกล่าวแทบจะไม่ผ่านเจ้าพระยาวิจิตรวงศ์วุฒิไกร เลย

¹ Wyatt, David K. The Politics of Reform... pp. 300 - 301

และเมื่อพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์หาญทางที่จะปรับปรุงการศึกษาโดยถวายโครงการขึ้นไป
รัชกาลที่ 5 ก็ทรงหาวิธีสมเด็จเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพและสมเด็จเจ้า กรมพระยา
วชิรญาณวโรรส อยู่เหมือนเดิม

3. กระบวนการยอมรับการศึกษาในรูปโรงเรียนในทางปฏิบัติ

ตลอดระยะเวลา 50 ปี นับแต่ก่อตั้งโรงเรียนสอนภาษาไทยเป็นครั้งแรกใน
พระบรมมหาราชวัง จวบจนการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา ถ้าพิจารณา
เปรียบเทียบในระดับนโยบาย ระดับสั่งการ และระดับการปฏิบัติการ จะเห็นลักษณะ
สำคัญแบ่งได้เป็น 2 ระยะด้วยกัน คือ

1. การยอมรับโดยพระมหากษัตริย์ ไม่มีใครสามารถปฏิเสธได้ถึงความสำคัญ
ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการผลักดันและกระตุ้นให้การศึกษาใน
รูปโรงเรียนเกิดขึ้นและแพร่หลายออกไป จากหลักฐานทั้งหลายที่กล่าวมาก่อนหน้านี้ แสดง
ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าการปฏิรูปการศึกษาเป็นการปฏิรูปจากเบื้องต้น และเมื่อใดพระองค์
กระตุ้นผู้รับผิดชอบก็จะดำเนินการกันอย่างฉับพลัน แต่บางครั้งก็เพียงระยะหนึ่งแล้วก็ชา
ลงไป ตัวอย่างที่ชัดเจนในเรื่องนี้จะเห็นได้หลายครั้ง นับตั้งแต่ พ.ศ. 2418 ที่มีประกาศ
"โปรดเกล้าฯ จะให้มีอาจารย์สอนหนังสือไทยและสอนเลขทุก ๆ พระอาราม"¹ โดยมี
จุดมุ่งหมายที่สำคัญคือเพื่อช่วยให้ลูกทาสที่ระบือนไทต่อไป มีความรู้ติดคอเพื่อประกอบอาชีพ
ได้ จะไล่ไม่ตองหวนกลับมาเป็นทาสอีก แต่ประกาศนี้ไม่เป็นผลสำเร็จในทางปฏิบัติเลย
ซึ่งอาจจะเป็นเพราะว่า พระราชอำนาจของรัชกาลยังไม่เต็มแรงพอ เพราะเป็นระยะ
หลังเกิดวิกฤติการณ์วังหน้า ไม่นานนัก วัดทั้งหลายคงไม่พร้อมที่จะสอน ไม่มีใครหรือ
หน่วยงานใดที่รับผิดชอบบริหารงานให้บรรลุผลขึ้นมาได้ และแม้แต่ทาสก็ยังไม่ตระหนัก
ในความสำคัญของการศึกษาในระบบโรงเรียนที่จะตั้งขึ้นในวัด ดังนั้น การศึกษาสำหรับ

¹ เอกสารเรื่องจัดการศึกษา... หน้า 9 - 11

ลูกหลานชาวบ้านจึงหยุดระงักไปหลายปี จวบจน ค.ศ. 2427 การดำเนินงานเพื่อจัดตั้ง “โรงเรียนสำหรับราษฎร”¹ จึงได้เกิดขึ้น

การจัดตั้ง “โรงเรียนสำหรับราษฎร” ในครั้งนี้เกิดขึ้นโดยพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นในครั้งนั้นพระองค์ทรงตั้งคณะกรรมการดำเนินงานขึ้นมาชุดหนึ่ง และให้โรงเรียนอยู่ในวัด แห่งแรกที่จัดตั้งขึ้นมาคือ โรงเรียนวัดมหาพรหมพาราม ไม่นานนักก็มีโรงเรียนวัดเกิดขึ้นอีกหลายแห่ง แต่การจัดตั้งโรงเรียนบางครั้งก็ก่อให้เกิดปัญหาใหม่ขึ้นมาคือมีชาวสีจว่า เป็นการตั้งโรงเรียนเพื่อหวังเอานักเรียนไปเป็นทหาร

ปัญหาของชาวสีจอาจเป็นเพราะว่าผู้ที่รับผิดชอบ “โรงเรียนสำหรับราษฎร” คือพระองค์เจ้าดิศวรกุมาร (สมเด็จเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ) ซึ่งเป็นผู้บังคับการกรมทหารมหาดเล็ก และลาดการประชาสัมพันธ์หรือประกาศให้ราษฎร เข้าใจในการตั้งโรงเรียน ดังนั้นจึงก่อให้เกิดความเข้าใจผิดถึงกล่าว จนทางการต้องออก “ประกาศตั้งโรงเรียน”² ชี้แจงเหตุผลว่า เพราะ “จะได้หนังสือไทยรุ่งเรืองแพร่หลายเป็นคุณแก่ราชการและเป็นความเจริญแก่บ้านเมืองยิ่งขึ้น”³ เรื่องจึงซาลงไป

ถ้าจะพิจารณาถึงความสัมพันธ์ใน 3 ระดับดังกล่าวจะเห็นได้ว่าในระยะนี้ความสัมพันธ์ในระดับนโยบายและระดับสั่งการ คือพอสมควรและมีผลในทางปฏิบัติโดยเริ่มมีรายงานการศึกษาขึ้นเป็นครั้งแรก และพอถึง พ.ศ. 2430 ก็ได้มีการประกาศตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นมาเพื่อรับผิดชอบการศึกษาโดยเฉพาะ แต่ในระยะนี้การศึกษาขยายตัวไปอย่างเชื่องช้าและยังไม่มีแบบแผนที่ดีชัดเจน แม้ว่าจะมีโครงการจัดการศึกษาทั้งของ

¹ สมเด็จเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพและยอนสัน ประวัติสังเขปแห่งการศึกษา... หน้า 16 อ้างใน วุฒิชัย มูลนิธิ การปฏิรูปการศึกษา... หน้า 91

² เอกสารเรื่องการจัดการศึกษา... หน้า 22 - 23

³ ก. หน้า 22

สมเด็จพระปิตุลาธิราชวชิราวุฒนาถและเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ซึ่งดำรงเสนาบดี
กระทรวงธรรมการนับแต่ปี พ.ศ. 2435 แต่ก็ไม่มีผลในทางปฏิบัติ

การเปลี่ยนแปลงในทางที่ขึ้นทางการศึกษาของชาติเกิดขึ้นใน พ.ศ. 2441
โดยการกระตุ้นของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีก ทั้งนี้สืบเนื่องจาก
การเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 ของพระองค์ และพระองค์ทรงรับสั่งให้ราชทูตไทย
ประจำอังกฤษและฝรั่งเศสศึกษาแบบแผนการจัดการศึกษาของประเทศทั้งสอง เพื่อจะ
ได้นำมาพิจารณาการศึกษาภายในประเทศไทยต่อไป

ดังนั้นการปฏิรูปการศึกษา ที่เกิดขึ้นนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวจึงทรงมีคุณูปการอันยิ่งใหญ่ สมดังมีผู้ทรงโคลงถวายพระพรว่า

“พระเดชพระคุณปูณ

เปี่ยมฟ้า

เจกษนิกรสุริย์

ส่องโลก สว่างแฮ”¹

และคุณูปการนี้มีผลต่อชาวไทยทั้งในเวลานั้นและปัจจุบัน

ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จุดมุ่งหมายของการศึกษา
เพื่อรับราชการซึ่งเด่นมากในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีความพยายามลดความสำคัญลงเพราะ
ผู้คนทั้งหลายเมื่อเรียนหนังสือแล้วต่างก็อยากเป็น “เสมียน” กันมาก รัชกาลที่ 6 ถึงกับ
มีพระราชนิพนธ์เรื่อง โรคอยากเป็นเสมียน เพื่อแก้ไขค่านิยมดังกล่าวและให้คนหันมา
ทำงานวิชาชีพตามบรรพบุรุษมากขึ้น แทนที่จะรับราชการและพอใจกับ เสมียนอย่างเดียว
ขณะเดียวกันทรงดำเนิการบางประการ เพื่อทดสอบปรีชาญาณการศึกษาของพระองค์คือ
จัดตั้งโรงเรียนวชิราวุธให้เป็นสถานศึกษาเพื่อความเป็นสุภาพบุรุษแทนตำราเดิมได้ และ
เราจะเห็นความเด่นของโรงเรียนแห่งนี้ได้จนครบถ้วนทุกวันนี้

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ในสมัยรัชกาลที่ 6 นี้ เสนาบดีกระทรวงธรรมการทั้งสอง
ท่านคือ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีและเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้ใช้ความ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 แฟ้ม ศ.1/21 อ้างใน
วุฒิชัย มุลศิลป์ การปฏิรูปการศึกษา... หน้า 5

พยายามอย่างมากเพื่อให้การศึกษาภาคบังคับมีผลบังคับใช้ ซึ่งในระยะนี้คุณค่าของการศึกษาเป็นที่ยอมรับกันมากขึ้น อย่างไรก็ตามก็ยังมีบางส่วนยังคงไม่เห็นด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นความแตกต่างในเชิงปฏิบัติของการขยายการศึกษาในระบบโรงเรียน และความแตกต่างนี้เองที่ทำให้ไม่มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในมณฑลกรุงเทพฯ และมีการเก็บเงินศึกษาฟรีจากชาวนครร่ำรวยระหว่าง 30 - 60 ปี คนละ 1 - 3 บาท แล้วแต่สภาพและฐานะของท้องถิ่น ซึ่งทั้งนี้ก็เพื่อให้งานการศึกษาภาคบังคับเป็นไปได้

ในแง่ของการประสานงานระหว่างนโยบายระดับสูงกับการปฏิบัติในระดับโรงเรียน จากหลักฐานที่มีอยู่คือสมุดบันทึกรายวันของโรงเรียนยุพราช จังหวัดเชียงใหม่และโรงเรียนสวนกุหลาบ กรุงเทพมหานคร ใน พ.ศ. 2461 และ พ.ศ. 2458 - 2462 ตามลำดับ พอกล่าวได้ว่าคำสั่งและนโยบายต่าง ๆ ลงไปถึงโรงเรียน และโรงเรียนโดยเฉพาะโรงเรียนสวนกุหลาบได้พยายามปฏิบัติตามระเบียบกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของกระทรวงศึกษานั้นจึงอาจอนุมานได้ว่า โรงเรียนตัวอย่างในมณฑลต่าง ๆ ในสมัยก่อนน่าจะสามารถดำเนินงานตามคำสั่งและนโยบายของกระทรวงธรรมการได้ในระดับดี จึงมีผลให้โรงเรียนเหล่านั้นได้รับการยกย่องและเชิดชู จนกระทั่งปัจจุบัน

4. ปัญหา อุปสรรค และวิธีแก้ไข

ในกระบวนการยอมรับการศึกษาในรูปโรงเรียน ถ้าพิจารณาแต่เพียงว่า เมื่อมีการตั้งโรงเรียนสอนภาษาไทยในพระราชวังเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2414 จนกระทั่งมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาใน พ.ศ. 2464 จะเป็นเวลา 50 ปีพอดี แต่ถ้าย้อนหลังไปถึงรัชกาลที่ 3 เมื่อคนไทยรุ่นแรกเริ่มศึกษาภาษาอังกฤษ และวิทยาการของชาติตะวันตกก็เจ้านานมากกว่า 50 ปี นั่นคือรวม 100 ปีทีเดียว ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น ในการตอบคำถามนี้ บางส่วนได้อธิบายมากแล้ว ดังนั้นในที่นี้จึงขอสรุปประเด็นสำคัญ ๆ ดังนี้

1. พื้นฐานการศึกษาของไทยกับของชาติตะวันตก เป็นคนละแบบ ดังนั้น เมื่อจัดการศึกษาในรูปโรงเรียน จึงเต็มไปด้วยปัญหา และอุปสรรคมากมาย เช่น จะหาครูที่ไ้เหมาะสมสอน หรือนักเรียนที่ไ้เหมาะสมเรียน สถานที่เรียนจะเลือกที่ใดแบบเรียนสำหรับนักเรียน

หน่วยงานที่รับผิดชอบ แผนการจัดการศึกษาและแม้จะจัดการศึกษาอย่างไร ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้เป็นเรื่องที่ต้องใช้เวลา และบางครั้งก็จัดในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป และพยายามชักจูงให้ราษฎรเห็นคุณค่าของการเรียนในรูปแบบโรงเรียน แรงกระตุ้นให้ราษฎรสนใจในการส่งบุตรหลานเข้าโรงเรียนมากที่สุด คือ การเข้ารับราชการ

2. ความระแวงการเผยแพร่คริสต์ศาสนาที่อาจคิดเข้ามาเมื่อมีครูฝรั่งเข้ามาสอน ความระแวงเช่นนี้ ทำให้เจ้านายไม่ยินยอมส่งบุตรหลานเข้าโรงเรียนของพวกเขาหมอสอนศาสนา ซึ่งหมอสอนศาสนาได้ตั้งโรงเรียนก่อนทางการเป็นเวลาหลายปี โรงเรียนของพวกเขาหมอสอนศาสนาแห่งแรกคือ โรงเรียนของแฮมมอนด์ที่หมู่บ้านชาวมอญใต้ เลยคลองบางหลวงไปเล็กน้อย และตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2395 ในต้นรัชกาลที่ 4

ความระแวงและไม่ทรงโปรดคริสต์ศาสนา ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกำชับครูฝรั่งที่จะทรงวางมาสอนพระราชโอรส พระราชธิดา พระเจ้าน้องยาเธอ เป็นต้นว่าให้สอนแต่ภาษาอังกฤษและวิทยาการของตะวันตก

3. ขาดบุคคลที่จะช่วยดำเนินการ แม้ว่า รัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 จะทรงเห็นความสำคัญอย่างยิ่งของการศึกษาในรูปแบบโรงเรียน แต่บุคคลที่จะช่วยคิดและช่วยดำเนินการที่มีความรู้และสนใจในเรื่องการศึกษาหาได้ยากมาก ดังนั้น เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงจัดการศึกษาเพื่อช่วยราษฎรใหม่ ๆ โรงเรียนทั้งหลายจึงอยู่ภายใต้สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งเป็นผู้มีบัญชาการกรมมหาดเล็ก ซึ่งในลักษณะเช่นนี้ ก่อให้เกิดความเข้าใจผิดและตื่นตกใจในหมู่ราษฎรมากกว่า การตั้งโรงเรียนก็เพื่อจะนำเด็กไปเป็นทหาร จนทางรัฐบาลต้องออกประกาศชี้แจง แกไขความเข้าใจผิดนี้ ต่อมาเมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงย้าย สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เสนาบดีกระทรวงมหรกรรมการ ต่อมาทั้งสองท่าน คือ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ และเจ้าพระยาวิสิษฐศักดิ์ไกร ก็ไม่สนใจในการจัดการศึกษา ดังนั้น รัชกาลที่ 5 จึงทรงปรึกษางานด้านการศึกษากับสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรง

ราชานุกาพ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ตลอดเวลา บางเวลาดังใน พ.ศ. ๒๔๔๑ ยังต้องให้ฝ่ายสงฆ์เข้ามาช่วยจัดการศึกษา ในหัวเมืองด้วย

การขาดแคลนบุคคลที่ช่วยดำเนินการนี้ ชัดในทุกระดับตั้งแต่ผู้บริหารที่เหมาะสม จนถึงครู ทางแก้ไขปัญหานั้นในระยะแรกคือ การตั้งโรงเรียนเข้ามาเป็นที่ปรึกษาบ้าง เป็นผู้ดำเนินการในระดับโรงเรียนบ้าง ตลอดจนการเป็นครูสอนตามโรงเรียนต่าง ๆ แต่ฝรั่งทั้งหลายนั้น รัฐบาลไทยต้องจ้างในราคาแพงมาก

๔. อิทธิพลของชาติตะวันตก ทั้งการคุกคามโดยใช้กำลังอำนาจ การมีสิทธิสภาพนอกอาณาเขต การแสวงหาผลประโยชน์ เป็นต้น ได้แทรกเป็น "ยาพิษ" ไปทั่วทั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวไว้ อิทธิพลดังกล่าวนี้ทำให้รัฐบาลต้องหันมาให้ความสนใจต่อการรักษาเอกราชอย่างมาก ทั้งการทุ่มเทงบประมาณ การเลือกผู้มีความสามารถสูงมาทำงานเพื่อการนี้ ส่วนงานการศึกษาต้องลดความสำคัญลงไป ทั้งงบประมาณและผู้ที่มีความสามารถที่จะดำเนินการ ดังนั้นปัญหาอิทธิพลของชาติตะวันตกจึงยิ่งใหญ่และสำคัญมาก ยากแก่การแก้ไขและต้องใช้เวลาอย่างมาก นั่นคือจนถึง พ.ศ. ๒๔๕๐ จึงยกเลิกได้โดยสมบูรณ์ในเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตและอัคราการเก็บภาษีอากร

๕. ความเข้าใจผิดของราษฎร ถึงที่กล่าวมาแล้วว่า พื้นฐานการศึกษาของไทย แต่เดิมมาเป็นคนละลักษณะกับของชาติตะวันตก ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงใช้วิธีการหลายประการ เพื่อให้ราษฎรส่งบุตรหลานเข้าเรียน เช่น จะส่งเข้ารับราชการไม่ต้องถูกดักเดก เพื่อเป็นไพร่หลวง เป็นต้น แต่ต่อมาไม่นานนัก ก็เกิดปัญหา คือ เกิดความนิยมเป็นเสมียน ไม่ยอมกลับไปประกอบอาชีพตามบรรพบุรุษ ปัญหานี้เริ่มเกิดขึ้นมาในปลายรัชกาลที่ ๕ และเป็นปัญหาใหญ่ต่อมา แม้รัชกาลที่ ๖ จะทรงพยายามอย่างมากในการแก้ไขความเข้าใจผิดนี้ โดยทรงพระราชนิพนธ์ชี้แจงการจัดตั้งโรงเรียนเพื่อสอนวิชาดีพ เช่น โรงเรียนพาณิชยการ โรงเรียนกสิกรรม แต่ก็ไม่ได้รับความนิยมจากราษฎรเท่าใดนัก

6. ผู้บริหารระดับสูงบางท่านไม่สนับสนุน เมื่อการศึกษาในรูปแบบโรงเรียนเริ่มนำมาใช้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เราจะพบว่าในสมัยรัชกาลดังกล่าว พระองค์ทรงเป็นผู้กระตือรือร้นที่สำคัญที่สุดให้การศึกษามีการปรับปรุงและขยายตัวออกไปแต่ในรัชกาลต่อมาเมื่อเสนาบดีของกระทรวงธรรมการทั้งสองท่านคือเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี พยายามเรียกร้องให้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา แต่ก็มิได้เสนาบดีบางท่านคัดค้าน โดยให้เหตุผลว่าถ้าเด็กไม่เรียนหนังสือกันหมดแล้ว พ่อแม่จะมีแรงงานที่ใช้อย่างไร และอีกประเด็นหนึ่งคือ กลัวว่ารัฐบาลจะไม่มีเงินเพียงพอ สำหรับจัดการศึกษาภาคบังคับนี้ การคัดค้านเช่นนี้ทำให้ การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาของอาชานเป็นเวลาดำเนินไป แม้ว่าจะมีเสนาบดีอีกหลายท่าน และข้าหลวงเทศาภิบาลอีกหลายท่านเช่นกัน เห็นสมควรจะให้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาได้แล้ว แต่เมื่อผู้คัดค้านค่อนข้างจะมีอิทธิพลสูงในคณะเสนาบดี อย่างไรก็ดีในที่สุดเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ต้องหาทางออกโดยไม่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในเขตนครบาล คือ กรุงเทพฯ (เพราะผู้คัดค้านคือ เสนาบดีกระทรวงนครบาล) และใช้วิธีการเก็บเงินศึกษาฟรี จากขายฉกรรจ์อายุระหว่าง 30 - 60 ปี คนละ 1 - 3 บาท ตามสภาพของท้องถิ่น เพื่อนำมาเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดการศึกษาภาคบังคับ

7. การขาดแคลนงบประมาณ งบประมาณในการจัดการศึกษาในรูปแบบโรงเรียนมีส่วนสำคัญต่อความเจริญเติบโตและความก้าวหน้าของการศึกษาของชาติอย่างยิ่ง แต่ถึงปรากฏว่าตั้งแต่มีการตั้งกระทรวงธรรมการขึ้นมาใน พ.ศ. 2435 จนกระทั่งมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาใน พ.ศ. 2464 งบประมาณที่กระทรวงได้รับอยู่ในระดับที่ต่ำมาก เพียงร้อยละ 2 - 3 ของงบประมาณแผ่นดิน ผู้รับผิดชอบในการจัดการศึกษาต้องใช้วิธีการหลายอย่างทั้งการเรียกรับบริจาค เก็บเงินศึกษาฟรีและการอาศัยวัดเป็นสถานที่เล่าเรียน ซึ่งวิธีการดังกล่าวทำให้รัฐบาลประหยัดเงินได้พอควรและทำให้การศึกษาขยายตัวได้มากขึ้นด้วย

ที่กล่าวมาทั้ง 7 ประการนับได้ว่า เป็นปัญหาใหญ่ระดับชาติแต่ก็มีปัญหาย่อยในระดับท้องถิ่นอีก เช่น ปัญหาจากคนไทยมุสลิมในทางภาคใต้ที่ไม่นิยมส่งบุตรหลานเข้าเรียนในโรงเรียน ด้วยความเกรงกลัวว่า บุตรหลานของตนจะถูกผสมกลมกลืนให้ไปนับถือศาสนาอื่น เป็นต้น ดังนั้นถ้าจะพิจารณาถึงปัญหาทั้งหลายทั้งปวงที่กล่าวมา และพื้นฐานการศึกษาตามแบบแผนประเพณีของไทย ก็บรรลุความสำเร็จที่ได้ออกมาถึงนับว่าเป็นผลสำเร็จที่สุด และการศึกษาในรูปโรงเรียนดังกล่าวก็นับว่ามีส่วนสำคัญต่อความเจริญของประเทศไทยตลอดจนการรักษาเอกราช โดยไม่มีใครกล้าปฏิเสธได้

5. การศึกษากับการพัฒนาประเทศและผลกระทบในระยะต่อมา

อันที่จริงแล้ว บทบาทของการศึกษาในระบบโรงเรียนที่มีต่อการพัฒนาประเทศเป็นเรื่องที่เกือบไม่มีความจำเป็นต้องกล่าวถึง เพราะบุคคลสำคัญ ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 นับแต่องค์กรมหากษัตริย์ลงมา ล้วนแล้วเป็นผลผลิตของการศึกษามันี่ใหม่ และเรื่องนี่ก็เป็นที่ตระหนักกันดีมีบุคคลมางกน เจน สมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นลูกศิษย์ของ แซวอล จี. แมกคาร์แลนด์ (Samuel G. McCrory Land) ที่โรงเรียนสวนกุหลาบ ซึ่งตั้งขึ้นในปลายปี พ.ศ. 2421 บุคคลดังกล่าวเป็นความสำเร็จอย่างสูงของการศึกษาสมัยใหม่ ซึ่งต่อมาได้มีบทบาทสำคัญยิ่งในการเมืองการปกครองและการพัฒนาประเทศ ให้ถือ

สมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศในเวลาที่ประเทศอยู่ในภาวะคับขันที่สุด จากการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงรับนิคมการศึกษาตั้งแต่เริ่มแรกแนคมมาจะดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ด้วยความไว้วางพระทัยสูงสุดจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และจัดการปกครองหัวเมืองให้มีความเป็น

ชาติรัฐ (Nation State) ตามแบบสมัยใหม่ แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถือว่าเป็น "นอกราชอาณาจักร" ทางการศึกษา และทรงปรึกษาเรื่องการศึกษาโดยตลอด

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงมีพระราชดำริที่จะทรงมีพระราชโอรสองค์ที่ 20 พระราชโอรสองค์สุดท้ายได้เป็นสมเด็จพระอริยวงศราช (นับเป็นองค์ที่ 10 ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์) แต่ก็ได้ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปรึกษาเรื่องการศึกษาโดยตลอด อีกทั้งทรงมอบหมายให้รับผิดชอบการศึกษาหัวเมืองอยู่ระยะหนึ่ง ซึ่งปรากฏว่าทรงสามารถเพิ่มปริมาณนักเรียนได้มากกว่าเดิมถึงร้อยละ 100 ภายในเวลา 2 ปี¹ อีกทั้งทำให้โรงเรียนไม่ห่างจากวัด เพราะโรงเรียนเกือบทั้งหมดอาศัยวัดเป็นสถานที่ศึกษาและมีพระเป็นผู้สอน

ยังมีตัวอย่างอีกมากมายของบุคคลซึ่งเป็นเบาะแสของการศึกษาในระบบโรงเรียนที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ซึ่งจะกล่าวถึงอีกบางบางท่าน คือ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) ท่านสามารถสอบประโยค 1 และประโยค 2 (ประถมและมัธยม) ได้ในปีเดียว (เมื่อ พ.ศ. 2427) ในเวลาต่อมาเราสามารถกล่าวได้ว่าท่านมีบทบาทสำคัญมากในการจัดเกล้า กรมแห่งการศึกษาระบบใหม่ซึ่งไม่อาจจะสร้างหรือแบบแผนที่ชัดเจน ให้ชัดเจน และมีจุดมุ่งหมายที่กว้างขวางครอบคลุมทั้งความรู้และวิชาชีพ เป็นผู้ที่มีความพยายามอย่างสูงในการผลักดันระบอบการศึกษาภาคบังคับขึ้นมา แต่ไม่สำเร็จเพราะถูกคัดค้านจากกรมพระจันทบุรีนฤนาถและเจ้าพระยาบวรราช (ปั้น สุขุม)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เป็นนักเรียนครูคนแรกที่เรียนจบหลักสูตรและออกมาได้มีทุนไปศึกษาที่ประเทศอังกฤษ ท่านได้รณรงค์ให้มีการศึกษาภาคบังคับจนสำเร็จในระหว่างที่ท่านดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการออกจากเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ท่านยังมีส่วนในปฏิรูปการจัดการศึกษาเพื่อ "มหาชน" ไม่ใช่การศึกษาสำหรับ "ป่านและพวก"

¹ Pyne, David F. The Politics of Reform... Appendix A.

นี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของผลิตภัณฑ์ของการศึกษาในระบบโรงเรียนที่โคกกลายเป็นผู้กระตือรือร้นในการพัฒนาละริรักษาเวลาของชาติไว้ อย่างไรก็ดี เป็นที่น่าเสียดายว่าผลิตภัณฑ์นี้มีจำนวนน้อย เมื่อเปรียบเทียบกับความต้องการอย่างสูงสำหรับคนที่มีความรู้แบบใหม่ ในช่วงที่มีการปฏิรูปและพัฒนาประเทศ นักเรียนจำนวนมากที่ผลิตออกมาได้เป็นเพียงระดับ "เฉลี่ย" มากกว่า

ดังนั้นปัญหาการขาดแคลนคนที่มีความรู้ความสามารถแบบใหม่ที่จะมาช่วยกันพัฒนาประเทศ จึงเป็นเรื่องใหญ่และเป็นเรื่องที่ยอมรับว่าเป็นปัญหาทุกหน่วยงาน ความขาดแคลนนี้มีมาก โดยเฉพาะในระดับสูงและระดับกลาง แม้ว่ารัชกาลที่ 5 จะส่งพระราชโอรสไปศึกษาต่อต่างประเทศก็ยังมีจำนวนไม่เพียงพอ¹ ในภายหลังยังโปรดเกล้าให้ตั้งทุนเล่าเรียนหลวง (King's Scholarship) จำนวนนักเรียนที่ส่งไปก็ยังไม่เพียงพอ ส่วนโรงเรียนเฉพาะที่หน่วยงานต่าง ๆ ตั้งขึ้นมาเพื่อผลิตคนของตนเองก็มีจำนวนน้อยเช่นกัน ดังรายละเอียดในตารางต่อไปนี้

ตาราง 1 จำนวนนักเรียนในโรงเรียนพิเศษใน พ.ศ. 2454

โรงเรียน	จำนวนนักเรียน	จำนวนนักเรียนที่จบหลักสูตรแล้วเมื่อสิ้น พ.ศ. 2454	จำนวนนักเรียนที่จบจากโรงเรียนก่อนจบหลักสูตรใน พ.ศ. 2454	จำนวนนักเรียนที่จบหลักสูตรและสอบไล่ได้ใน 5 ปีที่ล่วงมาแล้ว
ข้าราชการพลเรือน	106	3	14	50
เกษตร	43	12	11	39
กฎหมาย	1208	20	7	57

¹โปรดดูรายละเอียดใน สะอทอง อัมรินทร์วิวัฒน์ การส่งนักเรียนไปเรียนต่อต่างประเทศ วิทยานิพนธ์ อ.บ., กรุงเทพฯ พ.ศ. 2522

ตาราง 1 (ต่อ)

โรงเรียน	จำนวน นักเรียน	จำนวนนักเรียนที่ จบหลักสูตรแล้ว เมื่อสิ้น ร.ศ. 2454	จำนวนนักเรียนที่ ออกจากโรงเรียน ก่อนจบหลักสูตรใน ร.ศ. 2454	จำนวนนักเรียนที่ จบหลักสูตรและ สอบไล่ได้ใน 5 ปี ที่ล่วงมาแล้ว
ราชมหาวิทยาลัย	147	10	47	45
นายร้อยชั้นประถม	430	223	25	581
นายร้อยชั้นมัธยม	557	137	25	715
นายเรือ	141	10	16	54
นายช่างกล	72	5	9	21
นายร้อยตำรวจ	59	18	1	28
นายกองตระเวน	40	16	10	83
ไปรษณีย์โทรเลข	12	7	2	77
รวม	2815	461	167	2200

ที่มา : วุฒิชัย มูลศิลป์ การปฏิรูปการศึกษา... หน้า 170

ทางแก้ไขปัญหาค่าความขาดแคลนคน ในสาขาที่เกี่ยวกับการว่าจ้างชาวต่างประเทศ
ใน ร.ศ. 2449 รัฐบาลไทยจ้างชาวต่างประเทศ 247 คน แต่การจ้างชาวต่างประเทศ
แม้จะเป็นวิธีดีในการได้คนที่มีความรู้มา แต่ก็ยังมีผลเสียเหมือนกัน คือต้องจ้างค่ายาราคา
แพงมาก มีรายงานว่าในจำนวนดังกล่าวมี 44 คน ที่ได้รับเงินค่าจ้างปีละ 840 ปอนด์
หรือ 12,000 บาทขึ้นไป¹ หรือเฉลี่ยเพื่อนละ 1,000 บาท ซึ่งสูงมาก ในขณะที่เสนาบดี

¹ วุฒิชัย มูลศิลป์ การปฏิรูปการศึกษา... หน้า 211

กระทรวงของไทยได้เงินเดือนประมาณ 300 - 400 บาท และนอกจากนั้นความไม่เข้าใจพื้นฐานวัฒนธรรมและข้อจำกัดของไทย ทำให้ข้อเสนอบางประการของชาวต่างประเทศไม่ค่อยล็งที่รัชกาลที่ 5 ทรงกล่าวว่า "เมื่อนาย เจ.จี.ดี แคมป์เบลล์ (J.G.D. Campbell) เสนอให้ลงทุนในการศึกษาเพิ่มขึ้น และตั้งโรงเรียนเทคนิคเพื่อเร่งรัดพัฒนาอุตสาหกรรม เมื่อ พ.ศ. 2444¹ ว่า "เห็นว่าความคิดไม่ถึงที่จะตั้งรกรากให้วุ่นเกิดขึ้นในเมืองไทย นอกจากให้ไทยผูกอังกฤษได้หมด...พูดไม่เห็นพ้นจากที่รู้แล้ว แลคิดได้แล้ว"²

ในด้านการพัฒนาประเทศ ชักชวนให้ราษฎรได้จากประสบการณ์ในการจัดการศึกษาในรูปโรงเรียนในระยะ 50 ปี ระหว่าง พ.ศ. 2414 - 2464 คือ

1. การขาดพื้นฐานที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสิ่งที่จะทำขึ้นใหม่ ทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนคนที่มีความรู้เข้ามาดำเนินงานต่าง ๆ ให้บรรลุผลสำเร็จในเวลาอันรวดเร็วได้

2. การศึกษาในระบบโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้น ชักชวนได้เพียงจำนวนน้อยในระดับสูงและได้ค่อนข้างมากจนกลายเป็นปัญหาในระยะเวลานานนักในระดับต่ำหรือที่เรียกว่า "เสมียน" ส่วนในระดับกลางก็ได้น้อย เพราะพื้นที่ไม่มีตั้งข้อ 1 ทำให้คงเสียเวลาในการผลิต อีกทั้งคนจำนวนมากพอใจที่จะออกไปทำงานกลางคันแทนที่จะเรียนได้เต็มความสามารถ อย่างไรก็ดีก็สมควรกล่าวไว้ด้วยว่า การจัดการศึกษาระดับสูงคือมหาวิทยาลัยตั้งขึ้นช้ามาก ถ้าเกินกว่าจะผลิตคนระดับมัธยมศึกษาตอนปลายความต้องการของบ้านเมืองได้

3. การว่าจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาแล้วจะแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ แต่ก็ยังมีข้อจำกัดในบางเรื่องคือ การขาดความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับบ้านเมืองของเรา ข้อเสนอบางประการจึงใช้ไม่ได้ และจุดอ่อนของเราประการหนึ่งคือไม่รีบเรียนรู้การทำงาน

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 2/6

² ก.

และรับการถ่ายทอดวิชาการต่าง ๆ ให้ได้ในเวลาอันรวดเร็ว ทำให้ต้องจ้างชาวต่างชาติเป็นเวลานานและจ่ายเงินเดือนที่สูงมาก ในขณะที่ประเทศไทยมีรายได้จำกัด

4. แม้จะมีการยอมรับในความสำคัญของการศึกษามีผลต่อการพัฒนาประเทศและการรักษาเอกราช แต่การยอมรับอย่างสูงมีเพียงระยะเวลาอันสั้น ต่อมารัฐบาลได้ให้ความสำคัญอย่างสูงต่อการป้องกันประเทศ จนประมาณของกระทรวงธรรมการจึงได้เพียงร้อยละ 2 - 3 ของงบประมาณแผ่นดินทั้งหมด

อย่างไรก็ดี แม้จะมีข้อจำกัดหลายประการในการยอมรับการศึกษาในรูปแบบโรงเรียน แต่ก็ได้มีผลกระทบเกิดขึ้นหลายประการที่สำคัญคือ ก่อให้เกิดความหวังโยในระบอบการปกครอง และความจริงของประเทศไทย ซึ่งเริ่มด้วยกลุ่มนักเรียนรุ่นแรกที่รัชกาลที่ 5 ส่งไปเรียนที่สิงคโปร์และอังกฤษ ดังเช่น พระองค์เจ้าบรมพงศาภังค์ โด่คำเรื่องขึ้นกราบบังคมทูลใน ร.ศ. 103 (พ.ศ. 2427) เป็นขอให้มีการปกครองแบบกษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ ใช้วิธีการคัดเลือกคนที่มีความรู้เข้ารับราชการ ยกเลิกกฎหมายและธรรมเนียมที่ล้าสมัย เป็นคน ต่อมาใน ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454) นักเรียนนายร้อยที่สำเร็จการศึกษาใหม่ ๆ ได้มีความสนใจในการปกครองแบบประชาธิปไตย ถึงกับมีการวางแผนที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยใช้กำลังเป็นครั้งแรกในประเทศไทย แม้มีข่าวรั่วไหลเสียก่อน จึงถูกจับกุมและลงมือดำเนินการและใน พ.ศ. 2475 มลิตพลของการศึกษาในรูปแบบโรงเรียนซึ่งรวมหัวเป็นคณะราษฎรได้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยจนประสบความสำเร็จ¹ และหลังจากนี้กลุ่มผู้กำหนดการของประเทศไทยก็คือ ผู้ได้รับการศึกษาจากโรงเรียนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิบัติพระองค์

¹โปรดดูรายละเอียดใน วารุณี โอสธามย์ การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2475 บทที่ ๑

ในครึ่งหลังของศตวรรษที่ 24 มหาวานาจาตะวันตกได้คุกคามประเทศต่าง ๆ ในเอเชียและแอฟริกาอย่างหนัก และประเทศไทยไม่ได้รับการยกเว้นแต่ประการใด ภัยคุกคามที่เกิดขึ้นใกล้ประเทศเพื่อนบ้านทั้งจีน พม่า ผู้นำของไทยในเวลานั้นคือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367 - 2394) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394 - 2411) ทรงติดตามอย่างใกล้ชิด และทรงหาวิธีการผ่อนคลายนในลักษณะต่างกัน เมื่อการคุกคามนั้นเกิดขึ้นกับประเทศไทยโดยตรง แต่ที่ตรงกันประการหนึ่งคือ ต่างก็เห็นความจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้วิทยาการของมหาวานาจาตะวันตก ดังปัจจุบันพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนรัชกาลที่ 4 ตั้งแต่ยังทรงผนวชอยู่ ก็ได้เริ่มศึกษาภาษาอังกฤษและวิทยาการแบบใหม่โดยเฉพาะดาราศาสตร์และทรงติดตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในโลกตลอดเวลา นอกจากทั้งสองพระองค์แล้วยังมีเจ้านายและขุนนางอีกหลายท่านเริ่มศึกษาภาษาและวิทยาการตะวันตกในสาขาต่าง ๆ กัน

ในขณะที่ประเทศไทยกำลังเผชิญกับภัยคุกคามดังกล่าว ภายในก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงหลายประการ เช่น ทางด้านสังคม แรงงานไพร่และทาสเริ่มลดความสำคัญลง การค้าในระบบขุนนางเริ่มขยายตัวมากขึ้นซึ่งเป็นผลจากการที่คนจีนอพยพเข้าประเทศ การศึกษาตามแบบชนบทประเพณีเริ่มขยายตัว แต่ก็ยังมีข้อจำกัดเพราะไม่มีระบบการพิมพ์และกระบวนการทำกระดาษก็ยุ่งยาก จวบจนเมื่อมีการนำแท่นพิมพ์เข้ามาโดยหมอสอนศาสนาชาวอเมริกัน และมีการพิมพ์หนังสืออื่น ๆ ทั้งความรู้และบันเทิงออกจำหน่ายในเวลาต่อมา นอกเหนือจากคำสอนทางคริสต์ศาสนา

เป็นโชคที่ของไทยโดยเฉพาะเปรียบเทียบกับจีน เวียดนาม พม่า ที่พระมหากษัตริย์ของไทยทั้งรัชกาลที่ 4, 5 และ 6 ทรงมีกษัตริย์สมัยใหม่ ทรงเห็นคุณค่าของการศึกษา รอบรู้ในความเปลี่ยนแปลงของโลก และตระหนักดีในอำนาจ

ของชาติตะวันตก แต่ถ้าจะมีโชคไม่ก็ข้างก็อยู่ที่พื้นฐานในหลายด้านของไทยเราไม่เชื่อ
อำนาจต่อการรับและการพัฒนาประเทศตามแนวของประเทศตะวันตก จึงประเด้นี้
เห็นได้ชัดเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศญี่ปุ่น

ด้วยการตระหนักในความสำคัญของการศึกษา แต่ด้วยปัญหาพื้นฐานการศึกษา
ของไทยตามชนบทประเพณี เน้นความสำคัญและลักษณะกับการศึกษาตะวันตก จึงทำให้
การยอมรับการศึกษาในรูปแบบโรงเรียนเป็นไปไม่เร็วเท่าที่ควร แม้ว่าทั้งรัชกาลที่ 3 และ
รัชกาลที่ 4 จะตระหนักในความสำคัญของการศึกษาและวิพากษ์การศึกษาตะวันตก แต่ความระแวง
ในคริสต์ศาสนาที่มีอยู่ด้วยอย่างสูง ดังนั้นจึงไม่มีการส่งพระราชโอรสพระราชธิดาไป
เรียนในโรงเรียนของพวกหมอดอนศาสนาเพียงแต่มีการศึกษาค้นคว้าด้วยพระองค์เอง ทำนอง
เกี่ยวข้องกับเจ้านายและขุนนางบางท่านถึงกระนั้นยังปรากฏว่าการศึกษาด้วยตนเองใน
ครั้งนั้นประสบผลสำเร็จก็ บุคคลบางคน เช่น สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง)
เมื่อครั้งเป็นหลวงนายสิทธิ สามารถขอเรือกลไฟแบบตะวันตกได้

จนกระทั่งเจ้าฟ้ามงกุฎขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. 23๗4 ไม่นานนัก พระองค์
จึงทรงขอให้บรรดาหมอดอนศาสนาไปสวดภาวนาตั้งฤกษ์และวิพากษ์การศึกษาแก่เจ้านาย
ฝ่ายใน และต่อมาในช่วงปลายรัชกาลจึงทรงว่าจ้างนางแอนนา เลียวโนเวนส์ มา
เป็นครูถวายการสอนแก่พระราชโอรสและพระราชธิดา

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า ผู้นำของประเทศเป็นกลุ่มแรกที่ตระหนักในความสำคัญ
ของการศึกษาแบบตะวันตกและทรงเชื่อว่า การศึกษาดังกล่าวจะช่วยให้รักษา
บ้านเมืองอยู่รอดได้ และต่อมาจึงมีการสถาปนาสอนแต่ก็ยังไม่มีการตั้งเป็นโรงเรียน
ขึ้นมาแต่อย่างใด จวบจนสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.
2411 - 2453) ซึ่งนับเป็นคนรุ่นใหม่รุ่นที่สองและทรงได้รับการศึกษาแบบใหม่ที่เป็น
ระบบมากขึ้น อีกทั้งระหว่างที่ยังมีผู้สำเร็จราชการอยู่ นั้น พระองค์ได้เสด็จประพาส
ประเทศเพื่อนบ้าน ทรงเห็นความสำคัญของการศึกษาในรูปแบบมากขึ้น ดังนั้น
เมื่อเสด็จกลับมาจึงโปรดให้ตั้งโรงเรียนเป็นทางการขึ้นเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2414

คือโรงเรียนสอนภาษาไทยในพระราชวังตามลัทธิโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษในปีถัดมา และพรอมนั้นทรงส่งนักเรียนกลุ่มหนึ่งไปเรียนที่สิงคโปร์ด้วย

โรงเรียนที่ตั้งขึ้นในระยะเวลาที่กล่าวไว้ว่ายังอยู่ในระยะของการทดลอง เพราะวิธีการสอน แบบเรียน วิชาที่เริ่มก็ยังมีผสมผสานระหว่างของเก่ากับของใหม่ อีกทั้งยังมีข้อจำกัดในความรู้ของผู้สอนด้วย ถึงกับปรากฏว่าในระยะแรก ๆ นี้วิชา ภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ต้องเรียนเกี่ยวกับประเทศอังกฤษ เพราะครูผู้สอนเป็น ชาวอังกฤษ เป็นต้น นักเรียนที่เรียนในระยะแรกก็คือ พระเจ้าน้องยาเธอและเชื้อ พระวงศ์เป็นส่วนใหญ่ อนึ่งในระยะแรกนี้ยังไม่มีหน่วยงานใดรับผิดชอบโรงเรียนที่จัด ตั้งขึ้นมาด้วย

ในต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีปัจจัยบางประการที่มี ผลทั้งเป็นการส่งเสริมและบั่นทอนความก้าวหน้าของการศึกษาในระบบโรงเรียน แม้ว่า ในระยะนี้การคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกที่มีต่อประเทศไทยจะทิ้งช่วงไประยะหนึ่ง ซึ่งทำให้ผู้นำของไทยมีโอกาสนึกสนใจเหตุการณ์ภายในมากขึ้น ปัจจัยดังกล่าวที่สำคัญคือ ความพยายามที่จะดึงอำนาจกลับคืนสู่สถาบันกษัตริย์ การตั้งสภาที่ปรึกษา 2 สภา เพื่อให้ คำแนะนำปรึกษา ซึ่งนำไปสู่การริเริ่มปลดปล่อยลูกทาสได้เป็นไท การปฏิรูประบบ การเงินของประเทศ โดยการตั้งธนาคารชาติขึ้น เป็นต้น การปฏิรูปในช่วงต้นของ รัชกาลนี้ก่อให้เกิด "วิกฤติการณ์วังหน้า" ซึ่งทำให้การปฏิรูปประเทศต้องหยุดชะงักลง และมีผลทำให้พระราชดำริที่จะให้การสอนหนังสือในวัด ซึ่งประกาศออกมาภายหลัง วิกฤติการณ์นี้เล็กน้อย ไม่มีผลในทางปฏิบัติ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การยอมรับของประชาชน ยังไม่เกิดขึ้น

จนถึง พ.ศ. 2427 ซึ่งเป็นความพยายามที่จะขยาย "โรงเรียนสำหรับราษฎร" เป็นครั้งที่ 2 ได้มีโรงเรียนบางโรงเกิดขึ้น คือ โรงเรียนสวนอนันต์ และโรงเรียนเฉพาะ อย่าง ซึ่งผลิตคนให้กับหน่วยงานราชการของคนโดยเฉพาะ แต่การบริหารโรงเรียน ทั้งหลายนั้นยังกระจัดกระจายไม่มีหน่วยงานใดเฉพาะที่ตั้งขึ้นมา เพื่อรับผิดชอบการศึกษา โดยเฉพาะ จวบจนมีการตั้ง "โรงเรียนสำหรับราษฎร" ขึ้นมาแล้วระยะหนึ่ง และมีการ เล่าลือ

ด้วยความเข้าใจว่ารัฐบาลตั้งโรงเรียนขึ้นมาเพื่อความสะดวกที่จะได้เด็กเป็นทหาร จึงมีการประกาศแก่ชาวฮิด พร้อมกับใบปลิวให้แก่สำหรับผู้เข้าเรียน และตอบได้ คือ จะไม่ถูกฉีกเชือก และทางการจะรับเจ้ารับราชการด้วย จนถึงปี พ.ศ. 2430 จึงมีการตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นมารับผิดชอบ และดูแลโรงเรียนสำหรับราษฎรทั้งหลายที่มีอยู่ในเวลานั้นและที่จะตั้งขึ้นใหม่

การจัดการศึกษาในรูปโรงเรียนระยะนี้ อาจนับได้ว่าอยู่ในขั้นประเมินว่าจะเลือกใช้การศึกษารูปโรงเรียนแบบใด และข้อสรุปก็คือ น่าจะตั้งอยู่ในวัดเพราะทำให้ประหยัดการก่อสร้าง มีพระช่วยสอนและทำให้เด็กไม่ต่างวัด ซึ่งลักษณะเด่นของสังคมไทยประการหนึ่ง มาตั้งแต่สมัยโบราณ และต่อมาได้มีโครงการที่จะตั้งโรงเรียนตัวอย่างตามจังหวัดต่าง ๆ และให้ครูไทย "จวนสำเร็จแล้ว" ด้วย เพื่อจะดูแลได้สะดวก

ขณะที่การศึกษาในรูปโรงเรียนจะดำเนินการไม่ได้ด้วยดี ถึงกับอธิบดีกรมศึกษาธิการ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส) เสด็จไปดูงานการจัดการศึกษาในยุโรป และการศึกษาดูจะมีความสำคัญเป็นอันดับหนึ่ง สมดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระทัยไว้ ก็คือการดูความของจักรวรรดินิยมตะวันตกก็ได้กระหน่ำประเทไทยอย่างหนักหน่วง มีชื่อ การรวมหมู่ของฝรั่งเศสใน "วิกฤตการณ์สยาม พ.ศ. 112" ผลของเรื่องนี้ไม่เพียงแต่ทำให้ไทยต้องเสียดินแดนเป็นจำนวนมาก แต่ทำให้ความสำคัญของการศึกษาลดลงไปมาก คือ คนที่มีความสามารถสูงสุดได้ถูกดึงตัวไปให้ทำงานเพื่อความอยู่รอดของบ้านเมืองและงบประมาณของกระทรวงธรรมการได้รับน้อย

อย่างไรก็ตามไม่ว่าความหมายว่า การศึกษาในรูปโรงเรียนถูกเละเละความสำคัญไปเสียทั้งหมด การเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ส่งผลให้การศึกษามีผู้ขึ้นมามีอีก ทั้งแนวความคิดและวิธีการจัดการศึกษาที่จะขยายไปสู่เยาวชนในวงกว้างยิ่งขึ้น นั่นคือ การให้พระสงฆ์ช่วยจัดการศึกษาในหัวเมือง กระทรวงธรรมการรับผิดชอบเฉพาะในกรุงเทพฯ และบริเวณใกล้เคียง ความเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้อาจกล่าวได้ว่า เกิดจากแรงผลักดัน แรงกระตุ้นอย่างสำคัญจากพระบาทสมเด็จพระ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อีกทั้งการระดมรวางเงินจากหลายฝ่ายด้วยกัน ทั้งสมเด็จพระ
กรมพระยาคำรงราชานุภาพและสมเด็จพระมหาธีรราชวิทยาลัย

ตลอดรัชสมัยอันยาวนานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระองค์ทรงเป็นกลไกที่สำคัญยิ่งในการผลักดันให้การศึกษารุดไปอย่างหยุดยั้ง เมื่อ
เปรียบเทียบกับการศึกษาตามแบบแผนประเทศไทย ทั้งเพื่อจะได้คนมีความรู้มา
ช่วยกันทำงานเพื่อรักษาเอกราชและพัฒนาประเทศรุ่งเรืองขึ้น โดยการพยายามหา
รูปแบบหลายอย่างในการที่จะให้การศึกษาที่ดีขึ้นใหม่ เชื้อประโยชน์ดังกล่าวข้างต้น
และขณะเดียวกันก็ไม่ได้เอาชนของชาติต้นหลังให้ประเพณีที่คั่งงามของชาติด้วย
ในที่สุดฝ่ายแห่งรัชสมัยปรากฏว่า มีโรงเรียนเกิดขึ้น 3,672 โรงเรียน และมีนักเรียน
จำนวน 133,444 คน จากที่ไม่มีเลยในสมัยแรกที่พระองค์ขึ้นครองราชย์ สำหรับราชภูมินั้น
มีทั้งที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยกับระบบโรงเรียนที่ตั้งขึ้นมาใหม่ที่เห็นด้วยให้ช่วยเหลือ
ทางการเงินหลายประการโดยการบริจาค เงิน ข้าว ไม้ วัสดุต่าง ๆ ที่โรงเรียนจะต้องใช้
บางรายถึงกับอาสาสอนนักเรียนโดยไม่รับเงินเดือนก็มี ส่วนที่ไม่เห็นด้วยก็เพราะยัง
ไม่ได้ประโยชน์ที่แท้จริงและเห็นว่าการศึกษาที่ถูกไปโรงเรียนทำให้เสียแรงงานบางส่วน
เช่น ฆราวาสบัณฑิตนี้มีเหตุผลทางศาสนาว่าบาปเกี่ยวของด้วย

ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 - 2463)
บุคคลสำคัญที่ทำให้เกิดการยอมรับการศึกษาในรูปโรงเรียนจนกระทั่งประกาศ
พระราชบัญญัติประถมศึกษาใน พ.ศ. 2464 คือ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี
(ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดินทร์ ณ อยุธยา)
ทั้งสองท่านดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการระหว่าง พ.ศ. 2454 - 2458
และ พ.ศ. 2458 - 2463 ตามลำดับ

เสนาบดีทั้งสองท่านไม่ได้เพียงแต่ทรงรักใฝ่มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติ
ประถมศึกษา เพราะถึงเวลาแล้วที่จะทำเช่นนั้น และไม่ให้ออกหลานในวันข้างหน้าว่า
เอาได้ แต่เพื่อความเจริญของประเทศไทยซึ่งเป็นระยะของการทำสงครามทางเศรษฐกิจ
ดังนั้นจึงพยายามทำให้คนไทยหันมาสนใจในความสำเร็จของวิชาชีพที่ทำกันมาแต่ก่อน
คือการเกษตรกรรม หัตถกรรม และพาณิชย์กรรมด้วย

แต่ความสนใจของคนไทยในวิชาอื่นที่หนักันมาแต่เดิมออกจะต่ำมาก แต่ให้ความสนใจกับงานราชการมากกว่าแม้จะเขียนเพียง "เสียดียน" ก็ตาม ส่วนการรณรงค์ให้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาเมื่อเวลาอยู่หลายปี ผู้คัดค้านที่สำคัญคือ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ และเจ้าพระยาอมรารัต (อิน สุขุม) ซึ่งอ้างว่าไม่มีเงินงบประมาณสนับสนุนและกลัวว่าขอแรงจะขาดแรงงาน แต่เจ้าพระยากรมศึกคัมภีร์ได้แก้ไขโดยเก็บเงินศึกษาพลีและไม่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในมณฑลกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นผลให้เจ้าพระยาอมรารัตในฐานะเสนาบดีกระทรวงนครบาลรับผิดชอบอยู่

ความขัดแย้งในการดำเนินงานในแง่นโยบายสั่งการ และปฏิบัติการ ดังกล่าวข้างต้น ไม่ไร้เป็นครั้งแรก แต่ปรากฏให้เห็นอยู่หลายครั้ง ๆ ทั้งแต่การประกาศให้มีการสอนภาษาไทย และเลขเมื่อ พ.ศ. 2416 เป็นต้นมา นำเสียดียนที่ประกาศฉบับนี้ไม่มีผลในทางปฏิบัติแต่อย่างใด ต่อมาจึงสำคัญคือ เมื่อมีการจัดตั้ง "โรงเรียนสำหรับราษฎร" ซึ่งเมื่อถึงขั้นปฏิบัติภาระได้ก่อให้เกิดความเข้าใจมากมายดังที่กล่าวมาแล้ว และอีกครั้งใน พ.ศ. 2441 เมื่อเสนาบดีกรมเสนาบดีพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกระตือรือร้นที่จะทรงกรมการฝึกหัดทางอาวเป็นการจัดการศึกษาให้เป็นแบบแผนและขยายให้กว้างขวาง แต่กระทรวงธรรมการกลับดำเนินการต่าง ๆ อย่างล่าช้า จนพระองค์จะต้องเดือดร้อนเพื่อให้งานทั้งหลายเร็วขึ้น

อย่างไรก็ดีถ้าจะมีความชัดเจน ความขัดแย้งในการประสานงานเพียงอย่างเดียว แต่ความร่วมมือประสานงานกันใน 3 ระดับก็มีอยู่บ้าง ที่เห็นได้ชัดเจนคือระยะที่พระสงฆ์เข้ามารับผิดชอบการศึกษาในหัวเมือง (พ.ศ. 2441 - 2442) เพราะจากหลักฐานทำให้เราเห็นได้ถึงการประสานงานกันอย่างดีใน 3 ระดับ

สำหรับผลกระทบของการจัดการศึกษาในรูปแบบโรงเรียนเพื่อการรับเอาเอกราชและการพัฒนาประเทศนั้น พบว่าบุคคลสำคัญของประเทศที่มีบทบาททั้งสองประการดังกล่าวส่วนใหญ่มักเป็นผลิตภัณฑ์ของการศึกษาแบบใหม่ ไม่ว่าจะเป็นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาวิริยเดชไพศาล เป็นต้น

แต่ถ้าเสียค่ายี่สิบปีฐานการศึกษาเดิมของไทยไม่สอดคล้องกับสังคมใหม่ จึงทำให้ได้คน
เพียงจำนวนน้อยทั้งในระดับสูงและระดับกลาง และต้องใช้เวลานานกว่าจะมีการยอมรับ
อย่างสมบูรณ์ ทำให้รัฐบาลไทยต้องวางจ้างชาวต่างประเทศมาทำงานเป็นจำนวนมากและ
ด้วยอัตราเงินเดือนที่สูงมาก สูงกว่าเงินเดือนคนสยามที่ไทยหลายเท่า ขณะเดียวกันก็ยัง
อาจทำงานไม่ถูกต้องและเต็มที่ตามที่เราคงต้องการด้วย เพราะมีความรู้จำกัดในพื้นฐาน
วัฒนธรรมและพื้นฐานของไทยค่านายหน้า ๆ

แม้กระนั้น การศึกษาในรูปแบบโรงเรียนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงปฏิรูป และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงขยายต่อ จนมีการประกาศ
ใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา นั้นได้ทำให้เกิดประโยชน์อย่างมากมายแก่มวล
พสกนิกร ตั้งแต่ไพร่ ทาส ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นราษฎรสามัญ ได้มีวิชาความรู้คิดทั่ว
สามารถใช้เป็นเครื่องมือดำรงชีวิต และเลื่อนฐานะทางสังคมโดยการรับราชการ
สำหรับบุตรหลานของขุนนาง และเจ้านายทั้งหลายที่เข้ารับการศึกษาในรูปแบบโรงเรียน
ก็ได้มีบทบาทสำคัญในการช่วยรักษาเอกราชและพัฒนาชาติบ้านเมืองให้คงอยู่ และเจริญขึ้น
จนเป็นรากฐานที่สำคัญของความเจริญในสมัยปัจจุบัน

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

1. หลักฐานที่ค้นพบซึ่งไม่ได้พิมพ์

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.๖ ๖/๒ หนังสือเจ้าพระยาบรมราช
ลงวันที่ 21 กรกฎาคม 2466

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.๒๒/14 รายงานเจ้าพระยาบรมราชตรวจราชการ
มณฑลปัตตานี ลงวันที่ 21 มิถุนายน 2466

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ก.1/1 รายงานการประชุมอุปราชและสมุหเทศาภิบาล
ลงวันที่ 24 ธันวาคม 2462

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 เอกสาร ก.๒/4 บันทึกของสมเด็จพระยาบรมราช
ราชานุภาพ เรื่อง ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ ลงวันที่
14 มกราคม 2468

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 มท.1/6 เอกสารเบิกเสร็จจรมณเฑียร โรงเรียน
กรมแผนที่สระปทุม

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ก.1 เบิกเสร็จกระทรวงศึกษาธิการ

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ก.๒ ตรวจและชักโครงการศึกษา

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ก.3 แผนปฏิบัติการ

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ก.10 ก. กิ่งและสาออกจากแผนกคดี ข. กิ่งและ
ย้ายเจ้าอาวาส

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ก.12 การจัดการศึกษาและศาสนา

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ก.1 เบิกเสร็จกระทรวงศึกษาธิการ

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ก.๒ ประกาศและก.ร.ม.

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ก.4 โรงเรียน

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ก.10 การจัดการศาสนาและการศึกษา

กองควบคุมยาเสพติดแห่งชาติ เอกสารราชการที่ 6 บ.1 บันทึกกระทรวงยุติธรรม

_____ กติกรรม 2 กรมบัญชาการ

_____ กติกรรม 4 แผนงานสังคมสงเคราะห์

_____ กติกรรม 7 กรมแผนที่

_____ กติกรรม 10 บริหารให้บุคคลและกฎหมาย

_____ กติกรรม 11 กรมคลัง

_____ กติกรรม 13 กรมเพาะปลูก

_____ กติกรรม 15 กองเลขาการ

_____ ศธ.50 โรงเรียนในเขตกรุงเทพมหานคร

_____ ศธ.52.1 โรงเรียนพาณิชยการวัดก้อว่าล่าง

_____ ศธ.52.3 วัดราชนิมิต

_____ ศธ.1 เอกสารส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมหลวงเทเวศร์วัชรานารถ
โรงเรียนและการศึกษา

_____ ศธ.2 เอกสารส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา

ดำรงราชานุภาพ

2. หลักฐานชั้นต้นที่สืบค้นแล้ว

กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 - 5 องค์การศาลฎีกา 2505 - 2506

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171 - 1173 พิมพ์ในวันพระบรมราชสมภพครบ

202 ปี 24 กุมภาพันธ์ 2513

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1173 พิมพ์ในวันพระบรมราชสมภพครบ 203 ปี

24 กุมภาพันธ์ 2514

ครุฑว่าขอวัด, จดหมาย เอกสารครุฑว่าขอวัด ไซโรจน์ เกษมณกิจ แปล กรมที่ดิน

2515

พระบรมราชาโศก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระเจ้า
ลูกยาเอย พระราชทานพระยาสมเด็จพรจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าด้วยเรื่อง
หาคนระเกะเอนายกับ ลาเนากร และพระยาราชโองการพระราชบัญญัติ พระราชดำรัส
พระราชหัตถเลขา และประกาศการให้ ให้ ให้มีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว พิมพ์ในงานสมโภชฉลองเมือง และของค่า 2๐ ธันวาคม 25๐๔
เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ในพระวาระครบ 21๐ ปี
 วันที่พระบรมราชาสมภพ 24 กุมภาพันธ์ 25๐๔

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1 จ.ร. 1๓36 (ค.ร. ๑๓17)

การพระราชทาน ให้แก่พระยา... มอบเรียนไว้สำหรับเรียน
หนังสือโดยเล่ม 1 โรงพิมพ์พิมพ์การพิมพ์ 24๖๕

ประวัติเจ้าพระยา... (จุฬาราช) เจ้าพระยา... (สิงห์
สิงห์เสนา) เจ้าพระยา... (ปิ่น) (จุฬาราช) กรุงเทพฯ องค์การคำคุณา 2514
พิพากษา... (โกษาธิบดี, เจ้าพระยา...) (จุฬาราช) หนังสือแสดงกิจจานุกิจ
 พระนคร : กรุงเทพฯ 2514

เทพศาสตรบัณฑิต, พระยา การ... (จุฬาราช) การ... (จุฬาราช) การ... (จุฬาราช) การ... (จุฬาราช)
 โรงพิมพ์ไทย 2466

หนังสือภูมิศาสตร์ เล่ม 1 - 2 พระนคร : กรมวิชาการ กระทรวง
 ข้าราชการ 2445 และ 2446

กรรมการ, กระทรวง รายงานประจำปี จ.ร. 245๔

รายงานประจำปี พ.ศ. 2461

รายงานประจำปี พ.ศ. 2462

พระเสด็จสุเรนทราธิบดี, เจ้าพระยา พระราชหัตถเลขา และหนังสือกราบบังคมทูล
ของเจ้าพระยา พระเสด็จสุเรนทราธิบดี 2 เล่ม องค์การคำคุณา 25๑6

แมกนาแลนด์, เอส.จี. โรงเรียน... (จุฬาราช) โรงเรียน... (จุฬาราช) โรงเรียน... (จุฬาราช)
 กิจนาธิการ (เอกสารตัวเขียนฉบับ)

วชิรญาณวโรธ, สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา จางพระหัตถ์เกี่ยวกับการศึกษา
ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวิจิตรวาทา ถวายพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรับพระราชทานรายการศึกษาหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักร
โรงเรียนพหุบาลวิทยาลัย 2514

ยอนตัน, คัมภีร์ ยู. ซี. ภูมิศาสตร์สยามสำหรับชั้นประถมศึกษา กรมศึกษาธิการ
 พระนคร : โรงพิมพ์อักษรปณิศา 2450

ศรีสุนทรไวยการ, พระยา (น้อย อาจารย์ข้างครู) แบบเรียนหลวงภาษาไทย
 พระนคร : ศิลปบรรณาการ 2506

กิลปากกร, กรม ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ส.พ. 2524 - 2511 พระนคร :
 ศุภรดา 2517

เอกสารเรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเกิดราชสมภพ 100 ปี ในพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2511

จอมเกล้า, พระบาทสมเด็จพระ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว องค์การล่าครุฑมา 2506

เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความใต้ฉัตร เปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน
ร.ศ. 103 อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพนายชำนาญ ปิ่นทอง 21 พฤษภาคม
2515

3. หลักฐานชั้นสอง

กริธไวลด์, เอ.บี. "พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" หนังสือที่ระลึกถึง
รอบ 100 ปี แห่งวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและวันเสวยราชย์
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไรต์เกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทาน
 1 ตุลาคม 2511

ขจร สุพานิช ก้าวแรกของหนังสือพิมพ์ไทย โรงพิมพ์ไทพาณิชย์การ
 2508

ชจร ศุขพานิช ข้อมูลประวัติศาสตร์ : ฉบับปางกอก ภาควิชาประวัติศาสตร์

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2524

_____ ฐานันดรไพร่ โรงพิมพ์สมาคมสังคมนักศึกษา 2519

กีกฤทธิ ปราโมช, ม.ร.ว. "สังคมสมัยอยุธยา" ประวัติศาสตร์และการเมือง

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2516

จักรกฤษณ์ นรนิติติกุลการ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

กับกระทรวงมหาดไทย โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2506

จันทร์นฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระ สถาปนากรมาธิบดี ไทย อังกฤษ สันสกฤต

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรพบุรุษ นายไท่ทอง พรประภา 4 กันยายน 2511

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ กามกอบพระราชพงศาวดารปีว ฉบับ

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ รศท.ป๋ เจียปทุม 15 ธันวาคม

2520

จิตร ภูมิศักดิ์ (สมสมัย ศรีศุทรพรหม นามแฝง) โฉมหน้าศักดินาไทย เจริญวิทย์

การพิมพ์ 2518

จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ วิกฤติการณ์สยาม ร.ศ. 112 ภาควิชามะวัติศาสตร์

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2523

ตัณยานันต์ สมุทวนิช การเมือง - การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง พ.ศ. 2411 -

2475 สมาคมสังคมนักศึกษา ม.ป.ป.

ณรงค์ พวงพิศ นโยบายเกี่ยวกับการศึกษาของคนจีนในประเทศไทยในรัชสมัย

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว บรรณกิจ 2518

ณัฐวิ สุทธิสงคราม สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ 2 เล่ม แพร่พิทยา

2516

_____ สมเด็จพระนางเรือล่ม นฤกษิษา 2515

คณบดี ทรงโงะ และสุรพันธ์ หัมมสุวรรณ ถวายสัมพันธไมตรีระหว่างการเมืองกับการศึกษา
ของไทย (พ.ศ. 2411 - 2475) คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

2528 อัดสำเนา

ดวงเดือน นิลเกษมบุตร ประวัติการศึกษายุคใหม่ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ค.วี.อี. ซอลด์ ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 2 กรุงเทพฯ

สนธิสัญญา และคนเก็บ ๆ (แปล) ไทยวัฒนาพานิช 2522

คำกราบบังคมทูล, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาล
ที่ 5 พิมพ์ในงานสถาปนาภิจักรี น.ส.ฉีกี มุขนาถ 26 เมษายน 2522

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 องค์การกษัตริย์สภา
2504

ความทรงจำ อมาตย์สังคมนาจารย์แห่งประเทศไทย 2506

นิทานโบราณคดี อนุสรณ์งานวัน ทางแผ่นดิน ลพบุรี 2511

คำกราบบังคมทูล, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาและพลเรือน ประวัติสังเขปแห่งการศึกษา
ของประเทศไทย 2463

คำกราบบังคมทูล, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาและพระยาราชโสมพะดินท เพชรพิบูล (พ.ศ.
2509) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยารามราชภักดิ์ 6 พฤษภาคม 2515

พิพากษารัฐ, เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1
องค์การกษัตริย์สภา 2503

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2 องค์การกษัตริย์สภา
กรุงเทพฯ 2504

พิลากรวงศ์, เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 2 เล่ม
องค์การฯ ของจุฬาลงกรณ์ฯ 2514

_____ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4 2 เล่ม องค์การฯ ของ
จุฬาลงกรณ์ฯ 2504

พิพาคา ยิงเจริญ และสุวดี ชนประสิทธิ์พิทยา การศึกษาระบบและผลกระทบต่อสังคมไทย
สมัยรัตนโกสินทร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2525 อีกสำเนา

เทพธาสร์ลัดขันธ์, พระยา การเพาะปลูกสำหรับโรงเรียนประถมทั่วไป โรงพิมพ์ไท
2466

อนันต์ อยู่โพธิ์ สมเด็จพระยามรมมศาตร์สุริยวงศ์เมื่อเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน
ในทอณัรัชกาลที่ 5 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.ท. หลวงสุทธกระบวนรบ
(พัน จารุปานนท์) 30 เมษายน 2511

ธรรมจักร์จันทร์, เจ้าพระยา เรื่องต่าง ๆ ของกรุงเทพฯ โดยเนื่องด้วยเศรษฐวิทยา
คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2476

นันทา วรเมธีวงศ์ ชีวประวัติเซอร์ เจมส์ บิ๊ก : ราชาแห่งอาราวัค กรมศิลปากร
2516

นิรมล สวัสดิ์บุตร แนวความคิดทางการศึกษาของบุคคลสำคัญของไทยในรอบสองร้อยปี
แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ : พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์พิทยากร พิมพ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพนายณกุล สวัสดิ์บุตร 2527

นิตี เขียวศรีวงศ์ ปากไก่และเรือใบ : รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและ
ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ อมรินทร์การพิมพ์ 2527

นายร้อยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, โรงเรียน ประวัติโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว โรงพิมพ์นายร้อยพระจุลจอมเกล้า 2510

นาฏวิภา ชลิตานนท์ ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
และมูลนิธิโครงการตำรา 2524

นัฏชา แก้วเกตุทอง การปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ไทยวัฒนาพานิช 2522

เบญจวรรณ สุนทรากุล วิวัฒนาการของแม่เรือนของไทย โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย

รามคำแหง 2516

เบอร์นี, เฮนรี เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 1 เล่ม 2 ตอน 2 ไพโรจน์

เกษมณกิจ และคนอื่น ๆ แปล กรมศิลปากร 2514 - 2520

ปรีดีทิธรรบราดา, พระยา โบราณศึกษาและวิธีการสอนภาษาไทย โรงเรียนการช่าง

วุฒิศึกษา (แผนกการพิมพ์) 2502

ปาลเลกัว, เมอเซเชอร์ เราเรื่องกรุงสยาม สก๊อต พ. โกลลมุตร (แปล) ก้าวหน้า

2520

ปิยนารถ นูนาค บทบาททางการเมือง การปกครองของเสนาบดีระบอบขุนนาง

ดวงกลม 2520

พลับพลึง มุสิกศิลป์ ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศส บรรพกิจ 2523

พลกุล อังกินันท์ บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ-

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประจักษ์การพิมพ์ 2515

พิทยลาภพฤกษากร, พระวรพงศ์เชอ กรมหมื่น ประวัติพุทธศาสนาในสยาม พิมพ์ในงาน

พระราชทานเพลิงพระศพ พระวรพงศ์เชอกรมหมื่นเสนาบดีกรมการุญต์ยากร 15 ธันวาคม

2517

พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ในวัฒนธรรมของไทย พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

หม่อมเจ้าจรูญจิรพันธุ์จิรประวติ 24 สิงหาคม 2514

พนพิณชัย คีตกุล, ม.ล. ประชุมพระนิพนธ์ เล่ม 1 บำรุงบัณฑิต 2529

เพ็ญศรี คุ้ม การวางระเบียบเอกสารและวิธีปฏิบัติของไทย เจ้าพระยาการพิมพ์

2527

ไพศาล ศิลปศาสตร์, หลวง (สิ้น เทพหัสดินทร์ ฃ อุนนทยา) เล็กเรอร์ควายวิธี

การสอนของโรงเรียนอาจารย์ โรงพิมพ์วงษ์พันธ์เจริญ 2444

เฟลด์ส, บอร์จ เฮาต์ หมอเฮาส์ในรัชกาลที่ 4 กองกรรณศึกษา ค.ศ. 1961

มอฬแพท, แอนบ็อก โสว แผนดินพระจอมเกล้า นิเว ทองโสภิต (แปล) สมาคม

สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2520

มูลนิธิมหาวิทยาลัย คุสิตมิก เล่ม 1 ฉบับที่ 1 - 11) จัดพิมพ์เนื่องใน
วันคล้ายวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวครบรอบ 60 ปี
26 พฤศจิกายน 2528

รอง ภิยามานนท์ และคนอื่น ๆ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507
องค์การการศึกษา 2507

ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2475 เล่ม 2
คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี 2525

วิกส์, แปรค คัมบลิว การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า อมร โสภณวิเศษวงศ์
และเอกวิทย์ พ. กลาง (แปล) โรงพิมพ์สยามคัมภีร์ 2519

โรเจอร์ส, เอฟเวอเรต เอ็ม และคนอื่น ๆ การเผยแพร่ความคิดใหม่ทางการศึกษา
ในโรงเรียนมัธยมศึกษาของรัฐบาลในประเทศไทย พิไลภา จันทบุรีจิรากร และ
คนอื่น ๆ แปล กองแผนงานการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ม.ป.ป.

ลาตูแมร์, เคอ จดหมายเหตูลาตูแมร์ฉบับสมบูรณ์ 2 เล่ม สันต์ ท. โกมลบุตร
(แปล) ก้าวหน้า 2510

วัน วลีต จดหมายเหตวันวลีต ฉบับสมบูรณ์ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 72 พิมพ์ใน
งานแผนงานเจิม ลูประสงค์ 2516

วิทย์ วิฑเฑนย์ ปรวิษาการศึกษาไทย 2411 - 2475 สำนักงานคณะกรรมการ
การศึกษาแห่งชาติ 2526

วิไลเลขา บุณศิริกับคนอื่น ๆ ประวัติศาสตร์ไทย 2 มหาวิทยาลัยรามคำแหง
2521

วุฒิชัย มูลศิลป์ การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2516

แนวความคิดทางการศึกษาของไทย พ.ศ. 2411 - 2475 สำนักงาน
คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ 2526

วชิรชัย มุสิกโคม และ เมาลี อรรถกุล (บรรณาธิการ) มหิตลมหาภิเนษก : วิเคราะห์เปรียบเทียบ สมาคมสังคมนักการศึกษามหาวิทยาลัยเทคโนโลยี 2524

วิชาการ, กรม กระทรวงมหาดไทย แก้คำผิด ฉบับที่ ๑๓๓๓ พ.ศ. ๒๕๒๓
๒. กรม โรงเรียน ๒๕๒๓

แนวพระราชดำริแก้คำผิด พ.ศ. ๒๕๒๓

เวธสา, วอลเตอร์ เอ. บันทึกการวิจัย การ ของ โรงเรียน แม่ สมาคม
สังคมนักการศึกษามหาวิทยาลัย ๒๕๒๓

เวธ, เวธ การปกครองและการบริหาร ของ โรงเรียน แม่ สมาคม
สังคมนักการศึกษามหาวิทยาลัย ๒๕๒๓

เวธ, เวธ ประวัติการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในประเทศไทย ๒๕๒๓ - ๒๕๕๘
๒๕๒๓

เวธ, เวธ งานวิจัยเกี่ยวกับ การ ของ โรงเรียน แม่ สมาคม
๒๕๒๓

เวธ, เวธ ประวัติการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในประเทศไทย ๒๕๒๓ - ๒๕๕๘
๒๕๒๓

เวธ, เวธ งานวิจัยเกี่ยวกับ การ ของ โรงเรียน แม่ สมาคม
๒๕๒๓

เวธ, เวธ งานวิจัยเกี่ยวกับ การ ของ โรงเรียน แม่ สมาคม
๒๕๒๓

เวธ, เวธ งานวิจัยเกี่ยวกับ การ ของ โรงเรียน แม่ สมาคม
๒๕๒๓

เวธ, เวธ งานวิจัยเกี่ยวกับ การ ของ โรงเรียน แม่ สมาคม
๒๕๒๓

เวธ, เวธ งานวิจัยเกี่ยวกับ การ ของ โรงเรียน แม่ สมาคม
๒๕๒๓

- สุนทรี อาระไวท์ บทบาทของรัฐบาลและเอกชนในการพัฒนา : พิจารณาเฉพาะ
กรณีประวัติโครงการรังสิต พ.ศ. 2451 - 2452 รายงานผลการวิจัยหมายเลข 1
 สถาบันไทยศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2521
- สุลักษณ์ กิวิรักษ์ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรถวายทัตบะ ส. ศิวรักษ์ มุลนิธิ
เสฐียรโกเศศ นาคะประทีป 2528
- _____ "อุดมคติทางการเมืองของโดย" วรวิทย์วิทยากรจุฬการึกษา มุลนิธิ
โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2518
- สุวิทย์ นีรภาสวัฑ ความล้มพันธ์ไทย - ฝรั่งเศส พ.ศ. 112 - 126 มหาวิทยาลัย
 ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2523
- สุรศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา ประวัติการเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี กรุงเทพฯ 2507
- เสฐียรโกเศศ ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย คลังวิทยา
 2506
- แสงโสม เกษมศรี, ม.ร.ว. และวิมล พงษ์พิทักษ์ ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2354 เล่ม 1 คณะกรรมการ
 จังงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี 2525
- อภิรมย์ ณ นคร และคนอื่น ๆ ปฐมนิทัศน์การึกษาปัจจุบัน ภาควิชาพื้นฐานการศึกษา
 มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2520
- อมร กรุณรักษ์, จมื่น พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว เรื่องการศึกษาของชาติ เล่ม 6 และ 7 กรุงเทพฯ 2504
- อกิน ระพีพัฒน์, ม.ร.ว. สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 - 2416
 ม.ร.ว.ประกายทอง กิริสุข และพรณี สรุงบุญมี (แปล) พิมพ์ 2520
- โสภาส เสวีกุล พระราชบิดาแห่งการปฎิรูป แพรพิทยา 2513

- Archambault, Reginald D. (Editor). Jona Dewey and Education : Selected Writing. Chicago : The University of Chicago Press, 1964.
- Amara Pongsapich and others. Traditional and Changing Thai World View. Bangkok : Southeast Asian Studies Program, Chulalongkorn University, 1985.
- Black, C.E. The Dynamics of Modernization, A Study in Comparative History. New York : Harper Torchbooks, 1975.
- Borthwick, Lally. Education and Social Change in China, The Beginnings of the Modern Era. Stanford : Hoover Institution Press, 1983.
- Bowring, Sir John. The Kingdom and People of Siam. 2 Vols. Kuala Lumpur, Oxford University Press, 1969.
- Buang, Adj. The Provincial Administration of Siam 1892-1915. Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1977.
- Darling, Frank C. The Westernization of Asia, A Comparative Political Analysis. Cambridge, Mass : Schenkman Publishing Company, 1980.
- Fairbank, John K., and others. East Asia, Tradition and Transformation. Boston : Houghton Mifflin Company, 1973.
- Hutchinson, B.W. 1888 Revolution in Siam. Hong Kong : Hong Kong University Press, 1958.
- Hall, D.G.E. A History of South-East Asia. Third Edition. London : The Macmillan Press Ltd., 1968.
- Ingram, James C. Economic Change in Thailand 1850 - 1970. Stanford : Stanford University Press, 1971.
- Jacobs, Norman. Modernization Without Development : Thailand As Asian Case Study. New York : Praeger Publishers Inc., 1981.
- Moffat, Abbot D. Mongkut the King of Siam. Ithaca : Cornell University Press, 1968.
- Riggs, Fred W. Thailand, The Modernization of a Bureaucratic Polity. Honolulu : East - West Center Press, 1966.

- Rogers, Everett M. Communication of Innovation : A cross Cultural Approach. 2nd ed., New York : The Free Press, 1971.
- Rozman, Gilbert, (Editor). The Modernization of China. New York : The Free Press, 1981.
- Smith, G.V. The Dutch in Seventeenth Century Thailand. Illinois : Center for Southeast Asian Studies, 1977.
- Steinberg, David G. and others. In Search of Southeast Asia: A Modern History. London : Pall Mall Press, 1971.
- Tambiah, S.C. World Conqueror and World Renouncer. London: Cambridge University Press, 1976.
- Teng, Ssu-yu and Fairbank John K. China Response to the West : A Documentary Survey 1839 - 1923. New York : Atheneum, 1962.
- Vickery, Michael. "The 2 k 125 fragment : A Lost Chronicle of Ayudhaya," Journal of the Siam Society. 65, pt.1: 80 January, 1977.
- UNESCO. Different Theories and Practices of Development. Paris : United Nations Educational, 1982.
- Warthon, Elinor A. and Sanders, James R. Education Evaluation : Theory and Practices. California : Charles A. Jones Publishing Company, 1973.
- Watson, Keith. Educational Development in Thailand. Hong Kong : Heinemann Asia, 1980.
- Wenk, A. The Restoration of Thailand Under Rama I 1782 - 1809. Translated by Gregory Stahl, Tucson, The University of Arizona Press, 1968.
- Wyatt, David K. Thailand : A Short History. Bangkok : Thai Watana Panich, 1964.
- _____. The Politics of Reform in Thailand : Education in the Reign of King Chulalongkorn. New Haven : Yale University Press, 1969.
- _____. "Family Politics in Nineteenth Century Thailand," Modern Thai Politics. Clark D. Neher, (Edited,) Revised Edition, Cambridge, Mass : Schenkman Publishing Company, 1979.

Vella, Walter F. Chulio King Vajiravudh and the Development of Thai Nationalism. Assisted by Dorothy S. Vella, Hawaii : The University Press of Hawaii, 1924.

The Impact of the West on Government in Thailand.
Sociology : The University of California Press, 1955.

4. วิทยานิพนธ์

กรรมภิรมย์ สุวรรณานนท์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2523
อัดสำเนา

กิ่งแก้ว บิคมชา การเจรจาและข้อตกลงระหว่างไทยและอังกฤษเกี่ยวกับหัวเมืองมลายูในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวระหว่าง พ.ศ. 2443 - 2452 วิทยานิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2519
อัดสำเนา

จรรยา แสนจิตต์ นโยบายและการจัดการอาชีพกึ่งนายของไทยระหว่าง พ.ศ. 2441 - 2474 วิทยานิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2524
อัดสำเนา

จันทร์รัตน์ ประวาลัทธ์ เปรียบเทียบราชสำนักในรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2520
อัดสำเนา
จารุวรรณ ไวยเจนท์ การศึกษาภาคบังคับของไทยในระยะ 10 ปีก่อน พ.ศ. 2475 วิทยานิพนธ์ กศ.ม. วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร 2516
อัดสำเนา

เผอมาลย์ ราชภัณฑารักษ์ พัฒนาการเกษตรกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทย พ.ศ. 2435 - 2475 วิทยานิพนธ์ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2520
อัดสำเนา

นฤมล ชีรวัฒน์ พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524
อัดสำเนา

นพดล โรจนอุดมศาสตร์ ปัญหาการจัดการศึกษาในมณฑลไคกานี (พ.ศ. 2449 -

2474) ปรินซิเพิลส์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

2523 อัดสำเนา

แนงน้อย คีตกิรานนท์ บทบาทและหน้าที่กระทรวงมหาดไทยในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2519 อัดสำเนา

ณรงค์ พ่วงพิศ นโยบายเกี่ยวกับการศึกษาของกษัตริย์ในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาท

สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรินซิเพิลส์ กศ.ม. วิทยาลัยวิชาการศึกษา

ประสานมิตร 2514 อัดสำเนา

บัณฑิต บทคดีคดี การปฏิรูปการปกครองส่วนท้องถิ่นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 - 2431) วิทยานิพนธ์ กศ.ม.

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร มีนาคม 2528 อัดสำเนา

ปฐมพร อิศรางกูร ณ อยุธยา บทบาทของเอกชนในการจัดการศึกษาในประเทศไทย

(พ.ศ. 2461 - พ.ศ. 2497) วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัย

ศิลปากร 2525 อัดสำเนา

พรเพ็ญ ชันตระกูล การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า

เจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 - 2468) วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2517 อัดสำเนา

พลฤๅ อังคินันท์ บทบาทการเงินในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า

เจ้าอยู่หัว ปรินซิเพิลส์ กศ.ม. วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร 2515

อัดสำเนา

พงษ์เนียน พงษ์พงษ์เนียน การศึกษาเรื่องศาสนในสมัยรัตนโกสินทร์ วิทยานิพนธ์

อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2515 อัดสำเนา

พวงร้อย กลอนเอียง พระบรมราชโองบายเกี่ยวกับปัญหาการเงินในพระวรวงศ์เธอ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรินซิเพิลส์ กศ.ม. วิทยาลัย

วิชาการศึกษา ประสานมิตร 2516 อัดสำเนา

พาสณา กิจฉาร บทบาทของคณะสงฆ์ในเรียงการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524 อัดสำเนา

พิไลพรรณ แสงท้าว บทบาทของสาวท่างประเพณีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 ระหว่าง พ.ศ. 2411 - 2453 ปริญญาโท กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2523 อัดสำเนา

มนูญ ฉายโรจน์ นโยบายการจัดการศึกษาสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 - 2468) ปริญญาโท กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2521 อัดสำเนา

ยุวดี ทมปียากร วิวัฒนาการของการแพทย์ไทยตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2522 อัดสำเนา

ละออทอง อมรินทร์รัตน์ การส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่อต่างประเทศตั้งแต่ พ.ศ. 2411 - 2475 วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2522 อัดสำเนา

วารุณี โอสธารมย์ การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2475 วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524 อัดสำเนา

ยงยุทธ ไชยสีทา การวิเคราะห์แนวความคิดในการปฏิรูปการศึกษาของผู้นำการศึกษาไทย ระหว่าง พ.ศ. 2414 - 2464 ปริญญาโท กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2526 อัดสำเนา

สมใจ ไพโรจน์ธีรวิทย์ บทบาทของประเพณีท้าวแสนช้างตะวันตกในการสร้างทางรถไฟของประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2517 อัดสำเนา

สุพจน์ เจริญใจ การศึกษาวิเคราะห์สภาพเศรษฐกิจของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2393 ปริญาโท กค.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร 2527 อุดมศึกษา

สุวิทย์ ไชยวัฒน์ วิวัฒนาการเกษตรกรรมที่ในภาคกลางของประเทศไทยระหว่าง
พ.ศ. 2394 - 2475 วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
2522 อุดมศึกษา

สุชาติ เจริญวงศ์ ปฏิปักษ์ของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการ
เคลื่อนไหวตามแนวความคิดประชาธิปไตยของอังกฤษในสมัยก่อนการเปลี่ยนแปลงการ
ปกครอง พ.ศ. 2475 วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
2519 อุดมศึกษา

สมพูน นากีรักษ์ บทบาทของพี่เรือมาชวาทังชาวไทในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411 - 2453 วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร
มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2514 อุดมศึกษา

วิชัย เสวมาตย์ การเลิกทาสในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว วิทยานิพนธ์ ร.ป.ม. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ โรงพิมพ์
สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี 2510 อุดมศึกษา

วิบูลย์ พานิชิต การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ (ค.ศ. 2442 - 2476)
วิทยานิพนธ์ กค.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ 2528 อุดมศึกษา

ศิริพร สุขเมธารัตน์ แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวกับการเมืองการปกครอง วิทยานิพนธ์ กค.ม. มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2526 อุดมศึกษา

อัญชลี สุสายัณห์ ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่สมัยรัชกาลที่ 5 วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524 อุดมศึกษา

- Adams, David B.S. Monarchy and Political Change : Thailand Under Chulalongkorn (1868 - 1885). Doctoral Dissertation, University of Chicago, 1977.
- Batson, Benjamin A. The End of the Absolute Monarchy in Siam. Doctoral Dissertation, Cornell University, 1977.
- Battye, Noel A. The Military, Government and Society in Siam 1868 - 1910 : Politics and Military Reform During the Reign of King Chulalongkorn. Doctoral Dissertation, Cornell University, 1974.
- Shirk, Paul Raymond. Political Development and Modernization in the Non-Industrial State : the Experience of Thailand. Doctoral Dissertation, The American University, 1970.
- Stetson, Richard Snow. Siam's Diplomacy of Independence, 1955 - 1969, In the Context of Anglo-French Interests. Doctoral Dissertation, New York University, 1969.
- Wilson, Constance H. State and Society in the Reign of King Chulalongkorn, 1868 - 1896. Doctoral Dissertation, Cornell University, 1970.
- Wongsurawat, Udom. The Role of Education in Economic Development of Thailand. Urbana : University of Illinois, 1968.

5. วารสาร

- กลาสส์, แอนดรู. "การมาเยือนสยามครั้งแรกของชาวเว้า" กาชาพี สืบเกียรติคุณ
แปล จุฬสารโครงการพระราชดำริสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ฉบับที่ 3
เมษายน 2518
- จรัส กับพหุศิริ. "พระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เรื่องเหตุขัดข้อง 4 ประการ ซึ่งทำให้การตั้งวังไม่สำเร็จโดยเร็ว" กิลปกร
10 : 2 31 กรกฎาคม 2509
- เดวิด เค. วัชราจ. "การศึกษาเกี่ยวกับการหาสังคมไทยได้ทันสมัย" วารสารประวัติศาสตร์
โกวิท วงศ์สุรวัฒน์ แปล (1) : 63 - 90 มกราคม - เมษายน 2525

เทศ มุขนาก "แบบฉบับมุขนากอิตาลี" สังฆมณฑลวิเศษ 5 : 78 - 84

นิพนธ์ - สิงหาคม 25 0

แดงสุข มุขนาก "การเจรจาของกระทรวงการทูตระหว่างไทยกับอังกฤษ ค.ศ.

1900 - 1909" วรรณไวทยาการ : ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ไทยวัฒนาพานิช
2514

ทรงศรี พงษ์ "ด้วยฉันเชื่อแน่ว่ากำลังใจมีอยู่ภายใน..." วารสาร

ประวัติศาสตร์ 3 : 3 พฤษภาคม - สิงหาคม 2521

พูนพิภย์ ดิถกุล, ม.จ.หญิง "สมเด็จพระบรมราชินีนาถราชินี" จันทร์เกษม

46 : 10 พฤษภาคม - มิถุนายน 2525

นันทิยา ลาวงวณิช "การเลือกใจ : ผลทางด้านการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5"

สะพาน 2 : 113 - 155 ตุลาคม - ธันวาคม 2521

นิติ เอียวศรีวงศ์ "การก่อกำเนิดระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย" ปาฐกถาวิชาการ

สังคมของสมาคมประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทย เรื่อง "การก้าวหน้าของ

การวิจัยประวัติศาสตร์ไทยปัจจุบัน" ระหว่างวันที่ 11 - 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2522

ห้องประชุม แผนกสถิติ คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พรเพ็ญ อันตระกูล "แนวความคิดเกี่ยวกับการเมืองของสังคมไทย" สังคมไทย

ใน 2522 ปี 1 กรกฎาคม 2522 และผลก็คือ "จิรโกศกิริ มรรณาธิการ มหาวิทยาลัย

ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2526

พระราชวรานี "การไขว่คว้ากับการพัฒนาชีวิตพระสังฆม" มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ครบรอบ 20 ปี ของงาน : โรงพิมพ์วิเศษ 2522

รญา อารากร, ม.ร.ว. "แนวทางการก่อกำเนิดระบอบการเปลี่ยนแปลงให้เป็น

สมัยใหม่ในประเทศไทย" สังคมไทย ใน 2522 ปี 1 กรกฎาคม 2522 และผลก็คือ

"จิรโกศกิริ มรรณาธิการ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2526

เอกสาร : ๒. ๒๕๖๓ "เมื่อเกิดการจัดการศึกษาแบบบูรณาการเข้าด้วยกัน" ถึงคนการศึกษา
 วันที่ ๒๕ (๒) : ๒๕ - ๒๕ กันยายน - ๒๕๖๓

การคำนวณ

ภาคผนวก ก

ประกาศเรื่องโรงเรียน

ประกาศเรื่องโรงเรียน

มีพระบรมราชโองการมาพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ให้ประกาศแก่ หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ซึ่งได้นำบุตรหลานมาแล้ว ทั่วว่า ให้ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณในกรมมหาดเล็กบ้าง ในกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์บ้าง มีเป็นอันมาก จึงทรงพระราชดำริว่า บุตรหลานของท่านทั้งปวง บังคับเข้ามารับราชการฉลองพระเดชพระคุณนั้น แท้ล้วนเป็นผู้มีวิชาดีตระกูล ควรจะรับราชการต่อไป ในเบื้องต้น แต่ที่ยังไม่รู้หนังสือไทย แลขนบธรรมเนียมราชการโดยมาก ที่รู้อยู่บ้าง แต่ยังไม่ถ่องแท้ เอกโศกคดีสกลคดี ๑ ไม่ถูกต้องตามแบบอย่างก็มีอยู่มาก แลการรู้หนังสือนี้ ก็เป็นคุณสำคัญข้อใหญ่ เป็นเหตุจะให้ใคร่วิชาแลขนบธรรมเนียมต่าง ๆ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดโรงเรียนขึ้นไว้ที่ในพระบรมมหาราชวัง แล้วจัดคนในกรมอาลักษณ์ ตั้งให้เป็นขุนนางพนักงานสำหรับเป็นครูสอนหนังสือไทย แลลิลเลข ขนบธรรมเนียมราชการ พระราชทานเงินเดือนให้ครูสอนให้สมควรพอใช้สอยส่วนผู้เรียนหนังสือนั้น จะพระราชทานเบี้ยขานนึ่ง หนึ่งกับเบี้ยเลี้ยงกลางวันเวลาหนึ่งทุกวัน ครูสอนนั้นจะให้สอนโดยอาการเรียบร้อย ไม่ให้คำตีทรมานเลย

อนึ่งถึงบุตรหลานของข้าราชการซึ่งยังไม่ได้นำเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายนั้นก็ ถ้าสมักจะเข้ามาฝึกหัดเล่าเรียนหนังสือไทย ก็ให้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รับไว้ฝึกหัดเล่าเรียนเพื่อจะให้รู้หนังสือแลลิลเลข ขนบธรรมเนียมราชการให้ชัดเจน จะได้รับพระราชทานฉลองพระเดชพระคุณต่อไป ถ้าท่านทั้งปวงได้ทราบหมายประกาศนี้แล้ว จะมีใจยินดีหมั่นทักเตือนบุตรหลานของท่านทั้งปวงให้เข้ามาฝึกหัดหนังสือไทย ถ้าเล่าเรียนได้ชำนาญในการหนังสือแล้ว ความดีงามความเจริญก็จะมีแก่บุตรหลานของท่านทั้งปวง ไปสืบกาลนาน ประกาศมา ณ วันพฤหัสบดี เดือนอ้าย แรมสามค่ำ ปีมะแม ตรีศกภัทรราช 1233 *

*จาก ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1 จ.ก. 1236 หน้า 257 (วันที่ 30 พฤศจิกายน 2414)

ภาคผนวก ข

พระบรมราชโองการ

ณ โรงเรียนพระตำหนักเกษมสวนกุหลาบ

พระบรมราชโองการ

ณ โรงเรียนพระตำหนักเกษมสวนกุหลาบ

ท่านทั้งปวงซึ่งเป็นผู้นั่งหนังสือ พระบรมวงศานุวงศ์ หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ ซึ่งเป็นบิดาของนักเรียน และข้าราชการที่ได้มาประชุมกันทั้งตัวนักเรียนด้วย ฉันมีความยินดีมากที่ได้มาเป็นผู้นำให้รางวัลแก่เด็กนักเรียนซึ่งได้ไล่นั่งสมาธิมาก่อนนั้น ก็ได้ไล่นั่งสมาธิแล้ว ถึงว่าการที่ไล่นั่งสมาธิครั้งนี้เป็นแต่เบื้องต้นแต่เพียงในการเรียนชั้นต่ำก็ดี จะเป็นแบบเป็นรากเงาที่จะได้ไล่นั่งสมาธิแล้ววิชาชั้นสูง ๆ เป็นลำดับขึ้นไปในภายหน้า

วิชาหนังสือเป็นวิชาที่นับถือ แลเป็นที่สรรเสริญมาแต่โบราณ ว่าเป็นวิชาอย่างประเสริฐ ซึ่งผู้ที่เป่าใหญ่ยิ่ง นับแต่พระมหากษัตริย์เป็นต้น จนตลอดราษฎรพลเมืองสมควรแลจำเป็นจะต้องรู้ เพราะเป็นวิชาที่อาจทำให้การทั้งปวงสำเร็จไปได้ทุกสิ่งทุกอย่าง โดยการทรงจำว่าเรียนและป็นวิชาที่ทำให้ผู้ใดรู้มีความฉลาดได้เร็วได้ง่ายขึ้น ถึงว่าผู้ใดจะเป็นผู้มีปัญญาไม่รู้หนังสือ แลผู้ใดที่ไม่มีปัญญาไม่รู้หนังสือผู้ที่ไม่มีความรู้ นั้น มักจะด้อยกว่ากับผู้ที่มีความรู้ ฉะนั้นไปกล่าวถึงโดยมากถึงความนับถือวิชาหนังสือนี้ จะเสื่อมทรามไปบ้างเล็กน้อยเป็นครั้งคราวก็จะกลับเป็นที่นับถือยิ่งใหญ่อีกในเวลานอื่นอีก เพราะเป็นวิชาอันประเสริฐ เมื่อจะเทียบกับการแข่งขันกับเพื่อนนี้แล้ว พระเจ้าแผ่นดินเคยทรงรับแต่ผู้ใด กับมาอยู่เล็กน้อย กลับมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เกิดหนังสือ มากขึ้น แต่ยังไม่ถึงทุกวันนี้ หนังสือที่พิมพ์ได้รับอยู่เดี๋ยวนี้ นับด้วยพันเล่มอันมาก วิชาหนังสือในเวลานี้เป็นเวลากว่าดังต้องการ จะพระรณาคณะหนังสือให้ทั่วถึงไปก็จะเป็นการยาวเวลา จึงขอคัดความลงว่า ในการเวลานี้ผู้ซึ่งจะเป็นข้าราชการไม่รู้หนังสือแล้วเกือบจะเป็นอันไร้ไม่ได้ทีเดียว ได้คิดตั้งใจอยู่ว่าการต่อไปในภายหน้า จะต้องเลือกหาผู้ใดไม่รู้หนังสือไปให้ตามควรแก่ที่จะกำหนด ผู้นั้นจะเป็นขุนนางไม่ได้เลย แต่ในเวลานี้ข้าราชการเก่าที่ไม่รู้หนังสือก็มีอยู่บ้าง ผู้ซึ่งจะเลือกได้ยังมีน้อย จึงต้องกำหนดอย่างนี้ยังไม่ได้ จึงต้องคอยพวกที่เรียนใหม่ ๆ นี้ จะเป็นผู้ตั้งแบบแผนต่อไป

ภายนา เพราะฉะนั้นฉันจึงได้มีความมุ่งหมายตั้งใจที่จะทำการเล่าเรียนทั่วไป ทั้งบ้าน ทั้งเมือง ให้เป็นการรุ่งเรืองเจริญขึ้นโดยเร็ว

บัดนี้จะมาถึงโรงเรียนสวนกุหลาบนี้เอง ความปรารถนาที่ฉันได้จัดโรงเรียน สวนกุหลาบนี้ ขึ้นเพราะมีความรังเกียจว่า เรื่องกันแห่งราชตระกูล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พระองค์ก็ล้วนแต่มีพระราชโอรสโอรสมาก ๆ พระราชโอรสก็มีหม่อมเจ้า วังองค์ มาก ๆ หม่อมเจ้าก็ยังมีหม่อมราชวงศ์อีกเป็นอันมาก แต่เป็นการขัดข้อง ลำบาก แก่หม่อมเจ้าหม่อมราชวงศ์อยู่มากกว่า ในปณิธานที่จะเข้ารับราชการได้ ใ้ชื่อว่า หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์นั้น จะใช้ไปได้โดยอภัยกมลเมื่อไร หม่อมเจ้าหม่อมราชวงศ์ ที่เป็นคนดี ๆ ก็มีมาก แต่ไม่มีเรื่องที่จะได้ฝึกหัดทดลองให้รู้ตัวว่า เพราะเป็นเจ้าเสีย ไม่ได้เป็นขุนนาง จึงคิดหาโอกาสที่จะได้เรียนหนังสือได้ไว้ข้างหน้าเหมือนหนึ่งได้ถวายตัว เสนอราชการ การ แลคิดว่าคงไม่อุปเฟิยน เพราะว่าเมื่อถวายตัวก็ได้เห็นตลอดจนถึง ความรู้แลสติปัญญา ฉันต้องรับว่าการที่คิดนี้เป็นเพื่อประโยชน์ของตัวเองด้วย เพราะ เห็นว่าลูกฉันก็มีมาก แลก็คงจะต้องมีความเรียน แก่หม่อมเจ้าหม่อมราชวงศ์ต่อ ๆ ลงไปเหมือนกับท่านแต่ก่อนเหมือนกัน ใ้ว่าจจะเป็นพระองค์เจ้าไม่ได้หมดเมื่อไร ฉัน ก็มีความเข้าใจว่าโรงเรียนที่ตั้งขึ้นนี้จะเปนการวางระวางไม่ให้ลูกหลานเหลนฉันนับเป็นไป เหมือนอย่างแต่ก่อนเพราะฉันได้ตั้งใจไว้ว่า ทั้งที่ลูกฉันลงไปจะต้องเข้าโรงเรียนนี้ ฝึกหัดวิชา เหมือนกับลูกหลานเจ้านายทั้งมวลทุกคน แลถึงว่าฉันรับว่าเป็นการเห็นแก่ ประโยชน์ตัวฉันนี้ ก็ต้องระแวงถึงว่าไปจะเป็นแก่ประโยชน์ตัวคนอื่นด้วย เป็นประโยชน์ ทั่วไปแก่พระบรมวงษานุวงศ์ เสมอกัน เพราะว่าฉันนี้ฉันต้องพูดขอแก่พระบรมวงษานุวงศ์ ทั้งปวงใ้แสดงความเห็นแก่กันหนึ่งอันเกี่ยวกับกัน ถึงหม่อมเจ้าหม่อมราชวงศ์ ซึ่งมีอายุ สมควรจะเรียนมาเรียนในโรงเรียนนี้ ล้วนแล้วเป็นญาติ เพราะได้เป็นคุณแก่ตัวเด็กผู้ที่ส่งมา เรียนนั้น คือไปภายนา และเป็นการยกการประของพระเกียรติของพระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัว ในพระบรมราชวงศ์ แลทั้งเกียรติยศของท่านผู้เป็นบุพการีด้วย แต่ โรงเรียนนี้ที่ชื่อไปเพราะอยู่น้อยหนึ่ง มีชื่อว่าไปโรงเรียนทหารจะทำให้เป็นที่ เข้าใจกันไปว่าผู้ที่มาเรียนหนังสือนี้จะต้องเกณฑ์ทหารไปนานๆตลอดชีวิต และความ

กลัวชื่อทหารไม่ทราบวากล้นนักเพราะเหตุใดนั้น จะทำให้เป็นที่หวาดกลัวเสียในชั้นต้น จึงขอชี้แจงให้ทราบว่าทหารนั้นเป็นการสำคัญที่จะปกป้องกันรักษามันเมือง ถ้าไม่มีพวกทหารให้แข็งแรงก็จะรักษามันเมืองยาก จึงเป็นการจำเป็นที่จะต้องจัดการทหารให้แข็งแรงขึ้น แต่มีใจจะหองการทหาร เคียวนี้ต้องการคนที่จะใช้ราชการได้จริงนั้นเป็นการร่อนอยากที่จะได้โดยเร็วมาก เพราะฉะนั้นไม่ควรจะวิตกเลยที่จะต้องไปทหารตลอดไป เมื่อผู้ใดมีปัญหาที่มีความรู้สมควรจะรับราชการในตำแหน่งหนึ่ง ตำแหน่งใด ก็คงจะได้รับการตามคุณวิเศษของผู้ขึ้น ถ้าจะไม่รับทำราชการจะทำกรอื่น ๆ ก็ได้ เว้นแต่จะกองมีกำหนดตามสมควรเท่านั้น ความมุ่งหมายแลเริ่มคิดจัดโรงเรียนนี้ประสงค์จะเกื้อกูลแก่ราษฎรทุกคนนั้นจะเป็นที่พึง

เมื่อได้กล่าวถึงโรงเรียนนี้ จะเป็นการสงเคราะห์แก่ตระกูลเจ้านายดังนี้ ใ้หาจะสืบตระกูลราชการและราษฎรเสียเมื่อไร โรงเรียนที่มีอยู่แล้วแต่ที่จะตั้งขึ้นต่อไปภายหน้าโดยมากได้คิดจัดการโดยผู้สาคัญเต็มกำลังที่จะให้เป็นการเรียบร้อยพร้อมเพรียงเหมือนอย่างโรงเรียนนี้ แลก็จะให้แพร่หลายกว้างขวางเป็นที่คนเรียนได้มากขึ้นกว่าแต่ก่อนทั้งจะมีโรงเรียนวิชาอย่างสูงขึ้นไปอีก ซึ่งได้กำลังคิดจัดอยู่บัดนี้ เจ้านายราษฎรทุกคนทั้งแก่ลูกฉันเป็นต้นลงไปตลอดจนถึงราษฎรที่ต่ำสุด จะให้ให้มีโอกาสเล่าเรียนได้เสมอกัน ไม่ว่าเจ้าราชกุมารนางวาทไร เพราะฉะนั้นจึงขอบอกได้ว่าการเล่าเรียนในบ้านเมืองเรานั้นจะเป็นข้อสำคัญหนึ่ง ซึ่งฉันจะรุดสาคัญจัดให้เจริญขึ้นจงได้

ภาคผนวก ก

ประกาศตั้งโรงเรียน

ประกาศตั้งโรงเรียน

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศแก่พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าทูลลอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย ในพระบรมมหาราชวังแลพระราชวังบวรฯ กับทวยราษฎร์ทั้งปวงให้ทราบทั่วกันว่า

ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นว่าการวิชาหนังสือเป็นต้นทางของวิชาการความรู้ทั้งปวง สมควรที่จะทูลบำรุงให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไป เพราะคนในพื้นที่บ้านเมืองสยามเรานี้ ที่จนโตใหญ่ไม่รู้หนังสือก็มีไค่โดยมาก ที่รู้พออ่านได้เขียนได้แต่ไม่ถูกถ้วน้นก็มีไค่โดยมาก เพราะโรงเรียนที่สอนวิชาตามแบบหลวงยังมีน้อย ไม่พอกับผู้ที่จะเล่าเรียนมีพระราชประสงค์จะให้พระราชวงศานุวงศ์ แลบุตร์หลานข้าราชการแลราษฎรทั้งปวง ได้เล่าเรียนศึกษาหนังสือไทยใหญ่ไค่โดยละเอียดตามแบบที่ถูกต้อง จึงทรงเสียดสละพระราชทรัพย์ออกตั้งโรงเรียนแลจ้างครูสอน บำรุงการเล่าเรียนสืบพระราชทรัพย์เป็นอันมาก โรงเรียนซึ่งไค่โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นแล้วตามพระอารามหลวงเปนแห่ง แลยังทรงพระราชดำริจะให้ตั้งโรงเรียนให้มีสำหรับพระอารามหลวงทุก ๆ พระอาราม เพื่อจะให้บุตรหลานของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้เล่าเรียนไค่โดยสะดวก ไม่ต้องเสียเงินทองอะไรเลย แลโรงเรียนสำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ ก็โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นแล้ว ที่พระตำหนักสวนกุหลาบแห่งหนึ่ง ยังจะตั้งโรงเรียนสำหรับข้าราชการอีกแห่งหนึ่ง พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้จัดการโรงเรียนทั้งปวงนี้ ก็เพราะทรงพระมหากรุณาแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินแลมีพระราชประสงค์ จะให้วิชาหนังสือไทยรุ่งเรืองแพร่หลายเป็นคุณแก่ราชการแลเป็นความเจริญแก่การบ้านเมืองยิ่งขึ้นไป

บัดนี้ทรงทราบไค่ฝ่าลอองธุลีพระบาทว่า ราษฎรตื่นเล่าถากันว่าซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนนั้น พระราชประสงค์จะเก็บเด็กนักเรียนเป็นทหาร ผู้ที่จะส่งบุตรหลานเข้ามาเล่าเรียนหนังสือมักจะพากันหวาดหวั่นครันคร้าม ว่าบุตรหลานจะต้องเป็นทหารเป็นอันมาก ที่พูดเล่าถาอย่างนี้เป็นการไม่จริง ห้ามอย่าให้ผู้ใดพลอยตื่นเต้นเพื่อฟังคำ

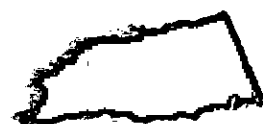
เล่าถานี่เป็นอันขาด คนที่ควรจะรักเป็นทหารก็มีอยู่พวกหนึ่งทางหาก ไม่ต้องตั้งโรงเรียน
เกลี้ยกล่อมเด็กมาเป็นทหารเลย อนึ่งเด็กทั้งปวงนี้ ก็แคลวนเป็นบุตรหลานไพร่ฟ้า
ชาแผ่นดินทั้งสิ้นด้วยกัน ถ้าจะเก็บเอามาเป็นทหารเสียตรง ๆ นั้นไม่ได้หรือจะต้องตั้ง
โรงเรียนเกลี้ยกล่อมให้ลำบาก แลเปลืองพระราชทรัพย์ด้วยเหตุใด ผู้ที่เล่าถาโจทย์
กันอย่างนั้น เหมือนเป็นคนไม่มีกตัญญูไม่รู้พระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
อันทรงพระมหากรุณาทรงพระราชดำริห์จัดการจะให้เป็นคนเป็นประโยชน์ แก่ประชาราษฎร
ทั่วไปในพระราชอาณาจักร

ด้วยคำของคนเช่นนั้น ใคร ๆ ไม่ควรจะเชื่อเอาเป็นประมาณ ถ้าใครมีบุตร
หลานหยากจะให้ใครเล่าเรียน ให้มีวิชาความรู้สำหรับตัวก็ส่งเข้าเล่าเรียน ในโรงเรียน
ที่ใกล้เคียงเขตรบ้านที่อยู่นั้นเถิด อย่าคิดหวาดหวั่นครั่นคร้ามด้วยชื่อที่บุตรหลานจะต้อง
คิดเป็นทหารนั้นเลย

ประกาศมา ณ วันศุกร์ เดือนหก แรมสามค่ำ ปีระกา สัปตศก 1247 (วันที่
1 พฤษภาคม 2428) เป็นปีที่ 18 หรือวันที่ 6016 ในรัชกาลปัตยุมันนี้ *

* จาก ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1 จ.ศ. 1246 หน้า 165

ภาคผนวก ง

ประกาศตั้งกรมศึกษาธิการ

ประกาศตั้งกรมศึกษาธิการ

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศจงพรหมทั่วกัน การเล่าเรียนวิชาเป็นการสำคัญของราชการบ้านเมือง แต่ก่อนมายุ้งหาได้จัดตั้งขึ้นเป็นแบบแผนให้แพร่หลาย และยังหาได้มีเจ้าพนักงานสำหรับบังคับบัญชาราชการฝ่ายการเล่าเรียนทั้งปวงไม่ บัดนี้ได้ทรงทำนุบำรุงการเล่าเรียนให้เป็นแบบอย่างเจริญรุ่งเรืองขึ้นได้มาก และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีเจ้าพนักงานรับกระแสพระราชดำริจัดการนั้นตลอดมา เมื่อการเล่าเรียนเจริญขึ้น ผู้ซึ่งรับราชการในการเล่าเรียนคือ เจ้าพนักงานสำหรับบังคับจัดการเล่าเรียน และอาจารย์ผู้ฝึกสอนวิชาเป็นต้น นั้นก็มีมากขึ้นโดยลำดับ ผู้ซึ่งรับราชการในตำแหน่งการทั้งปวงเหล่านี้ ก็เป็นข้าราชการรับราชการแผ่นดิน จลองพระเศียรพระคุณในส่วน 1 เหมือนกับข้าราชการกรมอื่น ๆ แต่ยังหาได้มีตำแหน่งในราชการไม่ เพราะราชการฝ่ายการเล่าเรียนยังไม่ได้ตั้งสังกัดขึ้นเป็นกรม 1 เหมือนกับประเทศอื่น ๆ

บัดนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานซึ่งสำหรับจัดการเล่าเรียนทั้งปวงรวมเป็นกรม 1 เรียกว่ากรมศึกษาธิการ ซึ่งผู้ได้รับกระแสพระราชดำริเป็นหัวหน้าพนักงานจัดการเล่าเรียนเป็นตำแหน่งชำนาญผู้บัญชาการศึกษา และให้ผู้ซึ่งได้รับราชการอยู่ในพนักงานจัดการเล่าเรียนทั้งปวง สังกัดขึ้นอยู่ในกรมศึกษาธิการตามตำแหน่ง ซึ่งได้รับราชการนั้นทุกคน ให้กรมศึกษาธิการนี้เป็นกรม 1 ในราชการฝ่ายพลเรือน เหมือนกับกรมอื่น ๆ สืบไป

ประกาศมา ณ วันศุกร์ เดือน 6 ขึ้น 15 ค่ำ ปีกุน นพศก จุลศักราช 1249
(6 พฤษภาคม 2430)*

*จาก ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507 หน้า 51

ภาคผนวก จ

ประกาศจัดการ เาเรียนในหัวเมือง

ประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง

มีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ ให้ประกาศณะเคียง แก่พระภิกษุสงฆ์ทั่วกันว่า ทรงรำพึงโดยพระราชจริยานุวัติ จะทำนุบำรุงความ เจริญรุ่งเรืองให้เกิดทั่วไปตลอดพระราชอาณาจักร เพื่อให้สมณะพราหมณาจารย์ แล อาณาประชาราษฎร์ทั้งหลายมีความสุขสำราญยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อนทรงพระราชดำริเห็นว่า "ความเจริญของคนทั้งหลายย่อมเกิดแต่ความประพฤติชอบ แลการเลี้ยงชีพที่วิตรอบเป็น ที่ตั้ง คนทั้งหลายจะประพฤติชอบและหาเลี้ยงชีพที่วิตรอบนั้นแล้ว ก็ย่อมเอาไสรพยาการได้ สดับฟังโอวาทคำสั่งสอนที่ชอบ แลการที่ได้ศึกษาวิชาความรู้ในทางที่จะให้บังเกิดประโยชน์ มาแก่ยอมเขาว์ แลฝึกซ้อมสันดานให้หมั่นในทางสัมมาปฏิบัติ แลเจริญปัญญาสามารถใน กิจการต่าง ๆ อันเป็นเครื่องประกอบการหาเลี้ยงชีพเมื่อเติบโตใหญ่ จึงชื่อได้ว่าเข้าสู่ ทางความเจริญเป็นความจริงดังนี้

ก็แลประชาชนในสยามราชอาณาจักนี้ ย่อมเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาโดยมาก พุทธศาสนิกชนในพระราชอาณาจักรย่อมได้สดับรับฟังพระสัทธรรม ซึ่งสมเด็จพระบรม สาสตราสัมมาสัมพุทธเจ้าบัญญัติสอนไว้เป็นวิถีทางสัมมาปฏิบัติ จากพระภิกษุสงฆ์ซึ่งมีอยู่ ในสังฆารามทั่วพระราชอาณาจักร แลได้ฝากบุตรหลานเป็นศิษย์เพื่อให้รำเรียน พระบรมพุทโธวาท แลวิชาซึ่งจะให้บังเกิดประโยชน์ กล่าวคือวิชาหนังสือเป็นต้น ใน สำนักพระภิกษุสงฆ์ เป็นประเพณีสืบมาแต่โบราณกาลจนบัดนี้ นับว่าพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย ได้กระทำประโยชน์แก่พระพุทธจักร แลพระราชอาณาจักรทั้งสองฝ่ายเป็นอันมาก

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชปรารภถึงการที่จะทำนุบำรุง ประชาชนทั้งหลายให้ตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติ แลให้เชื้อเชื้อในการที่จะศึกษาวิชาอันเป็น ประโยชน์ เพื่อจะให้ถึงความเจริญยิ่งขึ้นโดยลำดับ จึงทรงพระราชดำริเห็นว่า ไม่มีทางอย่างอื่นจะประเสริฐยิ่งกว่าจะเกื้อกูลพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย โดยพระราชทาน พระบรมราชูปถัมภ์ ให้มีกำลังสั่งสอนธรรมปฏิบัติและวิชาความรู้แก่พุทธศาสนิกชนบริบูรณ์

ยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน บัดนี้การฝึกสอนในกรุงเทพฯ เจริญแพร่หลายมากขึ้นแล้ว สมควรจะจัดการฝึกสอน ในหัวเมืองให้เจริญขึ้นตามกัน เพราะฉะนั้นจึงได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้จัดการตั้งพิมพ์หนังสือเรียนแบบหลวงทั้งในส่วนที่จะสอนธรรมเนียมปฏิบัติและวิชาความรู้อย่างอื่นขึ้นเป็นอันมาก เพื่อจะพระราชทานแก่พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย ไว้สำหรับฝึกสอนกุลบุตรให้ทั่วไป แลทรงอาราธนาพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ที่สมเด็จพระราชาคณะเจ้าคณะใหญ่ ให้ทรงรับภาระอ่านวยการ ให้พระภิกษุสงฆ์สั่งสอนกุลบุตรให้ตั้งอยู่ในธรรมเนียมปฏิบัติและมีวิชาความรู้ โปรดให้บังคับการพระอารามในหัวเมือง ซึ่งเป็นส่วนการพระศาสนา แลการศึกษาได้ทั้งในหัวเมืองมณฑลกรุงเทพฯ ทั้งในมณฑลหัวเมืองตลอดพระราชอาณาจักรโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เป็นเจ้าหน้าที่จัดการอนุกุล ในกิจที่ฝ่ายฆราวาสจะพึงทำจัดการพิมพ์แบบเรียนต่าง ๆ ที่จะพระราชทานแก่พระภิกษุสงฆ์ไปฝึกสอนเป็นต้น ตลอดจนการที่จะเบิกพระราชทรัพย์ จากพระคลังไปจ่ายในการที่จะจัดตามพระบรมราชประสงค์นี้ แลโปรดเกล้าฯ ให้ยกโรงเรียนพุทธศาสนิกชนในหัวเมืองทั้งปวง มารวมขึ้นอยู่ในพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เพื่อจะได้เป็นหมวดเดียวกัน

ขอพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย จงเห็นแก่พระพุทธานุสาสนาแลประชาชนทั้งปวงช่วยเอาภาระธุระสั่งสอนกุลบุตรทั้งหลาย ให้ได้ศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนไตรย์ และมีวิชาความรู้ อันเป็นสารประโยชน์ยิ่งขึ้น ให้สมดังพระราชประสงค์ ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศอาราธนามานี้ จงทุก ประการเทอญ

ประกาศมา ณ วันที่ 11 พฤศจิกายน ร.ศ. 117 เป็นวันที่ 10558
ในรัชกาลปัจจุบันนี้*

*จาก กฎหมาย รัชกาลที่ 5 ร.ศ. 117 หน้า 85

ภาคผนวก จ

ประกาศกระแสพระบรมราชโองการ
เรื่อง การเข้าเรียนของประเทศไทย

ประกาศกระแสพระบรมราชโองการ
เรื่อง การเล่าเรียนของประเทศสยาม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์
พระจุลจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ทรงพระอนุสรณ์ว่าถึง การเล่าเรียนของประเทศสยาม
ซึ่งได้มีสืบมาแต่โบราณ คือวัดเป็นสำนักที่เล่าเรียนหนังสือ และบ้านเป็นที่เรียนศิลปวิชาการ
หาเลี้ยงชีพต่าง ๆ ตามเหล่าตามตระกูล ตลอดจนงานกราบเท้าทุกวันนั้น

บัดนี้การติดต่อกันระหว่างนานาประเทศทั่วโลกมีมากขึ้นแล้ว ทางทะเลก็มีเรือ
กลไฟ ทางบกก็มีรถไฟ ความต้องการแลกเปลี่ยนสินค้ากระทำให้นานาประเทศคบหา
สมาคมกัน อันเป็นเหตุให้ความรู้ทั้งฝ่ายวิชาและฝ่ายศิลปการทําค่วยมีมือต้องหันเหียน
ไปหาที่ถูกต้อง และที่ได้ประโยชน์ยิ่ง วิชาหรือศิลปใดก็แพ้เสื่อมไป หรือต้องเปลี่ยนแปลง
ไปให้สู้กันได้ในประเภทเดียวกัน

อันความถึงหย่อนเปดลุ่ม ๆ คอน ๆ ในส่วนศิลปวิชาการทั้งปวงนี้ เมื่อครั้ง
การไปมาระหว่างนานาประเทศยังไม่ติดต่อกันได้สะดวก ความถึงและหย่อนเปดลุ่ม ๆ
คอน ๆ นี้ก็อาจมีอาจเป็นอยู่ได้ในที่ต่าง ๆ กัน แต่ถึงความติดต่อกันได้มาถึงเข้าแล้ว
ดังในสมัยนี้ ความรู้ศิลปวิชาการทั้งปวง จำต้องหันเข้าหาความสม่ำเสมอเป็นลำดับไป
ทุกที

เพราะเหตุสมัยและความเป็นไปของประเทศบ้านเมืองได้เปลี่ยนมาฉะนี้ จึง
จำเ็นต้องคิดบำรุงศิลปวิชาการทั้งปวงของเราให้เจริญขึ้น ป้องกันไม่ให้เสื่อมทรามลง
ไปด้วยอำนาจที่ต้องแข่งขันกับเขาอื่น ความทนุบำรุงและป้องกันเช่นนี้ ก็ได้แต่รับจัดการ
ฝึกหัดสั่งสอนกันให้เกิดความรู้และความสามารถยิ่งยวดขึ้น จำเ็นแต่รัฐบาลได้เริ่มตั้ง
โรงเรียนมาเป็นเวลานานแล้วก็ดี แต่โดยที่ความประสงค์ในขั้นต้นต้องให้คนเข้ารับราชการ
ก่อน จึงทำให้เกิดความเข้าใจผิดไปว่าการเล่าเรียนนั้นสำหรับแต่ผู้ที่รับราชการ ไม่ใช่
หน้าที่ของคนทั้งปวง จึงจะต้องฝึกหัดตัวของตัวในวิชาความรู้ แล้วเมื่อได้ขยายการ
เล่าเรียนให้แพร่หลายออกไปทั่วพระราชอาณาเขตร์ จึงพากันหลงงงวุ่นไปว่า การ
เล่าเรียนทั้งหลายต้องเป็นหน้าที่ของรัฐบาลที่จะออกทุนรอนให้หมด ความเข้าใจผิดอันนี้เป็น
เครื่องหน่วงความเจริญของบ้านเมืองให้เป็นช้า

แท้จริงการเล่าเรียนนี้เป็นเครื่องชักจูงให้เกิดความฉลาด ให้รู้จักประพฤติดี
ให้สามารถในศิลปวิชาการหาเลี้ยงชีพ ไม่ว่าวิชาและศิลปวิชา ตั้งแต่เป็นครู เป็นแพทย์
ตลอดไปจนถึงเป็นพ่อค้าและเป็นช่าง ย่อมต้องเรียนก่อน จึงจะรู้สำเร็จเป็นอย่างใด
ก็คนเกิดมาจำต้องหาเลี้ยงชีพในทางใดทางหนึ่งทุกคนด้วยกัน เหตุฉะนั้นมรรคที่มีค่ามรรคา
เด็กจะให้แก่เด็กอะไรไม่ดียิ่งกว่าวิชาความรู้ซึ่งจะได้เป็นทุนอุดหนุนคนให้สูงขึ้นให้เป็น
ทั้งแห่งความประพฤติดี ความสุขและโลกทรัพย์ได้แท้จริงที่ดียิ่งกว่ามรรคที่ให้เป็นทุนทรัพย์
ซึ่งอาจจะหมดเปลืองและสูญสิ้นไปได้อีก

เมื่อใดทรงพระราชดำริดังนี้ จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า
เหนือกระหม่อมสั่งว่า

แต่บัดนี้ไป ให้เป็นหน้าที่ของบิดามารดา และผู้ปกครองเด็กที่จะสั่งสอนและ
แสวงหาการเล่าเรียนให้แก่เด็ก โดยสมควรแก่ถณานาญและกำลังทรัพย์ ฝ่ายรัฐบาล
ก็จะได้อำนาจรูปโครงการของการเล่าเรียนสำหรับชาติบ้านเมืองลงไว้ให้เป็นหลัก ดังที่
เจ้าหน้าที่ คือ กระทรวงธรรมการจะได้ประกาศให้ทราบทั่วกันเป็นลำดับต่อไป ความ
ประสงค์จำนงหมายในการสั่งสอนเด็กหัดกันนั้น ในมโนมัจจุสำเร็จดังนี้ คือ

ให้เป็นผู้แสวงหาศิลปวิชาเครื่องอภิวินิจฉัยความสามารถ และความประพฤติดี
ประพฤติดีชอบ ให้การรักษาวงษ์ตระกูลของคนที่โอบอ้อมอารีแก่พี่น้อง ให้มีความกลมเกลียว
ร่วมทุกข์สุขกัน ในระหว่างสามีภรรยาให้มีความซื่อตรงต่อกันในระหว่างเพื่อน ให้รู้จัก
กระทำความดีกระทำความชั่วให้มีความเมตตาจิตแก่ผู้อื่นทั้งปวง ให้อุดหนุนสาธารณประโยชน์
อันเป็นประโยชน์ร่วมกันทั้งหมด ให้ประพฤติดีตามพระราชกำหนดกฎหมาย เมื่อถึงคราว
ที่จะต้องช่วยชาติและบ้านเมือง ให้มอบกายสวามิภักดิ์ด้วยกล้าหาญ และด้วยจงรักภักดี
ต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้รำลึกถึงพระมหากษัตริย์คุณ และมีความจงรักภักดี
ต่อพระมหากษัตริย์อยู่ทุกเมื่อ

เมื่อใดความรู้ลึกซึ้งต่อหน้าที่เหล่านี้ทั้งหมดได้เข้าฝังอยู่ในสันดาน จนปรากฏด้วย
อาการกริยาภายนอกแล้ว เมื่อนั้นความสั่งสอนฝึกหัดถือว่าสำเร็จ และผู้ใดเล่าเรียนถึง
ผลสำเร็จเช่นนี้แล้ว ผู้นั้นถือว่าเป็นราษฎรอันสมควรแก่ประเทศสยามยิ่งนัก

ประกาศมา ณ วันที่ กันยายน รัตนโกสินทรศก 125 ตรงกับวันที่
ในรัชกาลปัจจุบันนี้ *

*กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.2/5

ภาคผนวก จ

ก. พื้นที่ที่จะจัดการศึกษา ร.ศ. 131

ความเห็นที่จะจัดการศึกษา ร.ศ. 131

ภาคหนึ่ง ปรารภการศึกษาทั่วไป

การงานที่จะจัดในฝ่ายการศึกษาสำหรับบ้านเมืองเป็นเรื่องกว้างใหญ่มาก ทั้งเป็นเรื่องที่ต้องพิจารณาโดยถี่ถ้วน และไปไต่ของที่จะทำให้เห็นรูปร่างง่าย ๆ และรวดเร็วได้ทันตา เช่น การก่อเขาสรางเรือน อีกประการหนึ่งเป็นลักษณะของการที่จะผูกพันแต่เพียงอย่างเดียวเห็นว่าชาดสิ่งนี้ต้องการอย่างนั้น ควรจะมีทำสิ่งนั้น ๆ ขึ้นเพียงเท่านี้ ก็ไม่ผู้จะยากนัก คงจะหยิบได้เป็นอเนกประการว่าสิ่งนี้ยังบกพร่องสิ่งนั้นชาดควรจะมี ส่วนช้อยากนั้นอยู่แก่ที่ว่าทำอย่างไรจึงจะทำให้ได้ให้เป็นขึ้นได้ดังความประสงค์ เพราะเหตุนี้หนังสือฉบับนี้ที่จะเป็นความเห็นอันเจาหน้าที่ต้องวางขึ้นสำหรับจะทำการจริง ๆ จึงจำต้องกล่าวโดยกว้างถึงเหตุผลอันปลายแห่งการทั้งหลายซึ่งเกี่ยวข้องกัน อันจะเป็นเหตุแห่งความสำเร็จและไม่สำเร็จ เสาะสาวเอาเหตุที่ขัดข้องและทางที่ควรจะแก้ไขกันอย่างไรโดยแท้จริงออกแสดงให้ตลอด เหมือนหมอรักษาโรค จำต้องตรวจในรูสมุฐานของโรค จึงจะเป็นหนทางดำริที่จะจัดให้เหมาะแก่ประเทศและกาลสมัยได้จริง ในที่นี้จึงจะขอเสนอข้อความสำคัญ ๆ บางอย่างซึ่งเป็นหลักของการมากล่าวเสียก่อนในภาคนี้ เป็นความปรารภแห่งการศึกษาทั่วไป ดังจะมีอยู่ต่อไปนี้

หลักที่ 1 ว่าด้วยลักษณะของประเทศสยามและชนชาวสยาม

การที่ใครจะทำอะไรแกสิ่งอันใด ก็จำจะต้องเอาธรรมดาของสิ่งนั้น ๆ ที่มีอยู่โดยจริง อย่างไรมาเป็นหลักพิจารณา จึงจะทำให้สิ่งอันนั้นให้สำเร็จผลตามความต้องการได้ เหตุนี้เมื่อจะพูดถึงการที่จะพัฒนาการศึกษามหาวิทยาลัย ก็จำจะต้องนำเอาธรรมดาของพื้นภูมิประเทศและอริยาศรัยขึ้นมาเป็นหลักพิจารณา หกอน ดังจะกล่าวต่อไป

พื้นภูมิประเทศสยามทุกวันนี้ ถึงแม้ว่าจะเทียบกับเมื่อก่อนตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ ในสมัยนี้ ผู้คนจะศึกษามากขึ้นก็จริง แต่ก็ยังถือว่าเป็นประเทศที่ยังมีพลเมืองน้อยโหล่งยังไม่เป็นประเทศที่พลเมืองคับคั่งอัดแออัด เกาะอังกฤษหรือญี่ปุ่นพื้นที่ดินซึ่งยังว่างเปล่า ยังมีอีกมาก สมบัติที่ยังจมอยู่ในดินและที่ยังจะปลูกผลให้เกิดขึ้นแก่ดินอันยังไม่เป็นทรัพย์

ยังมีโอกาสอยู่มากที่จะทำให้เป็นทรัพย์สิน และเหตุที่ราษฎรยังไม่มั่งคั่งสมบูรณ์ขึ้น ไม่ได้
 เป็นเพราะหาทางที่จะเกิดทรัพย์สินไม่ได้ ในที่นี้จะทำให้คนที่รู้แต่ตำราไม่รู้ธรรมชาติของ
 ดินประเทศจริงมาตอบ คงจะโก่งเสียงตอบทันทีว่าเพราะราษฎรซึ่งอยู่ในพื้นดินไม่รู้จัก
 หาทรัพย์สิน แต่ถ้าผู้รู้จักดินประเทศและธรรมชาติของราษฎรก็ และใครใคร่จะรู้แล้วจึงตอบคงจะ
 ว่าไม่ใช่เช่นนั้น เป็นเพราะไม่ทำมากกว่าไม่รู้ ข้อความนี้มีอะไรเป็นพยาน พยานมีอยู่ว่า
 ราษฎรผู้ซึ่งเคยรู้ว่า ที่ดินที่มีอยู่รอบข้างเขาเพื่อพันธุ์อันใดหวานเพาะลงเท่าไร ก็เกิดผล
 เท่านั้น ที่ดินที่มีอยู่ก็ไม่ได้จับจองแล้วจนเต็มแน่น ราษฎรที่มีอยู่ก็ไม่ได้ขยันขันแข็งทำงาน
 การจนเต็มตัวเต็มแรงทุกคน ความบกพร่องและเห็นแก่ตัวของเขาเป็นโอกาสมีอยู่ทั้ง
 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายดินยังว่างเปล่าก็แลเห็นอยู่ ฝ่ายคนที่ว่างเปล่าไม่ได้ทำงานเท่าไรก็
 แลเห็นอยู่ด้วยตาเหมือนกัน ที่ดิน (แลนค์) กับแรง (เลเบอร์) ยังไม่ทำความคบหากัน
 เข้าใจ ความมั่งคั่งสมบูรณ์จึงไม่บังเกิด จะว่าเป็นเพราะเขาไม่รู้หรือว่าจะทำอย่างไร
 เป็นต้นว่าถ้าคิดเสียจนหมดไม่มีที่จะทำเพาะปลูกอะไรก็ไม่ขึ้นดังนี้ จึงจะว่าต้องการ
 ความรู้ คือต้องรู้วิธีประสมธาตุเปลี่ยนรสพื้นดิน นี่ไม่ใช่เช่นนั้น ความรู้อันนี้ยังไม่จำเป็น
 ก่อนที่ที่ดินจะได้จับจองเสียหมดจนหาที่ว่างได้ยาก นี่เขาก็แลเห็นอยู่ดี ๆ ว่าเอาพืชพันธุ์
 อันใดหวานเพาะลง สิ่งนั้นก็เกิดไม่มีที่สิ้นสุด แต่เขาไม่ทำให้เต็มแรงเต็มกำลังของเขา
 เขาชอบแต่พอทำพอกินและนิยมในการที่จะหลีกเลี่ยงหาทางที่เขาแรงหรือหาเงินโดยฉวย
 ซึ่งฉวยปากอิมทองไปมือหนึ่ง ๆ โดยไม่ต้องทำอะไร ซึ่งในประเทศสยามมีอยู่หลายวิธี
 หาดายทางนั้นซึ่งความซอมนี่ไม่ใช่พูดด้วยความเคียดหรือคาดคะเน เป็นสิ่งที่มีพยานอาจจะ
 ได้ล้อมหิสรอบทาง มณฑลอุดรปลูกยาสูบได้ดี และมีต้นยาแทบทุกบ้าน แต่เขาทำชั่วพอใช้
 เท่านั้น ถ้าหากเขาก็นำยาอันขามมาจากฝั่งโขงของฝรั่งเศส ซึ่งตรงกันข้ามกันควรที่
 เราจะปลูกยาให้มากจนได้ส่งออกไปข้างฝั่งฝรั่งเศส มณฑลนครสวรรค์ถ้าจะปลูกแต่แตงไทย
 อย่างเดียวก็ไม่มีคนปลูกพอแก่ที่ดินที่มีอยู่ แต่เมื่อปลูกได้ผลมากคนกินไม่หมดแล้วจะเอา
 ไปไหนนั้นยังมีปัญหาหนึ่ง สัปดาห์พระวาทปลูกเท่าไรก็ปลูกได้ แต่เรายังต้องกินของที่มาจาก
 สิงคโปร์อีกด้วยปัญหาหนึ่ง ถ้าจะกล่าวเลยไปถึงศิลปะและหัตถกรรมด้วย ตัวอย่างอันรู้แล้วว่า
 ไม่พาก็มีอยู่ ในกองมหันตโทษเมื่อนักโทษเข้ามาศึกษาอยู่ในเรือนจำก็หัดวิชาอะไรให้ทำได้

เป็นสาระสำคัญ แต่เมื่อมันโผล่ออกไปแล้วมันถูกเป็นบางอย่างน้อยที่สุดที่ว่าใครได้ไปทำมาหากิน
ก็ต่อไปจากวิชาที่ได้ฝึกหัดทำไปแล้ว โรงเรียนข้างข้างขึ้นไว้โรงเรียน เมื่อยังไม่ได้
เกณฑ์คนเป็นทหารมันนักเรียนจึงเจ็ดสิบแปดสิบคน เมื่อพอเกณฑ์เป็นทหาร มันนักเรียน
เหลืออยู่ไม่ถึงสิบคน เหล่านี้เป็นตัวอย่าง ของตัวอย่างเรา นี่ก็มีเหตุผลอื่น ๆ ประกอบ
อยู่มาก ซึ่งจะได้หยิบยื่นพิจารณาต่อไป ในเรื่องนี้เรียนแก่คนมาอย่าง เป็นพยานว่า รู้กับ
ทำมันเป็นเรื่องแยกกัน ในประเทศสยาม วิชาทั้งกับประเทศอื่นที่พลเมืองหนาแน่น ใน
ประเทศเรานั้นรู้กับทำรวมกัน คือมันเกรงว่า จะต้องเสียเวลาว่างงานทำ มีความรู้เท่าใด
ค่าเท่านั้น เพราะผู้ที่ไม่มีอะไรจะทำอะไรเป็นอยู่ที่ไร้วิชาความรู้ ผู้ที่มีความรู้เขาแย่ง
ของงานไปทำเสียหมด แบ่งงานอย่างช้า ๆ ก็ยังหาทำไม่ได้ใครได้ ในประเทศเรางาน
ยังต้องว่างงานอยู่เสมอ แม้ว่าไม่มีความรู้ที่จะทำงานอย่างสูง ยิ่งอย่างต่ำก็ไม่ทำเสียด้วย
ใจมักฝ่ายนี้จะหาได้ในสิ่งที่ไม่รู้ อันเกินความสามารถคนอยู่เสมอ หรือมันนั้นก็ไม่ได้เสีย
เลยดีกว่านักโทษ ม.ท. คนหนึ่งใคร่รู้จักว่า พวกเราเคยไปเมืองตรัง ไม่ทำอย่างไร
ไปทราบจนได้เช่นเดียวกันในกรมสรรพากรออก ครั้งนั้นท่านนักโทษกลับเข้ามากรุงเทพฯ
มีเงินติดตัวมาบ้างเล็กน้อย ที่ถูกควรจะไปจ้างรถเข็นหรือรับจ้างเขาจ้างรองส่วน แต่
หาหาเช่นนั้นไม่ เขาต้องให้รองเท้าแดงเต็มยกมาขอจากการกระทรวง นักโทษคนนี้
ถ้าจะให้ขายรองเท้าก็ขายไม่ได้ และเชื่อว่าคงถูก ลงจะเที่ยววิ่งหางานทำอยู่ ดังนั้น
ลงปลายไม่มีอะไรจะทำแล้ว เข็มขัดรองเท้าที่ซื้อไว้ก็คงหมด ในที่สุดวิชาโจรกรรม
ของคนเคยมาอย่างไรก็ต้องทำอีกแล้วเลยเข้าคุกไป ไม่ ตัวอย่างมีอยู่ดังนี้ไม่ใช่แต่
คนสามัญที่จะกลายเป็นเลวร้าย แม้กับโทษถึง ม.ท. ก็ยังมีอยู่เช่นนี้ เหตุการณ์การที่
จะจัดการศึกษาในประเทศสยามจึงอาจแบ่งออกทางสี่ประการได้เป็น 2 อย่าง คือสอน
ให้รู้อย่างหนึ่งสอนให้ทำอย่างหนึ่ง ในอันนี้จะวางกับกับประเทศอื่น ๆ ในประเทศเรา
การสอนให้รู้ไม่ใช่เป็นการยาก เพราะความรู้ที่เราไม่มีมันมีรากฐานและทิวสนเสรี
อย่างยิ่งในเรื่องการเล่าเรียนศึกษา คือเรามีลักษณะเป็นคนฉลาดรู้อะไรได้เร็ว ไม่ใช่
จากที่ใจเขาคือต้องจะเล่าเรียนกับวิชาใด ๆ ก็ดัดบิณฑบาตได้โดยเร็วไว แม้จะไร
เห็นผลตัวอย่างแล้วก็ได้ คุณวิเศษในอันนี้จะกลายเป็นอย่างเยี่ยมในระหว่างชาติต่าง ๆ

เหตุผลที่สอนให้รู้ไม่ใช่เป็นการยาก มีอยู่ก็แค่จะลงทุนและจัดทำให้พอเพียงเท่านั้น แต่การที่จะสอนให้ทำนั้นแหละจะเป็นการยากในประเทศสยาม เพราะเหตุที่วานิชย์ของชาวเรามีข้อที่บกพร่องสำคัญอยู่ในส่วนนี้เป็นหลายอย่าง กล่าวคือมีนิสัยเป็นคนเมื่อเร็วอะไรรู้แล้วเป็นแล้วไม่ชอบทำ ชอบแต่ทำหคองพอทำได้หรือทำโง่ ถ้าพอรู้สึกว่าเป็นงานเป็นการแล้วก็เปลี่ยนข้อหนึ่ง มีอิจฉาด้วยไม่ใคร่มันคงทนทานที่การงานของตน ชอบแต่แสหากิจที่ไม่ไรธุระมาเป็นธุระอีกข้อหนึ่ง สิ่งไรที่อยู่ในความสามารถเห็นเป็นคำซ้ำและไม่พอเพียง ใจเร็วอยากได้เกินไป ชอบสายหาที่จะทำแต่สิ่งที่ไม่เกินกว่าความสามารถของตน แล้วก็ทำไม่ได้ข้อหนึ่ง สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องถ่วงความเจริญอยู่ในบ้านเมืองเราเป็นอันมาก การที่จะสอนให้ทำนั้นแหละเป็นสิ่งที่ยากยิ่งอยู่ในบ้านเมืองของเราและเป็นสิ่งที่ไม่ชอบที่เรียนอันจะสอนในโรงเรียนเป็นสิ่งที่ไม่มีเหตุการณ์อะไรทั้งนั้นจะต้องพิจารณาจัดการแก้ไขโดยอ้อมประกอบด้วยหลายอย่าง อันจะได้อธิบายต่อไปในข้างหน้า ในที่นี้ว่าไว้แต่พอเป็นหลักพิจารณาว่าการศึกษาซึ่งเรามี 2 ประการที่จะพึงพิจารณา คือ สอนให้รู้หรืออย่างหนึ่ง สอนให้รู้ไม่เป็นการยากใจเช่นชาวสยาม สอนให้ทำนั้นแหละเป็นการยากยิ่งอันเราจะพึงเอาใจใส่ กิจและจัดแก้ไขให้ดีขึ้นโดยทั่วกัน

หลักที่ 2 ว่าด้วยประเภทของการศึกษา

การศึกษามี 2 ประเภท คือ สามัญศึกษา (เบเนอรัลเอดูเคชัน) ประเภท 1 วิสามัญศึกษา (โพรเฟสชันแนล หรือเทกนิคัลเอดูเคชัน) ประเภท 1 สามัญศึกษา พูดอย่างสั้นว่าเป็นการสอนคนให้เป็นคน วิสามัญศึกษา เป็นการสอนคนให้มีวิชาทำงานได้ เฉพาะสิ่งเฉพาะอย่าง ความ 2 ข้อนี้ คนเรายังเข้าใจยาก ไม่รู้ว่าการศึกษามี 2 ชั้น คือ คนเกิดมาแล้วต้องศึกษาเล่าเรียน ความรู้สามัญจึงควรจะให้ทุกคนรู้จักการทำงานที่มีอยู่รอบตัว รู้จักผิดชอบชั่วดี อยู่ในศีลธรรมเสียขั้นหนึ่งแล้ว จึงเรียนวิชาสำหรับทำมาหากินอีกชั้นหนึ่ง ความรู้ไม่รู้อย่างกันทั้ง 2 อย่างนี้ก็เกิดจากธรรมชาติ (เนเจอร์) ซึ่งไม่ว่าประเทศใดในโลก เมื่อแรกที่ยังไม่เจริญ ราษฎรเกิดมามีความรู้ถึงความจำเป็นในเรื่องกิน เรื่องนอนนั้นก่อน แล้วจึงถึงหาทรัพย์งูหน่ม และที่อยู่ ต่อจากนั้นเมื่อการหาเงิน

เป็นการคับขันขึ้น และบ้านเมืองมีระเบียบแบบแผนขึ้นจึงจะเกิดความรู้สึกว่า ความรู้ได้เข้ามาเพิ่มขึ้นในส่วนความจำเป็นของมนุษย์อีกอย่างหนึ่ง แต่แม้นั้นก็ยังไม่รู้ว่าการเล่าเรียนมีเป็น 2 ชั้นดังกล่าวนี้นี้ คือเกิดเป็นคนต้องเรียนวิชาสามัญให้มีความรู้พอเป็นผู้เป็นคนก่อน แล้วจึงเรียนวิชาสามัญสำหรับไปทำมาหากิน เพราะขาดความรู้ อันนี้จึงเป็นเหตุให้นักเรียนซึ่งได้เข้าโรงเรียนเล่าเรียนหนังสืออยู่ไม่กี่มากน้อยก็ต้องการออกไปหางานทำเป็นเสมียน แท้จริงวิชาที่เป็นเสมียนนั้นก็ป็นวิชาสามัญศึกษาหาวิชาคนทุกคนที่เล่าเรียนหนังสือรู้แต่เล็กน้อยเท่านั้นจะเป็นเสมียนได้ไม่คนเหล่านั้น เมื่อออกไปก็ไม่เป็นเสมียนได้ก็ตามที่เขาต้องการ การที่จะนึกหรือกล่าวหรือถามกันว่า ใครมีความรู้วิชาอะไร (อันหมายความว่าวิชาสามัญศึกษา) ก็ตอบจะว่ายังไม่มีในเมืองไทย ความข้อนี้ก็เกิดจากมูลเหตุที่ชาวบ้านชาวเมืองพึงจะรู้สึกว่าการเล่าเรียนมาเป็นของจำเป็นในชีวิตมนุษย์ขึ้นอีกอย่างหนึ่ง ด้วยเหตุที่รัฐบาลลงมือจัดเข้าให้มีการศึกษา แต่แท้จริงการศึกษาก็เป็นธรรมดาอันหนึ่งซึ่งคอยมีขึ้นทีละเล็กละน้อยโดยปกติของคน กล่าวคือการเล่าเรียนฝ่ายสามัญศึกษานั้น เล่าก็เป็นการที่เด็กทั้งหลายเล่าเรียนจากบิดามารดามาตั้งแต่เล็กจนโต มีสอนให้รู้พูด อันใดก็สอนภาษา ให้รู้นับอันใดก็สอนเลข ให้รู้ให้รู้จักกราบ อันใดก็สอนกิริยามารยาท และจรรยา เป็นต้น ฝ่ายวิชาสามัญศึกษาก็ได้ศึกษาเล่าเรียนอยู่กับบ้านตามตระกูลตามเหล่าเหมือนกัน เป็นต้นว่าตระกูลชาวนาเด็กเจ็ดแปดขวบก็ได้หัดขี่ควายและเลี้ยงควายเป็นเบื้องต้น ไปจนช่วยพ่อแม่ทำงานนาได้ตลอด เด็กหญิงที่เป็นบุตรแม่ค้าคลานอยู่ในเรือขายผักก็ได้หัดเก็บอัฐนัยอัฐมาตั้งแต่เล็กจนกระทั่งช่วยแม่มัดผักและพูดจากการซื้อขายตลอดถึงคิดเลขในใจทำใจหยตลาคได้คล่องแคล่ว แต่ตามตัวอย่างเหล่านี้เขาไม่รู้สึกเลยและไม่เคยพูดจากันเลยว่าการที่ทำนั้นเป็นการศึกษาเล่าเรียน เด็กอยู่บ้านก็เรียกแต่ว่าเฝ้าบ้านหรืออยู่กับบ้านเฉย ๆ เด็กเลี้ยงควายก็เรียกว่าช่วยพ่อแม่ทำนา เด็กชายของก็เรียกว่าช่วยพ่อแม่ขายของ หากู้สึกว่าเป็นการศึกษาเล่าเรียนทั้งสามัญศึกษาและวิชาสามัญศึกษาไม่ ต่อมาเมืองจจวิญขึ้น การคับขันในการทำมาหากินและระเบียบบ้านเมืองกวคขึ้นขึ้น ก็ยอมมาปรากฏแก่ผู้ปกครองบ้านเมืองว่า การศึกษาอย่างเ็นอย ๆ ที่เป็นไปตามธรรมดา (เนเชอร์) เจนนั่นยอมไม่เพียงพอ กล่าวคือ

ความรู้ที่จะเล่าเรียนโดยไม่มีระเบียบแบบแผนสำหรับตำราที่ยอมเป็นได้ซ้ำ ทั้งอาจจะเป็น
 ได้ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว เช่นกับว่าในฝ่ายสามัญศึกษาค้นการเรียนภาษาถ้าพ่อแม่มีวาจา
 พยาบาทอะไรเด็กก็จะได้เรียนเช่นนั้น ในฝ่ายจรรยาถ้าพ่อแม่เป็นพาลเด็กก็เป็นพาล
 ไปด้วย ลูกชานาถ้าพ่อแม่กินเหล้าเด็กเมื่อโตขึ้นก็อาจเป็นคนขี้เมาไปตามพ่อ เด็กหญิง
 ลูกแม่อ้า ถ้าแม่ชอบแต่งตัว ก็อาจพาลติดไปน้อยตัวเรียนวิชาแต่งตัวด้วยเหมือนกัน
 ด้วยเหตุนี้ผู้ปกครองบ้านเมืองเป็นผู้ควรที่จะควรเร่งรัดการศึกษาให้เข้าแบบแผนขึ้น
 ให้รวดเร็ว และแกสิ่งที่ยกพร่องดังกล่าวนี้นี้ จึงเป็นเหตุที่ต้องจัดให้มีการศึกษาเล่าเรียนขึ้น
 มีโรงเรียน มีตำราสำหรับตำราและมีครูสอน ในสมัยนั้นก็เป็ธรรมดาที่บิดามารดาจะไม่นิยม
 ในการเช่นนี้ เพราะยังไม่รู้สึกความจำเป็นข้างหน้าเท่าที่ผู้ปกครองบ้านเมืองได้รู้สึก
 ก่อนเขาเห็นแต่เพียง "ว่าเป็นการขาดประโยชน์ที่เขาได้อาศัยใช้สอยอยู่ในปัจจุบัน
 หรือเห็นเป็นล่อลวงอะไรต่าง ๆ เช่นผู้ชายก็เข้าใจว่าจะเก็บเป็นทหาร ผู้หญิงก็เข้าใจ
 ว่าจะเอาไปเป็น โขลน" อย่างว่าแต่ที่บิดามารดาจะต้องเสียเงินเสียทองเลย แม่แต่
 ให้ไปเรียนเปล่า ๆ ก็ไม่มีบรรณา ค้วยอาการที่ต้องเป็นความนิยมของผู้ไม่รู้เช่นนี้
 ผู้ปกครองบ้านเมืองก็ต้องใช้อุบายล่อค้วยเงินมีจ้างให้เรียนเป็นต้น ครั้นเล่าเรียนมี
 ความรู้พอทำอะไรได้บ้างก็รับไว้ใช้สอยให้ลให้ประโยชน์ ไครฉลาดทำงานการใดก็
 จริง ๆ ก็ยกย่องให้มีศักดิ์ศักดิ์ แท้จริงผู้ปกครองบ้านเมืองก็ต้องการอยู่ด้วยเหมือนกัน เพราะ
 จะหาคนมีความรู้เพียงเท่านั้นไว้ใช้สอยในเวลานั้นก็หายากอยู่ด้วย และเพราะที่รัฐบาล
 ไกลงทุนรอนจัดการเช่นนี้ นี่ก็เป็นทางนิยมของราษฎรเกิดขึ้นเข้าใจเสียว่าการที่เข้า
 โรงเรียนแล้วไม่ว่าสูงต่ำหรือต่างประเภทกันอย่างไร เป็นทางทำมาหากิน (วิสามัญ)
 ไปหมด เมื่อสุดกำลังหรือสุดบุญหาที่จะเรียนต่อไปได้อีกเท่าไร ก็หลีกออกไปเกณฑ์ให้
 รัฐบาลจ้างไว้รับราชการไปหมด การที่เข้าใจผิดเช่นนี้ เป็นการยากที่จะร้องบอกว่า
 ไม่ใช่ล่อลวงการที่เรียนแต่เพียงเท่านั้นสำหรับแต่จะให้รู้คิดรอบตัวดีและรู้การงานเพียง
 เป็นคนสามัญ ถ้าจะให้เป็ทางทำมาหากินก็ต้องให้เรียนต่อไปอีก ถ้าบอกจริงให้เข้าใจ
 เช่นนั้นก็ไม่ได้เห็นประโยชน์และอาจไม่เรียนเสียที่เดียว ใจแต่เท่านั้นยังมีความเห็นซึ่งเป็
 ที่นิยมต้องอธิบาย (ตามที่ไต่กล่าวแล้วในหลักที่ 1) ต่อไปว่าการที่จะเข้ารับจ้างรัฐบาล

เป็นการเบรคสายทั้งภาคภูมิมีชัยมีศักดิ์ ตัวเฝ้าให้ทนายใช้ทำไต่ถามไม่ได้บ้างก็ดีกว่าที่จะไปทามาหากินอย่างอื่นที่ทองออกแรงเห็นได้เหนื่อยหาทางและหาทุนทรัพย์ทำ ถึงจะตั้งโรงเรียนฝึกหัดวิชาอื่น ๆ ที่ต้องออกแรงทำอย่างหยาบ ๆ ก็ไม่ชอบ เห็นเป็นวิชาเลวทรามต่ำช้า ฝ่ายที่จะให้เล่าเรียนวิชาชั้นสูงอันเป็นทางที่จะทำมาหากินให้ได้ผลประโยชน์มาก ๆ โดยต้องเล่าเรียนอยู่ช้านานก็ไม่พอใจ เห็นว่าไม่ได้ผลประโยชน์เร็ว และไม่ได้ก็เร็วจึงออกเสียแต่ครึ่ง ๆ กลาง ๆ แล้วก็ไม่ไปแวงอยู่ ลักษณะของการศึกษาในบ้านเมืองเรามาถึงสมัยนี้อยู่ในลักษณะนี้ จึงเป็นเวลาอันยากที่ทองฝ่าฝืนความเห็นและความนิยมของราษฎร เหตุฉะนั้นในสมัยนี้จึงมีข้อสำคัญอันจาเป็นที่จะต้องทำให้ราษฎรเข้าใจแจ่มแจ้งว่า

1. เกิดมาเป็นคนต้องเรียนความรู้สามัญศึกษา ถ้าไม่รู้อะไรมาหากินก็และสะดวกไม่ได้ ตัวอย่างเช่นกับ ชาวมณฑลอูรุมมาที่เขวชายโคชายโคได้เงินแล้วแวะเข้าเล่นโปแตชเงินเสียหมด ก็เพราะไม่ได้เล่าเรียนรู้การฉ้อโกงชั่วดี ทางโคและทางเสียหรือขายโคได้เงินแล้วไปซื้อตัวรถไฟจะไม่ไ้ทราบโผล่ไปลพบุรี เสียเงินเสียเวลาต้องเที่ยวหาที่พัก เสียค่าเดินทางใหม่กว่าจะกลับบ้านโค ก็เพราะไม่รู้หนังสือ ไม่รู้แผนที่บ้านเมือง จึงจำต้องเล่าเรียนวิชาสามัญให้รู้การงานรอบตัว พอเป็นคนไม่เขอะจะมีทรัพย์สินถูกเขาฉ้อก็เพราะไม่รู้เลข ไม่รู้หนังสือ ไม่รู้ทางความ เป็นต้น

2. การที่จะทำมาหากินนั้นก็ต้องอาศัยความรู้สามัญศึกษา แม้แต่จะเป็นเสมียนรู้แคหนังสือ อ่านออกเขียนได้เท่านั้นเราก็ไม่เอา ต้องเรียนวิชาเสมียนด้วยดังนี้ และฝ่ายเราก็จะต้องใช้วิธีจัดทำทั้งโดยตรงและโดยอ้อมต่าง ๆ ซึ่งจะให้ราษฎรต้องรับความรู้สามัญศึกษาเป็นทางทำมาหากินต่อไป อันเป็นกิจที่จะต้องทำไม่น้อยและไม่ง่ายเลย

หลักที่ 3 ว่าด้วยความต้องการ กับสิ่งที่ต้องการ

บรรดากิจการใด ๆ ทั้งสิ้นที่จะให้เป็นผลสำเร็จเจริญได้ก็ ต้องอาศัยเหตุและผลที่สมกัน 2 อย่าง กล่าวคือความต้องการเป็นเหตุ สิ่งที่ต้องการเป็นผล แม้เรื่องจัดการศึกษานี้เองก็ไม่หนีไปจากหลักนี้ได้ เหตุฉะนั้นที่จะจัดการศึกษามุ่งศิลปวิทยาให้มีขึ้นในคนของเรา เราจะทำไฉนด้วยความนึกเห็นว่าควรจะต้องฝึกหัดอย่างนั้นอย่างนี้ก็จัดขึ้นแล้ว

เมื่อได้รับปริมาณที่ตรงการก็ควรไปรับจ้างเขียนไอ้เขียนบ้าง เช่นการเปลี่ยนอันหา
ระโยชน์ให้ใคร บรรดาปาววิภาติ ฯลฯ จึงมีที่คนเขียนในทุกวันนี่ โจทย์มากก็ห้องอาครัย
ราชการอยู่ทั้งนั้น เพราะเหตุว่าราษฎรยังไม่รู้ว่าการรู้จักรัฐจักว่าพอ มีอยู่ก็แต่ปาก
มโนว่าใจนั้นไปถึงสิ่งนี้ยาก ครั้นจัดไว้เท่านี้ ก็ไปต้องการใช้ ตามตัวอย่างเหล่านี้จึง
เห็นว่าการที่รู้จักความจริงการจัดการศึกษาในทุกวันนี้นั้น นอกเรื่องความยากไม่ได้อยู่แต่
ที่จะสอนให้รู้ ความยากอันยิ่งนี้ อยู่แก่คนได้หา หาว่าการที่ไม่พาดันักไม่ได้เกิดแต่ขยากรัย
ความเพียรความอดทนอย่างเล็กน้อย ย่อมเกิดจากความยากของการที่ยังขาดรองอยู่ด้วย เหตุที่ความ
ของการยังขาดรองอยู่นั้น ก็เกิดจากความไม่รู้จักที่ตัวอันจริงของราษฎร นอกจากนั้นเหตุผล
ความของการนี้จะมีเครื่องอุดหนุนได้คนทางบางจึงเป็นสิ่งสำคัญอันหนึ่ง

การหา ขอบใจให้ทำ

“ความไม่เต็มใจในเรื่องนี้” ในภาคสามว่าด้วย ความเต็มใจในการที่จะรอนราษฎร
ให้มีความรู้และรู้จักทำมาหาเลี้ยงชีพอย่างสามัคคีของเมือง ในภาคสี่ว่าด้วยความเต็ม
ใจในการที่จะหาความรู้ให้แก่ราษฎรผู้สามารถที่จะเรียนวิชาอย่างหนึ่งอย่างใดแบบพิเศษ
ความเต็มใจ ๔ ข้อนี้เป็นความเต็มใจที่จะให้ความรู้แก่ราษฎรเป็นส่วนสอนให้รู้ทั้งนั้น
ราษฎรในเมืองใด ๆ ที่จะได้รับความรู้เพียงเท่านี้ ถ้าเป็นคนมีนิสัยขยันขันแข็ง ใครขอ
ความรู้มาอยู่ด้วยกันทุกคนแล้ว ก็พอที่จะเอาตัวไปวิ่งเล่นทำการทำงานได้พอสมควรแก่ฐานะรูป
บุคคลที่มีนิสัยของราษฎรโดยมากเป็นคนขี้เกียจ ฯลฯ ฯลฯ อยู่เวลา ๆ พอใจแต่เพียง
ถ้าหากเราขอความช่วยเหลือจากไหนได้เห็นหนทางที่จะหาตัวไปเป็นความของการ (คิมานต์) คอย
เรียนรู้อยู่ด้วย ดังได้บรรยายมาข้างบนแล้ว ความรู้ที่ได้ไปก็จะเป็นประโยชน์อันใด
แก่คนอีกเล่า หากคนโดยมากยังเป็นคนขี้เกียจ ก็จะให้เขาเมืองนี้ทั้งสมบูรณ์ขึ้นโดยรวดเร็ว
ก็ย่อมหาไม่ได้ จึงเกิดปัญหาความยากเข้าอีกข้อหนึ่งว่า ทำอย่างไรจึงจะให้ราษฎร
ของเราเป็นผู้นำของการงาน คือให้ราษฎรมาช่วยในการที่จะงานนั้นนอนอยู่เปล่า ไม่มีงานการทำ
เมื่อรู้ว่าการยากก็ให้หางานหา ไม่ใช่ให้ไปหาไม่ให้ได้ ความสะดวกในการที่จะรู้สักว่าต้อง

เพียงรู้วิชา แต่ไม่รู้นทางว่าจะทำอะไร นอกจากเหี่ยววิงหาหรือขอให้เขาเรียกไปให้
การเป็นลูกจ้างเท่านั้น เพราะเหตุว่าการงานสิ่งใดที่จะมีผู้ทำให้เกิดขึ้นก็ย่อมต้องอาศัย
ความต้องการ (คิมาณต์) ไข่มี่ขึ้นเสียก่อนตามหลักที่ไคกลาวเอาไว้ในภาคนี้ แม้ประเทศ
อื่น ๆ ที่การศึกษาเจริญแล้วก็ได้มีความอ้าอ้ากักของอยู่ด้วยเหมือนกัน เหนือ
ทางประเทศก็รู้สึกการที่จะต้องจัดหาทางเดินให้ ตาม ๆ กันอยู่ทุกประเทศ

การที่จะแก้ความบกพร่องของเมืองเรา ก็ขอสอนให้ท่าน เมื่อได้พิจารณาใคร่ครวญ
ดูก็เห็นว่ามาที่จะต้องจัดโดยลำดับดังนี้ คือ

1. ความเกียจคร้าน ความรู้มากเขาเบรียมการหากินในทางเสเพลได้แก่
หากินตามโรงบ่อน ยังไม่รู้สึกลงเป็นที่ยอภัยในคนสามัญ ทางที่จะแก้ข้อนี้ กระทรวงธรรมการ
รับที่จะฝึกอ่านกวดขันในทางสอนจรรยา จะใช้วิธีเล็กเชอร์ทั้งเอาเข้าไปในตำราเรียน
และสละเวลาว่างน้ำพักในส่วนจรรยาข้อนี้ให้เรี่ยวแรงขึ้น กองลูกเสือในเวลานี้เป็นที่นิยม
วิชาลูกเสือเป็นเครื่องช่วยในการสอนจรรยาข้อนี้ด้วยมาก อาจที่จะกวัดขึ้นไปได้ว่าใคร
ประพฤติเสเพลไม่ใช้ลูกเสือ ใครไม่เรียนวิชาเลียงสีไม่ใช้ลูกเสือ ใครปราศจากความ
เพียรพยายามไม่ใช้ลูกเสือ เพื่อจะปลูกนิสัยได้แก่ความรู้สึกความอประมาณและให้แพร่หลาย
ไปจนถึงผู้ใหญ่ เมื่อกวัดขันทางจรรยาข้อนี้ให้เข้าหนักยิ่งขึ้นแล้ว เชื่อว่าจะจะเป็นเครื่องช่วย
ได้ประการหนึ่ง

2. นกธบาลได้มีพระราชบัญญัติคนจรจัด ฝ่ายคณะสงฆ์ก็กำลังจัดพระจรจัดอยู่แล้ว
เด็กไม่เรียนหนังสือก็จะมีพระราชบัญญัติบังคับอยู่บ้าง แต่เวลานี้ในจำพวกกวาดคนเกียจคร้าน
อยู่แล้ว คนขอทานก็ควรที่จะให้จดทะเบียนไว้ที่ใดที่หนึ่ง ไม่ยอมให้คนเที่ยวขอทานนอกจากได้
ไคสวนแล้วเห็นความสมควรและได้รับอนุญาตแล้ว การที่จะป้องกันคนขอทานจอมปลอมเช่นนี้
ใจว่าสำหรับที่จะกวาดความประพฤติอย่างเคียวนั้นหาได้ ย่อมจะเป็นเครื่องฝึกหัดความละเอียด
ในการอาศรัยเขากินเช่นนั้นด้วย เมื่อยังมีหนานนอยุ่ทราบใดก็เจนกันเสียจนไม่รู้สึกลง อประมาณ
ออกอวยเสียเลย

3. การบำรุงการค้าขายย่อมเป็นการสำคัญมากที่จะช่วยแก้ไขความบกพร่อง
ข้อนี้ ยิ่งจะแนะนำฝึกหัดให้มีการกสิกรรมและลัทธิกรรมมากขึ้น พืชการก็จำจะต้องรีบจัด

ขึ้นรับโดยทันที มิฉะนั้นก็จะใคร่เสนอใหญ่ และจะไม่มีใครทำ เพราะเหตุว่าสิ่งที่ทำขึ้นเมื่อไม่เปนสินค้าก็ย่อมทำไม่ได้ด้วยเอง เมื่อมีผู้ทำผู้ใดคนน้อย ก็ไม่พอที่จะเป็นตัวอย่างชี้ช่องทางให้คนเกินความไ้มาก ๆ เมื่อคนยังไม่แลเห็นหนทาง การค้าขายก็ย่อมค้าเนิรขายอยู่เอง ทั้งการค้าขายเป็นการที่ต้องลงทุนรอนและเป็นการที่ต้องประกอบด้วยความรู้กว้าง เกินกว่าล่ำมั่งมือและตาของราษฎรที่จะค้าเนิรไปเองในเมืองตนตามเวลา เหตุฉะนั้นถ้าไม่ได้อาศรัยกำลังของรัฐบาลที่จะช่วยชักจูงแนะนำให้เป็นทางแล้วก็ย่อมจะค้าเนิรไปไ้โดยยากและช้าไม่ทันเวลาด้วยเอง จึงเป็นเครื่องนำคำวิหิงษ์นัก

แท้จริงในเรื่อง การค้าขายนี้ไม่ใช่มีของชาวคนไทยเรามาแต่ไร ๆ เพราะฉะนั้นเราจึงจำแล้มอยู่มาก ความสมบูรณ์แห่งบ้านเมืองด้วยโอกาสสมบัติก็เกิดไม่ทันความเร่งรัดในทางอื่น ๆ เมื่อเรากลับเป็นตลาดการค้าขายของชาวต่างประเทศทั้งหัตถกรรมและผลิตภัณฑ์หัตถกรรมหรืออยู่ทุกที่ ก็เมื่อมาเห็นเขตกบพร่องสำคัญและน่ากลัวอันตรายอยู่เช่นนี้แล้ว จึงมีอยู่ทางเดียวว่าจำที่จะต้องคิดอ่านเร่งรีบทำเท่านั้น ความรู้ความชำนาญก็จะเกิดขึ้นโดยไมช้า การจัดเรื่องการค้าขายในประเทศอื่นได้มีเจ้าหน้าที่ในราชการเป็นผู้จัดการอยู่แทบทุกประเทศ แต่การงานที่จัดนั้นก็ย่อมมีวิธีทำแตกต่างกันอยู่โดยมาก ได้ลองตรวจสืบเขาคู ใ้ความโดยยอคงสำเนาที่มีอยู่ในท้ายหนังสือนี้ (สำเนาที่ 16) สำหรับเพื่อเป็นทางคำวิหิตต่อไป

ในความเห็นข้อนี้ โดยหากยังไม่มืทางจะหาอย่างอื่น กระหรวงธรรมการมีโอกาศที่จะเริ่มต้นกระทำได้อย่างหนึ่ง และเป็นความจำเป็นอยู่ โดยเหตุว่าพาณิชย์การเป็นหนทางเคิบของหัตถกรรมและการศึกษา ได้มีทางคำวิหิตจะตั้งต้นในแผนกโรงเรียนพาณิชย์การโดยวิธีดังนี้ คือ

(ก) จะจัดการสอนในโรงเรียนพาณิชย์การในวิชาต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกัการขายตามหลักสูตรที่มีในท้ายหนังสือนี้ (สำเนาที่ 17)

(ข) คำราเรียนปรัศีกัลอีกอนอมิ เปนหัวใจของการค้าขาย จะต้องรีบแต่งขึ้นให้สำเร็จโดยเร็ว

(ก) จะต้องตั้งร้านขายของติดต่อกับโรงเรียนหัตถกรรมแห่งหนึ่ง เพื่อได้รับของจากโรงเรียนหัตถกรรมมาจำหน่าย เช่น โรงเรียนชุมชนตัวอย่าง สำหรับอุดหนุนศิลปการหัตถกรรมและจะได้รับนักเรียนหรือกรรมการมาฝึกหัดการค้าขาย (แปรรูป) ที่นั้น

(ข) จะได้รับเป็นเอเยนต์ขายประกาศขายของและรับตัวอย่างของที่ทำให้เกิดขึ้นในหัวเมืองทั่วไปมาจำหน่าย และช่วยในการรับส่ง คิดอ่านเปิดทางให้เดินเป็นสินค้า ตัวอย่างเริ่มกับแปรงกวาดเรือนที่หาได้ภายในเมืองฉะเชิงเทราตลอดทุกหนทุกแห่งทางจำหน่ายภายในมณฑลนี้ เป็นต้น ถ้าได้มีเอเยนต์อยู่ประจำจะเปิดช่องทางเช่นนั้นคงจะเกิดมีการหัตถกรรมขึ้นอีกมาก

(ง) ทะเบียนทาง ๆ (สถิติการค้า) เป็นของต้องการอย่างยิ่ง สำหรับจะรู้ที่เกิดและประมาณจำนวนสินค้าต่าง ๆ ได้ทราบว่ากระทรวงมหาดไทยกำลังรวบรวมอยู่กับสันนิบาตทางการเลี้ยงชีพของพลเมือง ต้องการให้แน่วจริงยิ่งขึ้นโดยเร็ว ได้ลองรวบรวมจากสันนิบาต 129 ของมหาดไทย ที่ได้สำรวจแล้วเข้าดู (สำเนาที่ 18 และที่ 19) ถึงแม้ว่าเป็นครั้งแรกซึ่งยังบกพร่องและดูเหมือนว่ายังคลาดเคลื่อนอยู่มากก็เป็นทางความคิดที่อยู่ ที่จะไต่ถามเฝ้าระวังไม่ให้โอกาสที่ถูกต้องยิ่งขึ้น

รวมใจความที่จะอุดหนุนและชักจูงการทํามาหาเลี้ยงชีพตามความเห็นนี้

(ก) ในฝ่ายการศึกษา ในทางวิชาเห็นว่ายังไม่ต้องสอนอะไรมาก นอกจากหัดเด็กให้ทำเป็นและให้พอใจทำ อย่าให้รู้หนังสือเลยเสีย คงที่จะสอนตามหลักสูตรประถมศึกษาตามภูมิดำเนินนั้น

(ข) ในฝ่ายหัตถกรรม ก็จะได้สอนในประถมศึกษา เช่น กลวิธีการทางหนึ่งกับจะได้สอนในโรงเรียนหัตถกรรมในแผนกวิชาพิเศษทางหนึ่ง

(ค) ในฝ่ายพาณิชย์ ก็จะได้สอนตามที่กล่าวมาข้างบนนี้ นี่เป็นความคิดเบื้องต้นซึ่งเห็นว่าพอจะทำได้อันเนื่องด้วยโรงเรียนพาณิชย์ แต่การจะเป็นได้ฉันใดยิ่งหรือหย่อนกว่าที่คาดหมายก็ยังไม่แน่นอน

ภาคหก เรื่องความฝัน

นางความฝันซึ่งได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว แต่เมื่อผู้รู้รวบรวมข้อความคงได้ดังนี้ว่า

1. การที่จะแนะนำการศึกษารวมเราให้เกิดขึ้นในบัดนี้ จะต้องรีบจัดการสอนความรู้ขั้นต้นแก่พวกรามรุมให้รู้โดยเร็ว เพื่อให้ราษฎรมีความรู้พอที่จะเป็นพลเมืองดีตัว ๆ กัน ให้รู้จักทางออกทางเข้า (อิธอนนนิ) ทั้งให้เอาใจใส่และให้ความเสียรเอาใจหาการหาเลี้ยงชีพทางวิชาแขนงวิชาวรรณกรรมทุกคน ด้วยการที่จะขอพระราชทานผู้มีอำนาจให้เอาเรียน และหาเงินมาบำรุง ด้วยการเกลี้ยจากรามรุมไปห้องที่ กับรัฐบาลจ้าวห้องลงสู่ตั้งโรงเรียนที่พอเหมาะอย่างและฝึกหัดครูให้

2. บัดนี้ก็มีราษฎรพากันไปขอเงินในทางที่จะปรารถนาหาการทำให้เกินไปกว่าความสามารถแห่งค่าวิชาและทุนทรัพย์ของตน ถ้าจะทำได้แล้วก็จะไถ่ถอนไปเป็นเงินสำหรับที่จะจัดการสูงส่งตามความนึกคิดโดยวิธีที่จะฝึกสอนมิให้ผู้ที่ไม่มีการตั้งทรัพย์และกำลังวิชาเข้าเอาเรียนวิชาชั้นสูงแต่ครั้ง ๆ กลาง ๆ เปิดโอกาสให้แก่นักที่มีการตั้งทรัพย์และสติปัญญาสูง ๆ เข้าเรียนวิชาชั้นสูงจนสำเร็จตลอดไปไม่สงวนว่าที่สมควรแก่ความสมควรหรือไม่เช่นนั้นแล้วไปจะจำตาถูกชนอยทรัพย์และปัญญาเสื่อมหมดก็ให้ของอุดหนุนความสมควร กับตั้งการฝึกหัดวิชาชั้นสูงขึ้นให้สอดคล้องกับความต้องการเองบ้านเมือง โดยวิธีที่จะเป็นเป็นวิธีที่จะสิ่งละอย่าง

3. การสอนให้รู้อย่างเดียวไม่เพียงพอที่จะทำให้บ้านเมืองเจริญขึ้นได้ สมประสงค์ เพราะเหตุที่ถึงว่าราษฎรจะมีความรู้มากน้อยเท่าใด แต่ไม่ทำการงานเพราะความเกียจคร้านทอดเลยปราศจากความเสียรพยายามก็ดี เพราะไม่รู้วิธีที่จะทำโดยไม่แลเห็นหนทางก็ดี ควรที่รัฐบาลจะลงแรงลงทุนจัดการบำรุงเสนาธิการ เพื่อทำตัวอย่างให้เห็นหนทาง ปลุกความนิยม หาวิธีที่จะชักจูงและทำให้ราษฎรเห็นหนทาง และดำเนินตามเพื่อเป็นเครื่องแสดงผลให้ผู้ศึกษาเอาเรียนโดยประโชชน์และได้มีทางทำการเป็นประโยชน์จริงเพื่อให้เขาเรียนรู้จำเร็วแล้วเป็นการสอนให้พ้นนอกจากสอนให้รู้เพียงเดียว

4. ในการที่จะจัดเก็บนี้จะต้องไว้ทุนตามตัวเลขที่ได้คำนวณแล้วเป็นราย มาบัญชี ดังนี้

ก. เจ้าของท้องที่จะต้องหาเงินบำรุงการศึกษาชั้นประถมรวมทั้ง พระราชอาณาเขตคิดทั้งชายหญิง เงินที่จะต้องไว้ปีละ 5,853,540 บาท ถ้าจะ ใคร่รู้ว่าเมื่อแยกเป็นมณฑลและเป็นเมือง มณฑลใดเมืองไหนจะต้องหาเงินใช้ปีละเท่าใด ให้เอาจำนวนพลเมืองซึ่งเป็นเด็กอายุตั้งแต่ 7 ปี ถึง 14 ปี ซึ่งมียู่ในมณฑลนั้นเมืองนั้น เป็นเกณฑ์ตั้ง เอาเด็ก 30 คนหาร ได้จำนวนเท่าใดเอาแต่เศษ 1 ส่วน 3 เป็นครูเท่านั้นคน เอา 300 บาทคูณ ได้เงินเท่าใด ก็เป็นเงินที่ควรที่จะกองไว้ปีละเท่านั้น มณฑลใด เมืองใดจะจัดได้เร็วกว่าเร็วเท่าใดก็สุดแล้วแต่กำลังที่จะจัดได้ มณฑลใดเมืองใด จัดการได้เร็วเร็วเต็มที่เมื่อไร ก็ถือว่ามีความพร้อมของมณฑลนั้นเมืองนั้นเมื่อนั้น ฝ่ายกระทรวงธรรมการจะได้ตรวจหาความเจริญและเสื่อมของการศึกษาตามหลักนี้

ข. ฝ่ายรัฐบาลจะต้องออกเงินบำรุงศึกษาคงนี้ คือ

(1) ในการบำรุงศึกษาระดับประถม (ตามบัญชีในภาคสามข้อ 15) เงินปีละ 1,052,756 บาท

(2) การบำรุงศึกษาระดับมัธยม (ตามทางคำนวณในภาคสี่ ข้อ 5) เงินปีละ 1,002,000 บาท

(3) การบำรุงศึกษาระดับอุดม (ตามที่ไว้จริงอยู่ในปัจจุบัน ตาม บัญชีในสำเนาที่ 13 และที่ 14 รวม) ปีละ 396,004 บาท

จึงรวมเป็นเงินที่รัฐบาลจะต้องออกบำรุงการศึกษามีละ 2,450,760 บาท

5. ส่วนเงินที่จะไว้บำรุงการศึกษานี้เป็นเงินของรัฐบาล ตามทางคำนวณใน ข้อ 4 ข้างบนนี้ มีหนทางที่จะเปลี่ยนแปลงอย่างกับดังนี้

(1) การบำรุงศึกษาระดับประถม เป็นการคำนวณอย่างเต็มที่ตามจำนวน พลเมืองในบัญชีสำมะโนครัวตก 129 ซึ่งได้เป็นหลักคำนวณ เหตุฉะนั้นที่จะไว้จริงอย่าง เต็มที่ในปีใดก็คงสุดแล้วแต่ความจริงแห่งจำนวนสำมะโนครัวในปีนั้นเป็นหลัก

(2) การบำรุงศึกษาขั้นมัธยม เป็นการคำนวณอย่างเต็มที่ตามความต้องการที่จะเพาะปลูกการศึกษาพิเศษนี้แลเห็นว่า ควรจะให้มีได้เป็นในปัจจุบัน ถ้าหากการบำรุงศึกษาพิเศษจะเพิ่มเติมทวีขึ้นเท่าใดเมื่อใดทุนที่จะใช้บำรุงศึกษาขั้นมัธยมต้องเพิ่มขึ้นตามส่วน

(3) การบำรุงศึกษาชั้นอุดม เป็นการกะตามความเห็นที่ควรจะมีจะเป็นในปัจจุบัน ถ้าหากรัฐบาลเห็นควรจัดสิ่งใดเพิ่มเติมขึ้นนอกจากที่ได้กะไว้แล้วตามความเห็นนี้ ก็ต้องกล่าวถึงเงินที่จะใช้จ่ายเพิ่มเติมขึ้นเป็นครั้งคราวไป

6. ทุนของรัฐบาลที่จะต้องใช้บำรุงการศึกษามีละ 2,450,760 บาท ตามระเบียบนี้ เป็นการประมาณอย่างเต็มที่ในปัจจุบัน แต่แท้จริงการศึกษา ก็จัดไม่ได้เต็มที่ในปีเดียว จึงควรต้องกะเงินที่จะขอพระราชทานเพิ่มเป็นรายปีเทียบกับจำนวนเงินที่มีอยู่คงรายการต่อไปนี้

ก. อย่างเต็มที่

ประถมศึกษา (เฉพาะโรงเรียนของรัฐบาล)	เงิน	1,052,756	บาท
มัธยมศึกษา	"	1,002,000	บาท
ศึกษาพิเศษ (คิดเท่าที่มี)	"	<u>396,004</u>	บาท
รวม	"	2,450,760	บาท

(ศึกษาพิเศษประมาณอย่างเต็มที่ไม่ได้ เพราะไม่มีข้อความคงอธิบายแล้ว)

ข. เงินที่มีอยู่ในศก 131

ใช้สำหรับประถมศึกษา	เงิน	386,776	บาท
ใช้สำหรับมัธยมศึกษา	"	128,088	บาท
ใช้สำหรับศึกษาพิเศษ	"	<u>396,004</u>	บาท
รวม		910,868	บาท

(ตามจำนวนนี้ เฉพาะแต่การศึกษาส่วนเดียว การขึ้นเช่นการพระศาสนาและการกระทรวงการที่มีในงบประมาณไม่ได้รวมอยู่ด้วย)

ค. กองการศึกษาซึ่งบกร่องอยู่แล้วยังจะต้องเพิ่มเงินอีก

ใบแผนกประถมศึกษา	เงิน	665,580	บาท
ใบแผนกมัธยมศึกษา	"	873,512	บาท
ใบแผนกศึกษาพิเศษ (ยอดไม่ได้)	"	<u>.....</u>	บาท
รวม		1,539,892	บาท

(การศึกษาพิเศษแบบของไม่มีที่สุด จะจัดเพิ่มเงินสิ่งใดขึ้นก็ท้องแล้วแต่เวลาอันสมควร ดังอธิบายแล้ว กองยกเป็นพิเศษออกจากหน้า)

7. เมื่อได้อธิบายถึงเหตุผลต่าง ๆ และศึกษานวณการตามรูปดังได้กล่าวมาแล้วจนขนาดที่สุดนี้ ก็จะเป็นน้ำหนักให้เห็นว่า บ้านเมืองจะสมบูรณ์มั่นคงและมีกำลังที่จะป้องกันรักษาอันตรายต่าง ๆ ก็เพราะเจริญด้วยโลกทรัพย์โลกสมบัติจะเจริญขึ้นได้ก็เพราะคุณสมบัติ กล่าวคือราษฎรเป็นพลเมืองดี มีทั้งความประพฤติดีและความรู้พอที่จะทำทรัพย์สินสมบัติให้เกิดขึ้นในบ้านเมืองและทั้งต้องศึกษาให้เกิดความพยายามขยันขันแข็งที่จะทำการงานนั้นจริง ๆ ด้วย เหตุฉะนั้นจึงมีข้อที่จะพิจารณาในที่นี้ว่า ทรัพย์เป็นกำลังของบ้านเมือง บ้านเมืองจะอยู่ไม่ได้ถ้าปราศจากกำลังทรัพย์ แต่ทรัพย์จะเกิดขึ้นได้เพราะความรู้ความขยันขันแข็ง ความประพฤติดีของพลเมือง ถ้าและเราจะบำรุงทรัพย์ เราก็ต้องบำรุงให้พลเมืองดีก่อน จึงจะเป่าใหญ่ให้ทรัพย์มั่นคงเจริญได้ เมื่อนั้นเรามีทุนรอนเท่าไร เราควรแบ่งส่วนไร่นั้นบำรุงการสิ่งที่ยิ่ง เป็นต้น เหตุสำคัญนั้นเท่าใดนี้เป็นข้อที่พึงจะวินิจฉัยในที่นี้

8. ในที่สุด เปนความเงินและความขอร้องของเจ้าหน้าที่ฝ่ายกระทรวงธรรมการขอรองว่าในเวลานี้การศึกษาเปนเวลาคับตัวหนักเพราะแห่งแล้งมานาน การงานไม่ได้ยับขยาย อัดอยู่เต็มทีในปี 131 นี้ กระทรวงธรรมการขอพระราชทานเงินเพิ่มขึ้น 101,680 บาท ตามที่ได้ทำมาอยู่ขึ้นไปแล้วยังกระทรวงพระคลัง และกระทรวงพระคลังรับว่าจะเปนอันยอมย่นให้ได้ แต่ยังไม่ได้นับคั้นนั้นไปเปนอันได้เสียทีเดียวและปีอื่นนับแต่คก 132 เป็นต้นไป ขอพระราชทานเพิ่มเปนรายปีอย่างน้อย ไม่น้อยกว่าปีละ 80,000 บาท หรือ 50,000 บาทให้เปนอันดำริ้วยบายการศึกษาขึ้น

ประมาณและมัธยมทั่วไป อีก 30,000 บาท ให้เป็นวันสำหรับการขยายการศึกษาพิเศษ
แก่การศึกษาพิเศษนี้เมื่อมีใจไม่โล่งใจหรือใจไม่รวมกันได้เป็นกึ่ง ปีหน้าให้มีไว้ 30,000 บาท
ใหม่ ถ้าได้มีทุนพอที่จะจัดขยายการ เพิ่มขึ้นได้เพียงปีละเท่านี้ในแผนงบประมาณและมัธยม
ศึกษา ซึ่งมีหลักคำนวณคือการบำรุงยังมกครองอยู่ 1,539,892 บาทนั้น ก็เป็นเวลา
ถึง 30 ปี จึงจะได้เต็มทีตามทางคำนวณในความเห็นนี้ นี่เป็นอย่างน้อยที่สุดและพอสมควร
แก่กิจการงานที่จะดำเนินไปได้

9. จำนวนเงินตามที่ได้กล่าวมาในนี้ เป็นส่วนแผนการศึกษาทั้งนั้น มิได้
เกี่ยวข้องกับการงานแผนอื่นในกระทรวงธรรมการ คือกระทรวงและการแผนกพระศาสนา
ไม่ได้เกี่ยวข้องในจำนวนนี้ เพื่อที่จะทำความเข้าใจให้ชัดเจนในข้อที่เกี่ยวข้องด้วยงบประมาณ
ได้ทำบัญชีแยกเงินตามงบประมาณในศก 131 ออกเป็นแผนก ๆ มาในท้าย
ความเห็นนี้ด้วย (สำเนาที่ 20) การในแผนกอื่นก็ผูกกันทางหนึ่ง

10. รวมความที่จะขอความวินิจฉัยในความเห็นตอนปลายนี้ ซึ่งต่อจากตอนต้น
3 ภาคนั้น

ก. หลักสูตรนักเรียนชั้นมัธยม ตามสำเนาที่ 4 และตามคำอธิบายใน
ภาค 4 ข้อ 10 หน้า 15 จะเป็นอันถูกต้องหรือยัง ถ้าเป็นอันถูกต้องแล้วจะได้เฝ้าตาม
หลักนั้น

จ. ขอความวินิจฉัยในเรื่องเงินที่จะขยายการศึกษาเป็นรายปี ซึ่งได้
กะว่าไม่น้อยกว่าปีละ 80,000 บาท และขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต

ค. ขอความตกลงในเรื่องส่วนเงินเพิ่มสำหรับศก 131 เป็นเงิน
101,680 บาท ซึ่งยังค้างอยู่ ให้เป็นอันสำเร็จแก่การศึกษา

กระทรวงธรรมการมีความเห็นดังนี้*

*กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 ที่ ส. 10/13 ความเห็นที่
จะจัดการศึกษา ร.ศ. 131 ของพระยาวิสุทธธัญญิกย์ พูลเกล้า ฯ ถวายรัชกาลที่ 6
ลงวันที่ 13 ตุลาคม 2456

ภาคผนวก ข

พระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464

พระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464¹

สารบัญ

- มาตรา 1 ชื่อพระราชบัญญัติ
 มาตรา 2 กำหนดเวลาใช้ เฉพาะที่ซึ่งเสนาบดีศึกษาจะทำบัญชีประกาศ
 มาตรา 3 บทวิเคราะห์ศัพท์โรงเรียน ประถมศึกษา รัฐบาล ประชาบาล
 ราษฎร มี 4 อย่างกับเด็ก

ลักษณะที่ 1 ขอบบังคับต่าง ๆ

- มาตรา 4 ไม่เรียกค่าเรียนในโรงเรียนรัฐบาล และประชาบาล แต่
 โรงเรียนรัฐบาลบางโรงเรียนจะกำหนดเรียก
 มาตรา 5 เด็กอายุ 7 จน 14 ปี ต้องเรียนในโรงเรียนประถมศึกษา
 มาตรา 6 กำหนดการเรียนในโรงเรียน อย่าให้ช้ากว่าเดือนหนึ่งโดยไม่มี
 ขอแก้ตัวอันสมควร
 มาตรา 7 ถ้าเด็กอายุพ้น 14 ปี อ่านเขียนหนังสือไทยไม่ได้ ต้องให้เรียน
 จนรู้ได้เว้นแต่อันมีสัญญา
 มาตรา 8 ให้เจ้าพนักงานทำบัญชีเด็กที่สมควรเข้าโรงเรียนทุกปลายปี แล้ว
 ให้นำออกแก่บิดามารดาผู้ปกครองเด็ก
 มาตรา 9 ให้ครูโรงเรียนประถมศึกษาทำบัญชีเด็ก 3 อย่างคือ บัญชีคนเข้า
 คนมาเรียน จดหมายรายวัน
 มาตรา 10 ยกเว้นเด็กไม่ต้องเข้าโรงเรียนถ้าเด็กนั้นบิดามารดาผู้ปกครอง
 จัดให้เฉพาะตัวแล้ว แต่ต้องให้เด็กนี้มาสอบไล่ที่โรงเรียนทุกปี
 มาตรา 11 1. เด็กอายุต่ำกว่า 14 ปี เรียนจบประถมศึกษาแล้ว
 2. เด็กทุพพลภาพทั้งกายหรือใจหรือเป็นโรคติดต่อ

¹ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 38 (แผนกกฎหมาย) วันที่ 23 กันยายน พ.ศ.
 2464 หน้า 246 - 296

3. เด็กอยู่ใกล้โรงเรียน 80 เซ็น ก็ยกเว้นไม่ต้องมาโรงเรียนได้
 มาตรา 12 ขอยกเว้นในข้อ 11 สมุหเทศาภิบาลอนุญาตได้
 มาตรา 13 บิดา มารดา ผู้ปกครอง ขออนุญาตให้เด็กหยุดเรียนเพื่อช่วยทำงาน
 ของบิดา มารดา ได้ปีละ 2 เดือน
 มาตรา 14 ให้เจ้าพนักงานตรวจโรงเรียน ประเมินได้เวลาใด ๆ
 มาตรา 15 ให้มีการสอบไล่ประจำปีของประถมศึกษา

ลักษณะที่ 2 โรงเรียนรัฐบาล

- มาตรา 16 การตั้งโรงเรียนประถมศึกษาที่ใช้เงินแผ่นดิน ให้กระทรวงศึกษาจัดทำ

ลักษณะที่ 3 โรงเรียนประชาบาล

- มาตรา 17 โรงเรียนประชาบาลนี้ประชาชนในหมู่บ้าน หรือนายอำเภอตั้งขึ้น
 เมื่อได้รับอนุญาตแล้ว
 มาตรา 18 โรงเรียนที่ประชาชนตั้งให้กรรมการไม่เกินกว่า 5 คน จัดและ
 รักษา
 มาตรา 19 ผู้ซึ่งออกเงินไม่ต่ำกว่าปีละ 10 บาท เป็นผู้มีเสียงเลือกกรรมการได้
 มาตรา 20 โรงเรียนประชาบาลที่ได้รับอนุญาตให้ตั้งแล้ว ให้จดทะเบียน
 สภากรรมการเป็นบุคคลตามกฎหมาย
 มาตรา 21 กรรมการสภาเดียว จะจัดการโรงเรียนหลายโรงก็ได้ แต่ต้อง
 ให้ทำบัญชีเงินแยกเป็นโรง ๆ ไป
 มาตรา 22 เงินที่จะเข้ากันตั้งโรงเรียนนั้นให้ส่งต่ออำเภอก่อน เมื่ออนุญาตให้
 ตั้งโรงเรียนแล้ว จึงมอบให้กรรมการ
 มาตรา 23 หน้าที่ของสภากรรมการโรงเรียน เป็นผู้เก็บเงินจัดการรักษา
 โรงเรียน
 มาตรา 24 โรงเรียนที่ได้เงินไม่พอใช้ กรรมการต้องแจ้งความต่อนายอำเภอ
 และร่ำระส่ำต่างใช้เงินของโรงเรียน
 มาตรา 25 กระทรวงศึกษาปีที่หนึ่งที่จะชื่อของโรงเรียนที่ลบก่อนผู้อื่น ๆ

มาตรา 26 โรงเรียนที่นายอำเภอตั้ง ให้มีศึกษาธิการหรือผู้ใดช่วยจัดการด้วย

มาตรา 27 โรงเรียนนายอำเภอตั้งให้ใช้เงินศึกษาฟรีตามที่กำหนดใน

มาตรา 28

มาตรา 28 ชายอายุ 18 จน 60 ต้องเสียศึกษาฟรี 1 - 3 วันแต่คนทำงาน
ไม่ได้ ภิกษุสามเณร สอนนารประจำการ คนที่ได้จ่ายเงินให้กว่า
ศึกษาฟรี

มาตรา 29 หน้าที่ของนายอำเภอเกี่ยวกับโรงเรียนประชาบาล

มาตรา 30 ผู้ว่าราชการจังหวัดตั้งกรรมการศึกษา

มาตรา 31 เสนาบดีศึกษาจ่ายเงินในงบประมาณช่วยโรงเรียนได้

มาตรา 32 สภากรรมการหรือนายอำเภอรับของให้แก่โรงเรียนได้

มาตรา 33 โรงเรียนประชาบาลอยู่ในบังคับกระทรวงศึกษา

มาตรา 34 โรงเรียนนายอำเภอตั้งให้ใช้เงินของโรงเรียนตำบลอื่นในอำเภอ
เดียวกันได้

มาตรา 35 ถ้ามีตมารถของนายอำเภอ ให้ย้ายเด็กจากโรงเรียนตำบลหนึ่ง
ไปอีกตำบลหนึ่งได้

มาตรา 36 ให้ผู้ว่าราชการเลือกโรงเรียนที่เห็นว่าไม่เป็นไปตามกฎหมายได้
ลักษณะที่ 4 โรงเรียนราษฎร์

มาตรา 37 การโรงเรียนราษฎร์ให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์
และตามมาตรา 48 พระราชบัญญัตินี้ด้วย

ลักษณะที่ 5 สारวัดศึกษา

มาตรา 38 ให้ตั้งสาร์วัดศึกษา ให้ใช้เงินโรงเรียนจ่ายเป็นเงินเดือน

มาตรา 39 หน้าที่ของสาร์วัดศึกษาตรวจเด็กมาเรียนและตรวจบิดามารดา
ทำตามกฎหมายหรือไม่

มาตรา 40 และมีหน้าที่ตรวจเด็กที่ไม่มาโรงเรียนว่าได้ทำการช่วยบิดามารดา
อย่างไร

ลักษณะที่ 6 วิธีพิจารณาและคงโทษ

มาตรา 41 เงินศึกษาพลีนั้น ถ้าใครไม่ได้นำมาใช้ภายในห้าปีและขายเลหลังได้

มาตรา 42 ในนามว่ากองโจรเพื่อการให้ฉ้อโกงการค้าเล็กให้ทำผิดกฎหมาย
ตามความที่ทราบ

ตามความที่ทราบ

มาตรา 43 ถ้ามีความรุดาไม่ไ้เด็กมาเรียน หรือไม่เข้าทั้ชั้นให้ เพื่อเรียก
ปรับเงิน 50 บาท

ได้รับเงิน 50 บาท

มาตรา 44 ถ้าทำผิดครั้งแรกจะลงโทษจำคุก 10 วัน หรือปรับไม่เกิน 100 บาท

100 17M

มาตรา 4๕ ถ้าบิดามารดาได้รับค่าจ้างความในสงเด็ก แล้วเพิกเฉยเสีย
 ใ้เดือนหนึ่งให้ฟ้องศาลอาญา

เพื่อนหนึ่งให้ฟองศาอากาศ

มาตรา 46 ถ้าบิดามารดาซึ่งแจ้งให้ศาลพอใจ ว่าได้อุทิศตัวให้เด็กไปโรงเรียนแล้วแต่ไม่สำเร็จ ให้บิดามารดาพ้นโทษได้ แต่ศาลจะต้องตัดสินใจได้ว่าเด็กได้ไปอยู่ในโรงเรียนอีกที่หนึ่ง หรือโรงเรียนอื่นตามกฎหมายนี้

แถวแคบสำเร็จ ใบมีดามารดำนโชนโค แตกกาลจะตองคัดสิน

ให้ไปอยู่โรงเรียนฝึกอาชีพ หรือโรงเรียนอื่นตามกฎหมายนี้

มาตรา 47 ผู้วางเด็กให้ ขัดขวาง ไปไหนเด็กไปโรงเรียน ต้องปรับ 50 บาท

มาตรา 48 ครูโรงเรียนราชประชานุเคราะห์มีอำนาจตามมาตรา 8 กฎหมายนี้ ถ้า
ไม่ทำต่องบปรับ 50 บาท

ใบทำทองปรับ 50 บาท

มาตรา 49 ผู้ใดขัดขวางเจ้าพนักงาน หรือผู้กระทำความผิดตามพระราชบัญญัติ
ของฉบับนี้ ๕๐ มาตรา

ทองปลั๊น ๕๐ บาท

มาตรา ๕๐ การฟ้องอาชญากรรมนี้ให้ยื่นในหน้าที่ของพนักงานอัยการฝ่ายเดียว

ลักษณะที่ 7 ข้อความเบ็ดเตล็ดและไขว้ไม่ลงกลางก่อน

มาตรา 51 โรงเรียนประชาบาลที่ตั้งอยู่ก่อนกฎหมายนี้แล้ว ต้องทำตามกฎหมายนี้ ภายในหนึ่งปี

ภายในหนึ่งปี

มาตรา 52 เจาหมณฑลพนักงาน มีหน้าที่รักษาพระราชบัญญัติ

มาตรา 53 เสนาบดีก็กราบนำหน้าห่อแววขอมั่งกับตามพระราชนัดสน

พระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464

มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า บัดนี้เป็นกาลสมควรจะจัดประถมศึกษาให้แพร่หลาย และให้เจริญยิ่งขึ้นในพระราชอาณาจักร และร้อยกรองบทกฎหมายของข้อบังคับสำหรับประถมศึกษาวางลงไว้ให้เป็นระเบียบ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติประถมศึกษาไว้สืบไปดังนี้

มาตรา 1 พระราชบัญญัตินี้ให้ชื่อว่า "พระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464"

มาตรา 2 พระราชบัญญัตินี้ให้ใช้เป็นกฎหมายจำเดิมแต่วันที่ 1 ตุลาคม พุทธศักราช 2464 แม้กระนั้นก็มิให้ใช้แต่เฉพาะอำเภอและตำบลที่ออกชื่อไว้ในบัญชีข้างท้ายนี้

เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการมีอำนาจที่จะทำบัญชีเพิ่มเติมเพื่อขยายการใช้ในอำเภอและตำบลอื่น ๆ ใดอีกต่อไป เมื่อเห็นว่าเป็นการสมควรที่จะทำดังนี้

มาตรา 3 บทวิเคราะห์ในพระราชบัญญัตินี้

คำว่า "โรงเรียนประถมศึกษา" หมายความว่า ทั้งโรงเรียนรัฐบาล โรงเรียนประชาบาล และโรงเรียนราษฎร์

คำว่า "โรงเรียนรัฐบาล" หมายความว่า โรงเรียนประถมศึกษาที่กระทรวงศึกษาธิการตั้งและดำรงอยู่ด้วยเงินในงบประมาณของกระทรวงศึกษาธิการทั้งสิ้น

คำว่า "โรงเรียนประชาบาล" หมายความว่า โรงเรียนประถมศึกษาที่ประชาชน อำเภอหนึ่งหรือตำบลหนึ่งตั้งและดำรงอยู่ด้วยทุนทรัพย์ของตนเอง หรือที่นายอำเภอตั้งขึ้นและดำรงอยู่ด้วยทุนทรัพย์ของประชาชนที่เวลานั้น อยู่ในความดูแลของกระทรวงศึกษาธิการใน

หมู่บ้านหนึ่งหมู่บ้านได้ขอ หรือตำบลหนึ่งตำบลเดียวกันจะตั้งและ
ดำรงโรงเรียนประชาบาลอยู่มากกว่าโรงเรียนหนึ่งก็ได้ ถ้าเป็น
การจำเป็น

คำว่า "โรงเรียนราษฎร์" หมายความว่าโรงเรียนประถมศึกษา
ที่บุคคลคนเดียวหรือหลายคนรวมกันตั้งและดำรงอยู่ตาม
พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์

คำว่า "เด็ก" หมายความว่าทั้งเด็กชายและเด็กหญิงไม่ว่าใน何地

ลักษณะที่ 1 ข้อบังคับต่าง ๆ

มาตรา 4 ศึกษาในโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนประชาบาลยอมให้เปลว
ถือว่าไม่เรียกค่าสอนจากเด็กที่มาเรียน
แม้กระนั้นก็โรงเรียนรัฐบาลโรงเรียนซึ่งจัดเป็นพิเศษ ให้เรียกค่าสอน
จากเด็กได้ตามอัตราที่กระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้กำหนด

มาตรา 5 เด็กทุกคนที่มีอายุตั้งแต่ 7 ปีบริบูรณ์ ต้องเรียนอยู่ในโรงเรียน
ประถมศึกษา จนอายุได้ 14 ปีบริบูรณ์ แต่สำหรับบางอำเภอและ
ตำบลด้วยเหตุเฉพาะท้องถิ่น เขตอายุ 7 ปีที่เวลานี้อาจเข็มนเป็น
8 ปี 9 ปี หรือ 10 ปีได้ตามที่กระทรวงศึกษาธิการจะได้ชี้แจง
เวลาเรียนในปีหนึ่งต้องไม่น้อยกว่า 320 เวลา (หรือ 800 ชั่วโมง)

มาตรา 6 การเรียนอยู่ในโรงเรียนตามพระราชบัญญัตินี้ให้กินความดังนี้

1. การที่เด็กผู้มีชื่อในบัญชีตามมาตรา 8 เรียนอยู่ในโรงเรียน
ประถมศึกษา ซึ่งสอนตามหลักสูตรประถมศึกษาหรือหลักสูตรอื่น
ที่เสนอแก่กระทรวงศึกษาธิการเห็นว่าเทียบเท่ากับหลักสูตร
ประถมศึกษาได้
2. การที่เด็กเรียนอยู่ในโรงเรียนที่เวลานั้นจริง ๆ ไม่ขาดเกิน
30 วันคิด ๆ กันโดยไม่ได้รับอนุญาตหรือโดยปราศจาก
เหตุผลที่พึงได้

มาตรา 7 เมื่อเด็กคนใดอายุได้ 14 ปีบริบูรณ์ ยังอ่านและเขียนภาษาไทยไม่ได้พอสมควร ต้องระงับเขตรที่ยังคับให้เรียนอยู่ในโรงเรียนออกไปอีกจนกว่าเด็กจะเห็นจะอ่านและเขียนภาษาไทยได้พอสมควร ยกเสียแต่เด็กที่บกพร่องในสมองแต่กำลังความคิด ซึ่งเห็นได้ว่าคงจะเรียนให้ถึงฐานถึงนั้นไม่ได้

มาตรา 8 ในเดือนสุดท้ายของปีหนึ่ง ๆ นายอำเภอต้องทำบัญชีเด็กทั้งปวง ซึ่งมีที่อยู่กินในท้องที่ของตนในเวลานั้น ซึ่งจะมีอายุถึงเขตรที่จะต้องเข้าเรียนในระหว่างปีต่อมา

นายอำเภอต้องแจ้งความด้วยลายลักษณ์อักษรต่อบิณฑการหรือผู้ปกครองเด็กทุกคนที่มีชื่อในบัญชี ให้ส่งเด็กนั้นเข้าเรียนอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษาในระหว่างปีต่อไป ตั้งแต่เวลาที่นายอำเภอเห็นว่าจะเป็นการสะดวก และได้กำหนดไว้ในแจ้งความนั้น

ให้นายอำเภอส่งบัญชีเด็กที่เข้าในเกณฑ์ใหญ่โรงเรียนประถมศึกษาในท้องที่ของตนโรงละฉบับ

มาตรา 9 โรงเรียนประถมศึกษาทุก ๆ โรง ครูใหญ่ต้องใช้สมุดบันทึก 3 เล่ม ต้องทำให้ทันเวลาเสมอ และถูกต้องตามข้อบังคับของกระทรวงศึกษาธิการสมุด ๑ เล่มนี้คือ

1. ทะเบียนนักเรียนแสดงรายรับและรายจ่าย
2. บัญชีเรียกชื่อ
3. สมุดหมายเหตุรายวัน

มาตรา 10 เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการจะไต่ถามเด็กคนใดคนหนึ่ง จากการเรียนอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษาก็ได้ ถ้าบิณฑการหรือผู้ปกครองร้องว่าเด็กคนนั้นรับการศึกษาอยู่ในครอบครัวของเขาแล้ว แต่หาได้ยกเว้นดังนี้ บิณฑการหรือผู้ปกครองต้องส่งเด็กนั้นให้ศึกษาธิการอำเภอปีละครั้งหนึ่ง เพื่อสอบไล่ดูว่าการศึกษาที่ได้รับนั้น

เป็นอย่างใดในเวลานั้น ถ้าปรากฏว่าไม่เพียงพอหรือไม่ได้เรียนจบหลักสูตรประถมศึกษาหรือหลักสูตรที่เทียบได้ปานั้น เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ เมื่อได้ทราบจากรายงานของนายอำเภอว่าเป็นคั้งนั้นแล้วจะถอนยกเว้นเสียก็ได้

มาตรา 11 การยกเว้นจากการเรียนอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษาจะให้ได้แก่ที่มีลักษณะคั้งนี้อีกด้วยคือ

1. เด็กอายุต่ำกว่า 14 ปี เมื่อได้เรียนจบหลักสูตรประถมศึกษาหรือหลักสูตรอื่นที่เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการเห็นว่าเทียบได้ปานั้นและสอบได้ปานั้น

2. เด็กที่บกพร่องในส่วนกำลังกายหรือกำลังความคิดหรือเป็นโรคติดต่อ

3. เด็กที่อยู่ห่างจากโรงเรียนประถมศึกษาที่สอนให้เปล่าเกิน 3200 เมตร หรือที่ไม่สามารถจะไปถึงโรงเรียนได้ด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง อันไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้

มาตรา 12 การยกเว้นทั้งปวงตามมาตรา 11 ผู้ว่าราชการให้ได้ แต่เมื่อได้ยกเว้นไปแล้วต้องรายงานต่ออุปราชหรือสมุหเทศาภิบาลอุปราชหรือสมุหเทศาภิบาลจะถอนการยกเว้นที่ผู้ว่าราชการจังหวัดได้ให้ไปนั้นเสียก็ได้

มาตรา 13 จะให้การยกเว้นชั่วคราวจากการเรียนอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษาได้ชั่วเวลาไม่เกินกว่า 2 เดือนในปีหนึ่งติด ๆ กันไป หรือไม่ติด ๆ กันเมื่อปีตามารดาหรือผู้ปกครองเด็กขอร้องด้วยลายลักษณ์อักษร การยกเว้นชั่วคราวนี้ จะให้ได้เฉพาะต่อเมื่อปรากฏว่า การเป็นอยู่ของปีคามารดาหรือผู้ปกครองต้องอาศัยการทำงานที่เด็กทำ หรือจำเป็นต้องให้เด็กสำหรับการกลิกรรมหรือการหัตถกรรม ซึ่งมิฉะนั้นจะหาไปไม่ได้ที่เดี

นายอาเลอเป็นผู้ให้ยกเว้น แลผู้วาระการจังหวัดจะถอน
การยกเว้นที่นายอาเลอได้ไปนั้นเสียก็ได้ เมื่อเห็นว่าควรทำ
ดังนี้

มาตรา 14 โรงเรียนประถมศึกษาทุกโรงเรียน ให้เจ้าพนักงานของรัฐบาล
ผู้มีตำแหน่งที่จะตรวจ ไปโดยไม่ว่าเวลาใด ผู้มีตำแหน่งดังที่ว่าเป็นคือ
หัวหน้ากรมกองต่าง ๆ ในกระทรวงศึกษาธิการ ข้าหลวงตรวจการ
ศึกษาประจำภาคศึกษาธิการมณฑล ศึกษาธิการจังหวัด พนักงาน
ตรวจการศึกษาประจำแขวง และศึกษาธิการอำเภอแห่งกระทรวง
ศึกษาธิการ กับทั้งอุปราช อนุช เหมามาภิบาล ผู้วาระการจังหวัด

โรงเรียนประถมศึกษาทั้งปวง นายอาเลอจะไปตรวจเพื่อ
ตรวจสอบดูว่า เด็กในท้องที่ของตนได้เรียนอยู่ในโรงเรียนตาม
พระราชบัญญัติใดและว่าโรงเรียนประถมบาลไปตรวจเพื่อ
เห็นว่าที่จัดการและคุ้มครองจนที่กล่าวไว้ในลักษณะ 3 แห่ง
พระราชบัญญัตินี้ได้

มาตรา 15 การสอบไล่ประโยคประถมศึกษา อันเป็นการสอบไล่ให้ประกาศนียบัตร
ประโยคประถมศึกษาชั้น 1 ให้เด็กทุกคนที่ได้รับประ ถมศึกษามาตาม
ข้อบังคับของกระทรวงศึกษาธิการเกี่ยวแก่เรื่องนี้เข้าสอบไล่
การสอบไล่นี้ให้มีวิชาแห่งหลักสูตรประโยคประถมศึกษา หรือหลักสูตร
ที่เสนามาตกระทรวงศึกษาธิการเห็นว่าเทียบได้ปานนั้น

การสอบไล่ที่ว่ามีเจ้าพนักงานของกระทรวงศึกษาธิการ เป็น
ผู้สอบทั้งสิ้น

ลักษณะที่ 2 โรงเรียนรัฐบาล

มาตรา 16 การตั้ง การดำรงอยู่และการจัดโรงเรียนรัฐบาล ย่อมเป็นไปตาม
ข้อบังคับซึ่งเสนามาตกระทรวงศึกษาธิการมีอำนาจออกใช้สำหรับ
โรงเรียนรัฐบาล

ลักษณะที่ 3 โรงเรียนประชาบาล

มาตรา 17 โรงเรียนประชาบาลทั้งนี้

1. ถ้าประชาชนในหมู่บ้านหนึ่งหรือตำบลหรือมีใจสมัคร
ตั้งเมื่อใดขึ้นเรื่องราวต่อผู้ว่าราชการจังหวัดโดยทางนายอำเภอ
และได้รับอนุญาตจากผู้ว่าราชการจังหวัดให้ตั้งแล้ว หรือ

2. ถ้าประชาชนไม่สมัคร หรือไม่สามารถทำดังนั้น ให้
นายอำเภอเป็นผู้ตั้งเมื่อได้รับอนุญาตจากผู้ว่าราชการจังหวัดแล้ว
อย่างเดียวกัน

มาตรา 18 โรงเรียนประชาบาลที่ประชาชนตั้งนั้น ให้มีคณะกรรมการจัดการ
เป็นผู้ตั้งและดำรงไว้ สภากรรมการจัดการหนึ่งให้มีจำนวน
กรรมการจัดการไม่เกิน 5 คน และผู้ที่สมัครออกเงินสำหรับ
การตั้งขึ้นและดำรงอยู่แห่งโรงเรียนนี้ว่าเป็นผู้ตั้ง

มาตรา 19 การตั้งกรรมการจัดการนั้น ดังนี้

ก. ในการจัดตั้งโรงเรียนนี้ เมื่อประชาชนจำนวนหนึ่ง
ได้ลงชื่อสมัครออกเงิน และได้ออกเงินแล้วได้จำนวนเงินซึ่ง
ผู้ว่าราชการจังหวัดเห็นว่าพอที่จะจัดตั้งโรงเรียนได้เมื่อใด ผู้ที่
ลงชื่อสมัครออกเงินและได้ออกเงินแล้วความอัตราที่อุปราชาหรือ
สมุหเทศาภิบาลกำหนดความถี่เห็นเป็นการสมควร ซึ่งเป็นจำนวน
เงินไม่ต่ำกว่า 5 บาท มีสิทธิที่จะเสนอเลือกได้คนละคะแนนใน
การตั้งกรรมการจัดการ

ข. สำหรับการดำรงโรงเรียน ผู้ที่ลงชื่อออกเงินเลือกตั้ง
กรรมการจัดการในเบื้องต้นของทุกปี เว้นเสียแต่ผู้ที่ลงชื่อออกเงิน
คนใดไม่ได้ออกเงินสำหรับการดำรงอยู่แห่งโรงเรียนตามอัตราที่
อุปราชาหรือสมุหเทศาภิบาลกำหนดความถี่เห็นเป็นการสมควร ซึ่งเป็น
จำนวนเงินไม่ต่ำกว่า 5 บาท คือไปตามคราวเป็นอันไม่มีสิทธิจะให้
คะแนนเลือกตั้งได้

แต่อย่างไร ๆ การตั้งกรรมการจัดการนั้น ยังไม่นับว่าถูกต้องตามกฎหมายจนกว่าจะได้เสนอผู้ว่าราชการจังหวัดและได้รับความเห็นชอบแล้ว

กรรมการจัดการที่ตั้งขึ้นนี้ อาจได้ค่าป่วยการจากเงินบำรุงโรงเรียนตามที่ผู้ว่าราชการจังหวัดกำหนดให้เป็นปี ๆ ไป ควบคู่กับความเห็นชอบของอุปราชหรือสมุหเทศาภิบาล

มาตรา 20 เมื่อประชาชน ได้รับอนุญาตให้ตั้งโรงเรียนประชาบาลขึ้นในหมู่บ้านหรือตำบลที่อยู่นั้น และได้ตั้งกรรมการจัดการแล้ว กรรมการจัดการตั้งนี้ต้องไปจดทะเบียนที่ว่าการอำเภอตามท้องที่

จำเดิมแต่ได้จดทะเบียนแล้ว กรรมการจัดการนั้นรวมกันทั้งสภาเป็นบุคคลตามกฎหมาย ถ้าใช่เป็นบุคคลตามกฎหมายเป็น คน ๆ ไม่

มาตรา 21 กรรมการจัดการหนึ่งสภาเดียวกันจะตั้งให้จัดการสองโรงเรียน หรือมากกว่าสองโรงเรียนที่ตั้งขึ้นในหมู่บ้านหนึ่งหมู่เดียวกัน หรือตำบลเดียวกันได้

แต่เมื่ออย่างนี้ก็ได้ ให้เป็นหน้าที่ของสภากรรมการจัดการที่จะทำงบประมาณรายได้รายจ่ายเป็นโรง ๆ ไป

มาตรา 22 เงินที่จำต้องใช้จ่ายสำหรับการตั้งและดำรงอยู่แห่งโรงเรียนประชาบาลซึ่งประชาชนตั้งขึ้น เก็บจากประชาชนตามที่สมควรออกให้ เงินที่ประชาชนสมควรออกให้ นั้นเก็บด้วยวิธีต่อไปนี้

ก. ในการจัดตั้งโรงเรียนให้ส่งต่อนายอำเภอ นายอำเภอ ต้องจัดการรักษาเงินนั้นในความคุ้มครองของผู้ว่าราชการจังหวัดตาม คำชี้แจงของกระทรวงศึกษาธิการ ควบเรื่องนี้ จนถึงเวลาที่ได้อนุญาตจากผู้ว่าราชการจังหวัดให้จัดตั้งโรงเรียน และได้ตั้งกรรมการจัดการแล้ว ตั้งแต่วันนั้นให้นายอำเภอมอบเงินที่เก็บไว้ได้ตั้งนั้นแก่สภากรรมการจัดการ

๓. สำหรับการค้าโรงเรือนอยู่ สภากรรมการจัดการ
เป็นผู้เก็บเงินที่ประธานสมัครออกให้เป็นรายปี

มาตรา 23 หน้าที่ของสภากรรมการจัดการนั้นดังนี้

ก. เก็บเงินที่ประธานสมัครออกให้ทุกปี

จ. ดูแลการเงินของโรงเรือน (ทั้งรายรับรายจ่าย)
ให้เรียบร้อยและปฏิบัติให้เป็นี่สมควรในการซื้อขาย เสา ให้เช่า
สมบัติของโรงเรือน

ค. รักษาและค้าโรงเรือนให้เป็นไปอย่างที่ควรจะเป็น
กับจัดการสถานที่เรือนและเครื่องใช้ให้ควรแก่การ

ง. ช่วยเหลือผู้ตรวจการของกระทรวงศึกษาธิการ
สำรวจศึกษาและกรรมการศึกษาเมื่อต้องการให้ช่วยเหลือ

มาตรา 24 เมื่อประธานไม่สามารถจะค้าโรงเรือนที่ทั้งอื่นต่อไปอีกด้วย
เหตุผลอย่างใด ๆ ก็ดี สภากรรมการจัดการต้องแจ้งความต่อ
นายอำเภอ

ในเวลาเดียวกันนั้น สภากรรมการจัดการต้องตั้งผู้ชำระ
บัญชีอีกคนหนึ่งหรือหลายคน ซึ่งนายอำเภอเห็นด้วยแล้วจะเป็น
ผู้มีอำนาจชำระสะสางกิจการของโรงเรือนนั้น จัดการใช้หนี้สิน
และแบ่งทรัพย์สินสมบัติให้คงอยู่ให้แก่ผู้ที่ยืมเงินออกเงิน ให้มี
ผู้ชำระบัญชีมีอำนาจบังคับให้ผู้ที่ยืมเงินออกเงินที่ยังค้างอยู่
ในเวลาที่ยืมโรงเรือนนั้นให้เสร็จสิ้น

ทรัพย์สินสมบัติที่คงมีอยู่ต้องแบ่งให้ผู้ที่ยืมเงินออกเงินตาม
ส่วนของเงินที่ได้ออกจริง ๆ แก่ผู้ที่ยืมเงินส่วนนั้น ต้องเป็นผู้ที่ได้
ออกเงินมาติดต่อกัน 3 ปี หรือถ้าโรงเรือนนั้นค้ามาได้ไม่ถึง
3 ปี ก็ต้องเป็นผู้ที่ได้ออกเงินมาตั้งแต่แรกตั้ง

ผู้ชำระบัญชีต้องเป็นผู้จัดการใช้หนี้ เหตุฉะนั้น ถ้าทรัพย์สินสมบัติ
ที่ยังมีอยู่ของโรงเรือนปรากฏว่าไม่เพียงพอที่จะใช้หนี้สินของโรงเรือน

และเก็บภายในเวลาที่ผู้ประมวลหรือผู้ดูแลเอกสารจะกำหนดเป็น
ปี ๆ ด้วยความเห็นชอบของกระทรวงศึกษาธิการ

บุคคลใดฝ่าฝืนหรือไม่ปฏิบัติตามเสียสิทธิบางสิ่ง

1. ผู้ที่ทำการขานเสียงผิดไม่ได้

2. วิทยุ จานเบรค ยาลดแรง กรูสอนศาสนาคริสต์เถียน
และผู้สอนศาสนาอิสลาม ผู้สอนศาสนาอิสลามนั้นให้กำหนด
ในคู่มือรายหนังสือไม่ต่ำกว่า ๖ คน

3. บุคลากรของ อบต. อบจ. อบ. เทศบาล จ. และ
สภามหาวิทยาลัยของรัฐที่ออกใบรับรองการที่ออกเกณฑ์ตามพระราชบัญญัติ

4. ผู้ที่ไม่ได้ให้รางวัลเงินให้แก่หรือออกเงินให้ในการดำรง
อยู่ของโรงเรียนประถมศึกษาในเวลาเดียวกันแล้ว ยกเสียเงินว่า
ถ้าจำนวนเงินที่ออกใบให้ต่ำกว่าที่ศึกษาฟรีที่ต้องเสีย จะต้อง
ออกฐานที่ยังคงอยู่

มาตรา 25. หน้าที่ของนายอำเภอมีดังนี้

ก. ในส่วนโรงเรียนประถมศึกษาที่ประชาชนตั้งให้เป็น
ผู้ตรวจสอบข้อควรพิจารณาการจัดการได้ปฏิบัติหน้าที่ตามมาตรา
23 หรือไม่

๑. ในส่วนโรงเรียนประถมศึกษา ได้เป็นผู้เก็บเงินทุกปี
มาตรา 27 คู่มือการเงิน (ทั้งรายรับรายจ่าย) ให้เรียบร้อย
และปฏิบัติได้เป็นที่ยอมรับในการซื้อ ขาย เข้า ให้เช่า สมบัติ
ของโรงเรียนในความคุ้มครองของผู้อำนวยการจังหวัด ความ
กล้าแรงของกระทรวงศึกษาธิการด้วยเรื่องนั้น

ค. รักษาอาคารโรงเรียนให้เป็นตามที่สมควรจะเป็น
กับจัดสถานที่และเรื่องอื่นที่สมควรแก่การ

มาตรา 30 ผู้ว่าราชการจังหวัด หรือผู้ว่าราชการอำเภอ ซึ่งประกอบด้วยบุคคล
ซึ่งสมควรจะเป็นผู้มีตำแหน่งหน้าที่ได้ ย่อมได้รับมอบอำนาจจากผู้บริหาร
หรือคณะผู้บริหารนั้น ให้ใช้ชื่อของกรรมการศึกษานั้นมีดังนี้

๑. ในส่วนโรงเรียนประถมศึกษาที่ประจำรณที่ตั้ง ให้เป็น
ผู้ตรวจการของโรงเรียน มีผู้เป็นเงินของโรงเรียนปีละครั้ง และ
การจลลของโรงเรียนมีผู้จักที่อยู่หรืออย่างไร

๒. ในส่วนโรงเรียนประถมศึกษาที่นายอำเภอตั้งให้เป็น
ผู้ตรวจการของโรงเรียน มีผู้เป็นเงินของโรงเรียนปีละครั้ง และ
การจลลของโรงเรียนมีผู้จักที่อยู่หรืออย่างไร

มาตรา ๓๑ ภาระของกรรมการศึกษาในโรงเรียนประถมศึกษา
เงินอุดหนุนถึงโรงเรียนก็การศึกษาวิจัย ได้จากงบประมาณของ
กระทรวงศึกษาธิการ คณะกรรมการจัดการหรือกณนายอำเภอ
แล้วแต่ประเภทของโรงเรียนว่าอย่างไร ๆ ไม่ให้ถือว่าการศึกษาให้
อุดหนุนตั้งนั้นเป็นการ เงินเงินให้ผู้ตรวจการหรือผู้ตรวจการเงินที่กอง
ศึกษาที่บังคับไว้โดยมาตรา ๓๗

มาตรา ๓๒ คณะกรรมการจัดการศึกษาในโรงเรียน และนายอำเภอโรงเรียน
มีอำนาจที่จะรับเงินหรือทรัพย์สินอย่างใด ๆ ที่เอกชนหรือคณะ
ชนจะให้หรือให้ เป็นหรือให้ใช้เพื่อการศึกษา เงินอุดหนุนโรงเรียน
ถ้ารับเงินหรือทรัพย์สินอื่น ๆ หรือให้เงินหรือทรัพย์สินอื่น ๆ ได้มีข้อความ
บ่งไว้ด้วยคณะกรรมการจัดการศึกษาหรือนายอำเภอ แล้วแต่ประเภท
โรงเรียน รับให้ใช้ให้เป็นการศึกษา และจากได้รับอนุญาตจากผู้ว่าราชการ
จังหวัด

มาตรา ๓๓ โรงเรียนประถมศึกษาทั้งปวงอยู่ใต้งานบังคับของกระทรวงศึกษาธิการ
เกี่ยวกับเวลาของโรงเรียน นักศึกษา หนังสือที่รับใช้ระเบียบการ
ปกครอง การฝึกโรงเรียนหรือการเมื่อมีโรคระบาดเกิดขึ้น ความ

สมัครและการอุทิศตนแห่งสถานที่ของโรงเรียนและสิ่งทั่วไปที่
เกี่ยวแก่การสอบและความระแวดระวังของนักเรียน

ครูใหญ่และครูของโรงเรียนประจำบาล ผู้ว่าราชการ
จังหวัดเป็นผู้ตั้งและถอน ด้วยความเห็นชอบของอุปราชหรือ
สมุหเทศาภิบาล

มาตรา 34 ในส่วนโรงเรียนประจำบาลที่นายอำเภอตั้ง นายอำเภอมีอำนาจ
ที่จะโอนเงินที่เก็บไว้ในตำบลหนึ่ง ซึ่งจำนวนเงินที่เก็บตามมาตรา 27
ปรากฏว่าเหลือใช้สำหรับการดำรงอยู่แห่งโรงเรียนประจำบาลใน
ตำบลนั้น ไปใช้เท่าที่จำเป็นสำหรับการดำรงอยู่แห่งโรงเรียน
ประจำบาลในอีกตำบลหนึ่ง ในท้องที่อำเภอเดียวกัน ซึ่งเงินเก็บได้
ปรากฏว่าไม่เพียงพอสำหรับการดำรงอยู่แห่งโรงเรียน

การที่จะรักษามีของรายงานเสนอผู้ว่าราชการจังหวัดเพื่อ
รับความเห็นชอบ

มาตรา 35 นายอำเภอมีอำนาจที่จะส่งให้ส่งเด็กที่มีที่อยู่กินในท้องที่ตำบลหนึ่ง
หรืออำเภอหนึ่ง ไปยังโรงเรียนที่อยู่ในท้องที่อีกตำบลหนึ่งหรือ
อำเภอหนึ่ง เมื่อปรากฏว่าควรถึงนั้น ด้วยเด็กที่อยู่ใกล้โรงเรียน
ที่เวลานั้นกว่าโรงเรียนอื่นในท้องที่ซึ่งเด็กมีที่อยู่กิน นายอำเภอ
จะทำการนี้ต่อไปเมื่อมีความรุดด่วนหรือผู้ปกครองของเด็กขอร้อง
คณะกรรมการจัดการ นายอำเภอหรือกรรมการศึกษาที่เกี่ยวข้อง
แฉะและการลงมือจัดการทั้งปวงเพื่อใช้หนี้โรงเรียนที่ส่งเด็ก
ไปนั้น ด้วยการตกลงคิดค่าแพะกันระหว่างโรงเรียนที่เกี่ยวข้อง
หรือด้วยการคิดค่าให้อาหารที่ควรเสียไปในงบประมาณของโรงเรียน
ในท้องที่ที่เด็กอยู่กินเสียให้แก่โรงเรียนที่เวลานั้น

ถ้ามีการโต้แย้งเกิดขึ้นด้วยการใช้มาตรานี้ ให้ร้องต่อ
ผู้ว่าการจังหวัด ซึ่งเป็นผู้ตัดสินเด็ดขาด และตั้งสอนในเรื่องนี้

มาตรา 36 ถ้ากรรมการจัดการไม่ปฏิบัติตามเพียงพอตามพระราชบัญญัตินี้ เมื่อได้อนุญาตให้จัดตั้งคณะกรรมการโรงเรียนประชาบาลแล้ว ให้ผู้ว่าราชการจังหวัดแจ้งความด้วยลายลักษณ์อักษรให้ทำตามภายในเวลาอันสมควร

ถ้าสภากรรมการจัดการไม่ทำตามดังนั้นไซ้ ให้ผู้ว่าราชการจังหวัดออกอนุญาตที่ในตั้งและดำรงโรงเรียนประชาบาลต่อไป

เมื่อการเป็นดังนี้แล้ว โรงเรียนประชาบาลที่ประชาชนจัดตั้งขึ้นนั้นให้เป็นอันเลิก และให้จัดการชำระตามความแห่งมาตรา 24 และมาตรา 25 แต่ผู้ว่าราชการจังหวัดจะตั้งผู้ชำระบัญชีเองก็ได้ ถ้าเห็นสมควรจะนำดังนี้

ลักษณะที่ 4 โรงเรียนราษฎร์

มาตรา 37 การตั้ง การดำรงอยู่ และการจัดโรงเรียนราษฎร์ ให้อยู่ในความครอบงำของพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์

ลักษณะที่ 5 สारวัดศึกษา

มาตรา 38 ให้ผู้ว่าราชการจังหวัดตั้งสาร์วัดศึกษาได้ และสาร์วัดศึกษานี้ให้ได้รับเงินเดือนตามอัตราที่ผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผู้กำหนด ด้วยความเห็นชอบของอุปราชหรือสมุหเทศาภิบาล

เงินเดือนสาร์วัดศึกษาที่ตั้งขึ้นสำหรับอำเภอใด ให้ใช้จากรายได้ประจำปีของโรงเรียนประชาบาลในอำเภอนั้น รายได้ดังนี้ได้แก่รายรับทั้งปวงของโรงเรียน เช่น กับเงินที่มีผู้สมัครสมยอมออกให้เงินศึกษาฟรี เงินอุดหนุนจากกระทรวงศึกษาธิการ (ถ้าได้อุดหนุน) ฯลฯ เงินที่โรงเรียนประชาบาลโรงเรียนหนึ่ง ๆ จำต้องให้ ให้เป็นจำนวนตามส่วนของรายได้

นายอำเภอต้องเก็บค่าเงินเคื่อน สารวัตรศึกษาจากสภา
กรรมการจัดการเป็นรายปี หรือเอาจากเงินของโรงเรียน
ประมาณที่ตนเป็นผู้จัดเอง แล้วแต่ประเภทโรงเรียน
มาตรา 39 สารวัตรศึกษามีหน้าที่ที่จะสอบบัญชีเด็กตามที่กล่าวไว้ในมาตรา 8
เพื่อให้ทราบว่าเด็กได้เรียนอยู่ตามความต้องการแห่งแรงความ
ของนายอำเภอหรือไม่

เมื่อมีความรุดกายผู้ปกครองหรือเด็กเองไม่ปฏิบัติตามแรงความ
ที่ว่านั้น ให้สารวัตรศึกษาแจ้งความด้วยลายลักษณ์อักษรให้ปฏิบัติตาม
ภายในเวลาอันสมควร

สารวัตรศึกษามีหน้าที่จะแจ้งความแก่บิดามารดาผู้ปกครอง
หรือเด็กเองด้วยลายลักษณ์อักษร ให้ปฏิบัติตามให้เพียงพอตามบทบัญญัตินี้
อีกด้วย เมื่อเด็กขาดการเรียนตามมาตรา 6 (2)

ถ้าบิดามารดาผู้ปกครองหรือเด็กเองไม่ปฏิบัติตามแรงความ
หักเคื่อนของสารวัตรศึกษาเท่าที่ อย่างใดอย่างหนึ่ง ให้สารวัตรศึกษา
รายงานด้วยลายลักษณ์อักษรต่อนายอำเภอ เพื่อบังคับให้เด็กเรียน
มาตรา 40 นอกจากที่กล่าวมาแล้วให้สารวัตรศึกษามีอำนาจสืบสวน และสอดส่อง
ดูว่ามีเด็กรับจ้างอะไร รับให้อยู่ในโรงเรียนหรือในบ้านโรง
อะไร ฯลฯ จนเห็นมีช่องว่างไม่ได้เด็กได้เรียนอยู่ในโรงเรียน
ตามพระราชบัญญัติ

ถ้าว่าเด็กไม่ได้เรียนอยู่ในโรงเรียนเพราะเหตุที่รับใช้
การงานตามที่ว่านี้ ให้สารวัตรศึกษาจะแจ้งความด้วยลายลักษณ์อักษร
แก่ผู้ใดให้จัดการอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วแต่สะดวก ให้เด็กได้เรียน
อยู่ในโรงเรียนตามพระราชบัญญัติในเวลาอันสมควร ถ้าผู้ใด
ไม่จัดการดังนั้นไว้ ให้สารวัตรศึกษารายงานด้วยลายลักษณ์อักษรต่อ
นายอำเภอ นายอำเภอจะเป็นผู้แจ้งความด้วยลายลักษณ์อักษรต่อผู้ใด
นั้นให้ปฏิบัติตามพระราชบัญญัติ

ลักษณะที่ 6 วิธีพิจารณาและการลงโทษ

มาตรา 41 ถ้าผู้ใดต้องเสียเงินศึกษาตามที่บังคับไว้ในมาตรา 27 หรือสภารับรองการจัดการที่จะต้องเสียค่าเงินเพื่อสนนการวัดศึกษาตามที่บังคับไว้ในมาตรา 38 ไม่เสียให้ด้วยเหตุใด ๆ ก็ดี ให้นายอำเภอมีอำนาจที่จะเอาเงินจำนวนนั้นให้ไต่ด้วยการปักและขายทอดตลาดทรัพย์สินสมบัติของผู้นั้น หรือทรัพย์สินสมบัติของโรงเรียนประชาบาลที่เงินศึกษาหรือค่าเงินเพื่อสนนการวัดศึกษาคิดค่างกับทั้งค่าใช้จ่ายของการขายทอดตลาดนี้ด้วย

มาตรา 42 บิดามารดาหรือผู้ปกครองวงคนใดที่ได้รับแจ้งความของนายอำเภอให้ส่งเด็กเข้าโรงเรียนประถมศึกษา ไม่ปฏิบัติตามแจ้งความนั้นให้นายอำเภอแจ้งความแก่บิดามารดาหรือผู้ปกครองคนนั้นอีกครั้งหนึ่ง ถ้าบิดามารดาหรือผู้ปกครองคนนั้นยังขัดขืนไม่ทำตามคำสั่งแจ้งของนายอำเภออยู่อีก ผู้นั้นมีความผิดฐานละเมิด และอยู่ในฐานะที่จะต้องถูกกฎหมายเรียกไปยังศาลคืออาญาชั้นต้น

ถ้าผู้นั้นไม่มีของแลกเปลี่ยนสิ่งพึงได้ ศาลคืออาญานั้นจึงบังคับเรียกประกันให้ผู้นั้นสัญญาว่า ถอนไปจะปฏิบัติให้เด็กได้เรียนอยู่ในโรงเรียน ให้กำหนดจำนวนเงินค่าปรับเมื่อผิดพัฒนา แต่อย่างมากไม่เกิน 50 บาท

ถ้าบิดามารดาหรือผู้ปกครองที่วานั้นขัดขืนที่จะทำพัฒนาหรือไม่มาประกันให้ตามที่ศาลเห็นสมควรจะเรียก ผู้นั้นมีความผิดต้องระวางโทษปรับไม่เกิน 50 บาท

มาตรา 43 ถ้าบิดามารดาหรือผู้ปกครองคนใดละเมิดโทษตามมาตรา 42 แล้วยังขัดขืนไม่ปฏิบัติให้เด็กได้เรียนอยู่ในโรงเรียน ให้หมายเรียกไปยังศาลคืออาญาชั้นต้น และผู้นั้นต้องระวางโทษจำคุกไม่เกิน 10 วัน หรือปรับไม่เกิน 100 บาทหรือทั้งปรับทั้งจำกับค่าผิดพัฒนาที่ให้รับด้วย

มาตรา 44 มีคามารคาหรือผู้ปกครองคนใดที่เด็กของตนลาโรงเรียนเกิน 30 วัน ตามมาตรา 6 ให้นายอำเภอแจ้งความแก่มีคามารคา หรือผู้ปกครองนั้นให้ปฏิบัติตามพระราชบัญญัติ ถ้ายังขัดกันไม่ปฏิบัติตาม ก็ปล่อยให้เด็กขาดอีกระหว่างปีเดียวกันโดยไม่ได้รับอนุญาต หรือโดยปราศจากเหตุผลที่ยังได้ ผู้นั้นมีความผิดฐานลหุโทษ และอยู่ในฐานะที่จะต้องถูกกฎหมายเรียกไปยังศาลคดีอาญารับโทษตามที่ บังคับไว้ในมาตราข้างบน และให้ผู้นั้นต้องโทษอย่างเดียวกัน แต่ ลกถึงหนึ่ง

มาตรา 45 ถ้ามีคามารคาหรือผู้ปกครองคนใดแสดงให้ศาลอาญาขึ้นต้นเห็น เพียงพอว่าได้ใช้ความพยายามอันควรทุกอย่างที่จะให้เด็กได้ไป เรียนอยู่ในโรงเรียน ศาลจะปล่อยมีคามารคาหรือผู้ปกครองคนนั้น ให้พ้นโทษ แต่ว่าอาจจะตัดสินให้ส่งเด็กไปไว้ในโรงเรียนฝึก อาชีพมีกำหนดเวลา หรือระงับการเรียนเวลาที่บังคับให้เรียนอยู่ใน โรงเรียนตามพระราชบัญญัตินี้

แต่อย่างไร ๆ ก็นำเด็กนั้นมาขึ้นศาล

มาตรา 46 ผู้ใช้เด็กทำงานคนใดจงใจขัดขวางต่อสารวัตรศึกษาหรือนายอำเภอ แล้วแต่การณในการปฏิบัติหน้าที่ หรือขัดขวางไม่ให้เด็กเรียนอยู่ใน โรงเรียนด้วยการไม่ปฏิบัติตามแจ้งความของนายอำเภอ ตาม

มาตรา 40 ผู้นั้นมีความผิดฐานลหุโทษและปรับไม่เกิน 50 บาท

มาตรา 47 ครูใหญ่โรงเรียนราษฎรใดที่ไม่ได้สมุดบันทึก และทำให้พ้นเวลา ตามที่บังคับไว้ในมาตรา 9 ผู้นั้นมีความผิดฐานลหุโทษปรับไม่เกิน 50 บาท

มาตรา 48 ผู้ใดจงใจขัดขวางต่อผู้ตรวจการตามที่กล่าวไว้ในมาตรา 14 แห่ง พระราชบัญญัตินี้ หรือนายอำเภอหรือผู้ชำระบัญชี ที่ได้ตั้งให้ชำระ สะดวกกิจการของโรงเรียนประจวบในในการปฏิบัติหน้าที่ ผู้นั้น มีความผิดฐานลหุโทษปรับไม่เกิน 50 บาท

มาตรา 49 การฟ้องเอาโทษผู้กระทำความผิดตามพระราชบัญญัตินี้ ให้เป็นหน้าที่
ของพนักงานอัยการฝ่ายเดียว

ลักษณะที่ 7 ข้อความเบ็ดเตล็ด

มาตรา 50 โรงเรียนประชาบาลที่ประชาชนตั้ง ซึ่งเปิดแล้วในเวลาใช้
พระราชบัญญัตินี้ ต้องปฏิบัติตามกฎของตามที่บังคับไว้ภายในหนึ่งปี
นับแต่วันที่ใช้พระราชบัญญัตินี้

เกี่ยวแก่กรณีผู้ใดลงชื่อสมัครออกเงินมีสิทธิที่จะเลือกตั้ง
กรรมการจัดการ ต้องถึงกรรมการจัดการและยื่นคำร้องต่อ
ผู้ว่าราชการจังหวัดตามมาตรา 17 เมื่อได้รับอนุญาตจาก
ผู้ว่าราชการจังหวัดแล้ว เงินที่เก็บไว้ได้สำหรับการนี้ทั้งสิ้น
จะได้นำมาใช้ในการจัดการ

มาตรา 51 สำหรับดำเนินการตามพระราชบัญญัตินี้ ในกรุงเทพมหานคร ให้
ถือว่า เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเป็นผู้ทำหน้าที่ตามมาตราต่าง ๆ
ข้างบนนี้ ซึ่งตกอยู่แก่ผู้ว่าราชการหรือสมุหเทศาภิบาล และนครจังหวัด
หรืออธิบดีกรมพระนครบาลเป็นผู้ทำหน้าที่ซึ่งตกอยู่แก่ผู้ว่าราชการ
จังหวัด แล้วแต่ระเบียบการปกครองท้องที่ในกรุงเทพมหานคร

มาตรา 52 เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการมีอำนาจที่จะออกกฎ เสนาบดีเพื่อ
ดำเนินการให้ระเบียบโดยเร็วพร้อมตามพระราชบัญญัตินี้ กฎ
เสนาบดีเมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว ให้ถือว่าเป็นส่วนหนึ่ง
ของพระราชบัญญัตินี้

พระราชบัญญัตินี้ตราไว้ ณ วันที่ 1 กันยายน พระพุทธศักราช
2464 เป็นปีที่ 12 ในรัชกาลปัจจุบันนี้

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	นายโกวิท วงศ์สุรวัฒน์	
วัน เดือน ปีเกิด	27 สิงหาคม 2491	
สถานที่เกิด	1674 ถนนจอมพล ต.โนนเมือง อ.เมือง จ.นครราชสีมา	
ที่อยู่ปัจจุบัน	200 อาคารพิบูลวิทยา ขอย 1 ถนนธรรมารามที่ 6 เขตพญาไท กทม. 10400	
ประวัติการศึกษา	ปีการศึกษา 2494-2498	ประถมศึกษาปีที่ 2 จากโรงเรียนอนุบาล นครราชสีมา
	ปีการศึกษา 2498-2500	ประถมศึกษาปีที่ 4 จากโรงเรียนนวมิครวิทยา จ.นครราชสีมา
	ปีการศึกษา 2501-2506	มัธยมศึกษาปีที่ 3 จากโรงเรียน ราชสีมาวิทยาลัย จ.นครราชสีมา
	ปีการศึกษา 2507-2509	มัธยมศึกษาปีที่ 5 จากโรงเรียน จักราชวิทยาลัย กทม.
	ปีการศึกษา 2510-2512	อนุปริญญาจาก Kaskaskia College, Centralia, Illinois, U.S.A.
	ปีการศึกษา 2512-2514	B.S. (Political Science) จาก Illinois State University, Normal, Illinois, U.S.A.
	ปีการศึกษา 2514-2515	M.S. (History) จาก Illinois State University, Normal, Illinois, U.S.A.
	ปีการศึกษา 2524-2529	การศึกษาระดับบัณฑิต (พัฒนาศึกษาศาสตร) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

ประวัติการทำงาน ปี พ.ศ. 2515-ปัจจุบัน รับราชการที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
ปัจจุบันดำรงตำแหน่งรองศาสตราจารย์
ประจำภาควิชาวิทยาศาสตร์และ
รัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
และดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการ
โครงการพัฒนามหาวิทยาลัย ทบวง
มหาวิทยาลัย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525

สถานภาพสมรส สมรสกับ Miss Janice Minlon เมื่อวันที่ 15 มิถุนายน 2515
บุตรหญิง 2 คน บุตรชาย 2 คน

การศึกษากระบวนการยอมรับเอาการศึกษาในรูปโรงเรียนเป็นเครื่องมือ
ที่จำเป็นอย่างหนึ่งในการรักษาเอกราชของประเทศไทย
ระหว่าง พ.ศ. 2414 - 2464

บทคัดย่อ
ของ
โกวิท วงศ์สุรวัฒน์

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษากามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษาชุมชนสังคม
กรกฎาคม 2529

การวิจัยได้ศึกษาถึงสาเหตุต่าง ๆ ที่เป็นตัวช่วยให้อาจารย์ไทยในช่วง พ.ศ.
2414 - 2464 ยอมรับเอาการศึกษาในรูปแบบโรงเรียนมาเป็นเครื่องมือที่จำเป็นอย่างหนึ่ง
ในการรักษาเอกราชของชาติโดยมีสาเหตุสำคัญ ๆ คือ การคุกคามจากจักรวรรดินิยม
ตะวันตกและเอกราชของไทย ความล้าสมัยภายในประเทศและความพยายามที่จะตั้งเอา
พระราชอำนาจกลับมาสู่องค์พระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาล
ที่ 5 จากสาเหตุหลัก ๆ ดังกล่าวนี้นี้จึงทำให้ต้องมีการเตรียมบุคลากรที่มีคุณภาพในปริมาณ
ที่มากเพื่อให้ตอบการท้าทายทั้ง 3 ประการข้างต้น นี่คือการจักเตรียมบุคลากรที่มีคุณภาพ
ในปริมาณที่มากนั้นจะใช้การศึกษาแบบดั้งเดิมที่เรารู้จักกันใน วัง วัก และบ้านต่อไปไม่ได้
อีกแล้ว จึงต้องค้นคว้าเอาการศึกษาในรูปแบบโรงเรียนอันเป็นระบบการศึกษาที่สามารถ
แก้ปัญหาทั้งสามได้

ถ้ารับงานรวมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 มาดูจะเห็นว่าการศึกษาในรูปแบบโรงเรียน
ได้สร้างความรุดหน้าของประเทศได้กระทั่งถึงความสำคัญของการศึกษาในรูปแบบโรงเรียน
เป็นอย่างสูง แต่การบรรยายของการศึกษาในรูปแบบโรงเรียนเป็นไปไม่รวดเร็วเท่าที่ควร
เนื่องจากมองเข้าไปยังไปเข้าใจถึงความสำคัญของการศึกษาในรูปแบบโรงเรียนมากนัก และ
พื้นฐานเดิมเป็นคนละอย่างกับสิ่งที่จัดขึ้นมาใหม่

งานการเปรียบเทียบการยอมรับเอาการศึกษาในรูปแบบโรงเรียนในระดับนโยบาย
ระดับจัดการและระดับปฏิบัติการนั้นปรากฏว่ามีข้อขัดข้องในทุกระดับ แม้แต่ในระดับนโยบาย
เองก็ยังมีข้อขัดแย้งระหว่างกระทรวงต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระทรวงพระคลัง
มหาสมบัติกับกระทรวงธรรมการมาโดยตลอด และเมื่อมีการจัดการและปฏิบัติการแล้ว
ก็ยิ่งเกิดปัญหาจากความขัดข้องไม่ว่าจะเป็นการแบ่งเวลา กับการปฏิบัติและการบริหารที่
ขัดข้องอีกอยู่ตลอดเวลา

ผลกระทบของการใช้การศึกษาในรูปแบบโรงเรียนที่ต่อการพัฒนาประเทศในระยะ
ก่อนหน้านี้อย่างมหาดศาล ดูมาแล้วเมื่อสมัยก่อนจะพบจากการเปลี่ยนการผลิตสินค้าด้วยมือ
ที่จะเข้ามาเป็นการผลิตสินค้าด้วยเครื่องจักร (Mass Production)

ซึ่งการศึกษาในรูปโรงเรียนสามารถผลิตบุคลากรที่มีคุณภาพสูงและปริมาณมากได้ดีกว่า
การศึกษาในรูปแบบดั้งเดิม ผลกระทบที่เห็นได้ชัดก็คือการเปลี่ยนแปลงการปกครองปี
พ.ศ. 2475 ซึ่งคงไม่มีใครปฏิเสธได้ว่ามีผลโดยตรงจากการปฏิรูปการศึกษาครั้งใหญ่นี้

THE STUDY OF THE PROCESS OF ADOPTION OF FORMAL EDUCATION
AS A NECESSARY TOOL IN THE PRESERVATION OF THAILAND
INDEPENDENCE BETWEEN B.E. 2414-2464

AN ABSTRACT

BY

KOVIT WONGSURAKAT

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Doctor of Education degree
at Srinakharinwirot University

July 1986

This study examines the causes which were the factors which influenced the Thai government in the years B.E. 2414 to B.E. 2464 to adopt formal education as a necessary tool for the preservation of Thailand's independence. These causes were as follows, 1) the threat of Western imperialism against the sovereignty of Thailand, 2) the backwardness of the nation, and 3) the attempt by King Rama V to draw power back to the institution of the monarchy. For these three causes, it was necessary to prepare quality personnel in quantity to respond to the challenge of world. The traditional forms of education in use up to that time were inadequate to meet the need.

An overall view of the process of adopting formal education shows that the leaders during this period well realized the importance of the need formal education. However, the spread of formal education was not as rapid as might have been desired. People in general failed to understand the importance of the new system. Their own background and foundation in education differed so much from the formal system which was being introduced.

Three levels of this process can be identified : 1) the level at which policy was made, 2) the level at which orders were given for the carrying out of policy; and 3) the level at which attempts were actually made to

carry out the orders received. This study reveals that numerous obstacles arose at each of these levels. Even at the policy-making level, there was constant disagreement among the various ministries, especially between the Treasury and the Ministry of Education. When policies were announced, orders had to be given by which policy could be translated into action. At this point problems of interpretation often arose. Confusion can often be detected, especially in the operational level of school administration.

However, despite many shortcomings, in the final analysis the impact of the institution of formal education on the development of the nation was immense. It can be compared to the result of changing from handicraft of cottage industry to the mass production of the industrial revolution. The new formal education system produced quality people en masse. No one can deny that the ultimate change in Thailand's form of government from an absolute to a constitutional monarchy was a product of this great educational reform.